JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1976

A TARTALOMBÓL:

ÁGH ISTVÁN
CSOORI SÁNDOR
CSORBA GYŐZŐ
JÉKELY ZOLTÁN
TAKÁCS IMRE
WEÖRES SÁNDOR
VERSEI

*

BERTHA BÚLCSÚ:
INTERJÚ
CSOORI SÁNDORRAL

CSERES TIBOR
GÁLL ISTVÁN
THIERY ÁRPÁD
SZÉPPROZAI

HERNÁDI GYULA:
A TOLMÁCS

*

CZIMER JÓZSEF:
NÉMETH LÁSZLÓRÓL

POMOGÁTS BÉLA:
BALÁZS GYÖRGY IGAZA

TOLNAI GÁBORRAL
BESZÉLGET
KOCZKÁS SÁNDOR

VEKERDI LÁSZLÓ:
NEKÜNK MOHÁCS KELL?

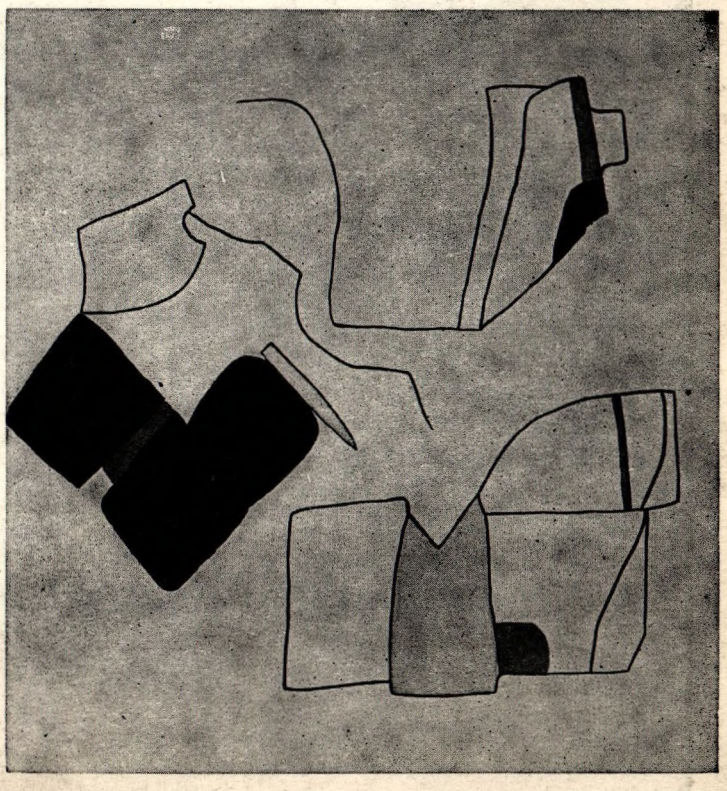

7-8

12,—Ft

SZÁMUNK SZERZŐI:

ÁGH ISTVÁN
BERTHA BULCSU
BERTOK LÁSZLÓ
CZIMER JÓZSEF
CSERES TIBOR
CSOORI SÁNDOR
CSORBA GYÖZÖ
CSUKA ZOLTÁN
CSURÖS MIKLÓS
FODOR ANDRÁS
FUTÁKY HAJNA
GALAMBOSI LÁSZLÓ
GÁLL ISTVÁN
HERNÁDI GYULA
JÉKELY ZOLTÁN
JOBBÁGY KÁROLY
KALÁSZ MÁRTON
KÁLDI JÁNOS
KÁROLYI AMY
KOCZKÁS SÁNDOR
LÁNCZ SÁNDOR
MÁTYÁS ISTVÁN
POMOGÁTS BÉLA
SERES JÓZSEF
TAKÁCS IMRE
TAXNER ERNÖ
THIERY ÁRPÁD
TOLNAI GÁBOR
TUSKÉS TIBOR
VÁRNAI FERENC
VEKERDI LÁSZLÓ
WEÖRES SÁNDOR

KÉPEK:

ANNA MARGIT
BALINT ENDRE
CZÓBEL BÉLA
CSIKSZENTMIHÁLYI RÓBERT
EGRY JÓZSEF
GERZSON PÁL
KOLBE MIHÁLY
VAJDA JÚLIA

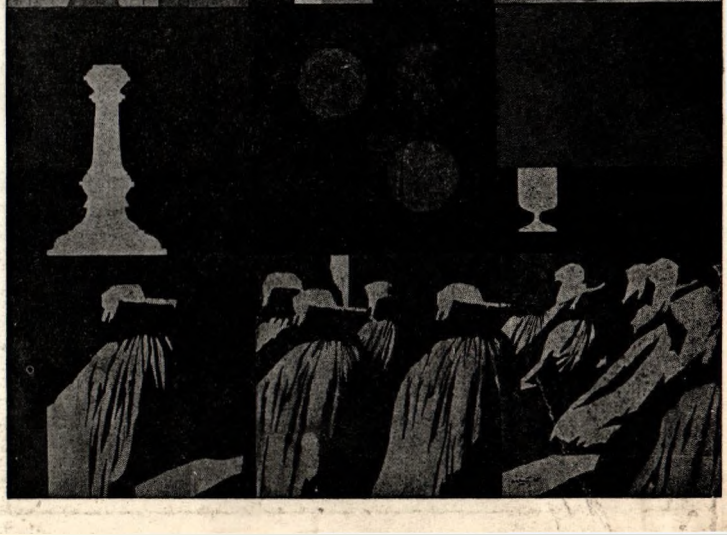

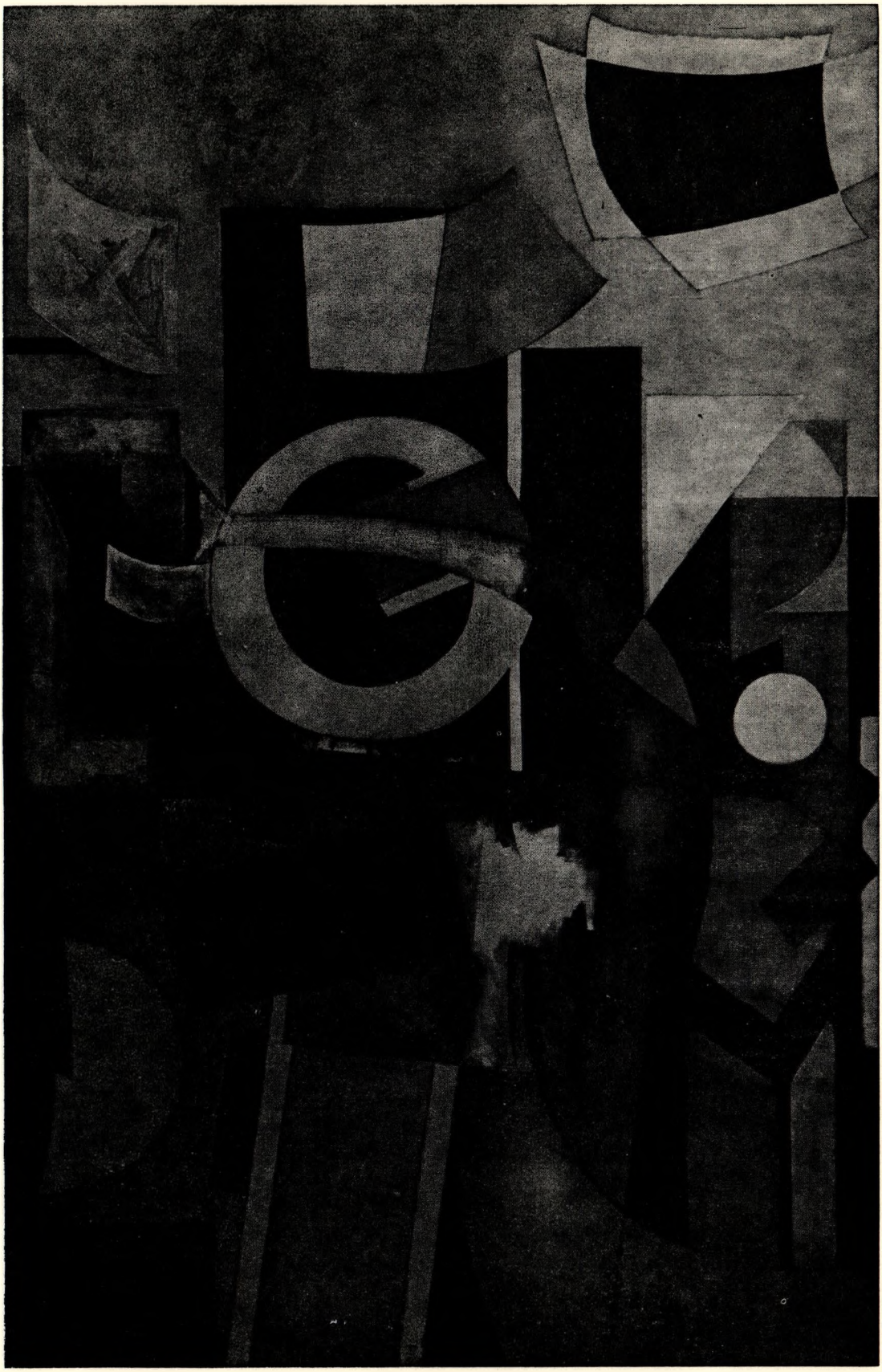

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XIX. ÉVFOLYAM 7–8. SZÁM 1976. JÚLIUS–AUGUSZTUS

TARTALOM

CSOÓRI SÁNDOR versei – – – – – – – – – – 579
BERTHA BULCSU: Interjú Csoóri Sándorral – – – – 581

*

JÉKELY ZOLTÁN versei – – – – – – – – – – 597
CSERES TIBOR: Katonák beszélnek (regényrészlet) – – 599
WEÖRES SÁNDOR versei – – – – – – – – – – 614
HERNÁDI GYULA: A tolmács (dráma) – – – – – – 617
CSORBA GYŐZŐ versei – – – – – – – – – – 683
FODOR ANDRÁS verse – – – – – – – – – – 668
GÁLL ISTVÁN: A herceg (elbeszélés) – – – – – – 669
TAKÁCS IMRE versei – – – – – – – – – – 674
KALÁSZ MÁRTON versei – – – – – – – – – 676
THIERY ÁRPÁD: Siralom (elbeszélés) – – – – – – 677

*

ÁGH ISTVÁN versei – – – – – – – – – – 683
CZIMER JÓZSEF: Németh László drámairása – – – – 685
FUTAKY HAJNA: Pécsi színházi esték – – – – – – 689
TAXNER ERNŐ: Színházi levél Budapestről – – – – 695
JOBBÁGY KÁROLY verse – – – – – – – – – 701
LÁNCZ SÁNDOR: Képzőművészeti krónika – – – – 705
BODRI FERENC: Művészeti könyvszemle – – – – – 711
BERTÓK LÁSZLÓ versei – – – – – – – – – 713

*

VEKERDI LÁSZLÓ: Nekünk Mohács kell? – – – – – 715
KOVÁCS LAJOS versei – – – – – – – – – – 728
POMOGÁTS BÉLA: Bálint György igaza – – – – – 729
KÁLDI JÁNOS versei – – – – – – – – – – 734
KÁROLYI AMY: „Szívem nagyon forró kezd lenni . . .", *(Karay Ilona írásai)* – – – – – – – – – – 735
GALAMBOSI LÁSZLÓ verse – – – – – – – – 746
CSUKA ZOLTÁN: Jugoszláviai körkép VII. – – – – 747

Irodalomtudósaink fóruma

TOLNAI GÁBORRAL beszélget KOCZKÁS SÁNDOR – – 750

*

CSŰRÖS MIKLÓS: A remény változatai *(Kalász Márton: Hírek Árgyélusnak)* – – – – – – – – – – – 757
TÜSKÉS TIBOR: Bertha Bulcsu: A Teimel-villa – – – 762
MÁTYÁS ISTVÁN: Szakonyi Károly: Tudatom, jól vagyok 763
SERES JÓZSEF: Lajta Kálmán: Budai tüzek – – – – 764
VÁRNAI FERENC: Nádor Tamás: Liszt Ferenc életének krónikája – – – – – – – – – – – – – 766
A Jelenkor krónikája – – – – – – – – – – – 768

KÉPEK

EGRY JÓZSEF: Aranykapu – 598, Kain és Ábel – 613, Badacsony II. – 684, Halászok 688
CSÍKSZENTMIHÁLYI RÓBERT: Aréna I. – – – – – 710
(Kovács Ferenc fotói)

KOLBE MIHÁLY: Rajzok Mohácsról – – – – 712, 714, 767
(Nádor Katalin fotói)

Műmellékleten

1– 2. Csoóri Sándor-portrék
(Móser Zoltán fotói)
3– 4. CZÓBEL BÉLA: Önarckép
ANNA MARGIT: Szerelem
5– 6. GERZSON PÁL: Nap 1975, Mosztári híd, Napkelte 1975, Nappal szemben 1976.
(Kovács Ferenc fotói)
7–10. Karay Ilona kézirat-hasonmásai

A borítón

1. VAJDA JÚLIA: Foltok és rajz 1971.
2. GERZSON PÁL: Egry I. 1973.
3. GERZSON PÁL: Egry II. 1973.
4. BÁLINT ENDRE: Szertartás
(Kovács Ferenc fotói)

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000. F. k.: Braun Károly
Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj 72, Ft.
76-2070 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső
Index: 25-906

CSOÓRI SÁNDOR

Amszterdami bolyongás

Hidak, hidak és forró szeretők
gyűrűje villog rám minduntalan,
de Amszterdam nagy, szőke hajával mit kezdhetek?
A kálvinista csipkefüggönyökön át
tompa halkésekre süt be a Nap
s a borospoharak mélyéről
áncos istenarc néz föl az unatkozókra.

*

Éljünk és mosolyogjunk – köszönnek rám az ablakok.
Éljünk és mosolyogjunk: a tiszta víz a legszebb gondolat.
Éljünk és mosolyogjunk: fogjuk be a tenger méheit,
majd dolgoznak nekünk.

*

A nyájas szeptemberben
autózaj és harangkondulás keveredik,
és biciklik és biciklik és biciklik
s a fényből előcsalt szobrok körül
fiúk,
galambok,
napozó leánycsordák –
Ó, ismeretlen, vértől megduzzadt szájak,
ti szerelem-kikötők,
a tengerről fújó szél itt is csak a partotok mentén
sodor.

*

Minden út ide vezet: a leghosszabb és a legrövidebb –
A Lányok Utcájában ődöngenek az idegenek:
e fátlan és kihűlt édenben még levegő után kapni is hátborzolóbb,
mint múzeumi combokat nézve
hallgatni hosszan vér-szirénát és vad riadót.
Az ablakok túlvilágán itt mindig történik valami:
mézbefürdetett mellét az Indonéz Szűz a Világ szeme elé
most rakja ki –
a nyomdák leállnak,
a messziről érkező hajók megfeneklenek
s az árúházak roskadt vevői, mint a megzavarodott szentek
a mozgólépcsőkön mennybe mennek – –

Ha a bűn gyarmata ez a negyed, akkor én megérkeztem,
ha a szerelem párás piaca, akkor én itthon vagyok.
Látom a nyálát csurgató Európát,
a tülledt kirakatok előtt eloldalog,
tükörből tükörbe költözik, a leplezetlen gyönyörnek háttal,
beárnyékolva arcát Rembrandt kalapjával.

A falban fácánt hallok suhogni

Postaládámban jácint, orgona,
irott levél helyett három dőlevél,
három zöld távirat: „Kereslek, tudd meg, napok óta
ajtófélfádon a vér nyoma: jegenyevér."

Ki járt itt? Ki keresett? találgatom. Talán a
májusi ég? Talán a kertet, erdőt megtépázó
lázbeteg terhes anya? Vagy az a habzó, apollinairei szajha:
a csiklandozó folyókkal együttháló?

A falban fácánt hallok suhogni s közeli
tüvet a vakolat alól. Életem felén túl
kicsoda hajt rám vadat, falevelet, tűzsiborgást?

a szívem alatt lustálkodó végtelent ki
lármázná föl újra? testemnek testet adva folytatásul,
szélben s madárban örökös bentlakást – –

BERTHA BULCSU

Interjú Csoóri Sándorral

Tiz felé nem futhatok,
tiz halált nem halhatok,
hát kivárom azt az egyet,
amelytől leroskadok.

Országlásom a télben
hópehely-királyság csak,
száz felé indulásom:
Egyetlen indulás csak – írja Csoóri Sándor, és akaratlanul is segít az olvasónak, hogy eligazodjon világában. Csoóri hegyember, vulkán-ember. Milyen a hegy? Hasonlatos más hegyekhez, de egyik még tüzet és lávát fröcsköl az ég felé, míg a másik szunnyad, s homlokát jég és hó fedi. Csoóri ilyen is, olyan is. Jégkristályok díszlenek a homlokán, hegységének déli lejtőjén gyümölcsöt érlel, de hegy-szívében még láva fortyog, ami bármikor a felszínre törhet. Hegy-ember aki költő, közgondolkodó, máskor filmet álmodó, falvakat járó epikus, hű jegyzője a kornak.

Most, hogy írnom kell Csoóriról, döbbenten érzem, hogy eljártunk egymás mellett évtizedekig. Egyszer hosszan, két és fél percig elbeszélgettünk a Bajcsy-Zsilinszky utcában az autóbuszra várva. Késett a hatos, én meg éppen mentem valahová. Üres zsebekkel állt ott, kopott érzelmekkel. Magánéleti bajok kínozták, s ráadásul a lapok sem közölték, mert éppen mondott valahol valamit, s ezt nehezményezték. Mindketten, elég rossz állapotban voltunk, s ez kialakított köztünk valamilyen melegséget, együttérzést. Később csak futólag, valamilyen pénztár előtt, ruhatárakban, folyosókon találkoztunk, és hivatalosan az Írószövetségben. Mint a választmány tagjai, hat esztendeje ülésezünk együtt, de nagyon különböző aktivitással. Az ülésteremben földrajzilag is távol esünk egymástól, mert Csoóri a terem délkeleti, én viszont az északnyugati végében szoktam elhelyezkedni. Ez az írószövetségi fórum meglehetősen abszurd. Helyileg olyan az egész, mint egy templom. Három részre tagozódik a terem, térelválasztó-elemként az oszlopok szolgálnak, s a bútorzat elrendezése is jelzi, hogy a középső rész a fontos. Ott ült Darvas, amíg élt, továbbá a főtitkár, a titkárok. A középső rész széle mentén körkörösen a fontos, vagy a fontosságukat hangsúlyozó írók. A többi író szeszélyesen, néha táborok szerint a két szélső hajóban. Ez az a fórum, ahol időről-időre Csoóri Sándor megnyilatkozik. Csoóri éppen úgy tudja, mint én, hogy az írószövetségi ülésezések és felszólalások eredményeképpen írótársaink nem írnak se jobb, se rosszabb műveket, mint megelőzően. Olyanokat írnak, amilyeneket a tehetségük és a társadalmi körülmények lehetővé tesznek. Miért szólal fel mégis Csoóri? – Mert bent van a műszer a szívében... Csuda finom szeizmográfot építettek Zámolyon a lelkébe, fejébe, fülébe, szívébe. Kényes érzékelőket, melyek nemcsak a társadalmi rengéseket jelzik, hanem a hosszúra

nyúló vitákban az ingoványokat, mocsarakat is. Amikor szót kap, felugrik, előrelép. Aztán megszólal, hangosan és visszafogottan, majd pontosan, de indulatosan fogalmazva körüljár egy társadalmi gondot, helyzetet, állapotot. Indulatosan szólal fel, mert hisz az ügyben, amit képvisel. Ez az ügy a szocialista Magyarország ügye, s benne főképp a parasztok és a népi hagyományok ügye. Csoóri néhány dolgot persze másként lát, mint mondjuk egy minisztériumi tisztviselő hivatalból láthat. Előfordul, hogy Csoóri téved, vagy bizonyos ügyekben elfogult. Mindez tagadhatatlan. De most már az is nyilvánvaló, hogy az elmúlt évtizedekben Csoóri közéleti tényező lett, személyiséggé változott. Ezt jelzi a Magyar Írók Szövetsége tisztújító közgyűlésének választási eredménye is, ahol a hatvanegy-tagú választmányba 290 szavazattal a hetedik helyen delegálták Csoóri Sándort az írótársai.

Csoóri Sándor 1930-ban született Zámolyban. A pápai református kollégiumban érettségizett, majd a Lenin Intézet hallgatója lett orosz-történelem-marxizmus és műfordítás szakon. Az intézetben betegsége miatt háromnegyed év múlva abbahagyta a tanulmányait. Művei: Felröppen a madár (Versek, 1954); Ördögpille (versek, 1957); Menekülés a magányból (versek, 1962); Tudósítás a toronyból (társadalomrajzok, 1963); Kubai napló (1965); A költő és a majompofa (karcolatok, 1966); Faltól falig (prózai írások, 1969); Lekvárcirkusz bohócai (gyermekversek, 1970); Forradás (irodalmi filmforgatókönyvek, 1972); Párbeszéd sötétben (versek, 1973); Utazás félálomban (esszék, karcolatok, 1974). Filmek Kósa Ferenccel és Sára Sándorral közösen: Tízezer nap, Földobott kő, Ítélet, Nincs idő, Hószakadás. Csoóri Sándor 1953–54-ben az Irodalmi Újság munkatársa, 1955–56-ban az Új Hang versrovatának a vezetője volt. Az utóbbi öt évben a filmgyár dramaturgja. 1954-ben és 1970-ben József Attila-díjjal tüntették ki.

Délután kettőre mentem Csoóri Sándorhoz, a Keleti Károly utcába, és tizenegy óra tájban jöttem el. De nem volt ez ilyen egyszerű. Eleinte az Apostol utcában kerestem, de kiderült, hogy valójában nem ott lakik. Egy telefonszámom is volt. Időnként, ha az ablakom alatt az utcán nem volt karambol, nem rohant valahová a mentő, és egyáltalán semmi sem történt, felhívtam ezt a számot. Nők jelentkeztek általában. Az egyik azt mondta, hogy amikor beköltözött a házba, Csoóri már nem lakott ott, de később hallott róla. Egyszer, véletlenül a feleségével is sikerült beszélnem. Az megadta a címet, és nagyon barátságos volt. Nem tudom miféle telefon lehet ez, talán a folyosón áll egy házban, vagy fent van a kéményben, s aki éppen arra távozik, felveszi, ha csörög. Végül az Írószövetségben beszéltük meg a találkozó részleteit.

A Keleti Károly utca jobb városrészek közé számít Budapesten. Fölzihéltam a Mechwart térről, s egy lányt néztem egész úton. Vadászkutyát vezetett pórázon és nevetgélt. Testhezálló, vadászos, sportos nadrágban és pulóverben lépdelt fölfelé. A kutya tegeződött vele. Arra gondoltam, hogy talán jobb lenne, ha ezzel a lánnyal beszélgetnék Csoóri helyett. Csoóri biztosan megértené. De aztán eszembe jutott a pénz, amit Szederkényi ígért az anyagért.

Ahogy beléptem a Csoóri Sándor-féle bérházba, a kerület előkelősége

rohamosan csökkent. A lépcsőház, elég tiszta. Vékonyka falak. Ha nekidőlök valahol, biztosan kizuhanok az utcára. Nem dőlök neki, fogódzom. Csoóri fönt lakik valahol a tetőn. Leválasztott lakás. Önálló, saját ajtaja van, de nehéz bemenni, meg kijönni. A szoba nagy. Nincs konyha. Csoóri mosolygósan, kedvesen fogad, de a mozdulatain látom, hogy van bent azért egy adag feszültség. Nem tudja, hogy asztalközelségből milyen vagyok, mit csinálok? Persze, rutinos vendéglátó, jó hozzá megérkezni. Már az óriási dolog, hogy sok év után végre van egy dolgozószobája. Bort nyit, iszunk egy kortyot, körülnézek.

A redőnyös ablak kétoldalán kékfestő anyagból függöny lóg. Az ablakon túl háztetők, avétt csatornák. A mélyben, valamilyen udvaron egy autót kínoznak. Nyög, ordít, jajong. Az emberek is ordítanak: „Nyomd bele, még, a nyakába." Megölik. Lehet, hogy kibír még egy napot, akkor holnap ölik meg. Az ablakpárkány alatt könyvespolc nyújtózik, faltól falig. Az ablakon túl a mennyezetig ér. És oldalt is. Könyvek mindenütt. Középen íróasztal, jegyzetekkel, könyvekkel, füzetekkel. Az asztal előtt egy virágtartó zöldekkel. A könyvespolc közelében komód, rajt népi szőttes, azon lemezjátszó, s mellette Bartók-lemezek. Az ágy akkora, mint egy tutaj. Azon is népi szőttesek, a párnákon népi hímzés, a falon szőttes. A szoba nevezetessége egy meggyfából faragott tuskószék. Pirosas, feketés, fényes, valódi. Egyszerre szobor és használati tárgy. Csoóri biztat, hogy üljek bele. Beleülök, majd vissza az asztal mellé. Jobb nézni. Csak bizonyos testtartásban elviselhető. Csoóri beleül, és a meggyfakarok öleléséből beszél hozzám. Négyezerért vette egy fiatal iparművésztől. A másik feltűnő bútordarab a szobában egy hajóláda. Valódi, pántos, sarkos, fekete hajóláda. Piros terítő borítja. A tetején írógép nyugszik, pici televízió, pici rádió és persze vacakok, könyvek. Csoóri megszólal:

– Nem volt még szekrényem. Négyszáz forintért vettem a bizományiban. Valamelyik boldog világjáró adhatta el. Néhány tengeren ez már átkelt.

Beszélnem kell még a falakról. Tányérok lógnak és képek. Orosz János különös olajfestménye és rajzai. Egy nő. Kibuggyan a képkeretből. Színesen buggyan ki. Az ágy felett román parasztikon, keresztre feszített Krisztus. Néhány szőttes, tükrösről másolt minták kihímezve. Mi látható még Csoóri szobájában? Szervátiusz Jenő női mellszobra tiszafából. Jakovits József kútterve, egy néger alak, mesés és misztikus. Jakovits New Yorkban él, Vajda Lajos és Bálint Endre barátja volt. A könyvszekrény és az asztal között nagy cserépedény áll. Lekvárosbödön. Mifelénk szilvalekvárt szoktak az ilyen cserépedényekben eltenni. Odább két fejfa. Valódi fejfa szlovák és talán székely temetőből. Idő ette, napszítta faragás. Borzongató. Csoóri az ágya közelében tartja ezeket a fejfákat. Szereti őket.

Csoóri arcáról is kellene valamit mondanom, de nehéz. Izeg-mozog, felál, bort tölt, iszik, kimegy, kívülről beszél befelé. Annyi látszik, hogy kreol. A haja fekete, rakoncátlan. Ha nem parasztcsaládban született volna Zámolyon, azt hinném, hogy olasz, spanyol, vagy cigány. Mindenesetre érdekes emberi képlet. Örökölte a magyar nép összes jó és rossz tulajdonságát, de a szellemében van még valami . . . Másként nyugtalan, mint egy átlag parasztcsalád átlag értelmiségi fia. Talán szebben nyugtalan? Nem is tudom. Csak a végeredmény számít, amit Csoóri tesz, teremt, megír.

Megiszunk egy pohár bort, aztán megszólalok:

– Ma, Magyarországon vagy Európában milyen embercsoporthoz sorolod magad? Hol helyezkedsz el a társadalmi megbecsülés és önbecsülés skáláján?

– Nemigen szoktam besorolni magamat ilyen vagy olyan csoportokba. Ezt, általában, mások végzik el helyettem időről időre. Legtöbbször fölületesen. De te most nem mások véleményére vagy kíváncsi, hanem az enyémre. Mit mondhatok? Még a legegyszerűbb, ha azt mondom: értelmiségi vagyok, aki sose felejti el, hogy paraszt. Fogalmazhatnék úgy is, hogy az egyik felem paraszt, a másik értelmiségi. Ez azonban olyan kettészakítottságot jelentene, amit én soha nem éreztem. A kettősség inkább azt jelenti, hogy kétfelől is van ablakom a világra, hogy Camus, Bartók, Heisenberg, Paul Eluard birodalmát Bakos nagybátyámtól örökölt tekintettel mérem föl, aki a „jelenségekről" hasonlíthatatlanul kevesebbet tudott az említetteknél – de nem a sorsról! Irigyelnivaló előzmények után a bibliai Jób nyomorúságára jutott, s végül egy körtefán végezte, kötéllel, mégpedig úgy, hogy fájdalmat és megrendülést hagyott maga után, nem pedig csalódást. Kemény és hajlíthatatlan protestáns volt, ami már fölért az istentagadással is. Utolsó emlékem talán fölidéz valamit az alakjából. Vendégségbe jött át hozzánk Verebről a búcsúra. Valamikor régen még kétlovas kocsival szokott berobogni az udvarunkra, négy lányával s egyszem fiával, de a szóban forgó búcsúra már egyedül érkezett. Beszélgetés közben kiderült, hogy egyik legénykori pajtása haldoklik. Rövid időre elszótlanodott és másnap, amikor a buszhoz kísértem ki, azt mondja, nem kerülhetjük el a barátját. Húztam a nyakamat, de mentem vele. Úgy mentem, mintha csak siralomházba mentünk volna. A csont-bőr, sárga föld-arcú beteg megélénkül, mikor meglátja János bátyámat. János bátyám leveszi a kalapját és ennyit mond: „Hallottam, István, hogy a vége felé jársz. Bejöttem hát, hogy utoljára még lássuk egymást és tisztességgel és barátsággal elköszönjek tőled. Isten áldjon!" – Bocsásd meg ezt a kitérőt, de úgy érzem, hozzátartozik a válaszomhoz. Miért nem kerülte ki a megrázó találkozást János bátyám, mikor kikerülhette volna könnyedén? Azért, mert életről, halálról, barátságról nem a kis ügyeskedések logikája szerint gondolkodott. Nem a kellemeset és a kellemetlent latolgatók örök ösztönével, hanem ahogy azok elemien és hatalmasan hatottak rá. Ezért lehetséges az, hogy a parasztinak mondott tulajdonságok közül engem már réges-rég azok érdekelnek, amelyek a legegyetemesebb erkölcs és magatartás világába emelődnek át... Remélem, nem értesz félre, ha a beszélgetésünk elején említett kettősségre még ráakasztok egy gondolatot. Manapság a többszörösen kettéosztott világban az emberek – a legjobb szándékuk ellenére is – homlokegyenest másként látják a történelmet, a politikát, a haladás eszméjét, a sivárság fenyegetéseit. Szükség van tehát olyan alkatú emberekre, akik jól és pontosan értik például azt a fogalmat, amit Kelet, vagy amit a Nyugat fogalma jelent az emberiség szóhasználatában. Jelenleg úgy látom, hogy a világnak földrajzilag és szellemileg két ilyen pontja van. Az egyik: Közép-Európa, a másik: Dél-Amerika. Az első terület országai nem olyan gazdagok, mint Nyugat-Európa országai és nem is olyan szegények, mint Ázsiáé. A másikkal hasonló a helyzet. Dél-Amerika nem olyan gazdag, mint Amerika és nem is olyan szegény, mint Afrika. Mindezt persze okosan és érzékenyen árnyalni kellene, hogy teljesen meggyőző legyen a tétel, de talán még így elnagyoltan is érezhető az iránya. Gondolj csak a lengyel, a cseh, a magyar film, költészet, próza élénk korszakaira, a szovjet kisregényekre, novellákra.

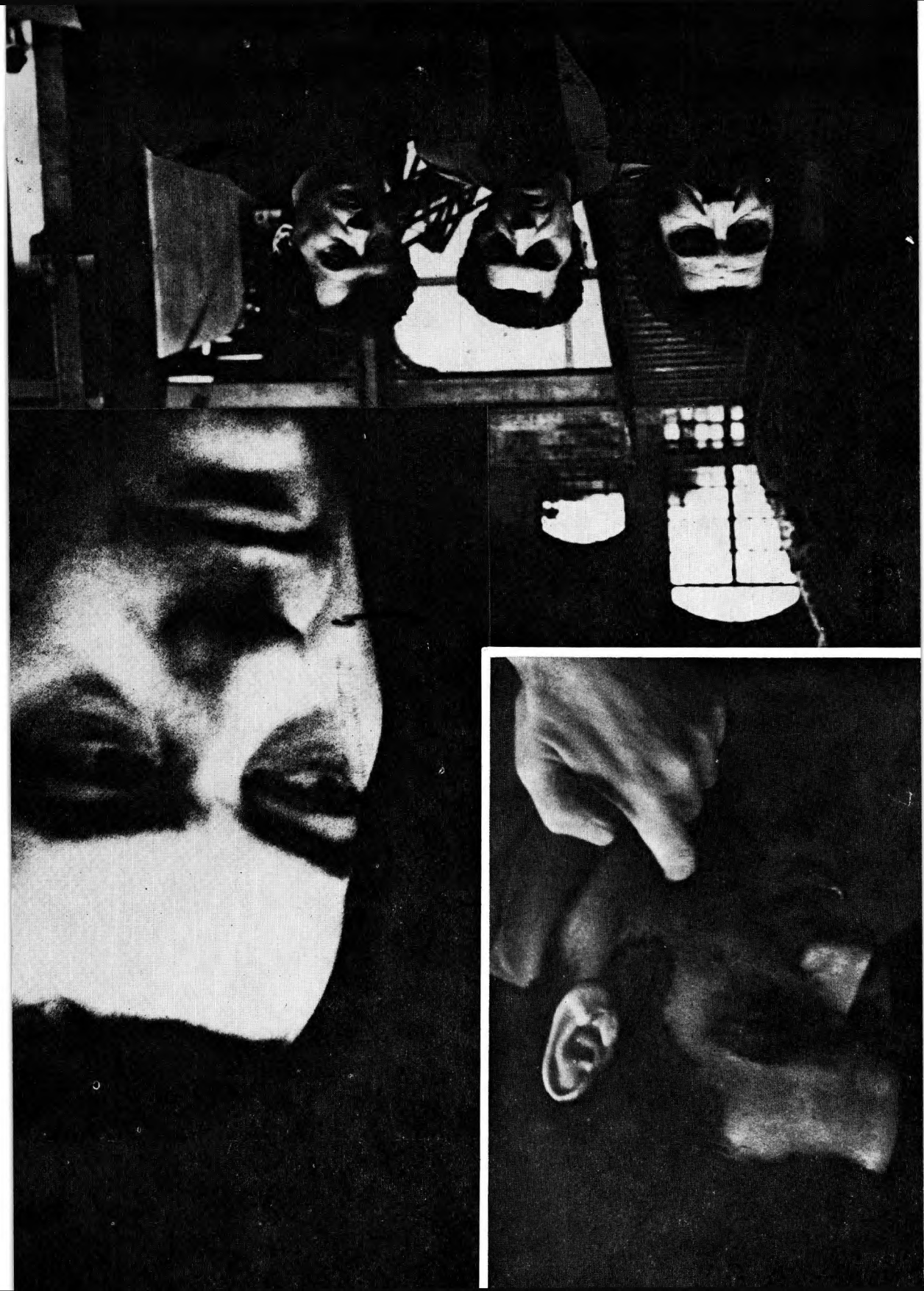

Hozzájuk hasonlítva a nyugatinak nevezhető új hullámok filmben is és regényben is fáradtabbak voltak. És hát a dél-amerikai szellem fölparázslásai! Mintha érzékenység, új kultúra, edzettebb és vaskosabb arcvonásai rajzolódnának elénk. Nyugat-Európa jó néhány országában végignéztem a könyvesboltok kirakatát. Verseskötetet szinte sehol se láttam. Kelet-Európában viszont mindenütt ott vannak. S ha értelmeznem kell ezt a jelenséget, annyit mondhatok csak, hogy ahol a költészetnek még szerepe van, ott az életet még sorsként tudja átélni az ember. Hiszen maga a költészet is emberi jelenség.

– *Szüleid élnek?*

– Igen, éppen tegnap jártam odahaza. Apám nyolcvanhárom éves, de ha sürgős dolga akad, még meg is iramodik néha. Alacsony, szikár, fáradhatatlan. 1945 karácsonyán például, eljött értem gyalog Pápára, át a Bakonyon, át a hóviharon, ahelyett, hogy vonattetőn utazott volna három napig. Pedig Zámoly és Pápa körülbelül százhúsz kilométerre van egymástól, még akkor is, ha toronyiránt megy az ember. Útközben véletlenül majdnem agyonlőtték. Egyszer orvvadászok, másodszor vaddisznóra vadászó katonák. Ma is büszke, hogy ezt is túlélte. Örök életében a történelem izgatta, meg a társadalmi igazság. Szívesen lett volna talán még betyár is, ami képzelete mozgását, belső hajlamait illeti. Minden vicik-vacak újságrongyért lehajolt, még a határban is, hogy olvashassa. Anyám viszont tökéletesen az ellentéte. Őt semmiféle írás nem érdekelte. Ő, ha lehet azt mondani, a szájhagyomány világán belül volt paraszt. „Mit mondanak, mit szólnak, ez vagy az neki való" – folyton csak ilyesmi kormányozta. Sajnos, három esztendeje súlyos agyhártyagyulladást kapott, éppen akkor, amikor kint jártam Amerikában, és azóta se tudott kilábalni belőle.

– *Édesanyád vagy édesapád volt a családban a megtartó erő?*

– Mindenképpen az anyám volt. Tervezni, mit hogyan érdemes, ő tervezett. A tiltások, a szorongások, a homlokot simogató remények csak őt érintették. Apám dolgozott, de hogy mi a soron következő munka, azt anyám mondta meg. Ebédnél, vacsoránál ugyanúgy ő osztotta ki az adagot apámnak, mint a munkában. De az asztalhoz még ma sem ül oda enni. Asszonynak nem ott a helye. Furcsa kettősség ez. Valóságosan ő a családfő, de a látszat szerint ilyesmi lehetetlen. Ez azonban nemcsak az én családomban volt így, hanem szinte az egész faluban. A kalapot a férfi hordta mindenütt, de bevallottan vagy bevallatlanul az asszonyok kormányoztak. Lélekbúvárok is megrökönyödhetnének, hogy mi minden eltorzult ebben a szigorúan betartott felemásságban. Anyám öt életre való szorongást, félelmet, gyanút összeszedett így. Mert amit nem oszthatott meg, az őt nyomasztotta.

– *Hogyan éltetek, ház, rokonság?*

– Négyen voltunk. Apám, anyám és egy hat évvel idősebb néném. Hitem szerint neki kellett volna inkább tanulnia, nem nekem. Okos, jellemes, kicsit rátarti lány volt. Egy faluban általában vagyoni helyzetük miatt szokták a lányok magasan hordani az orrukat. Ő amiatt volt önérzetes, mert érzett magában erőt, jóra való képességeket. A harmincas években egyszer egy képviselő látogatta meg a zámolyi elemi iskolát és a néném talpraesettségén akadt meg a szeme. Még könyvet is ajándékozott neki, hogy olvasson sokat. No de egy lány akkor felsőbb iskolába? Elképzelhetetlen volt! Zámolyról

akkortájt egyedül Csanádi Imre tanult csak tovább gimnáziumban. Hét és fél magyar holdon gazdálkodtak a szüleim – egy magyar hold 1200 négyszögöl –, ez bizony ingatag talapzat lett volna, mondjuk az érettségihez. Engem is csak a jószerencse segített a továbbtanulásban. Elvégeztem a kötelező hat elemit, s utána következett volna minden, ahogy a sors rendeli: otthon maradok parasztnak. De 1942-ben az Országos Falusi Tehetségkutató Intézet összeszedett az országban – beleértve Észak-Erdélyt, Csallóközt is – vagy hatszáz parasztgyereket, akit ingyenes taníttatásra javasolt. Különféle szűrővizsgákon föntmaradva kerültem én is Pápára, a legutolsó próbatételre. Kis, matematikus zseni – így szólított az egyik tanár, ha a szünetben találkoztunk. Fogalmam se volt, mit jelent az, hogy matematikus, vagy hogy zseni. Bámészkodó bárányka voltam még a világban. Ha jónak mutatkoztam is, szeptemberre mégse érkezett értesítés, hogy mehetek. A falu szinte áttüzesedett a kárörömtől. Örültek, hogy nem vagyok én se kiválasztott. Mitől is volnék! Anyámba azonban belefúrta magát az ördög. Most már csak azért is megmutatja, hogy az ő fia továbbtanul. Még jobb is, hogy nem kell szolgálnom érte se hálával, se alázkodással. Apám, anyám elment a református paphoz tanácsot kérni. – „Ha jól tanul Sándor, a Pápai Református Gimnáziumban tandíjkedvezményt kap, ha pedig nem, akkor az állam se költene rá fölöslegesen" – mondta Biró Ernő. Alighogy megmelegedtem Pápán, megérkezett anyáméknak az értesítés, hogy ingyen taníttat az állam, de Bicskén. Akkor már nem akartak bolygatni, tehát maradtam. Ha jól sejtem, ezt az országos tehetségkutató mozgalmat is a népi írók kezdeményezték, Illyés, Németh László, Darvas, Erdeiék. Örülök is, hogy Pápán maradtam, mert a nagy hírű Református Gimnázium olyan öntőformának bizonyult, amely mind a mai napig meghatározza életemet. Eddig se tudtam, és ezután se tudok beletörődni abba, hogy miért kellett a több száz éves múlttal rendelkező iskolákat, mint valami bagolyvárakat szétrobbantani. A debrecenit, a sárospatakit, a pápait. Történelmileg alakultak ki. Az új hit, a protestantizmus tanúskodott velük a szabadabb gondolat mellett, az európaiság mellett, a magyarság ügye mellett. A Habsburg-ellenesség úgy hozzátartozott az iskola szelleméhez, mint az ujjaimhoz a köröm. A gályaraboktól Petőfiig és a maiakig: Nagy Lászlóig, Somogyi Józsefig ez a régi tűz még bélyeget égetett az emberekre. Én például úgy voltam pápai kollégista, ahogy ma elkötelezett író vagyok. Ha fölidézek egy történetet az iskola múltjából, rögtön megérted, miről beszélek. Amikor az ellenreformáció kiűzte az iskolát Adásztevelre, úgy látszott, vége mindennek. Szétszóródtak a tanárok is. De akadt egy tanár, aki nem adta meg magát. Kijelentette: amíg ő mozdulni, lélegezni tud, addig a kollégiumnak is élnie kell. Egy eperfa alatt oktatta a deákjait. Diáksapkánk jelvényére így került rá, jelkép gyanánt az eperfa, s alá az iskolaalapítás évszáma, 1531. Egy magamfajta parasztgyereknek elég volt meghallani ezt a régi történetet, máris eligazítást kaptam egy életre. Lehetséges, hogy nekem már nem lenne annyi erőm, mint annak a hajdani professzornak, de ma is gyakran eszembe jut.

– *Mit szoktatok enni Zámolyon?*

– Említettem már, hogy a harmincas évek elején apámék elég szegények voltak. Még tehenünk se volt. Csupán egy lovunk. Hét-nyolc éves lehettem, amikor a lovat eladták s előbb ökrökre, majd tehenekre cseréltük föl. Éhezni nem éheztünk, de töménteten sok krumplit, kukoricaételt ettünk.

A zsíroskenyér fölséges eledelnek számított. Hát még a krumplis tészta, a krumplis pogácsa, a krumplis rétes! Vakarcspogácsa hosszú szilvával, de méginkább éretlen sárgabarackkal párosítva! A vasárnapjaim azonban tele voltak a húsleves lefegyverző illatával. Akár marhahúsból készítette anyám, akár tyúkból. Csirkelábat és tyúklábat reggeltől estig tudnék enni ma is. Csodálkozol? Megesett velem, hogy egy-egy lakodalomban harmincat-negyvenet is elémraktak. Disznót mindig vágtunk, szalonna, kolbász tehát mindig akadt.

– *És ma, mi a kedvenc ételed és italod?*

– A paradicsomos krumplileves, meg a bableves csipetkével, ecetesen. És a krumplis tészta. Legjobban ezek az ételek hiányoznak az éttermekből, ahová járok. Nincs ebben semmi falusi romantika. Ahogy újra és újra eszembe jutnak a zámolyi délutánok, főként a nyáriak, amikor pattogott a szalma a melegtől, ugyanúgy föltámadnak bennem az otthoni ízek is. De nem sápítozom miattuk. Az ember étlapja véglegesen városi lesz. Italban pedig csak a bort szeretem, ha már megkérdezed. A száraz, fehér bort. Időnként sóváran tudom irigyelni borissza barátaimat. Magyarán mondva azokat, akiket az alkohol a talaj fölé emel. Ady Magyar Pimodánját szívesebben újraolvasom, mint Hegel ragyogó okfejtéseit, vagy az Empiriokriticizmust.

– *El tudnád képzelni, hogy Zámolyon élsz és az iskolában gyerekeket tanítasz, vagy a téeszben brigádvezető vagy?*

– Nem. Legalábbis a falumban nem. Évek múltával az ember a szülőföldjével új viszonyba kerül. Különösen, ha egyet-mást el is kotyog róla. Alig ismerek írót, akiről a rokonai, a földijei ne szedték volna le a keresztvizet. Én se vagyok kivétel. A kesernyés vagy a komor ügyekkel most nem hozakodom elő, inkább olyat említenék, ami derűs is, borús is. A Tudósítás a toronyból című könyvemben megrajzoltam egyik fokozatosan süketedő ismerősöm arcképét. Éveken át emberkerülő volt, de mikor jött a téeszesítés, ha akarta, ha nem, le kellett mondania az emberkerülésről. Téesz-tag lett és ekkor mintha kicserélték volna. Ha rosszul is hallott, azért a szeme nyitva volt. Elkezdett csasztuskákat írni. Kiderült, hogy remek akasztófahumora van. No, ezt írtam meg róla. A család vérig sértődött, hogy én milyen jogon emlegetem a családjukkal kapcsolatban az akasztófát... Hasonlóan megorrolt a falu vezetősége is. Egy ünnepélyes zárszámadásra hívtak bennünket haza Csanádi Imrével. Ott lesz a tévé is, operaénekesek, színészek. Borjút vágnak, satöbbi... Szerencsére nem álltunk kötélnek. Persze, az otthoniak azt hitték, mi gőgből, fölvágásból nem megyünk le. Nem vették észre, hogy jóízlésből. Nem vették észre, hogy a magyar nóta, a borjúpörkölt, a tévéközvetítés és a költészet más műfaj. A rosszallás azóta is megmaradt. Amerikába már meghívtak előadást tartani, de Zámolyra még nem. Sokat utaztam mindenfelé, s jó lelkiismerettel mondhatom, hogy találtam olyan falut Erdélyben, a Mezőségen, ahol a gyerekkorom világát fölismertem. Légkörét, szellemét, hagyományait tekintve ezt a falut ma már inkább szülőföldemnek tudnám mondani, mint a mostani Zámolyt.

– *És mit jelent neked Budapest?*

– Sokat. Nagyon sokat. Örömöt és idegenséget. Otthont és otthontalanságot. Nézd, tizennyolc éves voltam, mikor először láttam a Dunát, a

Gellérthegyet, a fővárost. A centenáriumi ünnepségekre küldtek föl egy diákküldöttséggel Pápáról. Budapest az első alkalommal is már lenyűgözött. Ha maradhattam volna, már akkor itt maradok. 1952 óta ideköt minden: a politika, az irodalom, a barátság. Idekötöttek a szerelmek, a csalódásaim, a fiam gyerekkora. A vidék azért nem kezdett elsajogni bennem később, mert amikor kedvem támadt, elutaztam Hajduba, Biharba, Somogyba. Egyébként az országot is innen Pestről ismertem meg igazán. Később, persze megéreztem, hogy az a város igencsak rátelepszik az országra. Kiáltó aránytalanság az ország mérete és Budapest között, ami nagyon kedvez mindenféle sznobizmusnak, legyen az politikai, ízlésbeli, szellemi. A mértéktelenség és az eltorzulás okait jól ismerem, vagy ismerni vélem, a kiegyezés utáni helyzettől, a trianoni döntésen át, a 45 utáni helyzetig, s tudom, hogy törekednünk kellene valamilyen érdem-szerintibb egyensúlyra. Remélem, ez a kibontatlan mondat nem okoz majd félreértést. Nem jelenti azt, hogy városellenes vagyok. Az urbánus szót azért nem keverem ide, mert rámjön mindig a vakaródzás, ha olyan idegen szavakat hallok, amikkel tetszetősen ködösíteni lehet. De térjünk vissza a kérdésedhez: mit jelent nekem Budapest? Életem legértékesebb és legtelítettebb korszaka az volt, mikor 1960 táján a Belvárosi kávéházban bandázhattunk. Nem mondhatnám, hogy holmi szűkkeblű társaság rakta ki az asztalra aranyait, s adta be a közösbe. Kik jöttünk össze hétről hétre? Jancsó Miklós, Hernádi Gyula, Tornai József, Vekerdi László, Kósa Ferenc, Gyurkó László, Orbán Ottó, Sik Csaba, Gulyás János, Liska Tibor, Marsall László, Konrád György, András László, Kristó Nagy István, Horgas Béla, Sükösd Mihály, Tellér Gyula és mások. Azért volt szikráztatóan izgalmas ez a társaság évekig, mert voltak olyanok, akik az európai kultúra újdonságait tálalták föl, s voltak, akik a hazai társadalmi állapotokét. Hernádi, mondjuk az egzisztencializmus döntés-elméletéről beszélt, mi pedig Kósával a szövetkezetesítés legújabb történeteit soroltuk. A paraszt-egzisztencializmus drámai pillanatait. Idestova eltelt már tizenöt év, de tudom, hogy a fölsoroltak azóta is értik egymást. Még valamit Pestről. Ahogy az alpári vidékiséget nem lehet elviselni, úgy az alpári budapestiséget sem. A tévé korszerűsített orfeumot idéző műsoraitól minden alkalommal fölborzolódom. Ugyanúgy attól is, ha útszéli pestiességgel Mohácsról és Világosról szellemeskednek, és vihog az ország.

– *Életednek volt valamilyen nagy megrázkódtatása?*

– Több is. Sokszor voltam beteg. Egyik orvosbarátom szerint, a biológiai esélyeimet ismerve, már kétszer meg kellett volna halnom. Aztán két évvel ezelőtt egy karambol, amiről beszélni is alig beszéltem eddig. Hat hétig feküdtem és isten csodája, hogy megúsztam. Különös, amikor ezekben a veszélyes helyzetekben benne voltam, nem éltem át belőlük semmit. Csak utólag. A karambol a Magas-Tátrában történt, a Hószakadás forgatása közben. Harmadnap a liptószentmiklósi kórházba bejött két szlovák rendőr és behozta az összetört kocsi fényképét, vigaszul. Ilyen szerencsés karambolt ők még nem láttak, mondták. Ami az autót illeti, egy fanyar, mulatságos eset jut eszembe. Egyik ismerősöm Trabanttal ment látogatóba Csehszlovákiába. Egy mérges kutya kiharapott a Trabant farából egy darabot. Ez a történet tetszik nekem. Talán a kutya miatt? Talán az indulat foka miatt? Nem kutatom. De ha már itt tartunk, hadd mondjam el, hogy boldogan látnék magam körül állatokat. Nem ölebekre gondolok, hanem jókedvű, okos kutyákra, akik

hűségre hűséggel válaszolnak. Ugyanígy gondolok a lovakra is. Szívesen látnám őket például a közlekedésben. Tudom, hogy ez nevetséges utópia. De az a véleményem, hogy a civilizációs fölgyorsulás, a loholás, a lihegés, magaslatról tekintve legalább ilyen nevetséges, ha nem éppen riasztó. Az emberiség elöl futó országainak most lassítaniuk kéne. Mondok egy példát. A leggyorsabb gépekhez is hozzátartozik a fékrendszer, mert ha egy autó elindul, de nem tud megállni, nagyobb veszélyt jelenthet, mintha el sem indul. A civilizációs emberiség most egy olyan repülő, amelyik fölszállt, de nem tud leszállni. Fejlődjünk? Bizonytalan értelmű fogalom, ha a régi értelemben használjuk. A robbanásszerű fejlődés az lenne ma, ha a fegyverkezésről le tudnánk mondani.

– *Az ötvenes évek hogyan befolyásolták és alakították életedet?*

– Azt hiszem, másodszor mindent ezek az évek döntöttek el az életemben. Megbetegedtem és hosszabb szanatóriumi kezelés után hazakerültem Zámolyra. Olyan időszak volt ez, amikor a falura is iszonyúan nehéz esztendők szakadtak. A padláslesöprések időszaka ez. Minden tüskeszúrását a bőrömön éreztem. Akkor világosodott meg, lassan, fokozatosan, élményszerűen az a kettős helyzet, ami engem meghatároz. Már számontartottak az Irodalmi Alapnál is, mint „fiatal tehetséget". Fiatal is voltam és paraszt származású is, tehát fölkarolásra méltó. Kaptam is az alaptól 750 forint havi ösztöndíjat, ami akkor gyönyörűségesen szép pénz volt. Ugyanaz az állam adta nekem őszintén s jóindulatúan ezt a támogatást, amelyik az apámtól mindent elvett. Teheneit, disznót, gabonát. Én abból a pénzből vettem a családnak kenyeret, amit az állam adott. Nemcsak kenyeret, még vetőmagot is. Tudathasadásos állapot. Egyetem helyett ezek az élmények voltak az én egyetemeim. Az oktatás így kezdődött: ötvenegy őszén, a hazaérkezésem napján anyám kiküldött az utcára: „Nézd meg, most jön hazafelé a konda." Néztem, néztem, de nem láttam semmit. „Nézd csak jobban" – mondta újra az anyám. Akkor se láttam. „Nem jól nézed" – válaszolta. A túlsó soron végre egy magányos anyadisznó tűnt föl. „Ez a konda, ha tudni akarod" – mondta anyám. – „Ennyi maradt belőle". Megtudtam azt is, hogy Nagy Örzse néniék azért hajtották ki, mert tegnapelőtt fialt és az éhes kismalacok véresre rágták a csöcseit. De hát miből lett volna tej, ha nem hagytak neki ennivalót. Az éhségtől úgy tántorgott hazafelé, mint egy alkoholista szajha. Így találkoztam én az események után a sarkaiból kiforgatott valósággal. Mérges vagyok magamra, hogy nem írtam meg ezeket az időket regényben. Ha ezekre az évekre gondolok, meg az én háborús élményeimre, meg az ötvenhatos drámára, az az érzésem, hogy idáig mi csak félig írtunk meg mindent. Nem arról van szó, hogy igazul vagy hazugul, hanem, hogy félig. Nem az igazság, hanem az igazság látomásos és bonyolult mélyrétegei hiányoznak. Számtalan emlékem van ebből a korszakból. Nem tudtak időben vetni a zámolyiak, mert a vetőmagnak félretett búzát is elvitték a parasztoktól és a visszautalt vetőmag csak a karácsony előtti napokban érkezett meg. Kidobolták, hogy vetni kell, büntetés terhe mellett. Kocsik, szekerek lepték el a határt. Hogy gyorsan menjen a munka, százötven-kétszáz paraszt szórta a sár tetejére a magot. Alig mentek arrébb a fogatok, a varjak lecsaptak a földekre, mint valami tatárhordák és ott helyben fölették a búzát. Mit tehettek a parasztok? Röhögtek kínjukban. Másik eset: az egyik földhöz juttatott cselédember szerzett két lovat. De takarmányt nem hagytak nekik, még szalmát se. Kukoricaszá-

ron próbálta teleltetni őket. Gondolhatod, milyen paripák voltak azok a nyomorultak! Reggelenként órákba tellett, míg talpra álltak. Az újgazda gondolt egy nagyot, s kötelekkel úgy kötötte ki a lovait a gerendához, hogy ne tudjanak lefeküdni. Ez is, de annyi minden más is ökölütés volt a gyomorszájra. Mit tudtam én, hogy mi az író dolga, de kétségbeesésemben írtam Illyésnek egy nyolcoldalas levelet. Mindent kiteregettem gátlástalanul. Rá két hónapra a fiatal írók tanácskozásán találkoztam vele. Megkérdeztem, megkapta-e a levelemet. „Igen" – mondta. – „Roppant érdekes volt a levél, de azt tanácsolom neked, hogy írj inkább szerelmes verseket." Nyilván féltett, hogy fejjel rohanok a falnak. Néhány író és néhány szerkesztő ismerősöm nem volt ilyen nagyvonalú. Ők jóakaratúlag, de komolyan figyelmeztettek: a kispolgáriság uszályába kerültem és jobban tenném, ha a Röpirat című versemet meg a társait nem küldözgetném sehová. Az 1953-as kormányprogram után ezek a jóval korábban született, érdes és szókimondó verseim jelentek meg. Valójában velük futottam be. Hamarosan beláttam, hogy igazak, bátrak, őszinték voltak, de esztétikailag gyengék.

– *Sokak szerint az ötvenes évek légkörét Rákosi Mátyás személyisége határozta meg. Te milyennek láttad Rákosit akkor és milyennek ma?*

– Diákkoromban, mint a legtöbb diák, nagyon hittem benne. Még verset is írtam, amelyikben szerepelt a neve. De ez még a hazatérésem előtt volt, 1951-ben. Föltétel nélkül elhittem, hogy Rákosi a jövő embere, hogy az új Magyarország az ő buzgólkodása körül szerveződik. Erdei Ferencről például akkoriban én még nem is hallottam. Otthon aztán, amiről már beszéltem, minden gyerekes hit kiégett belőlem. Tíz-tizenöt végrehajtó sétál az utcán, s anyám pedig a ribizlisövény mögött kuporog, hogyan tapsolhattam volna én ezek után tovább? Ha valamiért hálás lehetek Rákosinak, egyért lehetek: megtanított magamban hinni. A saját akaratomban, a saját tapasztalataimban.

Csenget a postás. Egy antikvár könyvet hoz Csoórinak. Nézegetjük, elakadunk a munkával. Emberek érkeznek. Tornai Jóska halkan, Toma Ádám hangosan. Toma Ádám, mint egy Mikulás, ajándékokat rak az asztalra. Késeket, nagy asztalnyi fotókat a hortobágyi ménesről. Aztán kisebbeket is. Az egyik karám mellett ott áll Nagy Laci és simogatja a ló fejét. Toma kiskutyákat ígér Tornainak . . . Jó nagy a felfordulás. Csoóri kolbászt és szalámit tesz az asztalra. Savanyúságot is. A két ablak közül, mint egy szekrényből, újabb üveg bort vesz elő. Esszük a kolbászt, isszuk a bort. Toma siet, nagyokat rikkant, mesél. Lakást cserél. Az ajtóból visszafordul és még elmesél valamit, aztán a lépcsőházból hallatszik a hangja. Elment, de még mindig itt van a szobában, a folyosón, a lépcsőházban. Tornai azt mondja, hagy bennünket dolgozni, elmegy. Marad. Olvasta valahol, hogy a tápon, mesterségesen nevelt csibehús tartalmazhat olyan anyagokat, melyek rosszul hatnak az emberre. Csoóri egy juhászról mesél, a birkákról és a hibrid kukoricáról. A juhász szerint a régi lófogú parasztkukoricából a birka megeszik két csövet és jóllakik, a hibridből viszont megeszik négy-öt csövet. A birka tudja miért. Tornai mégis elmegy. Magával viszi az antikvár könyvet, amit a postás hozott. Csoóri beleül a meggyfából faragott tuskószékbe, és várja az újabb kérdéseket. Iszunk egy kis bort, megszólalok:

– *Sok műfajban dolgozol. Van ennek valamilyen belső kényszerűsége?*

– Legszívesebben mindig verset írtam volna, mert Magyarországon, talán Bartókot kivéve, a legteljesebb emberi, történelmi, lírai jelenlét a 19. és a 20. században is a költészetben fejeződött ki. Az irányt, a jelleget, a szenvedély hőfokát mindig a költők élete, műve mutatta. A költészet mesterei nálunk az élet mesterei is voltak. Akár úgy is, hogy mesterien el tudták veszíteni. Adyt nemcsak az élők, a halottak élén is az első hely illeti meg. De sóvárgásaim ellenére az életem úgy alakult, hogy nem mindent tudtam belezsúfolni a versbe. A szociográfiáimat akkor írtam, amikor a szövetkezetesítés folyt. Izgatott idegállapotban. Sérülékeny volt az ember, akit szerveztek, és az is, aki szervezett. Ez a helyzet prózát kívánt. A filmes életem is ezzel függ össze. Mikor a Tudósítás megjelent, Kósa Ferenc megkeresett, hogy ő is olyan világról készül filmet csinálni, amiről írok. Utána kezdtük el a Tízezer nap-ot írni. Kilenc forgatókönyvet írtunk, mire végre az utolsó változatot elfogadták. De nem a filmet. Az még elkészülése után két évig dobozban volt. Ebbe a történetbe nem kezdek bele, mert ez maga külön regény.

– *Mikor írsz, milyen módszerrel dolgozol?*

– Általában reggel korán kelek és ha tehetem, délig dolgozom. Déltől kezdve ezernyi ügyet intézek. Igen fontosakat és csip-csup ügyeket fölváltva. Ha megkérnek valamilyen szívességre, nem tudok nemet mondani. De az utóbbi időben nagyobb önfegyelemmel figyelek oda a munkámra. Az örökös visszanyesések után elhitették velem, hogy negyvenévesen is fiatal az ember. Sajnos, vége ennek is. Jóvátehetetlenül felnőtt vagyok.

– *Hány órát dolgozol egyfolytában?*

– Ha tanulmányt írok, akkor reggeltől estig. Olvasok, jegyzetelek és addig írok, míg el nem készülök vele. A versírás jóval szeszélyesebb. Ha hónapokig nem írok mást, csak verseknek engedem át magamat, akkor jóval könnyebben alakul ki egy-egy vers. A filmírás és a filmezéssel járó körülmények elmondhatatlanul sok saját írást elfojtottak bennem. Persze, soha semmit nem sajnálok utólag. A filmtől és a barátságtól is sokat kaptam. Kósától, Sárától. Nézd, itt vannak ezek a vastag füzeteim, tele megkezdett versekkel, sorokkal, képekkel. Ráébredtem, hogy nemcsak a tanulmányhoz és prózához lehet jegyzeteket használni, hanem vershez is. Hiszen, ha egyszer valami líraian megtörtént az emberrel – akár mint gondolat vagy nyelvi megfogalmazás is, azt nem szabad veszni hagyni. Ha elakadok egy-egy verssel, föllapozom ezeket a füzeteket és eszembe idéződik egy-egy öt évvel ezelőtti élmény. Sokszor úgy találok rá egy-egy versrészletre, ahogy csellengő koromban patkót vagy sastollat találtam.

– *Mennyit jelent számodra az élmény?*

– Sokat. Mint mindenkinek, aki él. Végül is az élmény: a világ új arca, amit nem láttam még. Az élmény a világ váratlansága, azt is mondhatnám, hogy az elveszített és megtalált gyerekkor. Annak az érzékenységnek a pillanatnyi föltámadása, amelyik még örülni tudott, félni, képzelődni, világgá menni, lebegni a jegenyefák fölött, részvétet érezni és így tovább. Mindig is arra vágytam, hogy bárcsak úgy tudnék mindent megírni, ahogy gyerekkoromban fára másztam, vagy ahogy csontokat szedtem elő a földből. Azzal

a megrendüléssel. De hát annyiféle élmény van, ahány embere, története, bogara, gólyája van a világnak. Az is lehet, hogy egy fekete lepke keveredik eléd, s ahogy meglibben, öreganyád fejkendője jut róla eszedbe, s leírod a sort, hogy öregasszonykendőként csapódó lepkék. És fogalmad sincs arról, hogy mi lesz majd később ebből az élményből. Ha kint most világos lenne, úgy értem, hogy dél vagy délután, galambokat láthatnál a szemközti háztetőn, s az esőcsatornában is. Épp csak a fejük bubja látszik ki. Sokszor láttam már őket, de egyszer bekattant az emlék. A szakadó esőben olyanok voltak, mint a lövészárkokban a föl-alá sétáló katonák. Nem az őszt, hanem a háborút juttatták eszembe.

– *Mit tartasz, mint író a legfontosabb feladatodnak?*

– Húzódom a meghatározásoktól. Ettől is, például. Mert ha valaki pontosan tud ilyen kérdésekre válaszolni, olyasmi történhet meg vele, mint a befogott madárral. Madár ugrál egy jól megszerkesztett kalitkában, de sehol az ég, sehol a fák, sehol a vízpart. Az ilyen kérdésre csak úgy hozzávetőlegesen motyog valamit az ember . . . Nézz szét a világban, s mindenütt zavart, szorongattatást látsz, külsőt vagy belsőt. Rosszabb esetben züllést. Azt láthatod, hogy az emberi kapcsolatok éjszakája sokkal hamarabb eljön, mint a nappala. Túlontúl társadalmi lényekké váltunk. Ha régen arról volt szó, hogy az ember győzze le a természetet, kerekedjen fölibe, most arról, hogy legyen ura a társadalomnak. Régen is az irodalom segítette az embert, csak akkor még a verset ráolvasásnak, varázséneknek nevezték, de hadd ne mondjam végig a műfajokat a teremtés-mítosztól a szertartásos énekekig, mesékig. És az irodalom ma is megmaradt ebben a szerepében. Az ember belső világában ma is a művészet próbál rendet teremteni. A társadalom osztályoz, fölemel, leránt, eltöröl, de az emberi teljességre ma is a vers, a dráma, a regény figyelmeztet bennünket. Akár úgy, hogy megmutatja torzulásainkat. Akár úgy, hogy szenvedélyt és szabadságot összeötvöz. Semprun Nagy utazásának a hőse az embertelenségben is megmentette az emberi értékeket . . . Hát valahogy ezeknek az igényeknek kellene megfelelnem. De ez is csak egyik ága a terebélyes gondoknak. Mert hol marad a megformálás ezernyi csínja-bínja? . . . A jó író olyan, mint a történelem, okít, de nem magyaráz. Múltkoriban olvastam egy középkorral foglalkozó könyvben, hogy ha fiatal szűz lány követett el főbenjáró bűnt, nem végezhették ki addig, míg nem szűztelenítették. A szűztelenítést maga a hóhér végezte el a tömeg szeme láttára. Olyan erőteljes metafóra ez, hogy nemcsak a vallás, nemcsak a feudalizmus lövell ki belőle, hanem valami, korokon túl emelkedő emberi természet is. Igen, a jó műveknek ugyanolyan sugalmazóknak kell lenniük, mint amilyen sugalmazó maga a valóság.

– *Milyennek érzed a generációd helyzetét?*

– Azt hiszem, Illyésék, Németh Lászlóék, Veres Péterék után a magyar irodalomban csak nagy nyögések közben lehet kiejteni a szánkon a nemzedék fogalmát. Egy-egy nemzedék, írói kirajzás, mindig valami nagyra vállalkozik együtt. Nemcsak írók, költők, de kritikusok és szerkesztők is színre lépnek ilyenkor. Bármelyik előttem járó nemzedéket nézem, szétvert, vagy széthulló nemzedék. Ezt kár volna szépíteni, a helyzet is, az okok is ismerősek. Juhász, Nagy László berobbanása, a magyar irodalomban óriási változást jelentett, de ők is csak a csodát hozták létre, működtetni ezt a csodát ők se tudták.

A kettő együtt nem is sikerülhetett nekik. Esztétikai értelemben ők pótoltak ugyan egy nemzedéket, de nálunk egy-egy nemzedéknek még történelmi küldetése is akad. Bármilyen lehangoló is ez a tény, de kikerülhetetlen. Sajnos, az én nemzedékem is a cserepeire hullt szét. Minket is inkább a barátkozás, mint a kezdeményezés tartott össze. Szécsi Margit, Tornai József, Orbán Ottó, Takács Imre, Kalász Márton, Marsall László, Csurka István, Galgóczi, Hernádi Gyula, Szabó István, Kamondy, Konrád, Moldova, Szakonyi, Gyurkó – igazán kikerült volna belőlünk egy tűrhető csapat. De ahányan vagyunk, annyifelé tántorgunk. Éppen tegnap este néztem a tévében Illyés műsorát. Újra át kellett élnem, hogy az ő nemzedéke még történelmi megbízatású nemzedék volt.

– Kihez, vagy kikhez kötődsz az előző generációkból, munkásságukból mit akarsz folytatni?

– Soha nem tűnődtem azon, kihez tartozom, vagy kapcsolódom az elődeim közül. Legföljebb voltak az életemben olyan pillanatok, amikor Ady volt az isten. Ady, akiben minden emberi, történelmi tulajdonságunk nagyarányúan, pompásan, szélsőségesen, vakmerően kifejeződött. Aztán volt olyan korszakom, amikor József Attila, Németh László, Illyés, Szabó Lőrinc izzított át jobban. De megemlíthetem Juhászt, Nagy Lászlót, s a barátaimat, el egészen Ágh Istvánig. A kortársaimhoz ugyanúgy kötődöm, mint az elődökhöz. Prózát Kosztolányitól, Illyéstől és Bálint Györgytől tanultam. Emlékszem, egyszer az Európa presszóban faggattam Illyést, hogyan kezdett el prózát írni. „Az a legkönnyebb" – válaszolta vakító fölénnyel –, „prózát az ember a bal lábával is tud írni." Elhittem neki és megpróbáltam. Sajnos, még nem úgy megy, mint ahogy reméltem.

– Ha nem írsz, mit csinálsz? Van valamilyen kedvenc tevékenységed?

– Ezerféle dolgot. Értsd szó szerint. A tékozló fajtájúak családjához tartozom. Én csakugyan elhittem, hogy ez az ország a mi országunk, s nehezen viselem el, ha nem azok a dolgok történnek, amiknek történniük kéne. Ilyenkor aztán szaladgálok fűhöz-fához. Lenézem magamban a fontoskodó, az izgága, a közvetítő, a beavatkozó, a taktikus lényt, mindezt erőpazarlásnak is tekintem, de tapasztalnom kellett, hogy a személyes jelenléttel fontos igazságok is jelenvalókká válnak... Itt van egyebek közt a népi kultúra ügye. A népköltészet, a népzene, a néptánc. Már akkor izgatni kezdett, amikor még semmi jele se volt annak, hogy újra divatossá válhat. A népköltészet szürrealizmusáról írt cikkem már összefoglalásként tanúskodhat erről. A 20. század embere egyszerre ősi és modern lény. Hogyan is írja József Attila? „Én úgy vagyok, hogy már százezer éve nézem, amit meglátok hirtelen..." Ez az időélmény hajtott engem vissza a múlt időkbe is... Megismerkedtem Kallós Zoltánnal és vele jártam be azokat a vidékeket, Mezőséget, Kalotaszeget, Gyimest, Moldvát, ahol ez a múltbeli kultúra még átélhető. Tudom, sokan regényesnek és hazafias sznobizmusnak látták csavargásaimat, de úgy gondolom, hogy a tíz év alatt összegyűlt tapasztalataimból sok minden átszivárgott abba a megélénkülő mozgalomba, ami a fiatalokat magával ragadta. Beszélhetnék a táncházakról, a Fiatalok Népművészeti Stúdiójáról, a fiatal népzenészeinkről. Sose túloztam el ennek a jelentőségét, de mindig vérig sértett, ha nem akarták tudomásul venni, hogy az mégse bűn, ha a fiatalság és az értelmiség a saját népe kultúráját megismeri. Einstein attól még nem szo-

rul háttérbe, ha valaki népdalt énekel. Egyébként is az értelmiségieknek kutya kötelességük átvállalni a hagyományőrzést a parasztságtól, mivel maga a parasztság megszűnt hagyományőrző lenni. Éppen most készülök egy hosszabb tanulmányt írni, amelyben érvet, ellenérvet, rágalmat, óhajt, történelmi értéket, mindent szeretnék a témával kapcsolatban elmondani. Magyarán mondva megfogalmazni azt, mit gondolok a népi kultúra szerepéről.

– *Hiszel a barátságban?*

– Nem vagyok vallásos, hogy higgyek. Ettől függetlenül mindig voltak jó barátaim. És most is vannak. Egymástól, persze sosem kérdeztük meg, hogy hiszünk-e a barátságunkban. Megesett, hogy csalódnom kellett egyikükben-másikukban. Ezt én nem írtam külön az ő számlájukra. Illetve, nemcsak az ő számlájukra írtam. Egyszerűen sajnáltam, hogy bekövetkezett. Többnyire ízlésbeli, magatartásbeli dolgok miatt szakadt meg egy-egy kapcsolatom. Soha politika, soha esztétika, soha nők miatt.

Összerezzenek. Víz csobog valahol a hátam mögött, mintha csőrepedés lenne. Megfordulok. Semmi. A szomszéd lakásban készülődik valaki fürdéshez. Papírvékonyak a falak.

– Mi történt? – kérdi Csoóri.

– *Úgy látszik, semmi... Vannak ellenségeid?*

– Ha vannak is, eléggé sápadtak lehetnek. Vértelenek, hiszen nem gyűrtek maguk alá. Vagy pedig ha nem tudtak végzetesen ártani, nem is lehetnek olyan elvetemültek. Ez egyáltalán nem azt jelenti, hogy jámbor lény vagyok. Sőt! Néha magam is röstellem, hogy lobbanékony vagyok s mással is, magammal is kíméletlen. De van bennem engesztelő erő is.

– *Gyűlöltél már valaha valakit?*

– Inkább dühös és mérges voltam. Vagy elkerültem azt, akit rühelltem. De megfigyeltem, hogy közösségi hajlamú embert, aki kezdeményező, cselekvő képességű, sose tudtam tartósan kerülni, bárhogyan összerúgtuk is a patkót. Ameddig lehetséges, meg is akarok maradni nyitottnak, kezdeményezőnek, fontos ügyek tisztelőjének. Kevés szó esett a filmes pályafutásomról, éppen ezért elmondok neked egy kis tanmesét. A filmkészítés csapatmunka. Kicsinyben olyan, mint maga a társadalom. Sokféle embernek kell alkalmazkodni egymáshoz. Nos, itt kezdődik a tanmese. A Tízezer nap forgatókönyvével bajlódtunk Csuhraj társaságában. Egyikünk ilyen ötlettel állt elő, a másikunk másfélével. És Csuhraj akkor nagyon fontos dolgot mondott: „Fiúk, állapodjunk meg abban, hogy csak akkor szólalunk meg, ha átgondoltabb, ha jobb ötletet mondunk, mint az előző." Ajánlom ezt azoknak, akik csupán kritizáló, romboló ötleteiket működtetik, miközben kezdeményező ötletük egy sincs.

Csoórira nézek, közben jól hallom, amikor a fal túloldalán valaki belecsobban a kádba. Lágyan. Tétova, finom loccsanások következnek. Egy lány, vagy asszony fürdik mögöttem.

– *Álmodni szoktál? Vannak visszatérő álmaid?* – fordulok Csoórihoz.

– Rengeteget. Visszatérő álmaim nemigen vannak, de majdnem minden éjszaka álmodom. Mulatságos, máskor cifra vagy groteszk dolgokat. Megfigyeltem, hogy álmaimban sokkal több önirónia van, mint a valóságban. Le is szoktam gyakran írni az álmaimat reggelente, ugyanolyan módszerrel,

mint a verstöredékeket ezekbe a füzetekbe. Kapóra jöhet. Utálom azokat a regényrészleteket, ahol tettenérhető, hogy kitalált álmot ír meg valaki. Az álmaim ugyanolyan változatosak, mint a nappalaim. Minden lehetségessé válik. Politika, utazás Svédországba, majd szakszervezeti vezetőkről készült mellszobrok kerülnek elém, alacsonyrepülés holland tájak fölött. Disznót ölök, otthon vagyok. Soha nem látott nőknek udvarolok, barátom versét olvasom, nyolc-tíz szakaszos verset is. Ez az, amit legkevésbé értek. Teljes verset. Nemrég azt álmodtam, egy galamb bejött a szobába, s rászállt a kezemre. De ahogy felém fordult, bagolyarcot vágott. Aztán megszólalt: „Bocsásson meg, azt hittem tudok valamit mondani magának." És elrepült.

– *Mondj egy pénzösszeget, ami szerinted összeg, vagy amennyire szükséged lenne.*

– Ha eddig nem gondolkodtam ezen, most hiába gondolkodnék. Nem tudom. Nézz körül, és akkor meglátod, hogy nem ebben az ügyben sürgött-forgott a képzeletem.

– *Mikor sírtál utoljára?*

– Inkább álmomban szoktam. De furcsa módon elég gyakran elérzékenyülök, főleg mások történetein. Az ember többféleképpen sír. Már sírtam dühömben, és voltak olyan helyzetek az életemben, amikor teljes kilátástalanságban éltem. Nem sírtam, de állandóan folytak a könnyeim. Aztán elmúlt.

– *Szenvedélyeid vannak?*

– Húszéves dohányzás után öt éve leszoktam. Az egyéb szenvedélyeim nyomát itt-ott még verseimben is meg lehet találni. Persze nagyon örülnék neki, ha a most itt elhallgatott szenvedélyekről versben sokkal kötetlenebbül tudna beszélni az ember. A nők, az emberi kapcsolatok, a tartósság, minden beletartozik ebbe. Tág fogalom. A szenvedély és a szabadságigények nagyon közel járnak egymáshoz. Ha a teljes emberit akarja fölszabadítani az ember, akkor a teljes életet mondja el. De szenvedély ez? Nem egy előítélet mondat velünk teljesség helyett szenvedélyt? Mert az emberi teljesség vágya nem mondható talán kóros szenvedélynek. A teljességhez tartozik az utazás, a szerelem, a betegség, az igazságkeresés, a magunk faggatása.

– *Mondj egy ünnepet, olyant, ami számodra fontos.*

– Nem nagyon szeretem az ünnepeket. Csak akkor, ha ismerősökkel, barátokkal véletlenül össze tudok verődni. Ha csütörtökön verődünk össze, az az ünnep. Én nagypénteken is meg tudom ülni a húsvétot. Annyiféle dogmatizmus kínzott már az életben, kezdetben vallási, később politikai dogmatizmusok, hogy az ünnepeket is magam teremtem, vagy a barátaim teremtik nekem.

– *Gyermekeid vannak?*

– Van egy fiam. Ott, aki áll azon a plakáton. A Muzsikás együttes tagja. Hegedül. Őt is Csoóri Sándornak hívják. Újfehértón az egyik tanárnő meg akart hívni irodalmi estre. Megkérdezte a gyerekeket, ismeritek Csoóri Sándort? Egyik kislány föláll s azt mondja: igen, a Muzsikás együttes tagja. Parasztcsaládokban tudod milyen hagyományos a névadás. Apám is Sándor,

én is, a fiam Sándor. Ebből az is kiderül, hogy nem készültünk valamilyen különleges szerepre, én sem, a gyerekem sem. Persze ezt nem öndicséretből mondom. Ebben legalább annyi a . . .

– *A jövő mit tartogat az emberiségnek?*

– Nem tudom. Bevallom, ha gondolkodom is róla sokat, ritkán írok erről. Sokkal jobban foglalkoztat a múlt idő, mert azt gondolom, hogy a civilizációs korszak emberének sokkal inkább a múltjáról kellene gondolkodnia, mert akkor a jövőről való gondolatai is kézzelfoghatóbbak, tapinthatóbbak lennének. Olyan jelenséget figyelhet meg az ember, hogy a civilizáció az emberből a történeti érzékenységet a legszivesebben kiölné. Mire alapozom? Van valami önteltség abban, hogy a civilizáció reményeitől megpendült elmék azt hiszik, hogy a tudomány, a technika mindent meg tud oldani. Ha sok mindent meg is old, megoldásaival egyidőben sok mindent el is pusztít. A történelmileg kialakult emberiség-helyzeteket lehetetlen laboratóriumi-eszmékkel megoldani. Mert ami ész és logika szerint tökéletesnek látszik, lehetséges, hogy az érzékeknek, az érzelmeknek, a hátunk közepének visszataszító. Az a rögeszmém, hogy a 20. század emberének egyre határozottabban a történetiség tudatába kellene belekapaszkodnia, legalább úgy, mint ahogy valamikor a vallásba kapaszkodott. Ettől kapna eligazítást, mint ahogy a középkorban a vallástól kapott. A tudományt is össze kellene hangolni ezzel a történetiséggel. Szerencsére, sok tudós egyre etikusabban nézi szakmája szerepét . . . Ami a történelmet illeti, nemcsak ilyen nagy léptékekben érdekel, nemcsak emberiség arányokban, hanem a magyarság sorsára leszűkítve is. Kiábrándítóan nincs történelmi tudata ennek a népnek. Ezért nőnek aztán elsősorban jelképessé az olyan viták mint a Kossuth-Görgey ellentét. De hogy mi történt 1918-ban Károlyi Mihállyal, a Tanácsköztársasággal, továbbá, hogy a haladás fogalma és a nemzeti érdek hol, miben keresztezték egymást ekkor meg ekkor, még az értelmiségieknek sincs ezekről fogalma. Jó érzéssel mondhatom, hogy a történészeink, mintha mély álmából keltegetnék az érdeklődőket. Sajnos, ebből még nem lesz köztudat, de mégiscsak több a semminél. A történész Juhász Gyula könyve, Magyarország külpolitikája 1919–45, van olyan fontos könyv, mint bármelyik mostanában megjelent szépprózai mű. Sorolhatnám a többiekét is: Szűcs Jenőét, Perjését, másokét.

– *El tudod képzelni, hogy más bolygón is élnek emberek?*

– El tudom képzelni, mert minél több csodáját megismertem a tengereknek, a tenger alatti világnak, őserdőknek és tájaknak, az élők gazdag lehetőségét bele tudom képzelni a világmindenségbe is. Hihetetlenül izgalmas, nyugtalanító és szórakoztató is lesz egy másik emberiség, amelyik dolgozik, verseket ír, táncol, valamilyen fokon tudományt művel, egyáltalán él, létezik. Persze, ha nem lesz másik emberiség, akkor sem esem kétségbe, mert ez a földünkön élő emberiség tartogat annyi rejtelmet és izgalmat, mint ez az elképzelhető, vagy az elképzelhetetlen.

Ilyen hát Csoóri világa . . . Színes, zsúfolt, meglepő, természetes. Belefér a hagyományőrző Szék az 1717-es tatárdúlás emlékével, Kuba, Amerika és Zámoly, a múlt és a jövő. Hazafelé azon gondolkodtam, milyen különös, hogy éppen Csoóri találkozott Che Guevarával Kubában. Persze, mások is találkoztak vele. Ki mit őriz vajon a szívében?

JÉKELY ZOLTÁN

A megszolgált örökkévalóság

(Álmodozás egy könyvtárról)

... A szép aranybíbor könyvtárszobában,
hová én nem tehetném földi lábam,
a szellem ép és szolgálatra kész:
legszebb formája ez a létezésnek!
Egy oszlopon egymással szembe néznek
porfir Platón és márvány Szokratész.
Itt él apám – azazhogy álmodom csak,
nem tudva eltogadni síri roncsnak,
deszkái közt sziklányi kő alatt.
Mert nem lehet, hogy a tudás, a szellem
porrá legyen s hamuhodnia kelljen,
s belőle egy szikrányi sem marad!
Ezért himezgetem tovább e tékát,
Mátyás és Bethlen Gábor hagyatékát,
tudván: hiánya köz magyar hiány –
és szánom ronthatatlan Pantheonnak,
Hungárián túl fénylő égi honnak,
mit fel nem dúl labanchad vagy pogány.
A könyvek is, prédái volt tüzeknek,
e polcokon mind-mind ujjászületnek,
és bennük ő finom kézzel kutat;
ezernyi év tudása halmozottan,
akár a Corvinában hajdan, ott van –
abból merít jövendő-álmokat.
A fényt töléjük égi ablak ontja,
órjásokkal találkozik naponta:
Csokonai, Arany és Berzsenyi
– akár híres freskóján Raffaelnek,
egymásnak jártuk-keltükben felelnek –
Ady, Petőfi s „apja", Széchenyi.
S még annyian, nagy, zord csalatkozottak,
e szent, „erémi szálláson" lakoznak,
hová nem ér föl gúny és sérelem.
Szent csillagok! Sok fénylő, tiszta homlok:
sugározzák az emberért a gondot,
s fohászukat, hogy jobb világ legyen.

Évszakok

TAVASZ

Szoknya forog, vagy ezer,
nagy, téres földszagu csürben.
Minden lány a babám
lesz! Sosem áll meg a tánc.

ŐSZ

Rozsdás-szürke mezőn
imbolygó, vézna ökörnyál:
Kisértet-szeretőm!
Kapdos a szivem után.

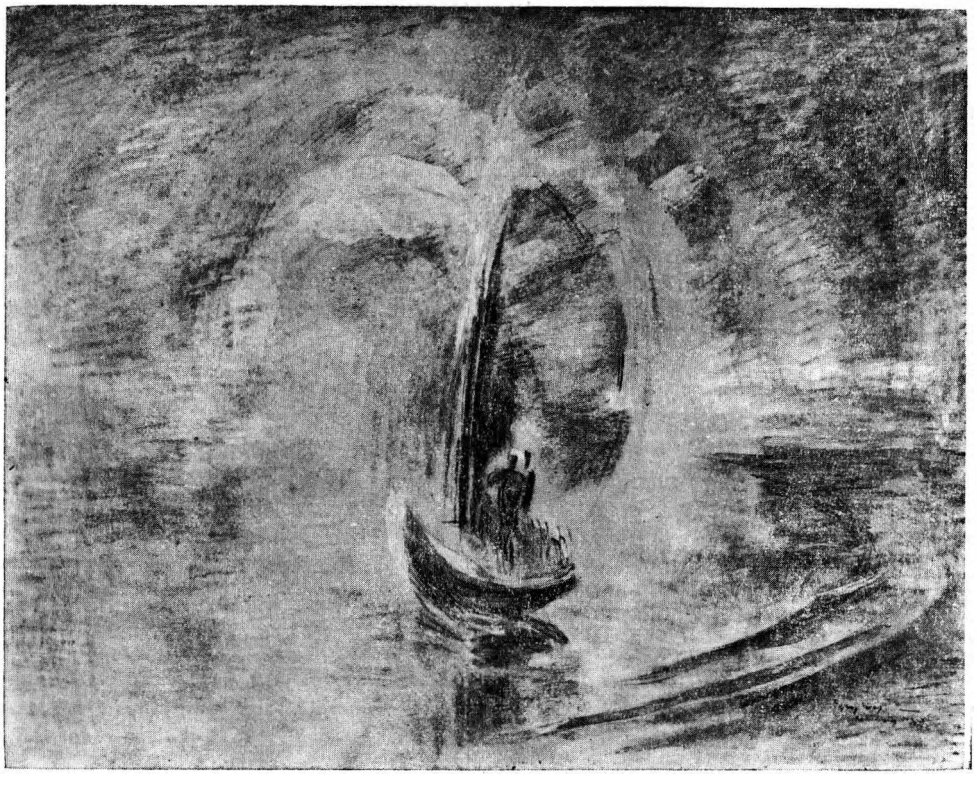

CSERES TIBOR

Katonák beszélnek

Fejezet az író *Parázna szobrok* c. regényéből. A *Parázna szobrok* ikerregény, A és B kötetből álló, artériákkal, vénákkal, idegekkel összekapcsolt kettős szervezet.
Alább a B. kötet első fejezete következik, némi rövidítéssel.

1.

Ismerjük-e, mi történt apánkkal, ükeinkkel, őseinkkel. Kinek kegyelméből éltek a maguk erején túl s miért kellett meghalniok?

Sírgödrökre és csontokra építik képzeletüket a történetírók, ha a múlt néma korszakait próbálják idézni. S a föld megszámlálhatatlan süppedt temető-halmai még ásatlanok.

Az írásbeliség korából – mondják – a följegyzések kilenctizede elpusztult: a krónikák, évkönyvek, oklevelek és egyéb számadások, s a megmaradott iratfoszlányok háromnegyede is, kallódik, érdemtelen kézen – mintha süket–vak sírban.

Szerencsések adatmillióik alatt a legújabb kor s az újkor kutatói?

Akik az új és legújabb kor történetével foglalkoznak, jól tudják, hogy az igazi nagy események indító okait gyakran egyáltalán nem foglalják írásba.

Tudják pedig néhányan, hol, mikor, és miért változott meg egy folyamat és hogyan váltották át a síneket a váloszútaknál új irányba a robogó mozdony előtt.

A döntéseket hozó elmék és az elhatározást végrehajtó parancsnokok azt írják az utasításra – szigorúan titkos, tudomásulvétel után elégetendő! (Tud. vét. ut. elég!)

Az irattárakban nem marad semmi nyom, hiába veti rá magát a tudományos búvár harminc vagy ötven esztendő után a sárguló papíros-maradványok kötegeire.

Az író felelősséggel tartozik kora iratlan történetéért, ha másként nem – saját emlékezete szerint.

Ám tudhatja-e miért indít, indított népe, országa háborút, háborúkat? Magyar író felelősségéről beszélek: megmondhatója ő, miért indított (üzent) háborút országa harminc évnél kurtább „történelmi" időn belül kétízben is háborús cél nélkül? És a férfiak, akik életüket kockáztatták, miképp folytathatták végig mindkét alkalommal, az utolsó töltényig a magyar ember számára oktalan harcokat?

Vajon csatlakozhatik az író, tudós történészek vélekedéséhez, amikor azt állítják: Hazánk (Magyarország) nyerte meg leginkább a második világháborút, hiszen annak ellenére, hogy a háborút elveszítő Hitler–Németország oldalán harcolt, mégis részese lehet a szocializmust építő országok közösségének?

Vagy hirdesse azt – az előbbi hittel szemben, s éppen ellenkezőleg – hogy a Berlin–Róma–Tokió tengely (húszéves fiatalember, tudod-e mit jelent ez a három város-név így egymás mellé illesztve?) államai, amelyek elindították a háborút, mégsem ők veszítették el, noha elbuktak a harctereken – hanem egyedül Magyarország, mely semmit sem nyerhetett (puszta létét is alig menthette) s a legnagyobb jóvátételt fizethette. És sokan még arra is kényszeríteni próbálják, hogy erre a három fővárosra irigykedve tekintsen.

És leírták-e vajon, hogy az V. magyar hadtest (a szegedi) katonái kire voltak dühösek 1942. január hidegében, amiért álló esztendeje álltak fegyverben tétlenül Bácska földjén és sem aratási szabadságra nem mehettek, s a karácsonyt sem tölthették családjukkal?

S aztán dicsőség-e vagy szégyen, hogy a francia katonai akadémiákon (s tán vezérkari képzésben is) miért tanítják példamutató stratégiai műveletként az 1944 őszén és 45 telén a Magyarországon vívott német halogató csatákat – egy biztosan elveszített háború utolsó hónapjaiban – s ebből a Torda alatt vívott 5 hét kétségtelenül a magyar honvédség váratlan fegyverténye – szégyene, vagy dicsősége.

A franciák nem tudják s nem is érdekli őket – miért.

2.

Keményffy őrnagy jelentése és javaslata alapján a dandárparancsnok (bár az őrnagy saját hatáskörében is intézkedhetett volna) olyan ítéletet hozott, amelyet a dandár valamennyi zászlóaljánál és a közvetlen alosztályok előtt is kihirdettek, de csupán az őrnagy vezetése alatt álló osztály századainak négyszögében hajtottak végre, Szivák Lajos csillagjaitól megfosztott őrvezetőn. Szivák nemi erőszakot követett el 1939. március 16-ra virradó éjszaka R. Zsófia nevű 18 éves leányon, visszaélve a beszállásolás által kialakult kényszerű közelséggel szállásadó család és hadiállományra emelt két rajnyi honvéd között.

Szivák bűnéről és Zsófia családjáról közelebbit nem közölt a parancs. Hihetőleg az odahaza tartózkodó családfő (a leány apja) haladéktalanul és családi szégyenüket háborgásában nem titkolva, egyenest Keményffyhez rohant:

Ennél a zászlóaljnál (és később a belőle fejlődő ezrednél) soha a háború alatt ilyen kilengés nem fordult elő és megtorlás sem, tehát kikötés, ilyen okból.

Szivákot a falucska szélén, egy öreg eperfa teherbíró oldal-ágára húzták fel, valamennyi bajtársa szeme láttára. Már állt a zászlóalj négyszöge, zubbonyban, hajadonfőtt és derékszíj nélkül vezette elő az őrség (történetesen épp szakaszabeliek).

A zászlóalj-segédtiszt (Felkay főhadnagy) olvasta fel a vétket s a kiszabott büntetést. Aztán néma csöndben, az őrparancsnok s a század szolgálatvezető őrmestere, csuklóján megkötözték Szivák hátra feszített kezét. Nagy csöndben a kötél végét ezután átaldobták a vén eperfa kiválasztott alkalmas oldalsó ágán és három rendfokozat nélküli honvéd (az őrség tagjai) lassan meghúzták a kötelet. Szivák kiforduló karral egyre emelkedett s amikor bakancsa orra is elszakadt a földtől, nagyot jajdult.

Keményffy ekkor magyarázni kezdte fennszóval Szivák bűnének aljas-

ságát. Fejhangon és jó erősen, szinte kiáltva beszélt, hogy mindenki jól hallja. S túl kellett harsognia Szivák jajgatását.

Egy idő után személyesen őhozzá fordult az őrnagy és (maga is megrendülten) azt kérdezte a felfüggesztett katonától, megbánta-e szégyentelen tettét. Nyilván nem fogta fel mindjárt a kérdést Szivák s hogy őneki szólna. De amint Keményffy könnyezve és fakadó könnyeihez illeszkedő messzirezengő hangon megismételte kérdését, Szivák honvéd nyöszörögve mondta, hogy: igen, igen, igen – és nagyon, nagyon! és soha, soha többet!

A parancs (dandár pcs) két órában rótta ki a büntetést, s ez a két óra az ájulást (ájulásokat) követő szünetek leszámításával volt végrehajtandó. Keményffy azonban a bűnbánat szavainak hallatán súgott a szolgálatvezető őrmesternek s a feszítő három katona hagyta, hogy az eperfa ágán a kötél fokról-fokra Szivák javára horzsolódjék – miközben a parancsnoki szózat a zászlóalj feje fölött zengett – addig-addig, míg csak földet nem ért a bűnhődő bakancsok orra, majd kissé a talpa is.

A nemi erőszak, ha része is a háborúknak, nem kap részt a döntésben. Van tudomásunk evonatkozásban egyről és másról, de a hadvonulások útjába sodort nők szégyenéről miért beszéljünk, ha megmásítani semmit nem tudunk. (Íme, itt maga az író is tetten érhető az elhallgatás cinkosaként, miközben maga az íratlan hagyomány – kortársi emlékezet megörökítésére, feltárására izgat. Leszünk még tanúi hasonló viselkedésének!)

Mindössze egy nemi erőszak tüzetes leírásáról adunk számot ezeken a lapokon. Elkerülhetetlenül, mert egyik névvel és arcképével ismerős szereplőnket illeti a sérelem, s ő egyike a néhányaknak, akik életükkel felelnek az elbeszélés igazáért.

3.

Dömötör Pál főhadnagy 1939. március 17-ére virradó éjszaka sejtette, hogy katonai pályája megszakadt, vagy megszakadhat. Az enyhe bélgörcsök már Szobráncon jelentkeztek, a kapott feladat ismétlése közben, de aztán teljes erővel éjfél előtt a Halas-patak hídján (Ribnice Ny). A test viselkedésének ez a szerencsétlenül összehangolódó együttese az egyszerű emberek szemében a félelem megnyilatkozása. Legényére támaszkodva a közeli faluba támolygott, onnan egy alkalmi teherautóval (kölni Ford) Szobráncra vitette magát a tábori kórház oda-települt részlegéhez. Szerencsétlen gondolat volt. Nem is gondolta még, inkább az események sodra: mozgósított állapotban a sérült katonát minél előbb a tábori egészségügyi szolgálat kezére kell adni. A tegnapi légitámadás (szlovák repülők, francia gépekkel) sebesültjei esetében életmentő szabályossággal vetették meg a vérző katonák számára a fehérlepedős ágyakat. Dömötörnek azonban el kellett volna kerülnie ezeket a lepedőket. Az orvosok, mert nem látták vérét, elfordulóban megfeledkeztek egykor fogadott titoktartásukról s arról is, hogy a valóságos betegség (sérülés) még hadiállapotban sem mindig a vér stigmájával jelenti magát legsúlyosabban.

4.

Tömössy az éjszakai földerítés alkalmával került első ízben Thormay hadnaggyal szemtől-szembe. A bajusz tévesztette meg. Emiatt látta, értékelte

harmincévesnek a 22 éves fiatal hadnagyot. S a harminc esztendő miatt gondolta próbaszolgálatos buzgalmúnak. (Nyilván falusi tanító, s megragadta az alkalmat, hogy a tisztikarba emelkedjék a téli elemi iskolák gyermek-bűzös tantermeiből). Thormay azonban tavaly (1938!) végezte a Ludovika Akadémiát. Csaknem évfolyam-elsőként. A próbaszolgálatos minősítés Tömössy fejében szokványszerűen leértékelő volt. A hivatásos tisztek külön rétegként kezelték a bajtársi érintkezésben a hadseregfejlesztés során keletkezett, „szedett-vedett" és „túlkoros" új tiszt-sarjadékot. Ez a megkülönböztetés egyrészt társadalmi volt, másrészt harcértékre vonatkozott. Az előítéletek alól Tömössy sem vonta ki magát, de viselkedése alapján még azon az éjszakán becsülésébe és bizalmába fogadta az ifjú hadnagyot, mielőtt képesítéséről értesült volna.

5.

Előző délután Tömössy vezérkari százados igazította el a felderítő osztagok parancsnokait. Dömötör emiatt még álmában is (alig aludt) számított ellenőrző látogatására. Az eligazításon látták egymást másodszor az életben. Dömötör szerette volna, ha utolszor. Miért? Nem tudta. Amikor Tömössy belépett az iskolapadoktól megfosztott tanterembe s a gyapjútakarós üres ágyakon (öt tiszti ágy) végigfuttatta szemét, Dömötör nyugodtan várta tekintetét. Szervusz, szervusz s a baj lényegéről, s az alkalomról is semmit, legfeljebb, hogy: a szakaszok pihennek... A százados felállt, mintha indulna, s újra leült: – Értelmezhetjük a diarét úgy, hogy a lélek magasabbrendű tevékenysége révén tiltakozik valami ellen, ami – Dömötör elnémult –, valami ellen, ami egy magyar királyi főhadnagy helyzetében megfogalmazhatatlan? – Igen – motyogta Dömötör –, igen, értelmezhetjük úgy.

Később, s éveken át újra és újra ellenőrizve magát, mindig helyeselte Dömötör ezt a válaszát, ha némi módosításokkal is utóbb. Hogy ott, március 17-én látszólag megfontolatlanul mondta ki az igent, abban az orvosoknak jutott dicstelen szerep, akik bekandikálásaikkal egy terjengő, terjeszthető pletykához gyűjtöttek vizuális és szóbeli adalékot. Emiatt Dömötör el sem tudta képzelni már kora délelőtt, hogyan hagyhatná el a fehér ágyat, noha egyébként makkegészséges, sőt pihent és tettrekész volna. Még ha éjjel is majd! Hová menjen, vasárnap reggel? Mily szavakkal kezdjen beszélgetni.

– Helyes – mondta Tömössy –, tökéletesen értelek és helyeslem magatartásodat. Azért, de nemcsak azért avatkozom dolgodba, mert az éjjel, az idő rövidsége miatt én álltam a helyedre. Csaknem húsz kilométernyire behatoltunk nyugat felé. Ma megismételjük az akciót. Tegnap puskalövés nélkül jártunk. Ma sem lesz veszélyesebb. Szükségen lenne rád, s a magad érdekében is. Vállalhatod, de el is hárithatod.

A bólintás készen volt.

Este hatkor érkezik a terepjáró kocsi Ungvárról. Sofőrje, szakaszvezető, fővetéssel tiszteleg. Világítás nélkül látja az utat. Nyilván tudja is. Beszálláskor Tömössy: – A hölggyel nem kell sokat beszélned. – S ő maga előre ül a sofőr mellé.

A hátsó ülésen csakugyan egy nő ült. Megérezte volna, ha nem is figyelmezteti a százados – illatszere még menet közben is, a suhogó, örvénylő levegőben is burkolta takaróból fennmaradott felsőtestét s igen áthatóan, alig sejthető arcát. Az üdvözlés apró, csaknem szótlan mozdulatokból állt.

Negyedóra múlva, a Halas-patak hídján – fékezett az autó, Addig nem esett Tömössy szájából sem több szó: – Kényelmesen ül? Fázik-e? – befelé, félfordulattal természetesen a vendég számára. Az meg két rövid dünnyögéssel felelt. Az első minden nyelven azt jelentette: igen, a második meg: nem. Dömötör ebből bizonyosan gondolta, a nő nem tud magyarul. Hacsak nem néma.

Kocsiból szálltak, férfiak. Thormay Béla hadnagy halkan jelentett. Dömötör mellé meg saját őrmestere vágódott oda: – Csakhogy itt tetszik lenni főhadnagy úr. – Ez többet is jelentett tán, mint amennyit az őrmester közölni akart.

A szakaszok nyomban elindultak. Thormay az éllel, személyesen. – Te velünk maradsz, Pál – súgta Tömössy, amint észrevette Dömötör tétovását.

Csakhogy mire is határozhatta volna el magát itt önállóan. Fogalma sem volt a mai feladatról. A tegnapi képbe a nő semmiképp nem illett bele.

Néhány ember a hídnál maradt, nagy csöndben, pissz nélkül várták, míg a kocsi megindul. Tegnap óta sokat enyhült az idő. A hószállingózás is megszűnt. Csak tavaszias szellő táncolt körbe, meg a nő ismeretlen illatszere.

Dömötör a külső tényezőkkel együtt magát figyelte. A lehetséges reakciók változásait.

A sofőr kalapdoboz formájú bőrtáskából termoszt emelt ki. Átadta a századosnak. – Ja, igen – biccentett a megbeszélt figyelmességre, a keze ügyébe nyújtott poharat párolgó rumosfeketével töltötte meg a sofőr. S Tömössy az első ülésről, ültéből kínálta. A kerek bőrtáska, a termosz, a pohár, a feketekávé, a halk kínálás mind csak egy-egy mozdulat végéről volt megérthető.

Más poharakba (alumínium) a két tisztnek is töltött, mostmár a sofőr. A nőnek jutott még egy pohárral. Apró kuncogással hálálta meg, kesztyűs kétkézzel emelte arcához a párolgó italt, lassan kortyolta, s eléggé hallhatóan, míg tartott benne, nem engedte le a poharat szájáról.

– Maguk katonák, nagyon bátrak – szólalt meg a nő, jól érthető magyarsággal.

Tömössy intésére a sofőr összeszedte a poharakat.

– És lovagiasak. Erről hallottunk régebben is, de már nem hittük. Mert hallottunk másfélét is.

Ezért igyekszünk folytonosan változtatni a világon – mondta Tömössy. Dömötörnek semmi hasonló nem jutott volna eszébe.

Most egészen más módon – csodálkozóan – kuncogott a nő. Folytatni ő sem tudta ezt a beszélgetést, bár ő kezdte el.

S még percekig nem indultak, bár a szakaszok neszezése már sötétbe foszlott.

Tömössy jelére végre útnak eredtek. Halkan duruzsolva, szinte lábujjhegyen, behumott szemekkel. Itt még nem járhatott a vezető, de érezte kerekeivel a járt utat.

Egy keskeny vízfolyás medre előtt, kicsiny híd korlátjától néhány méterre, zseblámpa kék fénye villant. Négy katona s egy civil férfi.

Tömössy kisegítette a nőt a tábori takaróból. A koppanásokból síbakancs hallatszott ki, a mozgás perdüléseiből sínadrág.

– Tudja, kedves Jarka, hogy hívják ezt a bácsit? Nos, öregem, meggondolta magát? Magyarnak vagy szlováknak tiszteljük-e.

– Tisztelt tiszt úr kérem én vagyok szlovák ember.
– Mondja csak a nevét, öregem.
– Én nevem Vitezsláv Lokotjarto.
Tömössy színlelt indulattal a nőhöz fordult.
– Hát így állunk, kedves Jarka, ezzel a Lakatgyártóval, aki tegnap útlevél nélkül akart vinni a leányának egy zsák tengerit a leánya malacainak. Mi?
– És ott is hagyta a kukorica, a lányánálék. És mi lesz énvele, tiszt úr.
– Hazamegy öreg, isten hírével. Eszébe se jusson kémkedni!
Csak állt az ember erre a szigorú szóra, némán, nem találta a távozás szavait. A nő kisegítette: – Dobri ozdrávia, apóka – Dobri ozdrávia – felelt az öreg, de mozdulni még most sem tudott, megvárta, míg a magyar tisztek Szlovákia felé eltűnnek az érthetetlen szépségű fiatal nővel. Mihalovce felé. Amit a magyarok egész nap csak Nagymihálynak emlegettek, míg a vejet lánya házában faggatták.
Órányi gyaloglás következett. Jól kiléptek s nemsokára maguk előtt érezték a lustán menetelő félszázadot. Ekkor megálltak, s amit a mozgásból még nem tudott biztosan, a szaporább lélegzés fiatal párájából évnyi pontosan meg tudta állapítani a nő korát Dömötör.
– Fáradt? – hajolt közelébe, illatába.
– Hogyan maradhatnék olyan országban, ahol törvény tesz különbséget az egyik ember és a másik ember között?
Dömötör oda jutott, ahol egész kérdéssorozat után találhatta volna magát, ha okosan kérdez. De Tömössyt nem értette.
(Visszafelé gyalogolva, az átélt izgalmak verejtékéből már kissé felszikkadva szánta rá magát, hogy megkérdezze: – Hogyan volt bátorságod ilyesmire velünk? Hiszen sem Thormayt, sem engemet nem ismersz! – Tömössy szembefordult vele a sötétben: – Ez az egyetlen módja, hogy megismerjelek benneteket. Később veszélyesebb volna!)
Dömötör talpát feltörte a csizma. Alig várta, hogy Jarkától egy kicsit elszakadva igazítson valamit a törés körül. Amazok készültek a gyaloglásra és ismerték is az utat. Sőt, látták is tán már a célt, amikor ő még hosszú út bizonytalanságában emelgette a csizmát. Hirtelen érkezetek meg. Magas kőkerítés mögött hatalmas épület körvonalai, mintha a pusztában! Van-e túl város, falu, folyó? A kapu és a kőfal mögött néhány pillanat múlva – saját csapat. Sőt, a többinél kerekebb szóejtéssel Thormay hangja – intézkedik. – Bemegyünk – mondja Tömössy, nem is halkan. Ajtók tárulnak. A szűrt belső világítás glóriás fényeiben nem is kúria, mindjárt kastély méretű épület. Jön le a lépcsőn egy nő s ezzel, akit hoztak, síró nevetéssel összeborulnak. Barátnők? Rokonok? Testvérek? Dömötör az előzmények és a szándékok felől is tudatlan.
Odabent vakító világításban a csehszlovák hadsereg egyenruhájában szlovák őrnagy mutatkozik be, külön Dömötörnek! – Petracek. Ludovit Petracek. – Tagoltan, jól érthetően. Bevési ezt a nevet mindjárt Jarka mellé, amelyhez sem az este, sem soha később nem társult vezetéknév. Tömössyt meg soha nem kérdezte aztán.
Csöpp ital, csöpp harapnivaló után azt mondja Tömössy: – Pálom, te most kimégy s átveszed a parancsnokságot Thormaytól. Nem töltünk itt óránál több időt.

6

A magyar hadvezetés (hadseregszervezés) bölcsességére, vagy ostobaságára mi sem jellemzőbb, mint hogy 1939. február elsején a gépesített és fejlesztésre szánt motorizált alakulatokhoz nagy számban hívott be békési és csanádi szlovák származású újoncokat.

Igazi helytállásukra, valóságos próbatételre akkor nem került sor. S máig sem tudni, átgondolt, vagy meggondolatlan szervezés volt-e éppen a szlovák határszélre utaztatni a kétnyelvű Békés megyei fiúkat kétéves katonai szolgálatuk megkezdésére.

Csak Thormay Béla engedte meg, hogy ezek a fiúk, foglalkozási időn túl egymással szlovákul is beszéljenek. Thormay szakaszában (majd századában) sem nagyon éltek ezzel a lehetőséggel. De tudomásul vették, hogy beszélhetnének „tótul", ha épp kedvük tartaná s parancsnokuk nem rökönyödne meg. A többi századokban ez nem volt így.

Keményffy őrnagy meg úgy tett, mintha zászlóaljában magyaron kívül más szó nem is hangozhatnék el.

Bármint volt is, Tömössy a maga külön bizalmas hálózatába (bár jó katonának és parancsnoknak tartotta) Keményffyt soha nem avatta be. Thormayt viszont az első naptól kezdve emberének tekintette – bár az első órában próbaszolgálatosnak (tsz. psz.) nézte!

(7 . . . 8.)

9

Thormay Béla igazán csak huszonnégy év múltán sajnálta, hogy azon a márciusi hideg éjszakán oly keveset foglalkoz(hat)ott Jarkával. Még a nevét is csak most fejthette meg, hogy Skodáján (1964!) Mihalovce vidékén bolyongva rátalált a kerített úrilakra. (Akkor kastélynak nézték a havas éjszakában, majd másnap éjjel a tavaszias fuvallatok derengésében. De akadt, aki nevüket s mostani lakóhelyüket őrizte – ha még élnek. És hogy a Jarka, a Jarmila név becéző alakja s annyi év után, elképzelte őt mostani, valószínű testi szépségében: a negyvennél nem idősebb nőt, akin nem fogtak az évek, míg levelét írta, egy fiatal nőre gondolt (a régi Jarkára), s aki a vele való foglalkozás közben, az elképzelt válaszok fürge (kissé tán az amerikaias angol) hangsúlyváltással és szóöltögetései alatt, húszéves leánnyá változott, akire a pillanatról pillanatra agyába fényképezett idő miatt nagyon pontosan tudott emlékezni.

A feladatok torlódása, akkor, megakadályozta, hogy a fiatal nőre figyeljen. Mulasztásait a kései, kereső levélben, árnyalatnyi túlzással is tán, pótolni, jóvá tenni igyekezett –, nem tartva a bizalmaskodásra következő elhárítástól sem.

Előbb előadta azonban szándékát: Tömössy Aladárt keresi, s róla akar mindent tudni: múltjáról, hollétéről. S a barátkozó hang csak ezután szólt az ifjú hölgynek. A levél dereka ugyanis, az adatokat, tényeket kérő sorok után, a feloldó, engesztelő oldal, s kedveskedően pimasz – azt idézte, miről kellett volna ott, eszegetve-iszogatva, beszélgetniök, egymásnak örülő két fiatalnak, ha meg tudnak feledkezni mindenről, ami a falakon s az éjszakán kívül történik.

Éppen nő nélkül, nemi kapcsolatok nélkül teltek azok a hetek. Thormay a testi valóságában is átélte az elmulasztott érintkezést Jarkával.

Vajon tudja-e, ki írta ezt a levelet? Emlékeznie kell! – határozott Thormay.

10

A szabadságharc is vissza-visszatért a két vezérkari tiszt beszélgetéseiben.* De már ott, március 17-én eljutottak Sturig. Egymással ellenkezve, olykor egymás szavába vágva, megállapodtak abban, hibás volt Kossuth kormánya, hogy nem tett idejében engedményeket a nemzetiségeknek, az összecsapás elkerülésére. De azért mégis csak tett valamit, a 49 júliusában adott jogokkal. Hogy ezekkel idő hiányában nem lehetett élni? Sturék követelései túlmentek a magyar forradalom céljain – tehát Sturék haladóbbak voltak. S evégett összefogtak a császári udvarral, mely minden haladás ellensége volt? Igenám, de Stur nem a császár ellen szegült, hanem a magyar feudalizmus ellen!

Tömössy nem háborodott fel Petracek legtúlzóbb megállapításain sem. És türelmesen magyarázta el, mit nem láttak át Sturék a bécsi udvar politikájában. Sturt megtévesztette Bécs látszólagos türelme és tárgyalókészsége, De honnan eredt ez? A Monarchiában az uralkodó nép (osztrák–német) alig haladta meg a lakosság egyötödét. Az udvar politikája az volt, hogy mindig a legerősebb nemzetiség ellen fogott össze a gyöngébbekkel. A szabadságharc idején a magyar ellen kellett összefogni, s hogy az sem bizonyult elégnek, kérték a cári segítséget.

11

No igen, igen, de a kiegyezést megelőző időkben, amikor kiderült, hogy Kossuth Duna-konföderációs terve meghaladja Sturék reményeit!? Soha nem haladhatta volna meg semmilyen megoldás, még Masaryk, vagy Benes megoldása sem! S ráadásul a magyarok a szlovákok rovására egyeztek ki! Hol itt a logika a bécsi udvar elhatározásaiban? Van, van benne logika! A tizenkilencedik század hatvanas évei után a Monarchia szláv és román nemzetiségei megerősödtek s a folyamat még egyáltalán nem fejeződött be. Az egyensúly felborult volna a birodalomban, ha Ausztria tovább erőlteti korábbi politikáját és tovább támogatja a gyöngébb nemzeteket az erősebbel szemben (amelyet közben sikerült tartósan földre kényszerítenie). A politikán tehát fordítottak. A helyzet így megfordult, a saját ellentétébe csapott át: 1867-ben az osztrák udvar Magyarország legerősebb nemzetiségével kötött szövetséget, a többi, fejlődő, feltörekvő nemzettel szemben. Ez az udvar aljassága volt – dühöngött Petracek. S célzott arra is, hogy ebben a magyarok . . . No, várjunk – intett Tömössy –, magyarok, de kik? Az a 10 000 férfi, akit a szabadságharc bitófára, börtönbe vagy emigrációba kényszerített – Európa akkori legbátrabb, leghaladóbb férfiai? – semmiképpen nem segítettek a bécsi udvarnak! S ami Sturék álláspontját illeti, nem lehet egyszer helyeselni az összefogást a legreakciósabb reakcióval, másszor meg felháborodva elítélni, 1848–49, és 1867 mindenképpen összefüggésben vizsgálandó dátumok és eseményhalmazok.

** Tömössy és Petracek korábbi beszélgetéseit a közlésünkben elhagyott [7 . . . 8.] rész tartalmazza a regényben. Ezek a beszélgetések Eduárd Benes munkamódszerét tárgyalták általában, s magyar és szlovák vonatkozásban kifejtett tevékenységét érintették, a húsz év előtti béketárgyalásokat megelőző hónapokban. Közléseikkel Tömössy és Petracek meglepték és kiegészítették egymást. (A szerk.)*

Thormay csak fülheggyel hallgatott bele Petracek és Tömössy beszélgetéseibe. Ha táplált magában ámulatot Tömössy Aladár iránt, innen is eredt, ebből a két éjszakai együttműködésükből: bámulta tájékozottságát, hogy ellenfele legváratlanabb válaszaira, közléseire és oldalvágásaira mindig előkerült agya-zugából érv, adat, lefegyverző. És csupa olyan eseményről, amelyet Thormay s valamennyi magyar tiszt jól ismert. Vagyis: hitte, jól ismer.

Ezért kellett a szakaszoknak pontosan működniök. Egy hadnagy aduja: csapatai pontos mozgása. S egy főhadnagyé? Dömötör Pál semmit sem hallott a fontos beszélgetésekből. Attól kezdve, hogy parancsot kap: – Pálom, te most kimégy és átveszed a parancsnokságot Thormaytól...

Orrában viszi ki a nők szagát, mely őket magukat képzi meg, bár nyilvánvaló, hogy illatszerüket idomítja magához meghökkent szaglóképzelete. Percekig csak ezzel lát, olyan nagy különbség szemének a benti és a kinti éjszaka. S a bosszúság, az érzékszervek nehézkességén túl. Nincsen vázlata a kertről, s a környékről sem természetesen. A tegnap kapott eligazításban talán bent sem volt ez az épület. Nagymihály? Ez nem lehet még Nagymihály! Emiatt képzelete is csukott. Észak–dél nincs. Szerencsére az emberek tudják feladatukat. Tudják? Mi a feladat? Itt állok – válaszolja a katona, az újonc. És kívül? Igen, mi van kívül? Arra nincs parancs. Ez már ok lehetne az izgalomra. De a bosszúság nagyobb. Hanem pontosan tíz órakor, (vagy tizenegykor?) egy távoli harang s a ház mélyén egy távoli óra, tízet kondít, (vagy tizenegyet?), mintha jelezni akarna valamit. Máskor csend követi az ilyen sejtéseket, most azonban mozgolódás. Váltás? Itt nem lesz váltás! A kőfalon túl idegen vezényszavak! Vagy jelszavak? Dömötör egyetlen szót nem tud szlovákul és semmilyen más szláv nyelven sem. Ha kérdik is, mi a parancs, nem értheti meg, hogy azt felelje: itt állok, belül a falon. S ez oka lehet valamilyen tiltakozásnak? Mert a rémület mégiscsak más dolog. A két szakasz elvész a falak mentén s a kert valóságos park. A kanyargó ösvények minden fordulóján a bokrok sűrűje ötannyi embernek rejtekül kínálkozik. Megint kezdődik (folytatódik) ahol tegnap a Halas-patak hídján?

Vásári nyüzsgés. Valóságos zászlóalj. Szerencse, hogy nem ellenkeznek a fiúk. De hátha éppen árulás történt. Csapda? Ki akarta így? Előny vagy hátrány, hogy újoncaink harmada ért vagy beszél szlovákul. Csabai, szarvasi, tótkomlósi fiúk. Egyetlen lövés, jajdulás nélkül, de szitkozódás, kiáltás, piszszenés éppen elég.

Csak esztendők múltán érzékeli szemlélődő részvételét ebben a színjátékban, a legnagyobb veszély terhét viselő szereplő bátorságával, sőt vakmerőségével – a töltött ismétlőfegyverek keresztvonalában, ugyanabban a bokrosban, araszolva önmaga elől, újra és újra – ürít.

Aztán egyszerre a nagy épület összfényének ágyútüzei. Nyíló ajtók, kicsapódó spaletták s a lépcső legfelső fokán Petracek őrnagy ezúttal csípőre tűzött kézzel, diktátori pózban, torokhangú mély kiáltásokkal kiképzőőrmesteri tájszólást vegyítve, a felháborodott tábornok halálhörgésével. Ki állapítja meg a hiteles szöveget, s hogy női, katonailag képzetlen fülek számára mi fogható fel mindebből. Akkor szűnik meg a fájdalmas hörgés-dörgés, amikor valamennyi tiszt, a szlovák egyenruhások közül odasorakozik a lépcső alá.

Furcsa, meghökkent, talán ijedt sorakozás ez, de állandó izgő-mozgó,

egymáshoz-szóló s felelgető fegyelmű sorakozás. Dömötör – már üresen s felgombolkozva – a fésületlen avaron át, egy ablak fénykévéjén is áthatolva, merev s túlságosan kemény tartásban, félig díszlépésben, mintha ez volna számára a legköznapibb jármód, a sor előtt keresztezi a lépcsőt, de méternyire a szlovák őrnagy előtt is elhúzva, a bejárati nagy fényesség felé. Petracsek, hátrál is egy lépést és arcba fordul, hogy egészen más, személyes hangon kiáltsa: – Elnézést, uram! Itt csúnya tévedés történt.

A fény belső udvarában már várják Dömötört. Az egyetlen lövés neki szólhatott volna. Csak Tömössy tudja, mért nem került a foglyok közé sem, akiket egyenkint perceken belül visszaszámlálnak Thormay kezébe, de a kézbe adott (visszaadott) fegyvereket majd odaát cserebérélhetik vissza egymás között a fiúk.

A zászlóalj elvonul, elszivárog a sötétben. Petracek homlokát törli, megy ő is. Hová? Erre sincs vázrajz. Órák konganak, a világosság kialszik a nagy épületben, melyről nem tudja Dömötör, kié.

Hűvös gyalogmenetben kijózanodás. Veszteség nincs. Ittak odabent ezek? Semmi sem biztos. Az emberek nem tudnak magyarázatot: felderítés?

– Pálom – karolja Tömössy még a gyalogmenetben –, neked Signum Laudisod van, zöld szalagon – nem is kell biccentenie, úgy van –, a dandár legképzettebb csapattisztje vagy... Idén ősszel hadbiztosi tanfolyam indul Pesten. Nem törhet derékba katonai pályád!

13

Hogy mi történt a lengyelekkel, azt akkor, 1939-ben kevesen tudták úgy, hogy átláttak volna a történelem bokrain. Tömössy valószínűleg tudta a lehetséges és tudható mozzanatokat, amiket akkor nem közöltek a nyilvánossággal s tán olyanokat is, amelyeket azóta sem.

A részleges mozgósításból Thormay Béla a saját századán túl, akkor még legfeljebb a zászlóalj hatáskörének, mozgásterületnek szegélyéig látott.

Ki gondolna rá, hogy e tekintetben éppen egy falusi ácsot hallgasson meg, hallgasson ki. Csakis tévedésből eshet meg ilyesmi (ha tekintélyes hallgatóságot tételezünk fel). Amikor az Asztal legválságosabb napjait (óráit) élte, jelentkezett egy hivatlan és váratlan tanú. Tanút egyébként nem vártak és nem is hívtak – személyes tanút. De Thormay ügye éppen abban az órában úgy állt, hogy akár országos (talán világraszóló) botrány is lehet belőle, – egy váratlanul érkező tanút elutasítani pszichológiai képtelenségnek látszott. A megszavazott engedélyre, őszülő, vidékies öltözetű iparos embert tuszkoltak be az ajtón. Előbb tétován lépett, majd az utolsó három lépést nagyon kemény díszmenetben. Torpanásszerűen állt meg. Mielőtt szóra nyitotta volna száját, az elnöklő tábornok Thormay felé intett.

– Mondja el, mióta ismeri őt és álljon kényelmesen.

Az ember oda- és visszatekintett, mielőtt, lazítva izmain, szólt volna.

– Megmondom, úgy ahogy van: én csak harminckilencben szolgáltam együtt a főhadnagy úrral, Kassán, amikor aztán a lengyelek megindultak Uzsoknál, mink ugye, fogadtuk őket, mégpedig barátságosan és abból az alkalomból emlékszek olyan esetekre, hogy ruházatot osztottunk ott nekijek, meg jó, zsíros, meleg élelmet, gulyásfélét inkább, bár volt úgy, hogy két tál étel is készült, húsleves, meg aztán főtt vagy sült hús, tördelt krumplival,

s azok a lengyelek akkor nagyon ki voltak éhezve és olyan hálásak voltak minden falatért, meg a fogadtatásért, hogy összecsókolták az embert, s még az ilyenféle embert is, mint én ugye, a kincstári jótéteményekért is, mert hiszen nem a magamét adtam, az államét. S még olyasmi is előfordult, hogy csak a puszta köpeny maradt az illetőn és alatta semmi. Úgy kellett menekülni! Az a sok lovas-fogat, mert a lengyel katonák nagyrésze fogatoltan érkezett, de a többség mégis inkább gyalog és a sok sebesült a kocsiderékban és nők is persze tömegesen, s leginkább a fiatalja, egyszál köntösben a kedvesek, az ember azt gondolhatta, senki nem tartozik senkihez, ahogy megugrottak odaátról. Az egész háborúban az a szolgálat esett nékem legkönnyebben ott Uzsoknál 1939 szeptember hónapjában s máig is sajnálom, hogy nem írkáltam fel egy kis noteszbe napról napra, hogy kikkel találkoztam és min mentem keresztül Perecsenytől Nagybereznáig, meg Uzsokig, a szállítmányokat őrizve, kísérgetve. Mert ott az utakon még a közlegénynek is szerepe, meg szava volt, kérem, bár én akkoriban lettem őrvezető, még a főhadnagy úr terjesztett fel engemet, mint századparancsnok és alighanem a szobrok miatt egy kicsit, a faragásokért, hiszen ahhoz értettem én leginkább, épületács! – de hát ez még Kassán volt és tulajdonképpen az nekem a háborús emlékeim közül máig is a legjobb érzés, ha a lengyelekre emlékezhetek, meg a Csermely partján azokra a faragásokra. De már Perecsenyről aztán nem Kassára vonultunk vissza, hanem Ungvárra. Ezért örültem aztán, hogy a főhadnagy úr újra meg akarja csináltatni a szobrokat, hát el is hoztam volna.

– Mutassa.

– Ó, kint van egy nagy táskában a Keletin. A ruhatárban.

– Az más, köszönjük. De még egyszer a nevét, barátom.

– Lipták János, termelőszövetkezeti vezető ács, tartalékos címzetes tizedes.

– Köszönjük, Lipták elvtárs.

– Alázatosan kérek engedélyt távozásra, a Keleti pályaudvari ruhatár megkeresése végett!

– Az engedélyt megadjuk.

Lipták tisztelgett, meghajlott – elégedett farolásában. Próbálta keresni szemével Thormay főhadnagy úr biztató pillantását.

– Mintha ivott volna ez az ember – szólt aztán az elnök.

– Törkölyszaga volt – felelt Thormay, hogy a többiek hallgattak.

*

14

Dömötör Pált (főhadnagy, már csaknem százados) 1939. október egy utolsó napján, a hadtestparancsnokság székhelyén helyőrségi ügyeletes tiszti szolgálatba rendelték. Noha érvényes vezénylése volt a napokon belül kezdődő hadbiztosi tanfolyamra. (Anyagi vezérkar!) A szolgálati jegy du. 3-ig a Jahodna mögötti völgyben őrködő tábori őrs vizsgálatát írta elő. Ez a tábori őrs a legutóbbi mozgósítás óta egyetlenként maradt meg a hasonló célú harci formák közül. Az a hír járta, pajzán szobrocskái miatt. De a léha hírek mögött, Dömötör két megelőző szolgálattétele idején is, lengyel menekülők érkeztek még a múlt héten is. Abban az órában, amikor most, mikor már nem is lenne köteles a szolgálattal, kötelességszerűen a kijelölt telefon mellett

tartózkodott, a megszólaló telefonban Tömössy hangjára ismert: – Pálom, ügyelj, hogy háromkor a hölgyek ne igen tekinthessenek a patak fölötti faragványok bájaira. – Tehát két nő? Értettem. Merthogy többnyire férfiak jöttek, még Krakkó vidékéről is.

A szolgálati gépkocsin pontosan háromkor elérte a Csermely-völgy medrében a tábori őrs létesítményeit. Arra gondolt, semmi ok, hogy Tömössytől bármilyen utasítást vállaljon. Az utóbbi hónapokban megbizonyosodott felőle, hogy nappal soha nem jelentkeznek a jellegzetes bélgörcsök. Éjszaka azonban még közönséges gyakorlatok alkalmával is. De mostmár, hogy elfogadta a hadbiztosi jövőt, efféle közlésnek nem sok értelme lenne. Bár... Hallgatta a Tábori őrs parancsnokának jelentését. Palánk nevű karpaszományos őrmester, civilben jogi doktor. Fél négy, semmi. Kocsival, ha zökkenősen is, ki lehet vergődni a határra. Palánk tréfásan gránicot mondott egyszer-egyszer. Ezzel talán a tegezést próbálta helyettesíteni. Egy határvadász járőr tévedt a tábori őrs sávjába, ha nem szánják rá magukat, soha nem derül ki, érkezett-e két női személy ezen a napon a mi kis gránicunkra.

Dömötör megmagyarázta nekik, hogy illetéktelen sávba tévedtek. Palánk erre alighanem kevés lett volna. A járőr már harmadszor akadályozta meg két külföldi nő behatolását magyar területre. Jelszó és jelhang kicserélése után nagy nehezen, gyanakodva eltávoztak a határvadászok. Türelmét nem veszítve negyedszer is megjelent az erdő bizonyos pontján a két nő. Egyenruhás férfi kísérte őket. Dömötör felismerte Petracek őrnagyot. A két nő szlovákul búcsúzott. Mikor feleútján jártak, az őrnagy sapkájához emelt tisztelgő mozdulattal jelezte, hogy ő is felismerte Dömötört. A nők ideát magyarul köszöntek.

Dömötör velük is találkozott már március közepén. Most sem tudta eldönteni, vajon testvérek-e, vagy mi más egyéb kapcsolat fűzi össze sorsukat. Igazolványt nem kért s kérdezősködéssel sem sürgette őket. A hátsó kettős ülést engedte át nekik, s csak Jahodnán túl, már a város alatt, gondolta mégis, szólni kéne hozzájuk, s mert nem tudta megkülönböztetni őket, hozzájuk, közéjük szólt: – Emlékszik kedves Jarka, mit mondott március 17-én éjszaka?

Egymásra néztek, aztán az, aki Jarka volt, így szólt: – nem, vagyis nem pontosan, ha arra gondol, amit sejtek. – Majd segítek – mondta Dömötör. – Hogyan maradhatnék meg olyan országban... – Igen, emlékszem – felelt Jarka. A régi kuncogásnak, mellyel valószínűleg akkor is izgalmát leplezte, nyoma sem volt.

15

Makó Zoltán rep. főhadnagynak 1939 decemberében kellett igazolnia ártatlan, jószándékát a tiszti becsületügyi bíróság előtt. A vád tárgya: Szabó Dezső író botrányos előadása a repülőtiszti akadémia növendékei és a meghívott vendégek (köztük számos tiszti hölgy) előtt. Valamint annak tisztázása, mióta és milyen minőségben tart fenn kapcsolatot Szabó Dezsővel.

Az előadás egyes részleteit sikerült gyorsírással lejegyeztetni. Valószínű azonban, hogy éppen a legbotrányosabb gondolatok és kifejezések rögzítetlenül, esetleg megszépítő torzításokkal, csupán a hallgatóság emlékezetében maradtak meg.

A gyorsírásból visszaolvasott s egymással csak nagy gondolati ugrá-

sokkal összeilleszthető részleteket nyomban a B. Ü. eljárás kezdetén hangosan felidézték, hogy Makónak módja legyen kiegészítésre vagy magyarázatra.

„Semmi sem mutatja jobban a múlt bűneit a magyarsággal szemben és a két Tisza irtózatos felelősségét minden magyar tragédiában: mint az a fejetlenség, melyet a tájékozatlan, szerves ideológia nélküli, teljesen szervezetlen magyarság mutatott és mutat »függetlensége« első két évtizedében."

„A német kisebbség bezzeg tudja, hogyan foglaljon el minden fontos helyet a magyar közéletben. A maradék Magyarország minden stratégiai pontját, a magyar fejlődés minden biztosítékát odapazaroltuk a hódító németség markaiba . . ."

„És melyik nemzetiség akar ezért a bűnös és őrült öngyilkosságért visszatérni hozzánk. Melyik nemzetiség kíván egy olyan gyönge uralom alá jutni, amelyen mások uralkodnak. Az erdélyi, felvidéki, délvidéki németség természetes nehézkedéssel hull a német tenger felé. A csekély töredék, mely uralmunkat visszakívánja, azért teszi ezt, s ez az ördögi gúny, mert minket talál a legrövidebb és legbiztosabb útnak arra, hogy a németség uralma alá kerüljön. Micsoda esztelen lény, aki azt hiszi, hogy a természeti erőkkel úgy vívhatjuk meg küzdelmeinket az életért, ha teljesen legyöngítjük magunkat, ha az élet minden szerző, szervező és védő eszközét az ellenünk küzdők kezébe szolgáltatja."

Kétszer is említette, ha a magyar szegényparaszt sorsa került nyelvére: „Üres hassal nem lehet himnuszt énekelni."

Majd a magyar középosztály „dicséretére": „fagylaltba nem lehet szöget verni" (Csak a hölgyek miatt mondom így, férfiak előtt a fagylalt helyett más, egytagú és mélyhangú szót szoktam használni!)

A hölgyek így is elrejtették arcukat.

A gyorsírásból visszaolvasott szövegekből azonban nem fogytak ki egykönnyen. Csak néhányat még, mert Szabó Dezső észbe kapott, hogy hiszen katonák között van. Erre azonban már csak a szünet után került sor:

„Békében a katonatiszt egy, a polgárságtól külön és távolálló, nagy gonddal elkülönített és eltávolított díszkakas volt, egy zárt kaszt lukszushímje. Előny volt a fiatal tisztnél a »jó családból való« származás, az ypszilon, a von, vagy pláne más magasabb születettségi jelek látható és gyakori vakargatása. A néphadseregnek az egyetemes nemzet legmélyebb életérdekét szolgáló akarata az: hogy minél több tisztje kerüljön ki a nemzeti munka milliós tömegeiből. Micsoda szerves és termékeny kapcsolat lesz az a nép és a hadsereg között, ha ezer és ezer paraszti és munkáscsaládban a gyermekek egyike a hadsereg tisztje lesz."

„A magyar katona lelke, a magyar néphadsereg sorsa csak olyanok kezében lehet, akiknek lelkében nem lehet a vér és legmélyebb örökölt vonzalom drámája az, ha bármely európai nép ellen kell önvédelmi harcot folytatni a magyarságnak!"

Különösen ezt a legutóbbi kijelentést kellett megmagyaráznia Makó főhadnagynak.

– De hiszen Szabó Dezső a német származású tisztekre célzott. Ez becsületsértő! Ezért ön felel! Köztünk nincsenek hazaáruló urak! Mióta ismeri ön Szabó Dezsőt? S a kapcsolatuk?

– Budapesten, akadémikus koromban többször hallgattam előadásait. Vásárolni szoktam a Ludas Matyi füzeteket, melyeket egymaga ír. Tisztelettel beterjesztem megtekintésre a füzetek két legutóbbi számát, jóhiszemű-

ségem igazolásául. Személyesen csak akkor ismertem meg, midőn a múlt hónap elején igazolt szolgálati utam alkalmával a fővárosban, lakásán fölkerestem őt, hogy vállalja az előadást.

Makó jóhiszeműségét részben elfogadták. De a B. Ü. bíróság döntéseként minősítésébe ezt az esetet be kellett jegyezni. És több előadást nem szervezhetett.

Az író mondásai közül nem egy szállóigeként sokáig tovább élt a kassai repülők és ismerőseik között, attól függetlenül, hogy nyilvánosan, vagy hivatalosan miképp ítélték meg előadásának érdes hangját.

Néhány hónap múlva Tömössy Aladár töröltette Makó minősítéséből a megbélyegző sorokat.

16

K. vk. alezredes helyeselte Tömössy tervét: – Ne tudjon róla a kegyelmes úr sem, a tábori őrsöt adó zászlóalj parancsnoka sem, sőt még a századparancsnok sem, egyedül ez a tiszt, aki a tábori őrsöt irányítja. Még ő is csupán annyit, hogy ezúttal szigorúan kell fellépni. Bár a vérontást elkerülve. Nem szabad tüzelni a menekülők után sem, akik a határról, az ellenállás láttán visszafutnak. A többit elfogja az őrs és szigorú őrizettel bekísérteti a katonai börtönbe.

Tömössy választása Thormay Bélára esett, s akit nem avattak a készülő műveletbe, az Keményffy őrnagy volt. (Néhány hónap múlva alezredes). Az lett volna, mert K. vk. alezredes megváltoztatta Tömössy elgondolását: ezúttal olyan embereket kell kirendelni, akik még soha nem engedtek át a határon menekülőket. Még lengyeleket sem.

A tábori őrs parancsnokának szigorú eligazítását nem Tömössy végezte ezúttal. Csadó őrnagyra bízta. Hozzá gyanú sem fért.

Érkezett is a „szállítmány" a megígért csalfa időben. Tizenhat embert kísértek be a katonák Kassára, a három könnyű sebesültből kettőt láblövés, s egy negyediket haslövéssel kocsin szállították.

Tömössy (Csadó) gondos jelentést íratott az őrs fiatal, buzgó zászlósparancsnokával. A jelentés elkallódott. Az elfogott határátlépők (zsidónak és kommunistának mondták magukat egy időben) egyik napról a másikra eltűntek a börtönből és a börtön-kórházból. A magyar katonai hatóságok megkerülésével, szokatlan dolog volt. Beszéltek róla a hadtestparancsnokság tiszti étkezdéjében. K. vk. alezredes és Tömössy nem lepődtek meg.

17

A hadtestparancsnok ötvenkettedik évét taposta, féléve léptették elő altábornaggyá. Szikár, magas férfi, szeretett tyúkászni. Felesége sejtette ezt a hajlandóságát, s ha olykor szóvá tette – mindig alantas dolognak nevezte férje nemi kilengéseit, amelyekről csak nagyon közvetett értesülései lehettek. Az *alantas* szó használatával mindig elítélte az asszony férje alacsony származását s a maga bárónő voltára is utalt. Nagyon finoman, beletörődve. Az altábornagy nem vette szívére a nagyon ritka szidásokat, s még az sem fájt neki, hogy eszébe jut cipész (pontosabban: suszter) édesatyja egykori

műhelye, s a műhely bejárata fölött a szerény cégtábla még a család eredeti német nevével.

Nem egyszer mesélte, fehér asztal mellett is, de igen szűk baráti körben: – Mikor az akadémia parancsnoka voltam, kapok szeptemberben egy leiratot a kabinetirodától, jelentsem, az első évfolyamba iratkozó növendékek hány százaléka tudta igazolni nemesi származását. Mondom a segédtisztnek: Ha most kértem volna felvételemet, vissza kellene utasítanom magamat, származásom miatt.

Az altábornagy nem vett részt Szabó Dezső emlékezetes előadásán, de részt vett Makó főhadnagy ügyének mérlegelésében. S legjobban az fájt neki, hogy az író által szervezendő eszményi magyar hadseregben (Néphadseregben! – hangsúlyozta az altábornagy) neki származása miatt egyrészt nem volna helye, másrészt éppen származása miatt lenne jogos helye benne. Mindenesetre ő intette le a hevesebb urakat, akik nyilvánosan elégtételre kívánták felszólítani az írót. S hogy ha nem kér bocsánatot, sorban megvívni vele!

– Magunkat tesszük nevetségessé, nem őt vesztessé!

Sőt, híre terjedt, hogy az író összes föllelhető műveiből megvásároltatott magának egy-egy példányt. (Az ügylettel éppen Makó főhadnagyot bízták meg.)

K. vk. alezredes közvetítette a másik megbízást is: a patakra épített vízimalmok ismételt lefényképezését. Nappali világításban, minden forgó, vízilapátos kereket több aspektusból. A végrehajtás Tömössy feladata lett. A Kegyelmes Úr egy ízben – mondják – személyesen is megtekintette a patakra épült malmocskákat. Csak ő szállt ki a szolgálati kocsiból, útitársa (egy hölgy) nem. Hihetőleg nem a kegyelmes asszonyról volt szó.

WEÖRES SÁNDOR

Emlékmű

Ó hány világos szikla szökellt elő,
Hány gyors patakzás, Berzsenyi Dániel,
És árnytalan csillagfüzéred
Fenn magasan s lehajolva mélybe.

Ó lanttalan nagy lantos! az éjszaka
Nem múlik el, csak váltakozik, marad,
Egy-egy napot magába-foglal
És lesodorja magával árnyba.

Más nemzedék jö és az is elhalad,
Csak néma lantod szól az időkön át,
Miként a szél-pengette hárfa,
Át a rövid napon és nagy éjen.

Tótfalusi Kis Miklós sírjára

Tótfalusi (vagy Misztótfalusi) Kis Miklós, élt 1650–1702. Amsterdamban európai hírű tipográfus és nyomdász. 1690-ben hazatért és Kolozsváron folytatta kiadói, nyomdászi működését. Sok támadás, üldöztetés sújtotta és korán sírba vitte. Az őt ért méltatlanságokról csak célzásokban mertek beszélni, mint a versekből is látható.

Holta után a kolozsvári kollégium tanárai és diákjai harminc latin nyelvű sírverssel búcsúztatták. Ezek némelyike, magyar fordításomban, itt olvasható. W. S.

Élet-ölő villámot hármat rendele Isten,
Gyors rohanás sodrán hordani végzetedet.
Halld: első a jelen, s a bajok sorakoznak előtte
És nincsen menedék, sejtheti bárki fia.
Másik a múlt, viszi kincsünket, valamennyi javunkat,
Sirás hasztalan itt, vissza nem adja soha.
Itt fut a harmadik is, melynek neve földi jövendő:
Gőze miatt, vándor, nem leled enyhe utad.
Ó mi nehéz! hisz alig láttuk még jól a világot
S már a gonosz nyilazás ád szomorú napokat.
Jaj ti nagy égi erők, hol a békesség s a dicsőség?
Higyj nekem: Istennek csarnoka nyitja meg azt.

KÖRÖSPATAKI FERENC, a kollégium szeniora.

*

I szonyu, ámbár jóra hasonlit, egyre tanulni,
S jótett mégis, az égi lakóknak s büszke Olympnak
T eljes mértékben kedvére való ez igyekvés,
E sküdvén nagy erős fogadást hivnek-maradásra,
N em tágitva erénytől: mindez a földi lakónak
É kessége, amig kebelét bizton gyarapitják
S őrzik az Istennek s a Hazának pallasi tettek.
H át gondolhatod-é, hogy az érdem mind a halálba
A lvad, avúl? s nem is érhetnénk el a csillagokat mind?
Z engd: hatszáz nagy tettét Daedalusunk cselekedte,
A ztán hire örök dísz, ő maga égi seregben.

VIZAKNAI ANDRÁS, a kollégium növendéke, ez idő szerint a syntaxis oktatója.

*

Vajh ki tud énekkel lágyitani szörnyü tirannust,
Hogy téged, holtat, hagyna nekünk a halál?
Mit sirok? égi hatalmak bánnak a sors kerekével,
S nem tudom-é régtől: eljön a gyászteli nap?
Jól ismert a neved s ragyogásod mind e világon:
Mesterségedből nyerted a hirnevedet.
Tudtam: a Párkák bajból fonnak rossz fonadékot,
Ám nincs máglya-tüzed, nem hamuhodsz sohasem:
Mert, noha testedből el kellett menned, a sok száj
Tégedet emleget és óvja örök hiredet.

TÉTSI N. ZAKARIÁS, a kollégium növendéke.

*

Békés életet éltél, ámde rövid vala élted,
Látták tetteidet: jámborak, érdemesek.
Munkádtól a magyar nemzet szépen kivirult és
Fáradozásodtól közvagyon is gyarapúlt.
Ámde a jókedvet mihamar váltotta borús gyász
És a hazára a gond s baj szövevénye borúlt.
Mégsem kell megijednünk, látva babér-koszorúdat
Díszleni homlokodon, s fényes örök nevedet.
Mert az erény balvégzeted árnyán is diadalmas,
Mindörökig fenn leng, nem tünik el soha már.

SZARVADI JÁNOS, a kollégium növendéke.

*

Ó feledés, tán eltemeted bús néma szavakkal
Őt, az erény szinarany fényeivel ragyogót?
Tündöklött mindenki között, aki végül is, íme,
Mert elnyomta halál, hirtelenül leborult.
Nem vágyott örömöt, csak munkát és vele gondot,
Mert a hazáért élt s kincseket osztogatott.
Küzdelmes vala élete, ám elnyerte a pálmát,
Győzedelem díját, s holtig a birtoka lett.

Szörnyű szirteket és tenger-mélyt, küzdve, tapasztalt,
Scylla vetélytársa s bajban a részese volt.
Távoli országokból is csinosítva hazáját,
Nyomdász-vésővel szép betüket remekelt.
Ó feledés, kíméld a nagy embert eltemetéstől!
Szűkös irigység, hagyd élni-virulni tovább!

VAJI FERENC, a kollégium növendéke.

*

Múzsa világhir-övezte barátja: e férfiu ez volt,
Jámbor, igaz, hű, jó; tettei mind a tanúk.
S íme, özönlő álom most szemeit betakarta,
Testét durva göröngy tartja a mennyek elé.
Már az egekbe az Úrhoz fennen szárnyal a lelke;
Hirneve, érdeme itt őrzi a földön alant.

CSÁVÁSI SÁMUEL, a kollégium polgára.

*

Mondd, te figyelmes vándor: bércén Castaliának
Mért szárnyal lefelé búsan a Múzsa-sereg,
Átlátszó levegőt simogatván hattyudalával?
S a megütött ércek torz riogása rekedt:
Nem mint Atlast, dermedtségtől megszabadítlak,
Csak várj és bízzál, fontos a hű türelem.
Váratlan sors Kis Miklóst a verembe takarta,
Szelleme él mégis, lelke az égbe repül.

THOLDI V. MIKLÓS, a kollégium növendéke,
ez idő szerint a kicsinyek tanítója.

*

Nincs védett helye és nincs örök otthona
Mindannak, ki a földön él.
Dárdával fenyeget zord robogó halál,
S mindnek veszni: parancsa ez.
Sorjában vonuló emberek életét
Forgó végzet akasztja meg.
Őt zordabb s keserűbb, rémületes veszés
Zúditotta a sirba le.
Ám nektár, örökös mennyei élvezet
El nem hagyja e férfiút.

SZÉKELY MÓZES, nemes szónok.

*

Mily jajszók özönét vessem ki ez árva kebelből?
A haza mégmélyebb vak szakadékba zuhan.
Népünk első disze-virága, reménye, ki meghalt;
Rég gazdaggá tett bő adományaival.
Hány könyvlap röppent le közénk, ékítve nevével!
Most a hideg tetemet föld röge rejti el itt.

RHÉDEI SÁNDOR, nemes ifju.

HERNÁDI GYULA

A tolmács

DRÁMA

(A nézőtér bejáratától, illetőleg az előcsarnok és a nézőtér határától XVI. századbeli német katonaruhába öltözött poroszlók kísérik helyére a közönséget.

Nem agresszívek, pontosan tudják, az emberek félnek tőlük, nincs szükségük külön durvaságra, puszta jelenlétük is elégséges.

Lassan, kimérten lépnek, fegyverüket maguk elé tartják.

Füves síkság a színpad, út szeli ketté. Az egyik útszéli fa mellett, félig az árokba dőlve díszes, aranyozott hintó áll. Tengelye törött, rúdja előre mered, leszakadt ajtaja a földön fekszik, a széles ajtónyílásban bársonyülések, himzett párnák, fémfogantyúk látszanak.

A poroszlók elfoglalják a helyüket a széksorok mellett, néhányan fellépnek a színpadra.

Az úton két férfi közeledik. Az idősebbiken fehér reverenda, a fiatalabbikon civil papi ruha van, amely inkább vándordiák öltözékére emlékeztet. Megállnak középen. A poroszlók alázatosan üdvözlik őket.

A reverendás pap körülnéz, alaposan szemügyre veszi a nézőtéren ülőket, majd az egyik poroszlóhoz fordul.)

REVERENDÁS PAP: Nem látom a gutenbachiakat.

POROSZLÓ: Barbiba mentek, Atyám.

REVERENDÁS PAP: Barbiba? Miért?

POROSZLÓ: Tegnapelőtt kétszer megjelent a tó fölött Szent Anna.

REVERENDÁS PAP: Ki mondta?

POROSZLÓ: Katherina Bolweg. Ő látta. Széttárta a szárnyát a víz fölött és sovány volt, mint egy szitakötő.

REVERENDÁS PAP: Mondott valamit?

POROSZLÓ: Azt mondta, a hajók hiba indulnak el, nem érkeznek meg sehova. És azt is mondta, Húsvétkor eljön majd valaki, aki még soványabb lesz.

REVERENDÁS PAP: *(idegesen legyint)* Mikor jönnek vissza?

POROSZLÓ: Nem tudom, Atyám.

REVERENDÁS PAP: Fieldingen lovag azt ígérte, délre ideér.

POROSZLÓ: Időben elindultak Atyám, már nem lehetnek messze.

REVERENDÁS PAP: *(a fiatalabbik paphoz fordul, a nézőtérre mutat)* Nézze, milyen sokan vannak, akik Isten ítéletét, tűzbe emelt szózatát várják. És amint meg van írva a prófétáknál: „Készítsétek meg az Úrnak útját, egyengessétek meg az ő ösvényeit", úgy mi megkészítjük ma az Úrnak útját, megegyengetjük az ő ösvényeit . . . *(folytatná, de nem tudja. A színpad bejárata mögött irtózatos hangzavar támad. Sivító, üvöltő disznó-*

hangok, emberi kiáltások keverednek, egyre közelednek. Három disznó rohan be a színpadra. Körbefutják a hintót, a fákat, a két papot, üvöltve menekülnek. Nyomukban poroszlók rohannak, de hasztalan igyekeznek elfogni őket, az állatok minduntalan kitörnek a körből, vicsorogva, ugrálva kifutnak a színpadról, aztán a másik oldalon visszatérnek, folytatódik a hajsza. A két pap tanácstalanul figyeli a vadászatot. Végre a poroszlóknak sikerül elfogni a disznókat, a fülüket, a farkukat erősen tartják. A disznók üvöltenek, hörögnek, erőlködnek, de nem tudnak szabadulni a durva, erőszakos szorításból. A poroszlók kötelet vesznek elő zsákjukból, összekötözik őket, a szájukat is bekötik. Mire végeznek a fáradságos munkával, újabb menet érkezik. Díszes öltözetű férfi jön az élen, fekete ruhás, gyászfátyolos fiatalasszony lépked mellette, mögöttük poroszlók négy megkötözött embert kísérnek; egy középkorú parasztasszonyt és három huszonöt-harminc év körüli parasztlegényt. A reverendás pap eléjük lép, udvariasan köszönti a fiatalasszonyt és a díszes öltözetű férfit. Elsőnek az asszonyhoz fordul.)

REVERENDÁS PAP: Üdvözlöm Asszonyom. Engedje meg, hogy elmondjam Önnek őszinte részvétemet, de egyben meg is nyugtassam, mert tudnia kell, Isten akarta így, és Isten akaratában meg kell nyugodnia. Az Atya, a Fiú és a szentlélek Úristen azért engedte meg az ördögnek, hogy fájdalmat okozzon Önnek, mert tudta, a gonosz szellem jelenlétét e földön mi katolikus keresztény hivők csak ilyen örvényekben ismerhetjük fel . . . *(a díszes öltözetű férfi félbeszakítja)*

DÍSZES ÖLTÖZETŰ FÉRFI: Sprenger Atya ne haragudjék, hogy elkéstünk, de nehéz volt őket megtalálni. *(a négy megkötözöttre mutat)*

SPRENGER: Nem értem, Fieldingen Úr.

FIELDINGEN: Ők a disznók tulajdonosai, Magdalena Difus és a két fia, ő pedig a hintó kocsisa volt.

SPRENGER: *(erélyesen)* Vegyék le róluk a kötelet.

FIELDINGEN: *(szintén erélyesen)* Engem ebben az ügyben bírónak nevezett ki a Fejedelem.

SPRENGER: Nem szeretném, ha összetévesztené a rangsort és a sorrendet. Ezt a pert az Egyház folytatja az ördög ellen.

FIELDINGEN: Tudom.

SPRENGER: A Fejedelem átadta bíráskodási jogát az Érsek Úrnak, s az Ön bírói kötelessége csupán a segítségnyújtás a nyomozásban és a kikérdezésben. Ebben a perben én vagyok az ítéletet hozó bíró. Ezért ismételten utasítom, engedje szabadon ezt a négy embert. *(Fieldingen int a poroszlóknak, akik leveszik a kötelet az asszonyról és a három férfiról. A Lovag Sprengerhez fordul.)*

FIELDINGEN: Kik a vádlottak akkor?

SPRENGER: A démon a vádlott, aki megszállta ezt a három állatot. *(a disznókra mutat)*

FIELDINGEN: Két hete még a parasztokról volt szó, Atyám.

SPRENGER: Mindig a bűn démonairól volt szó, Lovag Úr.

FIELDINGEN: Parasztok nem lehetnek bűnösök?

SPRENGER: Dehogynem. Lehetnek. Furcsa, hogy mennyire nem akarja megérteni, hogy itt már nem csak bűnről, itt démonokról van szó.

FIELDINGEN: Értem. Szóval parasztokba nem költözhetnek démonok.

SPRENGER: Nem érti. Költözhetnek. Költöztek is. De amikor látták, hogy a parasztokban megtaláljuk őket, még a megkereszteltekben is, akkor átköltöztek az eretnekekbe. Amikor ott is elfogtuk őket, a pogányokba menekültek. És amikor onnét is kiégettük őket, elfordultak, másfelé mennek, állatokba, tárgyakba költöznek.

FIELDINGEN: *(csodálkozva)* Tárgyakba?

SPRENGER: Húsz évvel ezelőtt halálra kellett ítélnem egy folyót Délen.

FIELDINGEN: Hogy lehet az?

SPRENGER: Fulbach volt a neve.

FIELDINGEN: Hogy űzték ki belőle az ördögöt? Máglyára küldték?

SPRENGER: Nyolcszázhatvanhárom csatornát ásattam melléje, elvezettem a vizét, kiszáradt, elpusztult.

FIELDINGEN: Egy folyó?

SPRENGER: *(szenvedélyesen)* Igen, egy folyó! És ezen azért csodálkoztok, mert nem elég sűrű a hitetek! Az egész Egyház hite nem elég sűrű, nem elég kemény, hogy kiontsa a Gonosz elbüdösödött vérét! Itt van körülöttünk, beleeszi magát a testedbe, tulajdon anyád tejébe, a hitetlen szavak mérgezett édességébe, az erdőbe, a földbe! Nem vesszük észre, mert álmodozva csak Isten ajándékait lessük, és nem kutatjuk szüntelenül kutató tekintettel a titkos hordákat, a fákban, egerekben, disznókban, bélpoklosokban, szép leányokban, tudós férfiakban, hajókban, tengerészekben, virágokban, vándordiákokban, késekben és edényekben, hajszálakban és kopasz fejbőrben megbúvó, csúszó-mászó, emberszemű istentelenséget!

FIELDINGEN: És ezekbe is *(a disznókra mutat)* beleköltözött?

SPRENGER: *(nem figyel Fieldingenre)* Az Egyház életének legfőbb élete, hogy hitének kutyái kiszimatolják, hűségének tigrisei elpusztítsák, kiirtsák! Legyél a hűség tigrise életed végéig Fiam! *(a fiatal papra mutat)* Engedje meg, hogy bemutassam Önnek Thomas Münzer káplán urat, akit azért hoztam magammal, hogy segítsen nekünk.

FIELDINGEN: Hírből már ismerem *(kezet fog Münzerrel, hosszan nézi, majd folytatja)* Ön írta azt a Demonológia című tanulmányt, amelyet a Bíboros ún Őeminenciája nyilvánosan elégettetett?

MÜNZER: Igen.

FIELDINGEN: Nem olvastam, de ha jól tudom, Ön azt írta benne, démon sohase költözik gerinces hátú élőlénybe.

MÜNZER: Tévtanokat hirdettem. *(Sprengerre mutat)* Sprenger atya térített meg.

FIELDINGEN: *(Sprenger felé int)* Akit Ön gúny tárgyává kívánt tenni könyvében.

MÜNZER: Megtérésem Sprenger atyához és tanításához ezerszeres fényudvart teremt tudós tekintélye és térítő tehetsége köré.

SPRENGER: *(Fieldingenhez)* A Káplán Úr elhatározta, könyvet ír erről a perről.

FIELDINGEN: S Ön Atyám, nem írja meg Münzer úr megtérésének történetét?

SPRENGER: Már megírtam.

FIELDINGEN: *(csodálkozva)* Hisz csak nemrég történt.

SPRENGER: Három hónapja megírtam.

FIELDINGEN: Ön előre tudta Atyám?

SPRENGER: Azt is tudtam előre, hogy a kárörvendők, a törtetők mekkora szögben fognak fordulni.

FIELDINGEN: Münzer úr az Ön legkedvesebb tanítványa volt.

SPRENGER: Ezért örültek, amikor elfordult tőlem.

FIELDINGEN: És amikor visszafordult Önhöz?

SPRENGER: Azóta aranytálcán hordják elém a hódolatot.

MÜNZER: *(Fieldingenhez)* Sprenger atya tudta, hogy megtérek. Olyan természetes egyszerűséggel fogadott, mintha csak a kertjébe szaladtam volna le, rövid sétára.

FIELDINGEN: *(Sprengerhez, alázatosan)* Fel fogják tenni a bíborosi kalapot az Ön fejére, Atyám.

MÜNZER: *(közbevág)* Megtérésem történetét már elküldték X. Leó Pápa, Őszentségének.

SPRENGER: *(álszerényen)* Lássunk munkához. *(Fieldingenhez)* Münzer úr ismeri a démonok nyelvét. Csodájára jártak a leipzigi egyetemen.

FIELDINGEN: *(Münzerhez)* Örülök, hogy személyesen is megismerhettem.

SPRENGER: Kezdjük el. *(Fieldingenhez)* A katonák készítsék elő a helyet. Asztal kell ide és két pad. Egy eléje, egy mögéje. Az állatokat kössék a vádlottak padjára.

(Fieldingen int a poroszlóknak, akik elszélednek, majd kisvártatva ágakból, deszkákból frissen összetákolt asztalt és két padot hoznak. Magdalena Difus súg valamit egyik fia fülébe, aztán odalép Sprengerhez)

M. Difus: Atyám, hazamehetünk?

SPRENGER: Nem Leányom, maradjatok. Szükség lehet még rátok.

M. DIFUS: Igen, Atyám.*(két fiának vállát megérintve elindul. A két fiatalember és a kocsis követik. Hátrább, a hintó közelében leülnek a fűbe. A gyászruhás fiatalasszony tanácstalanul áll. Fieldingen odalép a hintóhoz, könnyed mozdulattal kiemeli az egyik díszes bársonyülést, és odaviszi a fiatalasszonyhoz, leteszi melléje. Az asszony ránéz a lovagra, zokogni kezd. Megfogja az ülést, messzire hajítja.*

A lovag zavartan eléje lép, megfogja a kezét, nyugtatni próbálja.

Az asszony leereszkedik a fűbe, zokog.

Münzer figyelmesen nézi a jelenetet, aztán az asztal felé fordul. A poroszlók nagy üggyel-bajjal a „vádlottak padjára" kötözik a három disznót. Az állatok közül az egyik anyakoca, a másik kettő fiatal kan. Bekötött szájukból hörögve, bugyborékolva tör elő a panaszkodó sírás. Egy-egy poroszló áll mögéjük, hogy el ne dőljenek. Sprenger feszületet, Bibliát, különböző füstölőket, szenteltvíztartókat helyez az asztalra, majd maga mellé invitálja Fieldingent. Mind a ketten leülnek a bírák padjára, Münzer megáll a „vádlottak" mellett, szemben a két bíróval. Sprenger feláll, keresztet vet, megáldja a nézőteret, szenteltvizet hint a széksorok felé, majd beszélni kezd)

SPRENGER: Az Úrnak 1513.-ik esztendejében, annak július havában, annak 14.-ik napján Ulrich von Mansfeld gróf úr Őexellenciája jószágkormányzójának, az egy esztendeje elhunyt Johann Schirkitzer úrnak itt jelenlévő özvegye, Friderika Schirkitzer a Gróf úrnak hintaján, amely itt szintén jelen van *(a törött hintóra mutat)*, négyhónapos fiúnemű csecsemőjével, Johannal a gutenbachi templomba kocsizott, hogy ott résztvegyen a vasárnapi szentmisén.

A szentmise áhítatos meghallgatása után hazafelé indult. A kocsis, Franz

Auerbach *(a tűben ülő kocsisra mutat)* lépésben hajtotta a két lovat, mivel Schirkitzer asszony a gyermekét szoptatni kezdte.

Az útnak eme pontjához érkezvén, a hintónak tengelye eltörött, féloldalára dőlt, ajtaja kinyílott, s kiszakadva a földre zuhant. Schirkitzer asszony a hatalmas zökkenő következtében kiejtette karjából csecsemőjét, aki az árokba esett. Az árokban tartózkodott az itt jelenlévő három sertés, legeltek éppen. Amikor a csecsemő eléjük esett, rárontottak, és még mielőtt a kocsis és Schirkitzerné aszony a segítségére siethettek volna, széttépték, felfalták.

Mivel ezen gyilkos cselekedet csak az ördög műve lehetett, aki nem átallja gyakorta állati testekbe rejtőzve végrehajtani műveit, az Érsek úr Őexellenciája megbízott minket az ügy kivizsgálásával, a gonosz szellem elűzésével, és katolikus keresztény híveinek lelkének megerősítésével.

Az állatokat idehoztuk, kihallgatjuk, próbára tesszük őket, s a bennük lakozó démonikus erőket leleplezve azokat elgyengítjük, megfakítjuk, örökre megcsorbítjuk.

Arra kérlek Titeket, hogy imádkozzatok magatokban végig belső hangotokon, hogy a hitben állhatatosan és vitézül helyt állhassatok Isten Urunk, Anyaszentegyházunk és annak földi uralkodója, Őszentsége a Pápa szolgálatában. *(Münzerhez fordul)* Káplán Úr!

MÜNZER: Először a külső váz adatait tudakoljuk meg.

FIELDINGEN: Mi az, hogy külső váz?

MÜNZER: Az állat teste, amelyet a démon csak eszközként használ.

FIELDINGEN: A gyilkosság egy hónapja történt. Nem távozott el belőlük azóta már régen?

SPRENGER: Ha beleköltözik valakibe, csak az Anyaszentegyház szertartásával lehet kiszedni onnét.

FIELDINGEN: Mindenféle állatba beleköltözhetik?

SPRENGER: Csak bárányba és galambba nem.

FIELDINGEN: Miért?

SPRENGER: Mert a bárány Jézus Krisztus állata, a galamb pedig a Szentlélek Úristené.

FIELDINGEN: A hal is Jézus Krisztusé. Mégis beleköltözhetik?

SPRENGER: A halnak hideg a vére.

FIELDINGEN: És az mit jelent?

SPRENGER: Hogy kék színe van. És az örög is kék. Az ítélkező Úristen balján áll, és sötétkék. Jobboldalt a vörös angyal, a szent angyal őrködik.

FIELDINGEN: Ezt még nem hallottam.

MÜNZER: Pedig Ravennában meg is vannak festve. Egyforma az arcuk, csak a kéknek hiányzik a szeme, és két disznó van a szemgödrébe festve.

SPRENGER: *(Fieldingenhez fordul)* Lovag Úr, kezdjük el.

FIELDINGEN: Rögtön Atyám, csak előbb szeretnék még valamit megkérdezni Münzer Úrtól.

SPRENGER: Tessék.

FIELDINGEN: *(Münzerhez fordul)* Hogyan tanulta meg Káplán Úr a démonok nyelvét?

MÜNZER: Álmomban megjelent Mihály arkangyal és elmagyarázta a szabályokat.

FIELDINGEN: Nagyon kíváncsi vagyok rá.
MÜNZER: Nem nehéz, majd elmagyarázom. Zsugorított zene.
FIELDINGEN: Milyen zene?
MÜNZER: Mindig annak az állatnak a nyelvén beszélnek, amelyikbe beleköltöztek.
FIELDINGEN: Akkor tehát ezekből *(a disznókra mutat)* disznónyelven szólnak?
MÜNZER: Igen.
FIELDINGEN: És Ön? Ön milyen nyelven szólítja meg őket?
MÜNZER: *(belenyúl a zsebébe, kis kanász-tülköt vesz elő belőle)* Ezzel bontom fel, rakom össze a fogalmakat. A démonok egymással tiszta formák segítségével érintkeznek. Amikor emberek körül működnek, ezek a formák át vannak tolva egy torzított dimenzióba. A disznóröfögésben, visításban, gyönyörű, megejtő dallamok vannak, csak minden második vagy harmadik hangot el kell hagyni, vagy ki kell egészíteni. Majd elmagyarázom Önnek.
SPRENGER: *(türelmetlenül)* Lovag Úr, higgye el, Münzer urat nem véletlenül választottam ki ennek a nehéz feladatnak a megoldására. Az Érsek Úr külön áldását küldi neki jó útra térése alkalmából.
Téveteg írásának minden vitatott kérdését együtt tanulmányoztuk át, minden hibáját belátta, lerótta a kiszabott penitenciákat.
MÜNZER: Így igaz, Atyám.
SPRENGER: Káplán Úr kezdje el az állati váz kihallgatását. *(Münzer szájába veszi a kanász-tülök végét, belefúj. Hosszan, egyhangon fújja. Amikor abbahagyja, odaszól a koca mögött álló poroszlónak)*
MÜNZER: Vegye le a szájáról a kötelet.
(a poroszló leveszi az állat szájáról a kötelet. A disznó elkezd üvölteni. Münzer ismét int)
Kösse be.
(A poroszló beköti az állat száját.
Sprenger feláll, feszült érdeklődéssel figyeli Münzert, majd megszólal)
SPRENGER: Mit mondott?
MÜNZER: Hogy a fehér rövidfülűek fajtájához tartozik, neve Koca. Adatai: három éves, súlya hatvanöt, hossza százhetven, övmérete száznegyven, marmagassága nyolcvanhat, mellhasmélysége negyven. Általában nyugodt vérmérsékletű, de nem lomha. Szaporasága nagy, átlagosan tíz-tizenkét malac almonként.
SPRENGER: *(ingerülten)* Hazudik.
MÜNZER: Nem értem, Atyám.
SPRENGER: Azt mondja, nyugodt vérmérsékletű. Akkor miért ordít, dobálja magát szüntelenül?
MÜNZER: Megkérdezem. *(újból belefúj a tülökbe, újból szól a poroszlónak)* Vegye le a szájáról a kötelet.
(a poroszló leveszi az állat szájáról a kötelet.
A disznó elkezd üvölteni, Münzer ismét int)
Kösse be.
(a poroszló beköti az állat száját. Münzer Sprengerhez fordul) Azt mondja, azért ordít és dobálja magát, mert valami súlyos van benne, és fáj neki.
FIELDINGEN: Mi az a súlyos?

MÜNZER: A démon.
SPRENGER: Hát nem külön van benne a démon és külön a disznó?
MÜNZER: Úgy látszik Atyám, együtt vannak.
SPRENGER: Akkor hagyjuk az állati vázat. Csak az ördögöt kérdezze.
FIELDINGEN: Bocsánat Münzer Úr, Ön jelentkezett Sprenger atyánál, hogy visszavonja téves demonológiai nézeteit, vagy Sprenger atya kereste fel Önt?
MÜNZER: Én mentem el Sprenger atyához.
FIELDINGEN: Mikor?
MÜNZER: Két hete.
FIELDINGEN: Miért pont két hete?
SPRENGER: Nem értem Lovag Úr, miért faggatja Münzer urat?
FIELDINGEN: Ön mondta Atyám, hogy kötelességem a segítségnyújtás a nyomozásban és a kikérdezésben.
SPRENGER: De nem a munkatársam kikérdezésében.
FIELDINGEN: Véleményem szerint Münzer úr téved.
SPRENGER: Ne mondja. És miben?
FIELDINGEN: Szerintem a disznók tulajdonosait szállta meg a démon, nem az állatokat.
SPRENGER: Lovag Úr, Ön nem ért a demonológiához ,tehát arra kérem, ne avatkozzon bele abba, ami a mi dolgunk.
FIELDINGEN: Atyám én értek a demonológiához.
SPRENGER: Az előbb elemi kérdéseket tett fel.
FIELDINGEN: Nagyon sajnálatos, hogy a Fejedelem átengedte bíráskodási jogát Önöknek. Hasznosabb lenne, ha Ön ülne az én helyemen, és én lennék az ítélkező.
SPRENGER: Kinek lenne hasznosabb?
FIELDINGEN: Az Egyháznak is.
SPRENGER: Lovag Úr, nem értem pontosan, mit óhajt, mi a bánata.
FIELDINGEN: A parasztok a felelősek a gyilkosságért. Árkot ástak az úton, hogy a hintó tengelye eltörjön . . .
MÜNZER: *(közbevág)* Ön kétségbe vonja Szentegyházunk démonokról szóló tanítását?
FIELDINGEN: Ön vonta kétségbe tanulmányában.
MÜNZER: Ön azt a tanulmányt nem olvasta, nem tudhatja, mi volt benne.
FIELDINGEN: Tehát védeni kezdi azokat a tanokat, amelyeket a Bíboros Úr Őeminenciája elégettetett?
MÜNZER: Nem védem, csak azt állítom, Ön nem olvasta, és ezért nem tudhatja, mi volt a szerepük ezeknek a tanoknak.
FIELDINGEN: A Bíboros Úr Őeminenciája se olvasta?
MÜNZER: De igen, ő olvasta.
FIELDINGEN: És ő is tévedett?
MÜNZER: Nem, ő nem tévedett. Ő pontosan tudta, miről van szó.
FIELDINGEN: Miről?
MÜNZER: Arról, hogy azt a tanulmányt a démon diktálta.
FIELDINGEN: *(döbbenten néz Münzerre)* Tehát magát is megszállta?
MÜNZER: Igen. Sprenger atya szabadított meg tőle.
FIELDINGEN: *(Sprengerhez fordul)* Igaz ez Atyám?
SPRENGER: Lovag Úr, hitetlen ember nem lehet bíró egyházi perben.

FIELDINGEN: *(sietve)* Mindent elhiszek, Atyám. Csodálatos, amit hallottam. Csodálatos és gyönyörű. Hiszek egy Istenben, hiszek egy Anyaszentegyházban. *(keresztet vet)*

SPRENGER: Nem akartam minden apró részletet elmondani. Amikor Münzer úr két hete eljött hozzám és feltárta előttem az igazságot, a Bíboros Úrhoz fordultunk segítségért, és ő megerősített minket hitünkben, a Káplán urat pedig végérvényesen megtisztulásában.

FIELDINGEN: Tehát a Káplán úr saját testében érezte a démon késeit?

SPRENGER: Igen. Ordítozott vele, rázta magából, de egyedül nem tudta kiszedni, azért jött el hozzám.

FIELDINGEN: *(alázatosan)* Ön szent ember, Atyám.

SPRENGER: *(megáldja)* Örülök, hogy megértetted a szót, Fiam. *(Fieldingen letérdel, megcsókolja Sprenger kezét, aztán feláll, odalép Münzerhez, megöleli)*

FIELDINGEN: Szeretem Önt, Káplán Úr.

(Münzer kényszeredetten fogadja a baráti ölelést, majd kibontakozik a lovag karjai közül és Sprengerhez fordul)

MÜNZER: Atyám, folytatni szeretném a kérdezést.

SPRENGER: Folytassa, Fiam.

(Münzer előveszi a kanász-tülköt, újból belefúj. Aztán int a három poroszlónak, hogy vegyék le mind a három disznó szájáról a kötelet. A poroszlók engedelmeskednek, az állatok üvölteni, visítani kezdenek. Münzer hosszan hallgatja őket, majd ismét int a poroszlóknak, akik megint bekötik a „vádlottak" száját. Csönd van. A bírók is, a földön ülők is feszülten figyelik Münzert, aki fordítani kezd)

MÜNZER: Megkérdeztem a démon nevét, azt válaszolta: „Légió a nevem, mert sokan vagyunk". Amióta Jézus a Gadarenusok tartományában egy megszállott férfiból disznókba üldözte át őket, azóta szeretik a disznókat és állatról állatra költöznek.

FIELDINGEN: De miért szeretik olyan nagyon őket?

MÜNZER: Most már emberi hangon is megkérdezhetem őket.

SPRENGER: Igen, át lehet váltani.

MÜNZER: *(Fieldingenhez)* Miután már megnevezték magukat, elfogadják az emberi beszédet is *(int a poroszlóknak)* Vegyék le a kötelet a szájukról.

(A poroszlók leveszik az állatok szájáról a kötelet. A disznók csendben ülnek, nem ordítanak, nem röfögnek. Münzer megkérdezi (Légió, miért szeretitek olyan nagyon a disznókat?

(a disznók a hangra felkapják a fejüket, röfögnek. Münzer figyel, aztán fordítani kezdi a „válaszokat".)

MÜNZER: Azért szeretik őket, mert mindegyik disznó fél Antikrisztus.

SPRENGER: Fél Antikrisztus?

MÜNZER: Igen. A Jelenések Könyvében meg van írva, a 13.-ik rész, 17.-ik versében, hogy az Antikrisztus száma a 666. A disznók száma viszont a 333.

FIELDINGEN: Hogy-hogy?

MÜNZER: A disznók vemhességi ideje 3 hónap, 3 hét, 3 nap. A három számot egymás mellé téve 333-at kapunk. Ezért fél Antikrisztus mindegyik disznó.

SPRENGER: Kérdezze meg tőlük, miért ölték meg Johann Schirkitzer jószágkormányzó négyhónapos ártatlan csecsemőjét?

MÜNZER: *(a disznókhoz) Miért ettétek meg a kis Johannt? (a disznók önteledten röfögnek, örülnek, hogy legalább a szájuk nincs bekötve. Münzer nézi, hallgatja őket, majd Sprenger és Fieldingen felé fordul)* Azt válaszolják, hogy idősebb Johann Schirkitzer szerződést kötött velük, és nem tartotta be a szerződés feltételeit. Ezért ölték meg először őt magát, aztán a gyereket is. *(Friderika Schirkitzer felugrik a fűből, odarohan Münzerhez, megragadja a karját.)*

SCHIRKITZERNÉ: Milyen szerződést kötött velük az uram? Kérdezze meg, kérdezze meg tőlük, milyen szerződést kötött? Engem is eladott nekik?

MÜNZER: Mi volt a szerződésben?

(a disznók felváltva röfögnek, Münzer fordít)

Azt mondják, Johann Schirkitzer pénzért megígérte nekik, és az ígéretet szerződésbe is foglalták, hogy mind a három őrangyaláből bukott angyalt csinál.

SPRENGER: Hogyan?

MÜNZER: Hogy a felesége ágyába csalja őket.

SCHIRKITZERNÉ: És?

MÜNZER: Csak kettőt sikerült. A harmadik nem volt hajlandó belefeküdni az Ön ágyába.

SCHIRKITZERNÉ: Úristen! Mikor volt ez?

MÜNZER: *(a disznókhoz)* Mikor volt ez?

(a disznók röfögnek, sivítanak) A kis Johannt is már az egyik bukott angyal csinálta.

SCHIRKITZERNÉ: *(szinte ájultan lihegi)* Szegénykém! *(visszahanyatlik a fűbe, zokog)*

FIELDINGEN: Hogyan lehet valakinek három őrangyala?

SPRENGER: Mindenkinek lehet több is. Johann Schirkitzernek volt egy, mint Johann Schirkitzernek, az egyszerű meztelen léleknek, aztán volt neki, egy, mint jószágkormányzónak, a szakmai őrangyala, és végül volt neki egy harmadik is, mint thüringiai alattvalónak, a nemzeti őrangyala.

FIELDINGEN: És mennyi pénzt kapott?

MÜNZER: Csak az előleget kapta meg, nem teljesítette az ígéretet.

SPRENGER: Igazat beszélnek ezek a légiósok?

MÜNZER: Megcsináljuk velük a próbákat.

SPRENGER: De előbb volna még egy kérdésem.

MÜNZER: Mire kíváncsi Atyám?

SPRENGER: Milyenek, ha magukban vannak, ha nincs alattuk és körülöttük vendégtest?

(Münzer újból előveszi a tülköt, lassan fújja, aztán a röfögést figyeli, majd fordít)

MÜNZER: Anyagból vannak, de nem húsból.

SPRENGER: Milyen anyagból?

MÜNZER: Tiszta érzékszervekből. Nagyon érzékenyek ezek, sokat szenvednek miattuk, a szemükbe beleáll a fény, a fülüket megmorzsolja a hang, az orrukat tüzes falként eltorlaszolják a szagok. Meghalnak minden percben, feltámadnak minden percben, és úgy támadnak fel, hogy közben haldokolnak.

SPRENGER: Angyali Doktorunk pontosan tudta ezt. *(Münzerhez)* Mindent tudott róluk.

MÜNZER: Mindent.
FIELDINGEN: Isten nem bocsájtana meg nekik?
(Münzer megfújja a tülköt. A disznók hallgatnak. Közelebb lép hozzájuk.)
MÜNZER: Nem halljátok, amit kérdezek? *(csend van, a disznók nem válaszolnak. Münzer int a poroszlóknak)* Üssétek őket! *(a poroszlók fegyverükkel hátba vágják az ülő állatokat. Erre se szólalnak meg. Münzer odamegy az asztalhoz, felveszi az egyik füstölőt, meggyújtja, aztán odalép a kocához, az orra alá tartja. Az állat egy darabig tűri, nem mozdul, de aztán hirtelen elkezd üvölteni. Münzer elégedetten hallgatja, aztán Sprenger felé fordul)* Az ő bűnbeesésük után már nincs lehetőségük a jóra való törekvésre, csak a természetes jót akarhatják, azt, hogy éljenek, hogy gondolkodjanak. A cselekedetük viszont mindig rossz. Igazat is csak azért mondanak, hogy csaljanak.
FIELDINGEN: Most igazat mondtak?
MÜNZER: *(a disznókhoz fordul)* Igazat mondtatok?
(az állatok felüvöltenek, Münzer fordít) Igen, igazat mondtak.
SPRENGER: De csak azért, hogy csaljanak.
MÜNZER: Igen.
SPRENGER: Miben és hogyan akarnak becsapni minket?
MÜNZER: *(a disznókhoz fordul)* Miben és hogyan akartok becsapni minket?
(a disznók fülsüketítő sivításba törnek ki, nagyon unják már, hogy a padhoz vannak kötözve. Münzer figyel, de nem jut az eszébe semmi. Csendben áll, tovább figyel. Aztán felderül az arca, megtalálja a megoldást) Fieldingen lovag urat akarják megszállni.
FIELDINGEN: *(idegesen)* Mit akarnak velem?
MÜNZER: El akarják téríteni.
FIELDINGEN: Az igazságtól?
MÜNZER: Mindenféle igazságtól.
FIELDINGEN: Engem?
MÜNZER: *(a disznókhoz)* Mit csinál most a Lovag úr felesége? *(a disznók üvöltenek, Münzer fordít)* Azt mondják, fekszik az ágyban.
FIELDINGEN: *(izgatottan)* És?
MÜNZER: Valaki fekszik mellette.
FIELDINGEN: Kicsoda?
MÜNZER: Egy fekete szakállú katona.
FIELDINGEN: *(a dühtől fuldokolva)* Nem hiszem el.
MÜNZER: Lehet, hogy igazat mondanak, de csak azért, hogy csalhassanak.
FIELDINGEN: Milyen próbákat tud?
MÜNZER: Meggyőző a súlypróba is.
FIELDINGEN: Az melyik?
MÜNZER: Egy szent embernek meg kell becsülnie az állat súlyát, és ha igazat beszél belőle a démon, az állatnak nehezebbnek kell lennie a becsült súlynál.
FIELDINGEN: *(Sprengerhez fordul)* Atyám, becsülje meg nekem ennek a kannak a súlyát.
SPRENGER: *(ránéz az egyik kanra)* Hatvan.
MÜNZER: *(Fieldingenhez)* Hogyan ellenőrzi, hogy több-e, vagy kevesebb-e?
FIELDINGEN: Megemelem. *(odalép a becsült súlyú kanhoz, poroszlói segítségével leveszi róla a köteleket, irtózatos erőfeszítéssel felemeli, aztán visszateszi a kapálózó állatot a padra. A poroszlók újból megkötik. A lovag Münzerhez fordul)* Könnyebb.

MÜNZER: *(gúnyosan)* Akkor hazudtak.
FIELDINGEN: Szóval hűséges hozzám.
MÜNZER: Ha igazat beszélnek, azért mondják, hogy csalhassanak, ha hazudnak, az igazat mondják.
FIELDINGEN: *(dühtől tajtékozva)* Hazamegyek.
SPRENGER: Lovag Úr, Ön most itt bíráskodik, Önnek itt a helye, ne hagyjon el minket. A démonok csalnak, hogy megtéveszthessenek.
FIELDINGEN: *(fojtott indulattal)* Rendben van, Atyám, maradok. *(Münzerhez)* Kérdezze meg tőlük *(a disznókra mutat)* mit akarnak délen a parasztok?
MÜNZER: Miért érdekli ez Önt?
FIELDINGEN: Hallotta, hogy Erfurtban agyonvertek egy plébánost?
MÜNZER: Igen.
FIELDINGEN: Kérdezze meg tőlük.
MÜNZER: *(a disznókhoz)* Mit akarnak délen a parasztok? *(az állatok röfögnek, Münzer fordít)* Azt akarják, hogy békességben élhessenek.
FIELDINGEN: Hazudnak.
MÜNZER: Miért gondolja?
FIELDINGEN: Ismerem a parasztokat.
MÜNZER: Lehet, hogy a démonok jobban ismerik őket.
FIELDINGEN: Délen már ölnek, gyújtogatnak.
MÜNZER: *(a tűben ülőkre mutat)* A mi környékünkön csendesek.
FIELDINGEN: Nem bízom bennük. Prédikátorok járják a vidéket.
MÜNZER: És mit prédikálnak?
FIELDINGEN: Ön jobban tudja, mint én.
SPRENGER: Térjünk a tárgyra. Káplán Úr, mit javasol még?
FIELDINGEN: *(közbevág)* Hallgassuk ki a disznók tulajdonosait, és a kocsist is.
MÜNZER: *(arca idegesen megrándul, de aztán erőt vesz magán, nyugodt hangon mondja)* Hallgassuk ki.
FIELDINGEN: *(elégedett mosollyal)* Münzer Úr, kezdek kellemesen csalódni Önben.
MÜNZER: Nem értem, Lovag Úr.
FIELDINGEN: Majd megérti, Káplán Úr.
SPRENGER: Hallgassuk meg tehát a tulajdonosokat és a kocsist. *(odaszól a tűben ülő parasztasszonynak, Magdalena Difusnak)* Gyere ide az asztalhoz.
(az asszony tétován feláll, ijedt arccal indul a bírók elé. Fieldingen előrehajol, durva hangon kérdezi)
FIELDINGEN: Hány éves vagy?
M. DIFUS: Negyven.
FIELDINGEN: Hány disznód van?
M. DIFUS: *(a disznókra mutat)* Ez a három, Uram.
FIELDINGEN: Miért hagytátok őket szabadon akkor vasárnap?
M. DIFUS: Elküldtek bennünket dolgozni a birkaui birtokra.
FIELDINGEN: Nem Barbiba?
M. DIFUS: Minden vasárnap ott dolgozunk, a malomban.
FIELDINGEN: Én nem tudtam erről.
M. DIFUS: Amióta Schirkitzer jószágkormányzó úr meghalt, Balden jószágkormányzó úr minden vasárnap elküld.

FIELDINGEN: A két fiadat is?
M. DIFUS: Igen.
FIELDINGEN: Ez a két erős fiatalember miért nem katona?
M. DIFUS: A kegyelmes gróf úr azt mondta, több hasznot hoznak neki, ha a földön dolgoznak.
FIELDINGEN: Az urad mikor halt meg?
M. DIFUS: Hat éve.
FIELDINGEN: Miben halt meg?
M. DIFUS: Nem tudom, Uram. Azt mondta, súlyos kövek vannak a mellében, nem tudott lélegzetet venni, aztán meghalt.
FIELDINGEN: *(Münzerhez győzelmesen)* Hallja?
MÜNZER: Igen.
FIELDINGEN: A disznók is azt mondták, valami súlyos van bennük és fáj nekik.
MÜNZER: Igen, azt mondták.
FIELDINGEN: Ennek az asszonynak az urában is...
MÜNZER: *(közbevág)* Ismerte?
FIELDINGEN: Emlékszem rá, ellenkező volt.
MÜNZER: Miben ellenkezett?
FIELDINGEN: Mindenben. Sátán volt.
MÜNZER: Nem értem.
FIELDINGEN: A Sátán szó azt jelenti, ellenkező, ha jól tudom.
MÜNZER: Igen.
FIELDINGEN: Többször megbotoztattam.
SPRENGER: Mit akar ezzel mondani, Lovag Úr?
FIELDINGEN: Hogy az asszony úrából az asszonyba vándorolt, és belőle, az ő megbízásából ment át a disznókba.
MÜNZER: Ez nem lehetséges.
FIELDINGEN: Miért?
MÜNZER: Mert megkérdeztem őket, honnét jöttek.
FIELDINGEN: És honnét jöttek?
MÜNZER: Nem emlékszik rá?
FIELDINGEN: Nem.
MÜNZER: Pedig az előbb kérdeztem, Ön is hallotta. Elmondom még egyszer részletesen az evangéliumi szöveget, Márk Evangéliumának 5. részéből: „És mene Jézus a tenger túlsó partjára, a Gadarenusok földjére. És amint a hajóból kiméne, azonnal elébe méne egy ember a sírboltokból, akiben tisztátalan lélek volt, akinek lakása a sírboltokban vala, és már láncokkal sem bírta őt senki lekötni. Mikor pedig Jézust távolról meglátta, odafutamodék, és elébe borula. Jézus mondá vala neki: Eredj ki tisztátalan lélek az emberből. És kérdezé tőle: Mi a neved, tisztátalan lélek? És felele, mondván: Légió a nevem, mert sokan vagyunk. Vala pedig ott a hegynél egy nagy disznónyáj, amely legel vala. És az ördögök kérik vala őt mindnyájan, mondván: Küldj minket a disznókba, hogy azokba menjünk be. És Jézus azonnal megengedé nekik. A tisztátalan lelkek pedig kijövén, bemenének a disznókba; és a nyáj a meredekről a tengerbe rohana. Valának pedig mintegy kétezren, és belefúlának a tengerbe."
FIELDINGEN: Erről írta Ön a tanulmányában, hogy ez így nem történhetett meg.

MÜNZER: Miért?

FIELDINGEN: Mert ekkora disznókonda teljességgel elképzelhetetlen abban az országban, ahol Mózes törvényei értelmében a disznó tisztátalan állat volt a nép előtt.

SPRENGER: Szóval mégis olvasta a tanulmányt?

FIELDINGEN: Nem olvastam.

SPRENGER: Akkor honnét tud belőle ilyen pontos részleteket?

FIELDINGEN: A gróf úr mesélte.

SPRENGER: Ő olvasta?

FIELDINGEN: A Püspök úrtól hallotta.

SPRENGER: És a Püspök úr?

FIELDINGEN: Ő olvasta.

SPRENGER: Csak az Érsek úr olvasta, de ő se beszélt róla a Püspök úrnak. Amit Ön az előbb mondott, istenkáromlás . . .

FIELDINGEN: *(közbevág)* Atyám, én . . .

MÜNZER: *(nem hagyja a lovagot beszélni)* Kétségbevonta az Evangélium szentségét.

FIELDINGEN: Azt hittem . . .

MÜNZER: Ha nem gyónja meg most rögtön, nyilvánosan Sprenger Atyának ezt a legsúlyosabb bűnt, jelentést teszünk a Bíboros úrnak, és megindítjuk Ön ellen a kiközösítési eljárást.

(Fieldingen térdreesik, összeteszi a két kezét, imádkozva kezd el beszélni a közönség, illetőleg Sprenger felé fordulva)

FIELDINGEN: Gyónok Neked, Mindenható Úristen és Isten helyett, Neked Atyám, a legsúlyosabb bűnről, legsúlyosabb bűnömről, hogy hitemben meginogtam, a démonokról tudatlanul beszéltem, megsértettem Szentegyházunk hitelét, Evangéliumunk szentségét, és ezért bocsánatért esedezem. Bűnömet ezerszer megbánom, oldozz fel, Atyám, rójál ki rám méltón súlyos penitenciát.

(Sprenger odalép hozzá, felsegíti, megenyhült hangon mondja, miközben megáldja)

SPRENGER: Feloldozlak Téged az Atyának, a Fiúnak, a Szentlélekúristennek nevében. És hogy meggyőződjünk, és Te magad is meggyőződjél tisztulásodról, penitenciaként a démonok fölötti uralkodást jelöljük ki számodra.

MÜNZER: *(folytatja)* Melynek bizonyítása abból állhatna, hogy eme nőstény-disznó hátán, egyenesen ülve kell maradnod azon időtartamban, melyben a Miatyánkot hangosan elmondani tudhatod.

(Fieldingen gyűlölködve Münzerre, majd a harciasan röfögő kocára néz. Sprenger int, a poroszlók szabadon bocsátják az állatot. Megkezdődik a pokoli penitencia-lovaglás. Fieldiengen rohan a disznó után, megfogja a fülét, felugrik a hátára, de nem sokáig bírja a „lovaglást", leesik. Feltápászkodik, újból elkapja az állatot, megint lezuhan róla. A megtisztulási szándék azonban akkora benne, hogy tízszer is megpróbálja, minden egyes kudarc után újból harcba indul. A végén már a koca fárad el, szépen, lassan hasra fekszik. Fieldingen felül a hátára, büszkén Sprenger és a nézőtér felé fordul, zihálva, nyögve, de azért hangosan, érthetően elmondja a Miatyánkot. Miután befejezte, leszáll az állat hátáról, a poroszlók készségesen leverik főnökük ruhájáról a port, aztán felemelik a halálosan fáradt disznót, és visszakötözik a padra. Fieldingen oda-

megy Sprengerhez, alázatosan megáll előtte. A pap mosolyogva megfogja a kezét)

SPRENGER: Önt Anyaszentegyházunk hűséges fiának nyilvánítom.

FIELDINGEN: *(kényszeredett mosollyal)* Köszönöm, Atyám.

SPRENGER: Vasárnapi szentbeszédemben külön részt fogok szentelni gyermeki alázatának, szentségekbe kapaszkodó, mélységes hitének. *(leül, Fieldingen mellêje ül, szótlanul maga elé mered. Sprenger Münzerhez fordul)* Folytassa a kihallgatást, Káplán Úr.

(Münzer Magdalena Difus elé lép)

MÜNZER: Ugye Ön látta a disznóólban, hogy a koca fekhelyén néha színes golyók gurultak ide-oda? *(az asszony rémülten nézi a férfit, nem tudja, mit válaszoljon, melyik válasz lenne hasznosabb. Hallgat. Münzer megfogja a vállát)* Kék és fekete golyók.

M. DIFUS: *(halkan)* Igen, láttam.

MÜNZER: És az állatok ezeket a golyókat meg is ették?

M. DIFUS: Igen, megették.

MÜNZER: Volt már ilyen golyó az Ön kezében?

M. DIFUS: Nem volt, Uram.

MÜNZER: Milyen nagyok voltak? *(az asszony tétován nézi Münzert, aki két kezének ujjait egymáshoz érintve gömbalakot formál)* Ekkorák?

M. DIFUS: Igen, ekkorák.

MÜNZER: Rózsaillatuk volt?

M. DIFUS: Igen, rózsaillatuk.

MÜNZER: *(Sprengerhez)* Dionysius Areopagita szerint ezek a golyók szolgálnak táplálékul a démonoknak.

SPRENGER: A föld alól valók.

MÜNZER: Igen, a föld alól érkeznek, mint a buborék.

SPRENGER: Könnyből vannak.

MÜNZER: Igen, a föld alól érkeznek, mint a buborék.

MÜNZER: A pokolban szenvedők könnyéből.

SPRENGER: Kemények.

MÜNZER: Ha démon fogja meg, puha, ha ember, kemény, tüzes kő, sebet hagy a tenyéren.

SPRENGER: *(az asszonyhoz)* Mutasd a tenyeredet. *(M. Difus megmutatja a tenyerét)* Nincsen rajta semmi.

MÜNZER: A két fiát is kérdezzük ki. *(int a két fiatalembernek, akik feltápászkodnak a fűből, anyjuk mellé állnak. Münzer először a magasabbikat kérdezi)*

MÜNZER: Mondja meg a nevét.

FIATALEMBER: Wilhelm Difus.

MÜNZER: *(a másikhoz fordul)* És Önt hogy hívják?

FIATALEMBER: Peter Difus.

MÜNZER: *(Wilhelmhez)* Ön hány éves?

W. DIFUS: Huszonkettő.

MÜNZER: Szereti Istent?

W. DIFUS: Nagyon szeretem.

MÜNZER: *(Peterhez)* És Ön?

P. DIFUS: Én is.

MÜNZER: *(Wilhelmhez, miközben a disznókra mutat)* Melyik a kedvenc állata?

W. DIFUS: Mind a hármat szeretem.
MÜNZER: *(Peterhez)* És Önnek?
P. DIFUS: Én utálom őket.
MÜNZER: Miért?
P. DIFUS: Ördög lakik bennük.
MÜNZER: Minden disznóban?
P. DIFUS: Azt nem tudom, de ezekben biztosan.
MÜNZER: Honnét tudja?
P. DIFUS: A Tisztelendő Káplán Úr megértette velem.
MÜNZER: Meggyógyítjuk őket.
P. DIFUS: Ki lehet belőlük űzni?
MÜNZER: Sprenger atya segítségével.
P. DIFUS: Meg is ehetjük utána a húsukat?
MÜNZER: Megehetik.
W. DIFUS: Nagy öröm, Uram.
(Fieldingen, aki idáig szótlanul ült Sprenger mellett, felkapja a fejét, végignéz három volt foglyán, az asszonyon és két fián, aztán megszólal)
FIELDINGEN: Le akarjátok vágni őket?
M. DIFUS: Majd igen, Uram.
FIELDINGEN: Ez a három disznó a Gróf úrnak jár adóba. Elengedte nektek?
M. DIFUS: Nem engedte el, de már megadtuk baromfiban.
MÜNZER: *(közbevág)* Lovag Úr, ezek a kérdések nem tartoznak ide. Mi most démonokról beszélnük, démonok után nyomozunk.
FIELDINGEN: *(magára találva)* A kocsist nem hallgatjuk ki?
MÜNZER: De igen, kihallgatjuk.
FIELDINGEN: Ő tudja a legtöbbet. Nekem már sokat elmondott.
SPRENGER: Mit vallott be Önnek?
FIELDINGEN: Hívjuk ide.
SPRENGER: Rendben van. *(int az asszonynak és két fiának)* Elmehettek. *(aztán a fűben fekvő kocsisra mutat)* Gyere ide.
(az asszony és a két fiú visszamennek a helyükre, a kocsis, Franz Auerbach feltápászkodik és az asztal elé lép. Még mielőtt Sprenger, vagy Münzer szólhatna hozzá, Fieldingen lecsap rá)
FIELDINGEN: Emlékszel arra a vasárnapra?
AUERBACH: Igen, Uram.
FIELDINGEN: Remegtek aznap a lovak?
AUERBACH: Nem, Uram.
FIELDINGEN: Érezted, hogy a gyeplőt nem tudod tartani?
AUERBACH: Nem éreztem, Uram, jól fogtam.
FIELDINGEN: És mit láttál, amikor ehhez a helyhez érkeztetek, ahol most a hintó áll?
AUERBACH: *(M. Difusra és a két fiára mutat)* Ezek hárman az út közepén álltak, és ástak.
M. DIFUS: *(felugrik a helyéről)* Nem igaz. Birkauban voltunk egész nap, a malomban dolgoztunk. Az egész falu ott volt. *(a nézőtérre mutat)* Meg lehet kérdezni, mindenki látott bennünket.
FIELDINGEN: *(idegesen legyint, aztán ismét Auerbach-hoz fordul)* És a disznók?
AUERBACH: Disznókat nem láttam erre.
MÜNZER: *(közbevág)* Akkor ki ette meg a csecsemőt?

AUERBACH: Nem tudom, Uram.
MÜNZER: Nem tudja?
AUERBACH: Csak az éreztem, megbillen a kocsi, aztán leestem az útra, belevertem a fejemet egy kőbe, és már csak arra ébredtem fel, hogy a Nagyságos Asszony kiabál és sír az árokban.
SPRENGER: Vért se láttál az úton?
AUERBACH: Láttam, de az az én fejemtől lehetett. Nagy seb lett rajta.
SPRENGER: Mutasd a fejedet.
AUERBACH: *(odatartja a fejét Sprengerhez)* Már benőtt.
SPRENGER: Ilyen rövid idő alatt?
AUERBACH: Erős a természetem, Tisztelendő Atyám.
SPRENGER: *(Münzerhez)* Ehhez mit szól?
MÜNZER: Meg kell kérdezni a hölgyet is.
SPRENGER: *(Schirkitzernéhez)* Asszonyom, legyen szíves idefáradni.
(a gyászfátyolos asszony lassú léptekkel az asztalhoz megy)
MÜNZER: Asszonyom, Ön emlékszik arra a vasárnapra?
SCHIRKITZERNÉ: *(sírva)* Igen.
MÜNZER: Beszélt Ön azóta Fieldingen lovag úrral?
SCHIRKITZERNÉ: *(zavartan)* Igen.
MÜNZER: Gyakran?
SCHIRKITZERNÉ: Nem.
MÜNZER: Mégis, hányszor?
SCHIRKITZERNÉ: Talán háromszor.
MÜNZER: És miről beszéltek?
FIELDINGEN: *(idegesen közbevág, Sprengerhez)* Atyám, Ön mondta nemrég, munkatársakat tilos kikérdezni.
SPRENGER: Mióta munkatárs Schirkitzerné asszony?
FIELDINGEN: Ő nem, de én munkatárs, sőt bíró vagyok, és Münzer úr rólam faggatja.
SPRENGER: Önnek nincs rejtegetni valója, Lovag Úr.
FIELDINGEN: Nincsen, Atyám.
SPRENGER: Az igazság felderítése mindennél fontosabb. *(Münzerhez)* Folytassa.
MÜNZER: *(Schirkitzernéhez)* Azt kérdeztem, Asszonyom, miről beszélgettek Fieldingen lovag úrral?
SCHIRKITZERNÉ: Arról beszéltünk, hogy az uram után rám maradt kis birtokot ki fogja kezelni.
MÜNZER: És ki fogja kezelni?
SCHIRKITZERNÉ: Fieldingen lovag úr.
MÜNZER: Értem. Mondta Önnek Fieldingen úr, hogy Magdalena Difust és a két fiát fel fogja akasztatni?
SCHIRKITZERNÉ: *(rémülten a lovagra néz)* Nem, Uram, ilyet nem mondott.
SPRENGER: Mit mondott?
SCHIRKITZERNÉ: Hogy a parasztok lázadoznak, és ha nem vigyázunk, megölnek minket.
SPRENGER: Csak ennyit?
SCHIRKITZERNÉ: Ennyit, Uram.
SPRENGER: Mondja el, hogy történt a szerencsétlenség.
SCHIRKITZERNÉ: *(sírva)* Nem tudom elmondani.
SPRENGER: Miért nem tudja elmondani?

SCHIRKITZERNÉ: Megszakad a szívem.
SPRENGER: Halott gyermeke lelki üdvössége függ attól, hogy az igazságot fel tudjuk-e deríteni. Segítsen nekünk, asszonyom.
SCHIRKITZERNÉ: *(zokogva)* Megpróbálom, Uram.
SPRENGER: Mondja el, hogy történt.
SCHIRKITZERNÉ: Elindultunk a templom előtti térről. Fél órát mehettünk, amikor szoptatni kezdtem. Aztán már csak arra emlékszem, kinyílott a hintó ajtaja, a fél kocsi kiszakadt alólam és a gyerek kiesett a kezemből. Elájultam az ijedtségtől, és amikor feléledve lemásztam a lépcsőkön, már nem láttam sehol se a fiacskámat. Ordítva elkezdtem keresni, de csak Franzot találtam az úton, vérző fejjel feküdt egy éles kövön.
MÜNZER: Ezeket a disznókat nem látta?
SCHIRKITZERNÉ: Nem.
SPRENGER: A feljelentés úgy szól, hogy Magdalena Difus három disznója ette meg a csecsemőt. Lovag Úr, ezt a feljelentést Ön is aláírta.
FIELDINGEN: Franz Auerbach bevallotta, összejátszott Difusnéval, és azért állította, hogy a disznók ették meg a csecsemőt.
SPRENGER: Tehát ezek a disznók itt se voltak?
FIELDINGEN: Nem voltak itt, Atyám.
SPRENGER: Akkor ki ölte meg a csecsemőt?
FIELDINGEN: Difusné és a két fia.
SPRENGER: Miért ölték volna meg?
FIELDINGEN: Bosszúból, mert Difusné urát a megboldogult Johann Schirkitzer bátyja, az azóta szintén elhunyt Wilhelm Schirkitzer kapitány börtönbe záratta.
SPRENGER: Mikor?
FIELDINGEN: Difus halála előtt tíz évvel.
MÜNZER: Mennyi időt töltött Difus börtönben?
FIELDINGEN: Tíz évet.
MÜNZER: Szóval a szabadulása után mindjárt meg is halt?
FIELDINGEN: Igen.
MÜNZER: Miért zárták börtönbe?
FIELDINGEN: Mert meg akarta ütni Wilhelm Schirkitzer urat.
MÜNZER: Miért akarta megütni?
FIELDINGEN: Nem tudom.
MÜNZER: Nem tudja?
FIELDINGEN: Talán azért, mert Schirkitzer úr megütötte.
MÜNZER: Miért gondolja Lovag Úr, hogy egy szerencsétlen paraszt özvegye ilyen kegyetlen bosszút áll, és még csak nem is azon, aki a bűnt elkövette ellene, hanem a gyűlölt férfi sógorának ártatlan gyermekén?
FIELDINGEN: Másképpen gondolkodnak, mint mi, Káplán Úr.
MÜNZER: Lehet, Lovag Úr, de mi itt most az igazságot akarjuk felderíteni, nem pedig az Ön ellenszenvének a természetét. *(Fr. Schirkitzerhez fordul)* Asszonyom, figyelmeztetni szeretném, csak az igazat vallja, mert ellenkező esetben nem tudjuk kisfiát a mennyekbe küldeni. Ő most ott ül a tisztítóhely egyik lépcsőjén, és várja, hogy Sprenger atya kiűzze az ördögöt ezekből az állatokból, amelyek széttépték gyenge testét. Várjon, megkérdezem a démonokat, mit szólnak az Ön vallomásához. *(előveszi a kanásztülköt, belefúj. A disznók fáradtan feléje fordítják a fejüket és panaszosan röfögni kezdenek. Münzer figyeli őket egy darabig, aztán*

ismét az asszonyhoz fordul) Azt mondják, már nagyon unják ezt az elöregedett disznótestüket, és ha sokáig itt kell maradniuk, elmennek a kisfiúért és újból megeszik. Mérgesek és éhesek. Mi viszont addig nem tudjuk őket kitelepíteni, amíg Ön ellenük vall. Azt akarja, hogy a gyerekét újból szétmarcangolják?

(az asszony reszketve nézi Münzert, majd hirtelen hisztérikus zokogásba kezd)

SCHIRKITZERNÉ: Nem tudom, mi történt velem az előbb, minden emlékemet elvesztettem. Pedig itt álltak ezek az ördögök az árok partján, és gyilkolták a fiacskámat. Odaugrottam közéjük, de hiába, már nem tudtam semmit se csinálni, csak a cipőcskéje maradt a kezemben. Rúgtam, vertem őket, de csak álltak nyugodtan, röfögtek, mintha nevettek volna.

SPRENGER: *(szigorúan)* Asszonyom, Ön hamisan vallott.

MÜNZER: *(közbevág)* Atyám a démonok mindennapos fogása ez, amint azt Ön olyan meggyőző erővel ki is fejtette „A démonok cselfogásai" című traktátusában. Megzavarják a tanúk emlékezetét, összekeverik a szálakat, hogy aztán röhöghessenek az embereken. De most megfogtam őket. Közöltem velük, ha nem hagyják békében a tanúinkat, megitatjuk őket szenteltvízzel.

FIELDINGEN: *(csodálkozva)* Szenteltvízzel?

SPRENGER: Igen. Ettől félnek a legjobban. A múlt században egy exorzista megitatott egy macskával fél vödör szenteltvizet. A macska elpusztult, a démon kicsúszott belőle, és egy patak alakját öltötte magára.

FIELDINGEN: A patakkal mi történt?

SPRENGER: Kiszáradt. A démon elpárolgott.

FIELDINGEN: Szóval ezentúl békében hagyják a tanúinkat?

MÜNZER: *(Sprengerhez)* Igen, de azért jó lenne, ha újból megszentelne minket, Atyám.

(Sprenger felveszi a szenteltvíztartót az asztalról, belemártja az ujjait és megáldja a jelenlévőket. Fieldingen mélyen meghajol, a gyászfátyolos özvegy meredten áll, a kocsis nyitott szájjal bámul, Ditusné és a két fia feltérdelnek a hintó mellett, a poroszlók feszes vigyázz-állásban fogadják a szertartás lassú mozdulatait... Sprenger leteszi a szenteltvíz-tartót, Münzerhez fordul.)

SPRENGER: Még hátravannak a próbák.

MÜNZER: Igen, Atyám.

SPRENGER: Kezdjük el őket. De először meg kellene tartania a helyszíni szemlét.

MÜNZER: Tartsuk meg. Milyen ennivalót vigyünk oda?

SPRENGER: Melyik étel színe, íze, alakja áll legközelebb a csecsemő húsához?

FIELDINGEN: A répáé.

SPRENGER: Gondolja?

FIELDINGEN: Igen, Atyám. Találtam egy gyönyörűt a kertemben. Tessék.

(elővesz egy hatalmas répát, amely valóban, mintha csecsemő volna. Feje, két karja, két lába van. Sprenger is, Münzer is csodálkozva szemléli.)

SPRENGER: Jó, akkor ezt fogjuk megszentelni.

MÜNZER: Szentelje meg, Atyám.

(Sprenger felvesz az asztalról egy füstölőt, meggyújtja és megfüstöli, megszenteli a „csecsemőt".)

MÜNZER: *(Münzer megfogja a megszentelt répát és odaviszi a hintó mellé. Közben megszólítja a kocsist.)* Jöjjön ide. *(a hintó mellé érve megkérdezi a kocsist)* Itt feküdt? *(lehelyezi a répát az árokpartra)*

AUERBACH: *(odébb teszi pár centiméterrel)* Azt hiszem, inkább itt.

(Sprenger int a poroszlóknak, akik a megkötözött disznókat odavezetik a répa mellé, majd szabadon engedik őket. A disznók megszagolják a répát, de nem harapnak bele, hátat fordítanak neki, visszamennek a padhoz, szinte visszakéredzkednek a kötelek közé. A poroszlók a padhoz kötözik őket. Sprenger arca ragyog.)

SPRENGER: Nem eszik meg a szentelt ételt. *(a főporoszlóhoz fordul)* Hány napja nem ettek?

FŐPOROSZLÓ: Négy napja, Atyám.

FIELDINGEN: Biztos?

FŐPOROSZLÓ: Biztos, Uram.

FIELDINGEN: Nem lopózott oda senki a börtönhöz?

FŐPOROSZLÓ: Mindig volt ott őr.

FIELDINGEN: A paraszt szereti az állatot.

SPRENGER: Mit akar ezzel mondani?

FIELDINGEN: Azt, hogy Difusné és a két fia enni adtak nekik.

MÜNZER: Mit akar még?

FIELDINGEN: Azt akarom, hogy a tényleges bűnösök bűnhődjenek.

MÜNZER: *(legyint, majd Sprengerhez fordul)* Folytathatjuk, Atyám?

SPRENGER: Folytassuk.

(Schirkitzerné, aki eddig csendben állt a hintó mellett, hirtelen üvölteni kezd. Odarohan Münzerhez, letérdel eléje, megcsókolja a kezét. Münzer ellép előle, de az asszony utána csúszik, simogatja, csókolgatja a ruháját)

MÜNZER: *(zavartan)* Álljon fel, Asszonyom.

(az asszony nem áll fel, tovább csókolgatja Münzer kezét. A fiatal pap zavartan mondja) Csillapodjék, Asszonyom. *(elindulna, de az asszony nem engedi, visszatartja, a ruhája szegélyét csókolja. Münzer megpróbálja lefejteni magáról Schirkitzerné kezét)* Csillapodjék, ne tegye magát nevetségessé.

(Sprenger odalép az asszonyhoz, gyengéden megfogja a kezét, elhúzza Münzer mellől, odavezeti az egyik fa alá, leülteti)

SPRENGER: Arra kérem az Urat, enyhítse meg szenvedésedet, Lányom.

(Fieldingen felugrik a padról, odarohan az asszonyhoz, átöleli, Münzer felé fordulva üvölteni kezd)

FIELDINGEN: Belehajtotta a démonokat!

MÜNZER: Ne tréfáljon, szent dolgokkal, Fieldingen.

FIELDINGEN: *(simogatja az asszony fejét)* Megbolondult szegény! Megbolondították szegényt!

MÜNZER: Dehogy bolondult meg. Kimerült. Hagyja békében, kísértesse haza, fektessék ágyba, pihenje ki magát.

(Fieldingen gyengéd mozdulatokkal lefekteti az asszonyt a tűbe.

Hirtelen furcsa hangok hallatszanak a vádlottak padja felől. A koca énekelni kezd. Disznónyelven, és mégis mintha dallamos egyházi éneket énekelne.

Mindenki meredten áll, figyeli az állatot.

Aztán a koca abbahagyja.

Münzer tér magához elsőnek, odalép a disznók elé, beszélgetni kezd velük)

MÜNZER: Mit mondtok?

(disznóhangok)

(fordít) El szeretnénk fogni Isten karját.

(Münzer válaszol) Tudjátok, hogy elkárhoztatok.

(disznóhangok)

(fordít) Meg szeretnénk emelni a csuklóját.

(Münzer válaszol) Ne káromkodjatok.

(disznóhangok)

(fordít) Isten próbára tett minket.

(Münzer válaszol) A próbát nem álltátok ki.

(disznóhangok)

(fordít) A lázadás után hol van Lucifer, a trón körül forgolódó sötétkék fény?

(Münzer válaszol) Isten talpa alatt.

(disznóhangok)

(fordít) Isten kifutott a házunkból, kirepült, mint egy puha darázs. Megnéztük és elkergetett minket. Készítjük a gyomrunkat, a nyálunk kétfelé folyik, amikor szájunkba vesszük.

(Münzer kérdez) Meddig maradtok velünk?

(disznóhangok)

(fordít) Amíg meg nem verünk titeket nyavalyával, lázzal, hidegleléssel és gyulladással, továbbá szárazsággal, kártékony időjárással és vetési ragyával.

Megverünk titeket fekéllyel, testetek azon részén is, melyen az ürülék távozik, megverünk rühhel és viszketegséggel, úgy, hogy kigyógyítani nem tudnak.

Megverünk titeket tébolyodással, vaksággal, és úgy fogtok tapogatózni délben, mint ahogy a vak szokott tapogatózni a sötétben, s nem fogtok célhoz jutni utaitokon.

Feleséget vesztek és más fog vele hálni, házat építetek és nem fogtok lakni benne, szőlőt ültettek és nem szüreteltek belőle. Ragya emészti meg minden fátokat, földeteket, gyümölcsösötöket, a szorongatásban megeszitek saját méheteknek gyümölcsét, fiaitoknak és leányaitoknak húsát . . .

(Sprenger arca idegesen megrándul, odalép Münzerhez, megrántja a karját)

SPRENGER: Elég volt!

MÜNZER: *(mint aki álomból ébredt, zavartan néz Sprengerre)* Mit tegyek, Atyám!

SPRENGER: *(tegezni kezdi Münzert)* Azért hoztalak ide Fiam, mert Te vagy a sebészkés.

MÜNZER: Köszönöm, Atyám.

SPRENGER: Csináld.

(Münzer közben magához tér, intézkedni kezd)

MÜNZER: Meg kell tudni, milyen rangúak.

SPRENGER: Kilencféle van.

MÜNZER: Igen, kilencféle van. Táncolni kell velük.

SPRENGER: A tánc jó módszer. De ki táncoljon?

MÜNZER: *(Wilhelm Difusra mutat)* Elsőnek te fogsz táncolni az állattal.
(a legény csodálkozva nézi Münzert, aki int a poroszlóknak, vegyék le a köteleket az anyadisznóról. A poroszlók kioldozzák a csomókat, leveszik a köteleket. A disznó mozdulatlanul ül. Münzer int Wilhelmnek) Menj, táncolj!
(a legény szó nélkül odalép az állathoz, amely feláll, két első lábát a fiatalember vállára teszi.
Münzer ismét kézbeveszi a tülköt, megfújja. A parasztfiú és a koca táncolni kezd. Münzer lassú, méltóságteljes ütemet diktál. A többiek döbbenten figyelik a különös jelenetet. A koca, mintha ember volna, kedves bájjal lépked ügyetlen két hátsó lábán. Aztán Münzer megállítja őket. A legényhez) Vezesd vissza a padhoz. *(a legény visszavezeti az állatot a padhoz. A poroszlók rácsavarják a köteleket. Az állat nyugodtan, mozdulatlanul tűri, táradt.*
Sprenger Münzerhez fordul)
SPRENGER: Tudod már?
MÜNZER: Igen, Atyám!
SPRENGER: Hova tartoznak?
MÜNZER: Paraszt-démonok.
FIELDINGEN: Nem értem.
MÜNZER: Egyszerű anti-angyalok.
FIELDINGEN: Vannak előkelőbbek is?
MÜNZER: Ők az utolsók.
SPRENGER: Mindig éhesek.
MÜNZER: Igen.
FIELDINGEN: Ezekkel mit kell csinálni?
MÜNZER: Könnyű őket kihajtani.
FIELDINGEN: Hova hajtjuk őket?
MÜNZER: Messzire, ki a havas rétekre.
FIELDINGEN: Miért oda?
MÜNZER: Mert a hóban nem tudnak menni, csak nyitogatják az ujjaikat és állnak egymáson, mint a nádak. Ha nem fogadja be őket egy disznó arca, vagy egy hajó kályhája, remegnek a hidegtől egymás alatt.
FIELDINGEN: Meg kell ölni őket.
MÜNZER: Nem lehet megölni őket. Csak az idejüket lehet kiemelni belőlük.
FIELDINGEN: Mivel?
MÜNZER: Sprenger atya ördögűzésével.
FIELDINGEN: És a gyerek? A gyerekért senki se bűnhődik?
MÜNZER: Tíz évig kell nekik nézni, amint a gyerek szépen, lassan felfelé emelkedik a mennyországba.
FIELDINGEN: Tíz év nem sok.
MÜNZER: *(Difusnéra mutat)* Ennek az asszonynak az ura meghalt bele, annyira sok volt neki.
(Münzer és Fieldingen hirtelen abbahagyják a párbeszédet, lassan megfordulnak, a szinpad mögé figyelnek. A távolból énekhang hallatszik. Ájtatos dallamú az ének, ájtatoskodó hangon szól. Amint közeledik, lassanként a szöveg is kivehető. Egy harsány tértihang prózában „előénekli" a dalt, majd tértiak, nők vegyesen utána éneklik a furcsa, koránt sem ájtatos verseket)

ÉNEKHANG: Isten Urunk, szent kártyádat megkeverjük
Kyrie eleison,
Isten Urunk, a papokat agyonverjük,
Kyrie eleison.

(a színpadon lévők döbbent arccal hallgatják az egyre hangosabb éneket. Második versszaka is van)

Isten Urunk, a Pápával nem beszélünk,
Kyrie eleison,
Isten Urunk, plébánosokat herélünk,
Kyrie eleison.

(aztán még egy harmadik versszak is kerül)

Isten Urunk, a grófokkal perben állunk,
Kyrie eleison,
Isten Urunk, érted véres a szakállunk,
Kyrie eleison.

(Elsőnek a lovag tér magához. Int poroszlóinak, akik fegyverüket kézbe fogva kirohannak a színpadról. Félbeszakad az éneklés, dulakodás zaja, káromkodás, sikoltozás hallatszik, majd különös, tarka-barka csoport tűnik fel az út elején, a poroszlók között. Férfiak, nők, gyerekek hatalmas zászlókat, gyertyákat tartanak a kezükben, a zászlókon Jézus, Szűz Mária, Szent Anna képe világít.

A poroszlók beszorítják a csoportot a színpad közepére, a bírói asztal mellé.

Fieldingen izgatottan, hivatása, sőt küldetése biztos tudatában áll a poroszlók elé. Lassan elindul, kimért léptekkel „vonul" el a letartóztatottak előtt, majd egy szép fiatal lányt szólít meg)

FIELDINGEN: Mi a neved?

FIATAL LÁNY: Katherina Bolweg.

FIELDINGEN: Hol voltatok?

BOLWEG: Barbiban.

FIELDINGEN: Mit csináltatok ott?

BOLWEG: Tegnapelőtt megjelent Szent Anna a víz fölött.

FIELDINGEN: *(gúnyosan)* Igen?

BOLWEG: Széttárta a szárnyát, mosolygott. És beszélt is.

FIELDINGEN: Nem tudjátok, hogy csak az Érsek úr engedélyével lehet búcsújáróhelyet csinálni?

BOLWEG: Nem tudtuk, Uram. Mi csak imádkozni mentünk, és azt reméltük, újból megjelenik.

FIELDINGEN: Mit mondott tegnapelőtt?

BOLWEG: Sokat beszélt nekem.

(Sprenger udvariasan félretolja a lovagot és a lányhoz lép)

SPRENGER: Lányom, nem álmodtál?

BOLWEG: Régóta nem tudok aludni, Atyám.

SPRENGER: Egyáltalán nem tudsz?

BOLWEG: Mindig csak addig, amíg a vödröt felhúzzák a kútból.

SPRENGER: Akkor talán a fáradtságtól volt?

FIELDINGEN: *(közbevág)* Atyám, ezek az énekek . . .

SPRENGER: *(közbevág, a lányhoz)* Hol tanultátok ezeket az énekeket, Lányom?

BOLWEG: Miért, Atyám?

SPRENGER: Bűnös énekek.
BOLWEG: Miért, Atyám?
SPRENGER: Énekeld el őket, Lányom.
(a lány rémülten néz társaira, lehunyja a szemét, mint aki nagyon erősen gondolkodik. Nem tudja elkezdeni.)
MÜNZER: *(rákiált)* Mit hallgatsz? Nem értetted mit kérdezett Sprenger Atya? Énekelj! „Isten Urunk, házad táját nem ismerjük..." Kezdd el! Énekelj!
(A lány megérti Münzert, tiszta, csengő hangon elkezd énekelni.)
BOLWEG: Isten Urunk, házad táját nem ismerjük,
Kyrie eleison,
Isten Urunk, felkutatni nem is merjük,
Kyrie eleison.
(szünetet tart, majd folytatja)
Isten Urunk, teljes kegyelmet remélünk
Kyrie eleison,
Isten Urunk, imádkozunk, nem henyélünk,
Kyrie eleison.
(ismét szünetet tart, aztán elénekli a harmadik versszakot is)
Isten Urunk, az ördöggel perben állunk,
Kyrie eleison,
Isten Urunk, érted véres a szakállunk,
Kyrie eleison.
(Fieldingen dühtől tajtékozva ordít a lányra)
FIELDINGEN: Hazudsz! Nem ezt énekeltétek! Mindenki hallotta! *(előlép Münzer, a lovaghoz fordul)*
MÜNZER: Ne felejtse el Lovag Úr, *(a disznókra mutat)* démonok járnak közöttünk.
FIELDINGEN: Miért mondja ezt?
MÜNZER: Mert a démonok megcsalhatják az ember érzékeit.
FIELDINGEN: *(figyelemre se méltatja Münzert, Sprengerhez)* Megengedi Atyám, hogy kikérdezzem ezeket? *(a búcsújárókra mutat)*
SPRENGER: Ez a terület most az Anyaszentegyház igazságtevő területe.
FIELDINGEN: Vigyem őket el innét talán?
SPRENGER: Ön most nem mehet el innét, Önnek itt van dolga, Önt a mi ügyünkben nevezte ki a Fejedelem bírónak.
FIELDINGEN: Ha nem engedi meg, hogy kihallgassam ezeket a lázadókat, elmegyek innét...
SPRENGER: *(közbevág)* Ne fenyegetőzzék, én nem mondtam, hogy nem engedélyezem a búcsújárók kikérdezését, csak szeretném, ha tudomásul venné, ez az ügy is az Anyaszentegyház hatáskörébe tartozik.
FIELDINGEN: *(Katherina Bolwegra mutat)* Ezt a nőt ismerem.
SPRENGER: Az előbb úgy kérdezte meg tőle a nevét, mintha még sohase látta volna.
FIELDINGEN: Rossz az arcokra való emlékezés képessége bennem.
SPRENGER: Tehát ismeri?
FIELDINGEN: Igen.
SPRENGER: És mit tud róla?
FIELDINGEN: A Niklashauseni Furulyás húga.
MÜNZER: *(eléjük lép)* Hans von Böheim húga?

FIELDINGEN: Igen.
MÜNZER: *(a lányhoz)* Igaz ez?
BOLWEG: Igen.
MÜNZER: Hány éves vagy?
BOLWEG: Huszonöt.
MÜNZER: Hogy hogy ilyen fiatal vagy?
BOLWEG: Hans von Böheim anyám testvére volt.
FIELDINGEN: Most már érti, miért énekelték azt a káromkodást?
MÜNZER: Milyen káromkodást?
FIELDINGEN: Ne tréfáljon Münzer Úr. Azt akarja, a poroszlóimmal énekeltessem el?
MÜNZER: Énekeltesse.
(Fieldingen a poroszlókhoz fordul)
FIELDINGEN: El tudjátok énekelni, amit ezektől hallottatok?
(a poroszlók nem mozdulnak. Fieldingen egyre idegesebb. Ordít.) Megnémultatok?
MÜNZER: *(mosolyogva)* Talán megértették, hogy a démonok is szoktak néha tréfálni.
FIELDINGEN: Akkor elénekelem én. *(megköszörüli a torkát, nekikészül, aztán elkezd énekelni)*
Isten Urunk, a Pápával nem beszélünk,
Kyrie eleison,
Isten Urunk, plébánosokat herélünk,
Kyrie eleison.
(Sprenger ingerülten félbeszakítja a lovagot)
SPRENGER: Ne folytassa. *(Münzerhez)* Káplán Úr, magyarázza el neki, miért káprázott a szemünk, és miért harangoztak idegen harangozók a fülünkben.
(Fieldingen most már tökéletesen érti, mi történik körülötte. Tajtékozva veszi tudomásul, hogy egyelőre tehetetlen, az egyházi bíróság ügyeibe nem szólhat bele, kénytelen meghallgatni Münzert)
MÜNZER: Lovag Úr, megy az idő, és az ördögűzési szertartás, amint Ön is tudja, nem rövid.
FIELDINGEN: *(a lányra mutat)* Csak azért akarom kikérdezni, mert abban reménykedem, Szent Anna beszélt neki a mi ügyünkről is.
SPRENGER: Tessék, kérdezzen.
FIELDINGEN: *(ismét a lányhoz fordul)* Mit tudsz a nagybátyádról?
BOLWEG: Würzburgban elégették.
FIELDINGEN: Mikor?
BOLWEG: Régen.
FIELDINGEN: Nem tudod pontosan, mikor?
BOLWEG: Nem.
FIELDINGEN: *(Sprengerhez)* Harminchét évvel ezelőtt, az Úrnak 1476-ik esztendejében, a Szent Margit napját követő napon.
SPRENGER: Ott voltam.
FIELDINGEN: *(zavartan)* Akkor kérdezzen Ön.
SPRENGER: Mit mondott Neked Szent Anna?
BOLWEG: Hogy Hans von Böheim a mennyországba ment. Amikor a mágyán égett, fehér galamb szállt ki a fából.
SPRENGER: Értlek. És arról nem beszélt, mi történt a kis Johann Schirkitzer lelkével?

BOLWEG: *(lopva körülnéz)* Azt mondta, disznók ették meg, de egy pap majd felviszi az égbe. És azt is mondta, a démon még mindig itt csúszkál a környékén.
SPRENGER: Démont mondott?
BOLWEG: Igen.
SPRENGER: Azt mondta, egy démon?
BOLWEG: Nem emlékszem már pontosan. Lehet, hogy azt mondta, sok démon.
SPRENGER: És még mit mondott?
BOLWEG: Hogy jön egy hasznos férfi, nagy fényességbe csavarodva, a római trónusra ül majd, és megparancsolja, hogy az Evangélium az legyen, aminek lennie kell.
SPRENGER: Disznókról nem beszélt?
BOLWEG: Azt mondta, a rossz embernek sovány disznó az anyja.
SPRENGER: Hogyan jelent meg Neked?
BOLWEG: A tóparton álltam, néztem a hegyet. Olyan volt, mint errefelé a búcsújáró asszonyok, kereszt volt a hasára festve. A hajában három kecske ült, a szarvukon könyvek voltak. Aztán kinyitotta a szárnyát, elrepült előttem és leszállt a vízre. Onnét beszélt.
SPRENGER: *(Fieldingenhez)* Lovag Úr, óhajt még kérdezni valamit Katherina Bolwegtől?
FIELDINGEN: Nem Atyám, tőle nem.
SPRENGER: Hát kitől?
FIELDINGEN: Józef Zeitlertől.
SPRENGER: Ő kicsoda?
FIELDINGEN: *(idős, törődött arcú parasztra mutat, aki a búcsújárók között, hátul próbál meghúzódni)* Szeretetre méltó katolikus keresztény hívő, a Gróf Úr Ökegyelmességének alázatos munkása a szőlőkben, az istállókban. Így van, Józef?
ZEITLER: Így, Uram.
FIELDINGEN: Gyere, lépj elő.
(az öreg paraszt tétován előre lép, Fieldingen folytatja) Esküdj meg, hogy csak az igazat beszéled.
(Zeitler rémülten néz körül, de társainak arca mozdulatlan.
Fieldingen felveszi az asztalról az ezüst feszületet és Zeitler szájához emeli. Az öreg megcsókolja Jézus lábát. Fieldingen megfogja a kezét, a szobor-Jézus melléhez húzza, majd előmondja az eskü szövegét) Esküszöm Jézus Krisztus sebeire, hogy csak a sérthetetlen igazságot mondom el vallomásomban.
ZEITLER: *(remegő hangon)* Esküszöm Jézus Krisztus sebeire, hogy csak a sérthetetlen igazságot mondom el vallomásomban.
(hirtelen felüvöltenek a disznók. Nagyon ingerültek már, nehezen viselik el kényelmetlen „vádlott-sorsukat". Münzer rögtön kihasználja a váratlan fordulat adta lehetőséget, megpróbálja ellensúlyozni Fieldingen buzgóságát.)
MÜNZER: *(Sprengerhez)* Atyám, a démonok szeretnének már szembefutni az angyalokkal.
SPRENGER: Kérdezze meg tőlük, mifélék ezek a búcsújárók?
(a disznókhoz, miközben a búcsújárókra mutat) Mifélék ezek?
(a disznók röfögnek, üvöltenek, Münzer fordít)
MÜNZER: Azt mondják, ellenségek.

SPRENGER: Kinek az ellenségei?
MÜNZER: A démon ellenségei.
SPRENGER: Folytassa.
MÜNZER: *(a disznókhoz)* Mit énekeltek errefelé jövet az úton? *(a disznók röfögnek, üvöltenek, Münzer fordít)* Isten Urunk, az ördöggel harcban állunk, Kyrie eleison, Isten Urunk, Érted vérzik a szakállunk, Kyrie eleison.
SPRENGER: Kérdezze meg tőlük, nem hazudnak-e?
MÜNZER: *(a disznókhoz)* Azt kérdezem tőletek, hazudtok-e? *(a disznók röfögnek, üvöltenek, Münzer fordít)* Azt mondják, olyan fáradtak, nem képesek már a hazugságra.
FIELDINGEN: *(közbevág)* Kérdezze meg őket, mit tudnak Hans von Böheimről?
(a disznók röfögnek, üvöltenek)
MÜNZER: *(fordít)* Az Úrnak 1476.-ik esztendejében, a tavaszban egy fiatal pásztor és zenész, Hans von Böheim fellépett Niklashausenben az asztalra és azt állította magáról, prófétává érett. Elmesélte, hogy megjelent neki álmában a Szent Szűz, és megparancsolta, mondjon le minden földi hívságról, és szentelje életét ama igaz tanítás hirdetésének, amely tanítást ő maga, a Szűz fog a szájára oltani.
FIELDINGEN: Mi az a tanítás?
MÜNZER: Ne legyen se pápa, se császár, se semmiféle felsőbbség az ember fölött, mindenki a saját verejtékével keresse meg a kenyeret, a herceg is, a gróf is, senkinek se legyen többje, mint amennyije a másiknak van, az emberek egymást testvérként szeressék, minden adó, tized, robot, kamat szűnjön meg lenni, az erdő, a mező, a vizek szabadok legyenek mindenki számára.
FIELDINGEN: *(Sprengerhez)* Atyám, engedje meg, hogy Józef Zeitlert kikérdezzem.
SPRENGER: Fejezzük be. Még meghallgatjuk ennek az embernek a kikérdezését, aztán visszatérünk a mi perességünkre és döntünk az ítéletről. *(int Fieldingennek)* Kérdezze ki.
FIELDINGEN: *(odalép Józef Zeitler elé, hosszan a szemébe néz)* Józef, megesküdtél Jézus Krisztus sebeire. *(az öreg paraszt arca remeg, szinte sírva mondja)*
ZEITLER: Igen, Uram, megesküdtem.
FIELDINGEN: El tudnád nekem mondani, mit beszélt nektek Katherina Bolweg a tó partján?
ZEITLER: Sokat, Uram.
FIELDINGEN: Azt is elmondta, mit hallott Szent Annától, amikor tegnapelőtt leszállt a vízre?
ZEITLER: Azt is.
FIELDINGEN: Ott ültetek körülötte?
ZEITLER: Igen.
FIELDINGEN: Vártátok, hogy majd eljön megint a Szent?
ZEITLER: Vártuk, hogy eljöjjön.
FIELDINGEN: Nem fáztatok a vizes füvön?
ZEITLER: Nem Uram, nem volt hideg.
FIELDINGEN: Mit csinált a lány?
ZEITLER: Letérdelt a parton és imádkozott.
FIELDINGEN: Mit imádkozott?

ZEITLER: Magában beszélt, nem hallottam.
FIELDINGEN: És te mit csináltál?
ZEITLER: Én is imádkoztam.
FIELDINGEN: Te mit imádkoztál?
ZEITLER: A Miatyánkot, Uram.
FIELDINGEN: Szeretitek ezt a lányt? *(Katherina Bolwegra mutat)*
ZEITLER: Nagyon szeretjük, Uram.
FIELDINGEN: Miért?
ZEITLER: Mert világos az arca, mint a szenteké, és meg lehet fürödni a beszédjében.
FIELDINGEN: Mit mondott neki Szent Anna?
ZEITLER: Hogy szeressék egymást az emberek.
FIELDINGEN: Ne kerülgesd, mondd el szó szerint.
(az öreg keze remeg, megtörli izzadt homlokát, sírós hangon elkezdi mondani Szent Anna „szövegét")
ZEITLER: Ne legyen se pápa, se császár, se semmiféle felsőbbség az ember fölött, mindenki a saját verejtékével keresse meg a kenyerét, a herceg is, a gróf is, senkinek se legyen többje, mint amennyije a másiknak van, az emberek egymást testvérként szeressék, minden adó, tized, robot szűnjön meg lenni, az erdő, a mező, a vizek szabadok legyenek mindenki számára.
FIELDINGEN: *(győztes mosollyal fordul Sprengerhez)* Hallotta Atyám?
(Sprenger döbbent arccal áll, először a lányra, aztán Fieldingenre, majd Münzerre néz)
SPRENGER: Istentelen beszéd.
FIELDINGEN: Mondtam én, hogy lázadók ezek, gazemberek, gyilkosok.
SPRENGER: *(a lányhoz)* Igaz, amit hallottam?
MÜNZER: Nem igaz Atyám. Zeitler fél.
FIELDINGEN: Nem ismer határt a szemtelenségben, a hazugságban!
SPRENGER: *(Fieldingenhez)* Ne kiabáljon!
FIELDINGEN: De kiabálok! Ez már nem csak az Egyház ügye Atyám!
SPRENGER: Hát kié?
FIELDINGEN: Minden felsőbbségé, az egyházié is, a világié is.
MÜNZER: *(közbevág)* Megengedi Atyám?
SPRENGER: Legyen fegyelmezettebb Káplán Úr, ne szakítson félbe bennünket minduntalan!
FIELDINGEN: Nem veszi észre Atyám, hogy a Káplán úrral rossz szövetségben van?
SPRENGER: *(méltóságteljesen, visszautasítóan)* Nem a Lovag Úr feladata eldönteni, hogy kinek a szövetsége hasznos Egyházunknak. *(Münzerhez, tüntető kedvességgel)* Tessék Fiam, beszéljen.
MÜNZER: Elnézését kérem Atyám az előbbi türelmetlenségért. Nem tudom, észrevette-e, Zeitler pontosan ugyanazokat a szavakat, mondatokat mondta, amelyeket én.
SPRENGER: Ugyanazokat.
MÜNZER: Én ezeket a mondatokat a démonoktól hallottam.
SPRENGER: Valóban.
FIELDINGEN: *(kiabál)* Ez a nő *(Katherina Bolwegra mutat)* az anyjától, Böheim nővérétől tanulta ezt az istenkáromlást, és beletette Szent Anna szájába! Kétszeresen káromolta meg Istent és a szenteket!

MÜNZER: Lovag Úr, mivel magyarázza, hogy ez az ember *(Zeitlerre mutat)* szó szerint ugyanazt mondta, amit én?
FIELDINGEN: Ön olvasott ember.
MÜNZER: Tehát rágalmaz?
FIELDINGEN: *(zavartan)* Én? Mivel?
MÜNZER: Azzal, hogy összejátszom Katherina Bolweggal.
FIELDINGEN: Ezt nem mondtam.
MÜNZER: Akkor mit mondott?
FIELDINGEN: Hogy a démonok tudják, mi jár az Ön, a búcsújárók, és itt mindenkinek a fejében.
MÜNZER: Nem a démonok mondták el, mi jár az én, vagy a búcsújárók fejében, hanem Zeitler mondta el azt, ami a démonok fejében jár.
FIELDINGEN: Én is tanultam szillogisztikát, Münzer Úr.
SPRENGER: Akkor bizonyára ismeri a bizonyítási eljárásokat.
FIELDINGEN: Ismerem.
SPRENGER: Tiszteli-e Ön Angyali Doktorunkat, Aquinói Szent Tamást?
FIELDINGEN: Tisztelem és szeretem.
SPRENGER: Kétségbe meri-e vonni démonokról szóló tanítását?
FIELDINGEN: Nem vonom kétségbe.
SPRENGER: Azt az igazságot sem, hogy a démonok viszonya a térhez és az időhöz ugyanaz, mint az angyaloké?
FIELDINGEN: Azt sem.
MÜNZER: Akkor Ön előtt is nyilvánvaló kell, hogy legyen, Józef Zeitler az itt jelenlévő démonok áldozata.
FIELDINGEN: Miért?
MÜNZER: Szent Tamás szerint az angyalok és démonok kétezer gondolatot tudnak egyszerre egyformává szerelni.
FIELDINGEN: *(bizonytalanul)* Igen.
MÜNZER: Emlékszik Cajetanus híres második tételére?
FIELDINGEN: *(teljesen elbizonytalanodik, nagyon lassan mondja)* Nem emlékszem.
MÜNZER: A második tétel arról szól, hogy egyfelé fordított sugarakon lovagolnak az erőszakos elmék gondolatai; ezért néha tizenöt-húsz ember mondja ugyanazt, akarata ellenére.
SPRENGER: *(Fieldingenhez)* Világos? Teljesen világos?
FIELDINGEN: *(irtózatos erőfeszítéssel összeszedi magát)* Uraim, számomra nem világos, amit Önök mondanak.
SPRENGER: Nem sokkal ezelőtt egyszer már megbánta, hogy elhamarkodott jelentéseket tett.
FIELDINGEN: Atyám, amíg csak egy csecsemő haláláról volt szó, belenyugodtam.
SPRENGER: Miért, most miről van szó?
FIELDINGEN: Ön nagyon jól tudja, Atyám.
SPRENGER: Higgye el Lovag Úr, nem tudom.
FIELDINGEN: Hallotta már a lázadó Jost Fritz nevét?
SPRENGER: Igen, de miért ilyen nyugtalan, Lovag Úr?
FIELDINGEN: Amiért a Bíboros Hercegprímás Úr, az Érsek Úr, a Püspök Úr, a Fejedelem Úr, a Herceg Úr, a Gróf Úr, Atyám.
SPRENGER: Nem értem.
FIELDINGEN: Világi pert kívánok indítani a csecsemő haláláról, és erről a búcsújárásról.

SPRENGER: Itt most egyházi per folyik Lovag Úr, és már legalább ötödször figyelmeztetem, én vagyok a főbíró.
FIELDINGEN: Írok a Fejedelemnek, vizsgálja felül a per szerkezetét, jogi feltételeit, a világi bírók hatáskörét.
SPRENGER: *(magabiztosan)* Írjon. Azt csinál, amit jónak lát. Most viszont térjünk vissza eredeti ügyünkhöz.
FIELDINGEN: És a lázadás? Az istenkáromlás?
SPRENGER: Ezek a parasztok nem szöknek meg, Lovag Úr.
FIELDINGEN: De megszöknek, Atyám.
SPRENGER: Akkor majd elfogja őket.
FIELDINGEN: Most mindenesetre itt tartom őket.
SPRENGER: Tartsa.
(Fieldingen int a poroszlóknak, akik a búcsújárókat arra kényszerítik, hogy szorosan egymás mellé üljenek a fűbe)
SPRENGER: *(Münzerhez fordul)* Tehát?
MÜNZER: Atyám, az eset világos. A démonokat el kell űzni. Amennyiben a kiűzetés nem sikerül, az állatokat élve el kell temetni. A föld majd kiszívja a szellemet.
SPRENGER: Én is így gondoltam.
(Fieldingen leül az asztalhoz, papírt, írószerszámot vesz elő, írni kezd. Sprenger nem figyel oda, Münzerhez beszél)
SPRENGER: Nincs szükségünk per-bővítésre, vagy bizonyításkiegészítésre?
MÜNZER: De igen, van.
SPRENGER: Miben?
MÜNZER: József Zeitler is megszállott, belőle is ki kell hajtani.
SPRENGER: Először az esküjét kell visszafordítani.
MÜNZER: Igen.
SPRENGER: Hívja ide.
MÜNZER: *(a búcsújárók csoportjához fordul)* József Zeitler, jöjön ide.
(az öreg odalép az asztal elé. Sprenger szólítja meg)
SPRENGER: Nem fáj a feje?
ZEITLER: De igen, fáj.
SPRENGER: Tartsa fel a kezét. *(vízszintesen megemeli a saját karját)* Így.
(az öreg felemeli a karját. Az ijedtségtől, a félelemtől remeg a keze. Halkan beszél)
ZEITLER: Ne tessék kérem engem bántani.
SPRENGER: Nem bántjuk, meg akarjuk szabadítani a kínjaitól.
ZEITLER: Füveket szoktam főzni, amikor fáj a fejem.
SPRENGER: Mikor az előbb a Lovag Úr megeskette, nem érezte, hogy a disznók közelebb vannak?
ZEITLER: De igen. Úgy éreztem, mintha a padról felálltak volna és integettek volna.
SPRENGER: *(Schirkitzernére mutat)* És az a fekete fátyolos hölgy nem emelte fel a szoknyáját?
ZEITLER: Felemelte. Láttam a csipkés alsóruháját, és még az alatt is.
(Fieldingen felkapja a fejét, abbahagyja az írást)
FIELDINGEN: Mit láttál?
ZEITLER: Láttam a szőrt is.
FIELDINGEN: Ittál?
ZEITLER: Nem Uram, nem ittam semmit.

SPRENGER: *(leinti Fieldingent, tovább kérdez)* Mit mondott Katherina Bolweg?
ZEITLER: Sokat mondott.
SPRENGER: Mit mondott neki a Szent?
ZEITLER: Ne legyen se pápa, se császár, se semmiféle felsőbbség . . .
MÜNZER: *(félbeszakítja)* Ezt nem mondta.
ZEITLER: *(teljesen megzavarodva)* Tisztelendő Atyám, esküszöm, ezt mondta.
MÜNZER: Most esküdjék meg, hogy hamisan esküdött.
ZEITLER: Erre soha meg nem esküszöm.
MÜNZER: Az Anyaszentegyház nevében megparancsolom.
(Zeitler mozdulatlanul áll, Münzer folytatja)
A Lovag Úr felakasztatja magukat.
ZEITLER: *(rémülten)* Miért?
MÜNZER: Mert ő elhiszi, amit maga mond.
(Katherina Bolweg feláll a búcsújárók közül és odalép Zeitlerhez)
BOLWEG: Testvér, nem haragszunk rád azért, hogy hamisan esküdtél. Imádkozni fogok Szent Annához, közbenjár majd érted.
(az öreg kezdi lassan megérteni, miről van szó)
MÜNZER: Tehát tud arról, hogy hamisan esküdött?
ZEITLER: Nem, nem tudok róla, Uram.
MÜNZER: Még mindig fáj a feje?
ZEITLER: Igen.
MÜNZER: *(Katherina Bolweghez)* Fogja meg a fejét, hajoljon közel hozzá.
(a lány egészen közel hajol Zeitlerhez, megfogja a fejét, a fülébe súg valamit, aztán visszalép. Münzer folytatja a kérdezést)
MÜNZER: Most mit érez?
ZEITLER: Melegem van.
MÜNZER: Bánja a vétkét?
ZEITLER: Mélyen megbánom.
MÜNZER: Érzi az ördögöt a fülében?
ZEITLER: Most is sugdos.
MÜNZER: Mit?
ZEITLER: Hogy mondjam azt, nem esküdtem hamisan.
MÜNZER: Erősebb a saját hangja, mint az ördögé?
ZEITLER: Erősebb.
MÜNZER: És mit mond?
ZEITLER: Hogy a tisztelendő Atyák jót akarnak.
MÜNZER: Menjen oda az állatokhoz és a feszülettel üssön rá a fejükre.
(átnyújtja a feszületet az öregnek, aki félénk léptekkel megy oda a „vádlottak padjához", és gyengén megütögeti a három disznó fejét. Az állatok elkezdenek üvölteni. Münzer Sprengerhez fordul.)
MÜNZER: Hallja Atyám?
SPRENGER: Mit mondanak?
MÜNZER: Káromkodnak.
SPRENGER: Akkor ne fordítsa.
MÜNZER: Átkozzák a szenteket.
SPRENGER: Már nincsen sok idejük.
(Fieldingen közben megírta a levelet, feláll, magához int egy poroszlót)
FIELDINGEN: Elviszed ezt a levelet a fejedelmi palotába, odaadod Koepen kapitánynak, megvárod a választ, és azonnal fordulsz. Megértetted?
POROSZLÓ: Igenis, Uram.

FIELDINGEN: Indulj.

(a poroszló gyors léptekkel elhagyja a színpadot.)

MÜNZER: *(Fieldingenhez)* Ön világi perré szándékozik átváltoztatni ezt az egyértelműen, szigorúan egyházi ügyet?

FIELDINGEN: Hogy melyik ügy egyházi, melyik világi, elhatározás kérdése. Tudtommal eddig az Egyház csak állat-fajtákat és nem egyedi példányokat perelt.

MÜNZER: Ön nem túlságosan tájékozott az egyházi jogban, Lovag Úr. Ahogy mi se vagyunk a világiban. Ezért az a gondolatom támadt, hogy amennyiben Önnek sikerülne levelével meggyőznie a Fejedelmet és az Érsek urat, mi is hívnánk segítséget.

FIELDINGEN: *(izgatottan)* Kit?

MÜNZER: Egy régi barátomat.

FIELDINGEN: Nemes ember?

MÜNZER: Lovag.

FIELDINGEN: Hogy hívják?

MÜNZER: Florian Geyer.

FIELDINGEN: *(Sprengerhez izgatottan)* Florian Geyer? Atyám tudja Ön, ki az az ember? Tekintélyrontó csavargó, elvetemült ellensége a tisztességnek.

SPRENGER: Nem nemes ember?

MÜNZER: Dehogynem. Frank lovag, kiválóan ismeri a világi jogot, a páduai egyetemen tanult, Hilárius atya tanítványa.

SPRENGER: Akkor nyugodtan idehívhatjuk. Jól ismerem Hilarius atyát.

FIELDINGEN: Talán azt is Hilarius atyától tanulta, hogy a bíróságokon csak a lázadókat, gyilkosokat, eretnekeket védi? Rendben van atyám, hívják ide Geyert. De én azt mondom Önnek, olyan messze van az a lovag Hilárius atyától, mint ez a Káplán *(Münzerre mutat)* Öntől. És azt is megmondhatom, drágán fogja megfizetni, hogy visszafogadta.

SPRENGER: *(önérzetesen Fieldingenhez)* Milyen jogon beszél Ön ilyen hangon egyházi felettesével? A Káplán úr tetteinek, gondolkodásának a megítélése nem tartozik Önre. Nem azt sajnálom, hogy visszavettem, hanem azt, hogy elengedtem. *(odafordul Münzerhez)* Az Érsek úr örülni fog, hogy ilyen szorgalmasan segített nekem.

MÜNZER: Örülök, hogy segíthettem.

SPRENGER: Hova akar menni dolgozni a kápláni szolgálat után?

MÜNZER: Még nem tudom Atyám.

SPRENGER: Jöjjön be mellém az érseki palotába.

MÜNZER: Köszönöm a bizalmát, Atyám.

SPRENGER: Erről majd még beszélgetünk. *(a jelenlévőkhöz fordul)* Most pedig mindenki távozzék a közelből, imádkozni akarok, mielőtt ítéletet hozok és elvégzem a szertartásokat! *(Münzerhez)* Ti is imádkozzatok!

MÜNZER: Imádkozni fogunk, Atyám.

(a szereplők, Sprenger kivételével lassan kivonulnak a színpadról. A disznókat kötélen vezetik ki a poroszlók. A színpad üres. Sprenger letérdel, szinte a földig hajol, magában imádkozik.

Lassan elsötétedik a színpad. Aztán újból kivilágosodik. Sprenger még mindig térden állva imádkozik.

Hirtelen megjelennek a búcsújárók. A poroszlók fegyverei vannak a kezükben, az alázatos, félénk emberek arca most kemény, elszánt.

Ketten Fieldingent hajtják maguk előtt. Meg van kötözve. Odalépnek Sprengerhez, felrántják a földről, őt is megkötözik.
A két „bírót" leültetik a vádlottak padjára.
Rémülten, némán ülnek.
Megérkezik Münzer. Neki is fegyver van a kezében, odaáll a bírói asztal mellé.
Katherina Bolweg szintén fegyveresen érkezik, az asztal másik oldalánál áll meg.
Csend van, mindenki a bejárat felé figyel.
A bejáratnál feltűnik a három disznó alakja.
Két lábon jönnek, lassan, méltóságteljesen leülnek a bírói padra, a vádlottakkal szemben.
Teljesen ember-módra viselkednek, két lábukat keresztbe vetik egymáson, „kezükkel" felveszik az asztalról a periratokat, a különböző tárgyakat, ide-oda rakosgatják őket.
Csend van. Aztán a disznók elkezdenek „disznó-nyelven" beszélni. Ez a nyelv nem azonos az eddig hallott röfögéssel, visítással. Zeneileg rendezett hangokon „beszélnek". Aztán elhallgatnak, Münzerre néznek. Münzer fordít)

MÜNZER: Joachim Sprenger dominikánus perjelt, az Érseki Bíróság elnökét és Franz von Fieldingen lovagot, Ulrich von Mansfeld gróf rendőrkapitányát azzal vádoljuk, hogy parasztok és más ártatlan hívők ellen a gyilkolásnak, rablásnak olyan halmazatát követték el, amely álnokság, istentelen bűnözés ezerszeresen kiált büntetésért az égre és a földre.
Hogy igazságos ítéletet tudjunk hozni felettük, kihallgatjuk őket. Elsőnek Joachim Sprengert. Álljon fel!
(Sprenger nehézkesen feláll. A disznók újból beszélni kezdenek)

MÜNZER: *(fordít)* Hány embert öltél meg?

SPRENGER: *(rekedten)* Nem tudom megmondani, én nem öltem, kérem.
(disznóhangok)

MÜNZER: *(fordít)* Válaszolj gazember, mert máglyára ültetünk.

SPRENGER: Távozz tőlem Sátán!
(disznóhangok)

MÜNZER: *(fordít)* Hány éves vagy?

SPRENGER: Hatvanhárom.
(disznóhangok)

MÜNZER: *(fordít)* Pontosan tudjuk, hány embert öltél meg. Kétszázhuszonkettőt.

SPRENGER: Nem igaz. Uraim, ez nem igaz.
(disznóhangok)

MÜNZER: *(fordít)* Emlékszel Hans von Böheimre?

SPRENGER: Eretnek volt.
(disznóhangok)

MÜNZER: *(fordít)* Te tárgyaltál ott a parasztokkal. Azt ígérted nekik, a würzburgi püspök nem bántja őket.

SPRENGER: Csak azt mondtam, amit a Püspök úr mondott.
(disznóhangok)

MÜNZER: *(fordít)* Te vezetted a katonákat. Lovakhoz kötöztétek az embereket.

SPRENGER: Csak aki eretnek volt.
(disznóhangok)

MÜNZER: *(fordít)* Neked minden paraszt eretnek volt.
SPRENGER: Sokat elengedtem. *(Münzerhez fordul)* Fiam, miért nem védesz meg?
MÜNZER: Mert gazember vagy.
SPRENGER: *(döbbenten)* Eljöttél hozzám, kezet csókoltál nekem, meggyőztél, bevallottad, hogy tévedtél.
MÜNZER: Hogy megmenthessem Magdalena Difust és a két fiát.
SPRENGER: Én csak a démon ellen harcolok.
BOLWEG: Te mentél ki a mezőre Hans von Böheimért. Ellenkezett?
SPRENGER: Nem ellenkezett.
BOLWEG: Te gyújtottad meg a máglyát alatta. Így volt?
SPRENGER: Igen.
BOLWEG: A kisgyerekeket ledobáltátok a várfalról. Így volt?
SPRENGER: Igen.
BOLWEG: Miért?
SPRENGER: Hogy a mennyországba jussanak.
BOLWEG: *(gúnyosan)* Igen? Volt közöttük jószágkormányzó gyereke is?
SPRENGER: Nem volt.
(ismét megszólalnak a disznók)
MÜNZER: *(fordít)* Tudod ki az Antikrisztus?
SPRENGER: A megtestesült gonosz.
(disznóhangok)
MÜNZER: *(fordít)* Megmondjuk neked. Vicarius filii Dei.
SPRENGER: *(döbbenten)* Isten fiának helytartója. X. Leó pápa Őszentsége.
(disznóhangok)
MÜNZER: *(fordít)* Emlékszel az Antikrisztus számára?
SPRENGER: Hatszázhatvanhat.
(disznóhangok)
MÜNZER: *(fordít)* Ismered a római számokat?
SPRENGER: Igen.
(disznóhangok)
MÜNZER: *(fordít)* Add össze a vicarius filii Dei szavakban jelenlévő római számokat.
SPRENGER: *(hosszú ideig gondolkodik, mozog a szája, aztán rémülten mondja)* Hatszázhatvanhat.
(disznóhangok)
MÜNZER: *(fordít)* Jól számolsz.
SPRENGER: Inkább meghalok, mint hogy még egyszer kimondjam.
(disznóhangok)
MÜNZER: *(fordít)* Ki fogod mondani.
SPRENGER: *(rémülten)* Nem tehetitek meg velem.
(disznóhangok)
MÜNZER: *(fordít)* Te sohase irgalmaztál.
SPRENGER: *(Münzerhez)* Téged is feloldoztalak.
MÜNZER: Mert elhitettem veled, hogy bolond vagyok.
SPRENGER: Az Érsek úr fiának fogadott.
MÜNZER: Az én apámat Stolberg gróf akasztófáján keresd.
SPRENGER: Szerettünk.
MÜNZER: Ti ne szeressetek, ti gyűlöljetek engem, akkor érzem, hogy ereimben körbefolyik és a szívembe, a fejembe beleérkezik az igazság.

SPRENGER: *(a disznókra mutat)* Zavard el innét ezeket!
MÜNZER: Erősebbek, mint én, meggyőzőbb a szavuk, mint az enyém.
SPRENGER: *(imára emeli összekötözött kezét)* Tegyél csodát Uram! Szabadítsd meg engem a gonosztól!
(ebben a pillanatban szaggatottan váltakozó fények villannak fel, elvakítják a nézőket. Pár másodperc után kivilágosodik a színpad, s a disznók helyén Magdalena Difus és a két fia ül.
Sprenger rémülten nézi őket, nem hisz a szemének. Magdalena Difus beszél.)
M. DIFUS: *(gúnyosan)* Hunyd be a szemedet, aztán nyisd ki gyorsan újra, mert ez a csoda, Atyám. Hogy ti ültök ott *(a vádlottak padjára mutat)* mi itt, és a mi kezünkben van a fegyver. Ezt a csodát adta neked Isten, úgy adta neked, hogy a mi csodánk lett. Mert az Úristen és a világ sokkabbik fele szólított meg minket, hogy igazsággal kikérdezzünk titeket.
SPRENGER: *(kétségbeesve)* Nem értem.
MÜNZER: Ezt a nyelvet könnyebb lesz lefordítani. Ezt a nyelvet én egyenesben beszélem, elmondom vele kivájt, finom fülednek, mit gondolnak ezek az akasztófa alatt álló, megszentelt parasztok. Hallgassátok, rohadt férgek, hogyan mondom el helyettük.
M. DIFUS: Jézus Krisztusban szeretett Thomas testvérem, ne mondd el helyettünk. Amikor a szegények igazsága indul el a szájunkból, akkor az ügyetlen forma felcsavarodik az égre szivárványnak, visszafordul onnét, és megerősödik a szánkon, a kezünkben.
MÜNZER: *(mosolyog)* Mondd csak Testvérem Jézus Krisztusban, mondd csak!
M. DIFUS: Azt akarom, hogy csak az Evangélium legyen.
MÜNZER: *(Sprengerhez)* Érted?
SPRENGER: Mi is ezt tanítjuk.
MÜNZER: Csak nem engeditek, hogy a paraszt megtanuljon olvasni. A paraszt csak azt tudhatja, hogy tartania kell az eget a hátán, a földet a tenyerén.
BOLWEG: Beszélj, Magdalena!
M. DIFUS: De mi azért megtanultunk olvasni. És most elolvassuk nyakatokon a kötél feszülését, hasatokon a hájak harangozását, talpatok alatt az asszonyaink kiabálását, a férfiaink elvékonyodott tekintetét. Elolvassuk és lefordítjuk magunknak, hogy a megértett Ige ereje szétdobálja a házaitokat, az erdőiteket, az elnyavalyásodott jövőtöket, mindeneteket.
W. DIFUS: Elvetted tőlem a feleségemet.
FIELDINGEN: Ha jól emlékszem, te akartad megölni.
W. DIFUS: Mert tudtam, beleviszed az ágyadba.
FIELDINGEN: Visszaadtam. Ajándékot is adtam vele.
W. DIFUS: Mit?
FIELDINGEN: Három zsák búzát.
M. DIFUS: És még mit?
FIELDINGEN: Mást nem.
M. DIFUS: Elvitted az uramat.
FIELDINGEN: Meg akarta ütni Schirkitzer kapitányt.
M. DIFUS: Tudod, miért akarta megütni?
FIELDINGEN: Nem tudom.
M. DIFUS: Mert ő meg engem akart elvinni.
FIELDINGEN: Miért nem hagyta az urad?

M. DIFUS: Te miért nem hagyod, hogy a feleségedet elvigyék?
FIELDINGEN: Nem értem.
MÜNZER: *(M. Difushoz)* Látod, mégis fordítani kell neki. *(Fieldingenhez)* Mondjál egyetlen helyet az Evangéliumban, amelyiken azt olvashatod, te elviheted az ágyadba Magdalena Difust, de Jakob Difus nem viheti el a te szépséges hölgyedet.
FIELDINGEN: Nem ismerem az Evangéliumot mindenhol.
M. DIFUS: *(Sprengerre mutat)* Kérdezd meg tudós barátodat.
FIELDINGEN: *(Sprengerhez)* Atyám, tud ilyen helyet az Evangéliumban?
SPRENGER: *(M. Difushoz)* Miért hagyta a fiad felesége, hogy elvigyék?
M. DIFUS: Mit kellett volna tennie?
SPRENGER: Meg is ölhette volna magát.
M. DIFUS: Aztán jöttél volna te, és nem temetted volna el, mert az öngyilkosok helye a pokolban van.
SPRENGER: Ha időben megkapja az utolsó kenetet . . .
M. DIFUS: Mi az, hogy időben?
SPRENGER: Meg kell határozni az időt, amikor még segíthet.
M. DIFUS: Ti határozzátok meg?
SPRENGER: Igen.
M. DIFUS: Négy tallérért?
SPRENGER: Olcsóbban is.
M. DIFUS: Háromért?
SPRENGER: Én már kettőért is szoktam.
M. DIFUS: Búcsút is lehet vásárolni nálatok?
SPRENGER: Igen.
M. DIFUS: Mennyiért?
SPRENGER: Attól függ, mekkora.
MÜNZER: És püspökséget is?
SPRENGER: Arról nem tudok.
MÜNZER: És bíborosságot is?
SPRENGER: Arról se tudok.
MÜNZER: Magdeburgi Ernő Bíboros Úr Őeminenciája elég drágán vette.
SPRENGER: Ne bántson Fiam, nem tudok válaszolni.
BOLWEG: *(Fieldingenhez)* Lovag, te hány embert öltél meg?
FIELDINGEN: Nem öltem.
MÜNZER: Ne hazudj, mert megsütünk.
FIELDINGEN: Esküszöm az élő Istenre.
MÜNZER: Hamisan esküdsz. Mindjárt kihallgatjuk Józef Zeitlert.
FIELDINGEN: Nem szükséges. Bevallom.
MÜNZER: Mondjad.
FIELDINGEN: Erfurtban . . . *(elhallgat)*
MÜNZER: Ne kéresd magad.
FIELDINGEN: Amikor három ével ezelőtt a lázadásban, *(helyesbít)* a zűrzavarban meghalt Frühwirt plébános úr . . .
W. DIFUS: Mi történt Erfurtban?
FIELDINGEN: Én voltam a világi bíró.
MÜNZER: És ki volt az ítélkező bíró?
FIELDINGEN: *(Sprengerre mutat)* Sprenger atya.
SPRENGER: *(felkapja a fejét, rémülten kiáltja)* Hazudik! Öt éve nem voltam Erfurtban!
MÜNZER: Kik fölött ítélkezett Sprenger?

FIELDINGEN: Tizenkét embert elégettetett.
SPRENGER: Maga megőrült, Lovag!
FIELDINGEN: Emlékezzék csak, Atyám, térden állva könyörögtem, kegyelmezzen meg nekik. Azzal fenyegetőzött, ha nem hagyom abba, engem is börtönbe juttat.
SPRENGER: *(Münzerhez)* Káplán Úr, ez az ember megőrült.
MÜNZER: Mivel tudja bizonyítani?
SPRENGER: Az evidenciát mivel lehet bizonyítani?
M. DIFUS: *(Sprengerhez)* Emlékszel mind a kétszázhuszonkét áldozatodra?
SPRENGER: Nem emlékszem. Szerintem kevesebben voltak.
M. DIFUS: Mennyivel? Öttel? Huszonöttel? Próbálj meg emlékezni.
SPRENGER: A Lovag felírta, ő pontosan tudja.
(Most Fieldingen döbben meg)
FIELDINGEN: Semmit se írtam fel.
BOLWEG: Hol van a névsor?
FIELDINGEN: Kérdezzék meg tőle, honnét tudhatnám én, hogy ő hány embert végeztetett ki?
MÜNZER: *(Sprengerhez)* Honnét tudhatja a Lovag, hogy te hány embert ítéltél halálra?
SPRENGER: *(győztesen)* Ha Önök pontosan tudják, hogy én 222 embert ítéltem halálra, akkor Fieldingen lovag a felét végeztette ki. Mindig együtt dolgoztunk. Amikor én voltam az ítélkező, ő volt a kérdező, és amikor én voltam a világi perekben a kérdező, olyankor ő volt az ítélkező. 111 embert végeztetett ki.
FIELDINGEN: *(félelemtől reszkető hangon)* Münzer úr, Sprenger atya megőrült. Én kisfiú voltam még, amikor ő már régen híres inkvizitorként dolgozott.
SPRENGER: Ne felejtse el, Ön csodagyerek volt, Fieldingen. Emlékszem, 1490-ben megírtuk VIII. Ince pápa Őszentségének, hogy Ön Németország legzseniálisabb jogász-ígérete, noha mindössze tizenöt éves.
FIELDINGEN: Engedjenek haza! Itt a réten nem tudok bizonyítani.
MÜNZER: Nem is kell. Mindent tudunk rólatok.
SPRENGER: Akkor miért kínoztok bennünket?
MÜNZER: Szeretnénk nektek egy kis ízelítőt adni saját módszereitekből.
SPRENGER: Vadállatok.
MÜNZER: Mi csak háziállatokkal foglalkozunk. Disznókkal, kutyákkal.
SPRENGER: Ne öljetek meg, hasznotokra lehetek még.
M. DIFUS: Miben lehetsz te hasznunkra?
SPRENGER: Ismerem az összes inkvizítort.
MÜNZER: Mi is.
SPRENGER: Tudom, ki hány embert küldött máglyára.
MÜNZER: És el is mondod nekünk?
SPRENGER: Amikor akarjátok.
MÜNZER: Elégettétek az egyik legnagyobb csillagászt.
SPRENGER: Nem emlékszem rá.
MÜNZER: Nem emlékszel Linhardt Bantherre?
SPRENGER: Eretnek volt.
MÜNZER: Miért?
SPRENGER: Elkészítette Jézus Krisztus horoszkópját.
MÜNZER: Miért olyan nagy baj az?

SPRENGER: Azt állította, Krisztus Urunk életútja előre meg volt írva a csillagokban.
MÜNZER: És nem igaz? Nem volt előre megírva a Főcsillag, az Atya akaratában?
SPRENGER: Más az anyag és más az isteni személyiség erőtere.
MÜNZER: Nem azért öltétek meg, mert azt tanította, hogy a Földünk gömb alakú?
SPRENGER: Nem.
MÜNZER: És hogy a Nap körül forog?
SPRENGER: *(rémülten)* Nem emlékszem.
MÜNZER: Nem beszélt neked a kihallgatáskor Arisztarkhoszról, a görög csillagászról?
SPRENGER: Valami rémlik. Talán.
MÜNZER: És nem mondta, hogy egyszer majd ti lesztek az eretnekek és az emberek leköpdösik a csontjaitokat?
SPRENGER: De igen, ezt mondta.
MÜNZER: A legjobb barátom volt.
SPRENGER: Sajnálom.
MÜNZER: Téged sajnállak. *(Fieldingenhez)* Szereted a grófot?
FIELDINGEN: Nem szeretem.
M. DIFUS: Miért?
FIELDINGEN: Aljas gazember.
M. DIFUS: Ne mondd. És miért?
FIELDINGEN: Elvitte a feleségemet.
M. DIFUS: És te belenyugodtál?
FIELDINGEN: Igen.
M. DIFUS: Utána visszaadta?
FIELDINGEN: Igen.
M. DIFUS: Kaptál ajándékot is vele?
FIELDINGEN: Kaptam.
M. DIFUS: Mit?
FIELDINGEN: Két falut.
M. DIFUS: Melyik kettőt?
FIELDINGEN: Dorbachot és Weinberget.
M. DIFUS: Nekem adod az egyiket?
FIELDINGEN: *(arca felderül)* Melyiket adjam?
M. DIFUS: Mindegy.
FIELDINGEN: Weinberg többet hoz. Gyümölcsösök is vannak benne és sok az állat a parasztoknál.
M. DIFUS: Hány disznó van Weinbergben?
FIELDINGEN: Negyven-ötven.
M. DIFUS: Szereted a disznókat?
FIELDINGEN: *(nem tudja, melyik válasz a helyes)* Ön szereti?
M. DIFUS: Igen.
FIELDINGEN: Én is.
M. DIFUS: De csak a hosszúfülű feketéket.
FIELDINGEN: A hosszúfülű feketék szépek és okosak.
BOLWEG: Te milyen szeretnél lenni, ha disznó lehetnél?
FIELDINGEN: Hosszúfülű fekete.
BOLWEG: *(Sprengerhez)* És te?
SPRENGER: *(felháborodva)* Ne tréfáljon velem!

BOLWEG: Azt szeretném, ha téged is megszállna a démon.
SPRENGER: *(imádkozni kezd)* Miatyánk ki vagy a mennyekben . . .
BOLWEG: *(félbeszakítja)* Nem kívánod?
SPRENGER: Szenteltessék meg a Te neved, jöjjön el a Te országod . . .
BOLWEG: *(ismét félbeszakítja)* A disznók azt mesélik, kellemesen átmelegszik a húsuk, amikor az ördög föl-alá sétál bennük.
SPRENGER: Legyen meg a Te akaratod, miképpen a mennyben, azonképpen itt a földön is . . .
BOLWEG: Megtanulhatod a nyelvüket.
SPRENGER: Mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma . . .
BOLWEG: Mit akarsz inkább? Csináljuk meg veled a tűzpróbát, a vízpróbát, vagy átváltozol szépen, csendben disznóvá a barátoddal együtt, hogy óvatosan belétek csúszhassanak a szellemek?
SPRENGER: És bocsásd meg a mi vétkeinket . . .
BOLWEG: Válaszolj, mert meggyújtunk.

(Sprenger elhallgat, maga elé mered, nem mozdul, Katherina Bolweg mosolyog)

Hallgattok, tehát beleegyeztetek.

(Sprenger és Fieldingen rémülten hallgatnak. A lány odafordul a búcsújárókhoz)

Lányok, csináljatok gyorsan két disznóruhát!

(A búcsújáró lányok nekifognak és mindenféle rongyból, fadarabból összetákolnak két „disznó-kosztümöt", „disznó-maszkot", hosszúfülű fekete disznók számára való öltözéket.

Két-két lány odamegy Sprengerhez és Fieldingenhez, kioldozzák a kötelékeiket és felöltöztetik őket. Sprenger zokog, Fieldingen hangtalanul négykézlábra ereszkedik. Két fegyveres búcsújáró ismét a padhoz kötözi őket.

Elkezdődik a torz játék, Münzer „megszólaltatja" őket.

Előveszi zsebéből a kanásztülköt, megfújja. Mindenki érdeklődéssel, feszült figyelemmel nézi a két „disznót", de azok némák, mozdulatlanok. Aztán, mint akik váratlanul, villámcsapásszerűen tanultak bele szerepükbe, elkezdenek röfögni, visítani, üvölteni. Amilyen váratlanul kezdték, ugyanolyan váratlanul be is fejezik.

Münzer a búcsújárók felé fordul és fordítani kezdi a disznóhangokat)

MÜNZER: *(fordít)* Azt kérdeztem a démonoktól, akik ebben a két hosszúfülű fekete sertésben lakoznak, milyen halálnemet kívánnak az általuk megszállott sertéshúsnak.
BOLWEG: *(komoly arccal)* Mit válaszoltak?
MÜNZER: Hogy még nem tudják.
M. DIFUS: Mikor tudják meg?
MÜNZER: Levelet várnak.
M. DIFUS: Milyen levelet?
MÜNZER: Amelyikben majd engedélyt kapnak.
M. DIFUS: Mire?
MÜNZER: Még nem tudják, talán a gyilkolásra. *(újból megfújja a tülköt, Sprenger és Fieldingen válaszolnak. Münzer fordít)* Azt mondják, nagyon fontos, hogy gyilkolhassanak, mert ha nem, akkor őket ölik meg.
BOLWEG: Hányan vannak?
MÜNZER: Itt van az összes király, fejedelem, herceg, gróf, pápa, bíboros,

érsek, püspök, inkvizítor, szolga, áruló. Azt mondják, Légió a nevük, mert sokan vannak.

M. DIFUS: Kit akarnak meggyilkolni?

(Münzer beletúj a tülökbe, a „disznók" válaszolnak)

MÜNZER: *(fordít)* Akik ellenkeznek velük. Aki nem akar a szolgájuk lenni.

BOLWEG: Szóval a Sátánt akarják megölni?

MÜNZER: Nem értlek.

BOLWEG: Azt mondták, az ellenkezőket akarják elpusztítani. A Sátán a főellenkező, nem?

MÜNZER: Ők úgy hívják, lázadó paraszt.

BOLWEG: Milyen rangjuk van?

MÜNZER: Mindenféle.

BOLWEG: Kilenc kórus van ezekből is?

(Sprenger és Fieldingen elkezdenek üvölteni. Münzer teléjük fordul, majd fordítani kezd)

MÜNZER: *(fordít)* Szerződést ajánlanak nekünk.

M. DIFUS: Milyen szerződést?

MÜNZER: Segítenek nekünk a királyok, fejedelmek, hercegek, grófok, papok, árulók ellen.

BOLWEG: Ők? Hiszen ők maguk a királyok, fejedelmek, hercegek, grófok, papok, árulók.

MÜNZER: Szerződést ajánlanak.

BOLWEG: Mik a feltételeik?

MÜNZER: Engedjük őket szabadon.

M. DIFUS: Mi a biztosíték, hogy segítenek és nem vonulnak ellenünk?

MÜNZER: A becsületszavuk.

BOLWEG: Hogy lehet becsületszavuk, amikor nincs becsületük?

MÜNZER: Azt mondják, elfáradtak a vérengzésben.

BOLWEG: *(gúnyosan, sajnálkozó hangsúllyal)* Talán a fejük is fáj?

MÜNZER: Nagyon.

BOLWEG: Térjünk vissza a becsületszóra. Mi az ő becsületszavuk.

MÜNZER: A halálfélelmük.

BOLWEG: De az rögtön elmúlik, ahogy kiérnek az életveszélyből.

MÜNZER: Ezért kell őket mindig halálfélelemben tartani.

BOLWEG: Az örökös halálfélelem maga a halál.

MÜNZER: Okos vagy, Testvérem Jézus Krisztusban.

BOLWEG: Tehát meg kell ölni őket?

MÜNZER: Úgy gondolom.

M. DIFUS: Akkor becsületesek maradnak sokáig.

(Sprenger és Fieldingen felnyögnek. Münzer fordít.)

MÜNZER: Azt kérik, vegyük le róluk a disznófejet, szeretnének még egy kicsit emberi nyelven beszélni.

BOLWEG: Hallgassuk meg őket.

M. DIFUS: Hazudnak, akármit is mondanak.

MÜNZER: Ennek ellenére azt mondom, hallgassuk meg őket.

(odalép a két „vádlotthoz", leveszi a fejükről a disznómaszkot, vigyázva leteszi a fűbe, Sprenger szólal meg elsőnek, arca eltorzul a dühtől, a gyűlölettől)

SPRENGER: Lerakják majd a fejeteket a fűre, szépen egymás mellé, kerítést raknak belőlük.

MÜNZER: Ki teszi ezt velünk, okos Atyám?

SPRENGER: Akik utánunk jönnek.
MÜNZER: Mi mindig azoknak előtte vagyunk, hiába jönnek. Nekünk több fejünk van, mint amennyi vágást a hóhérok izma elbírhat.
SPRENGER: Isten felerősíti a kardokat.
MÜNZER: Isten kicsorbítja azokat a kardokat.
SPRENGER: Ti az Antikrisztus fattyúi vagytok.
MÜNZER: Ti az Antikrisztus tetvei vagytok.
SPRENGER: Előre lépsz majd a máglyán, meghajolsz, mint egy kisasszony, és a szégyen lesz a ruhád.
MÜNZER: Te leszel a máglya alatt az elbüdösödött föld, amelyikbe már temetni se szabad, mert csak hullámzik és kidobálja magából a szétrohadt szentségeket.
SPRENGER: Nektek nem csinálnak többet inget az asszonyok, mert a vér mindig megeszi a vászon két felét.
MÜNZER: Te egyszerű halálraítélt vagy, nem bántlak többet.
SPRENGER: *(tuldokolva a félelemtől)* Várjatok még!
MÜNZER: Nem tudunk. Kétszázhuszonkétszer kellett volna felsorakoztatnod magad elé Jézus Krisztus fogait, hogy megharapják a szádat, mielőtt kimondod, hogy gyújtsák meg a máglyát, indítsák el a lovakat, dobálják le a gyerekeket a falról. Nem szóltál Jézusnak, ő se forgolódik már érted.
FIELDINGEN: *(közbevág)* Ütik majd a gyerekeiteket.
MÜNZER: A mi gyerekeink még csak apák lesznek, de aztán eljönnek azok, akik egyenesen Isten vállára állnak, úgy szedik a tiltott gyümölcsöt.
FIELDINGEN: Honnét? Miről, te szerencsétlen?
MÜNZER: Arról a fáról, amelyik nektek csak a bohóckodást mutatja, de számukra az Ezeréves Birodalom göcsörtös kapuja, amelyiken át begyalogolnak, és Jézus Krisztus eléjük fut, rájuk adja a fehér ingeket...
FIELDINGEN: Kinyújtják az arcotokat.
MÜNZER: Kinyújtjuk a szegények vigasztalását. Túl nyújtjuk a ti gazdagságotokon, egészen Isten egyformaságáig.
FIELDINGEN: Ha engem megöltök, Ulrich gróf száz parasztot húzat nyársba értem.
MÜNZER: Ulrich gróf még arra se fog ráérni, hogy a felesége nyakáról lecsatolja a saját képéről vert érmet, annyira gyorsan hal meg. Fut a ló után kötve, és énekel a gyötrelemtől.
FIELDINGEN: Az anyádért is elmennek.
MÜNZER: Az én anyám súlyos bokorból van.
FIELDINGEN: Kihúzzák a nyelvét.
MÜNZER: A nyála alatt ezüstöt találnak majd a koldusok.
FIELDINGEN: Fölakasztják a lábánál fogva.
MÜNZER: A haja akkora lesz, hogy eltörnek a szekerek, akik el akarják vinni az útból.
FIELDINGEN: Lenyomják a föld alá a rokonaidat.
MÜNZER: A föld is a rokonom.
FIELDINGEN: Megdöglesz, mintha disznó lennél.
MÜNZER: Te viszont disznó is vagy.
BOLWEG: *(erélyesen)* Tegyétek vissza a fejüket, eleget beszéltek.
(a búcsújárók visszahelyezik a disznófejeket Sprengerre és Fieldingenre. Csend van. Münzer szólal meg.)
MÜNZER: Hogyan űzzük ki belőlük a szellemeket?
BOLWEG: Temessük el őket.

M. DIFUS: Élve?
BOLWEG: Igen.
MÜNZER: Tépessük szét őket kutyákkal.
M. DIFUS: Hol vannak a kutyák?
MÜNZER: Itt vannak a folyónál.
M. DIFUS: Hívd ide őket.

(Münzer füttyent. Berohannak a színpadra a poroszlók. Négykézláb jönnek, ők a kutyák. Kutyajelmezük nem fedi el rajtuk a katonaöltözéket. Vicsorogva rohannak a két „disznó" felé, akikről a búcsújárók leveszik a köteleket. Sprenger és Fieldingen négykézlábra ereszkednek, elkezdenek körbe futni. A poroszló-kutyák elérik Sprengert, s az egyik belemar a hátuljába. Sprenger üvölteni kezd.

Ismét elsötétedik a színpad, vége a látomásnak. Amikor öt-hat másodperc múlva kigyulladnak a fények, Sprenger még mindig térden áll, imádkozik. Ugyanabban a pózban, amelyben látomása kezdetén. Nagyon lassan feláll.

A „vádlottak padján" ott ül a három megkötözött disznó, a búcsújárók megtélemlítve, hallgatagon guggolnak a fűben, szigorú arcú poroszlók állnak körülöttük.

Magdalena Difus, a két fia, Katherina Bolweg, a kocsis a hintó körül járkálnak, poroszlók lépkednek mögöttük. Schirkitzerné a fűben fekszik. Fieldingen lovag magabiztosan ül a bírói padon, mellette testes fiatalember áll, Münzerrel beszélget. Amikor Sprenger feláll, éppen Münzer szól a fiatalemberhez.)

MÜNZER: Nincs joga elvenni, nincs joga átadni.
FIATALEMBER: Mondtam már, a Fejedelem és az Érsek megegyeztek.
MÜNZER: *(Sprengerhez)* Atyám engedje meg, hogy bemutassam Önnek Martin Luthert az Ágostoniak Rendjéből.
SPRENGER: *(odalép hozzájuk, kezet fog Lutherrel)* Örvendek.
LUTHER: Üzenetet hoztam Önnek, Atyám.
SPRENGER: Kitől?
LUTHER: Lothar Atyától.
SPRENGER: Miért Ön hozta?
LUTHER: Lothar Atyának az Érsek Urat kell helyettesítenie. Az Érsek Úr beteg.
SPRENGER: Értem. Mondja az üzenetet, Fiam.
LUTHER: A Johann Schirkitzer-ügyet Egyházunk a Fejedelem kérésére átadja a világi bíróságnak, melynek ítélkező bírájává a Fejedelem Fieldingen lovag urat nevezte meg. Ön Atyám kérdező bíró marad, és tapasztalatával, tanácsaival köteles segíteni az ítélet igazságát.
SPRENGER: Írást hozott az Érsek Úrtól?
LUTHER: Mondtam Atyám, az Érsek Úr beteg. Lothar Atya írta meg a levelet. *(belenyúl a zsebébe, előveszi a levelet)*
FIELDINGEN: *(közbevág)* Adja ide!

(Luther átnyújtja a levelet a lovagnak. Fieldingen sápadtan, idegesen olvassa, aztán szó nélkül összetekeri.

Sprenger csodálkozva néz Fieldingenre)

SPRENGER: Mutassa!
FIELDINGEN: *(Lutherhoz, indulatosan)* Miért hozta ide ezt a levelet? Ez érvénytelen! Nincsen rajta az Érsek Úr aláírása!
LUTHER: Mondtam, hogy az Érsek Úr beteg.

FIELDINGEN: *(ingerülten)* Ne azt mondja, hogy mondtam . . .
SPRENGER: *(közbevág, Fieldingenhez)* Nyugalom Lovag Úr, engedje beszélni. *(Lutherhez fordul)* Mondja el, Fiam, hogyan történt.
LUTHER: Koepen kapitány elhozta az Érsek Úrnak a Fejedelem levelét, amelyben a per átadását kéri, és az Érsek Úr a Fejedelem kérése szerint döntött.
MÜNZER: *(közbevág)* Akkor miért nem írta alá?
SPRENGER: *(leinti, Münzert, majd Lutherhez)* Ne engedje, hogy megzavarják, Fiam, mondja tovább.
LUTHER: Amikor Lothar Atya megkapta a Fejedelem levelét, bement a betegszobába, és azzal jött ki, hogy az Érsek Úr jóvá hagyta.
MÜNZER: *(közbevág)* Akkor miért nem írta alá?
LUTHER: *(zavartan)* Nem engedték az orvosok.
MÜNZER: Te ott voltál, láttad, amikor Lothar Atya bement az Érsek Úr szobájába?
LUTHER: Azt nem láttam, a könyvtár a másik oldalon van. Csak azt tudom, odajött hozzám Lothar Atya és azt mondta, az orvosok nem járultak hozzá, hogy az Érsek Urat aláírásokkal zavarják. Ezért írta meg ő a levelet, és ideküldött vele.
MÜNZER: Biztos vagyok benne, hogy hamisítvány. *(Lutherhoz)* És neked se válik dicsőségedre, hogy ilyen hamisítványokkal szaladgálsz ide.
LUTHER: Lothar Atya a Fejedelem kérésére válaszolt.
MÜNZER: Az is hamisítvány volt.
LUTHER: Koepen kapitány hozta.
MÜNZER: *(Lutherhoz)* Koepen kapitány is gazember.
LUTHER: Koepen kapitány a Fejedelem kapitánya.
MÜNZER: Tudod jól, hogy gazember.
LUTHER: Amíg a Fejedelem bizalma az övé, én is megbízom benne.
MÜNZER: Miért, a Fejedelem tévedhetetlen?
LUTHER: A kapitányok kiválasztásában feltétlenül.
MÜNZER: Szóval Te papként egyetértesz azzal, hogy a démonok kiűzését világi hatóság végezze?
LUTHER: Én a Fejedelem becsületét védem.
MÜNZER: Miért véded a Fejedelem becsületét?
LUTHER: Mert Isten is védi.
MÜNZER: Ki mondta ezt Neked?
LUTHER: Az Evangélium.
MÜNZER: Nekem azt mondta az Evangélium, hogy Isten az emberek egyenlőségét védi.
LUTHER: Az angyalok és a démonok is hierarchiában élnek.
MÜNZER: Mert Isten még nem Isten, csak Fejedelem.
LUTHER: Mit akarsz ezzel mondani?
MÜNZER: Hogy Isten még nem értette meg önmagát.
LUTHER: Káromkodsz.
MÜNZER: Nem, csak gondolkodom.
LUTHER: Nem tudok, nem akarok együtt gondolkodni Veled.
MÜNZER: Mert seggnyaló vagy, Martin Luther.
LUTHER: *(nem akarja észrevenni a sértést)* Miért fáj Neked ennyire, hogy egy gyerek halálát világi bíróság vizsgálja?
MÜNZER: Mert ez esetben a bíró és a hóhér egy személy.
FIELDINGEN: *(nem figyel Münzerre, Sprengerhez)* Atyám, arra kérem Önt,

függessze fel a tárgyalást, amíg a Fejedelem nem legalizáltatja az Érsek Úrral Lothar Atya levelét.

SPRENGER: Lovag Úr, nincs szükség a tárgyalás felfüggesztésére. Alávetem magam a Fejedelem óhajának és az Érsek Úr döntésének. Átadom Önnek az ítélkező bírói tisztséget. Folytathatjuk a tárgyalást.

MÜNZER: *(döbbenten)* Hogy teheti ezt Atyám?

SPRENGER: *(meggyőződéssel)* A Lovagnak igaza van.

MÜNZER: *(döbbenten)* Igaza?

SPRENGER: Igen, ezek a parasztok csinálták. Látomásom volt.

MÜNZER: Tehát a jövőben ez a hely is búcsújáróhely lesz?

FIELDINGEN: Ne gúnyolódjék, Münzer, Sprenger Atya szent férfi.

MÜNZER: *(gúnyosan)* És mit látott, Atyám?

SPRENGER: Láttam egy fiatal papot, beszélte a démonok nyelvét, fegyver volt a kezében, káromkodott, gyalázta Istent és elárulta a barátait, a jótevőit.

MÜNZER: Azt hiszem Atyám, Ön összetéveszti a látomást a beteges képzelődéssel.

SPRENGER: A látomás kifejezés nagyon találó. Ez a látomás felnyitotta a szememet.

MÜNZER: De lehet, hogy leragasztotta. Vagy átragasztotta.

SPRENGER: Ne szemtelenkedjék Káplán Úr, holnap az ügyeit a Káptalan Belső Bírósága elé viszem.

MÜNZER: Nincsenek ügyeim.

SPRENGER: Ez az itteni viselkedése holnapra már azzá válik az érseki palotában.

MÜNZER: Mit látott Atyám, hogy ennyire megváltozott?

SPRENGER: *(Magdalena Difusra és két fiára mutat)* Ezek gödröt ástak az úton, hogy a hintó eltörjön, aztán elvitték a gyereket és megölték.

MÜNZER: Tehát démonok nem is működtek közre?

SPRENGER: Nem, egyáltalán nem. Ezért helyes, hogy világi bíróság tárgyalja az ügyet. Ennek ellenére *(Fieldingenhez fordul)* az lenne a kérésem Önhöz, együtt hozzuk meg az ítéletet.

FIELDINGEN: Miért, Atyám?

SPRENGER: Ki szeretném javítani a hibámat. Lehet, hogy engem is démon szállt meg, azért tartottam ki olyan makacsul tévedésem mellett az Ön istenadta jogi tudásával szemben. Az Ön ragyogó tehetsége, tántoríthatatlansága a Mennyei Atyától való, s ennyiben tartozik ez a per az Egyházra is. Szent Egyházunk és az Érsek úr hálás lesz Neked Fiam, ha lehetővé teszed, hogy Isten közvetlen szava is hallható legyen.

FIELDINGEN: *(meghatottan)* Mi Isten közvetlen szava, Atyám?

SPRENGER: A mi részvételünk, a mi mondataink az ítéletben. *(Fieldingen megöleli Sprengert)*

FIELDINGEN: Atyám, üljön ide mellém a padra *(a bírói padra mutat)* együtt fogunk ítélkezni. *(A poroszlókhoz fordul, a disznókra mutat)* Dobjátok le ezeket! *(A poroszlók megfogják az üvöltöző disznókat, bekötik a szájukat és legurítják őket a tűre. Fieldingen Magdalena Difusra, két fiára és Katherina Bolwegra mutat)* Kössétek meg és hozzátok ide őket!

(a poroszlók megkötözik, a padhoz lökdösik és leültetik az újsütetű „vádlottakat". Fieldingen hangja energikus, magabiztos.)

FIELDINGEN: Rövid leszek. Először téged kérdezlek meg, Magdalena Difus. Bűnösnek érzed magad?
M. DIFUS: Miben?
FIELDINGEN: Ifjabb Johann Schirkitzer meggyilkolásában.
M. DIFUS: Nem.
FIELDINGEN: A te disznóid ették meg?
M. DIFUS: Ők ették meg, de csak azért, mert a hintó tengelye véletlenül eltörött, kiszakadt az ajtaja, és Schirkitzerné asszony a disznók elé ejtette.
SPRENGER: Azt mondod, véletlenül törött el a tengely?
M. DIFUS: Véletlenül.
SPRENGER: Mi a véletlen?
M. DIFUS: Nem tudom.
MÜNZER: *(közbevág, Sprengerhez)* Ön se tudja, Atyám.
SPRENGER: A véletlen, Isten.
MÜNZER: És a szükségszerű?
SPRENGER: A szükségszerű is Isten.
MÜNZER: Akkor nincsen bűn, s az asszony ártatlan.
SPRENGER: Isten megmutatja magát a bűnben, kiválaszt és megjelöl, ezért tehát az asszony bűnös.
FIELDINGEN: *(türelmetlenül)* Kevés az időnk. Hivatalosan megkérdezem Önt, Sprenger Atya, ítélőbíró-társam, bűnösnek tartja-e Magdalena Difust?
SPRENGER: Igen.
FIELDINGEN: Köszönöm. A következő vádlott Wilhelm Difus. *(a fiatalemberhez fordul)* Éheztetted-e a disznókat, hogy biztosan széttépjék a gyereket?
W. DIFUS: Nem éheztettem őket, hiszen itt legeltek és annyit ettek, amennyit akartak.
FIELDINGEN: Húsra szoktattad őket.
W. DIFUS: Nem szoktattam őket húsra, Uram.
FIELDINGEN: Kínoztad, oktattad őket, hogy harapjanak.
W. DIFUS: Nem is láttam őket, a Gróf úr birtokain dolgozom, kéthavonként járok haza.
FIELDINGEN: De azért, amikor itthon voltál, megetetted őket?
W. DIFUS: Igen.
FIELDINGEN: Hivatalosan megkérdezem Önt, Sprenger Atya, ítélőbíró-társam, bűnösnek tartja-e Wilhelm Difust?
SPRENGER: Igen.
FIELDINGEN: Köszönöm. A következő vádlott Peter Difus. *(a fiatalemberhez fordul)* Elfűrészelted a hintó tengelyét és kiszámítottad, mekkora mélységű gödröt kell ásnod itt az útban, hogy eltörjön. Aztán megástad a gödröt.
P. DIFUS: Mikor, Uram? A Gróf úr birtokain dolgozom az öcsémmel, kéthavonként járunk haza.
FIELDINGEN: Mikor voltál itthon utoljára?
P. DIFUS: Egy hónapja.
FIELDINGEN: Atyám, van kérdése a vádlotthoz?
SPRENGER: Van. Hányszor gyóntál Fiam az elmúlt esztendőben?
P. DIFUS: Tizenkétszer, Atyám.
SPRENGER: És mi volt a legsúlyosabb bűn, amit meggyóntál?

P. DIFUS: Hogy elvettem a szűzességét egy lánynak, aki nem volt a feleségem.
SPRENGER: Van feleséged?
P. DIFUS: Nincs.
SPRENGER: *(Fieldingenhez)* Nincs több kérdésem.
FIELDINGEN: Hivatalosan megkérdezem Önt, Sprenger Atya, ítélőbíró-társam, bűnösnek tartja-e Peter Difust?
SPRENGER: Igen.
FIELDINGEN: Köszönöm. A következő vádlott Katherina Bolweg. Fellázítottad ezeket a parasztokat. *(a búcsújárókra mutat)*
BOLWEG: Én csak imádkoztam.
FIELDINGEN: Azt hazudtad, megjelent neked Szent Anna és beszélt hozzád.
BOLWEG: Nem hazudtam. Megjelent és beszélt.
FIELDINGEN: Mit beszélt?
BOLWEG: Hogy a gyereket démonok ették meg, akik disznókban sétálnak föl-alá.
SPRENGER: Hazudsz. A disznókban nincsenek démonok.
MÜNZER: *(Sprengerhez)* Atyám, a disznókban vannak démonok. Beszéltem velük.
SPRENGER: A saját szavadat hallottad vissza a szádból.
MÜNZER: Ön is mondta, Atyám.
SPRENGER: A saját szavamat hallottam vissza a számból.
FIELDINGEN: *(Münzerhez)* A Fejedelem és az Érsek úr majd találnak rá módot, hogy kiűzzék Önből a démont.
MÜNZER: Lovag Úr, Ön gyilkosságra készül.
FIELDINGEN: Münzer Úr, Ön gyilkosok cinkosa.
MÜNZER: *(a padon ülőkre mutat)* Ha Ön ezeket az embereket gyilkosoknak nevezi, akkor szívesen vagyok a társuk, a testvérük a katolikus keresztény hitben. Volna egy kérésem Önhöz.
FIELDINGEN: *(gúnyosan)* Tessék.
MÜNZER: Várja meg Geyer lovagot.
FIELDINGEN: Nincs rá időm, ne zavarjon. Hivatalosan megkérdezem Önt, Sprenger Atya, ítélőbíró-társam, bűnösnek tartja-e Katherina Bolweget?
SPRENGER: Igen.
MÜNZER: *(közbevág, Fieldingenhez)* Katherina Bolweg miben bűnös?
FIELDINGEN: Lázításban.
SPRENGER: És istenkáromlásban.
MÜNZER: Miért?
SPRENGER: Azzal rágalmazta meg Szent Annát, hogy a tó fölé szállt és beszélt hozzá.
FIELDINGEN: Én kötél általi halála ítélem mind a négyet. Ön Atyám?
SPRENGER: Én is.
FIELDINGEN: Az ítéletet most rögtön végrehajtjuk. Mi a véleménye, Atyám?
SPRENGER: Minél előbb.
FIELDINGEN: És a disznók?
SPRENGER: Ássuk el őket élve, hátha mégis van bennük egy-kettő.
FIELDINGEN: Egyszerűbbet ajánlok. Vágjuk le mind a hármat és osszuk szét a húsukat. *(a nézőtérre mutat)*
SPRENGER: Nem lehet. A démonokat nem lehet megemészteni.

FIELDINGEN: Jó, akkor ássuk el őket.

(Münzer hirtelen az asztal elé lép, beszélni kezd)

MÜNZER: Ti rohadt tetűfészkek, gyilkosok! Azt hiszitek a szegényt lehet vagdalni, mint a füvet, hogy a fejük lehull és mozdulatlanul ott marad? Hogy a nyakuk elszorul és akkor már nem megy át rajta több hivás a Testvérnek, Jézus Krisztusnak?

Szétnyílik majd az elkövesedett agyatok, és nem lesz mögötte semmi, csak nyűvek jönnek elő onnét fehéren és boldogtalanul.

Azt hiszitek, Isten a tiétek, jön-megy veletek a kocsmákban, amíg a piszkos pénzetek ott ugrál az asztalon?

Tévedtek, rohadt hosszú fülű, fekete disznók!

(Fieldingen int a poroszlóknak, akik odaugranak Münzerhez, hátracsavarják a karját, megkötözik. Münzer most Lutherhez fordul)

Menj, fussál az Érsekhez, mondd el neki, mire adta az áldást!

LUTHER: *(ijedten)* Ez a bíróság törvényes.

MÜNZER: *(gúnyosan)* Persze, hogy törvényes. Látod, ezért látom az életedet Martin Luther, aki a barátom voltál. Ott csúszkálsz a fejedelmek termeiben, és figyeled, mikor térdelhetsz le mögéjük, hogy maradjon még neked is valami, amikor letolják a nadrágjukat.

LUTHER: Őrült vagy.

MÜNZER: A hercegeket neked teremtette az Isten, és a parasztokat a hercegeknek, hogy aztán felállj te is a nyakukra és felemeld a koszos zsebkendődet, amelyikről azt hiszed, Jézus zászlója. Te egyfelé lázadó, te kövér disznóhólyag, abban reménykedel, hogy majd szól hozzád az Ezeréves Birodalom. Tudod hol leszel te abban a Birodalomban? A hatodik szemétdombon, a kis eszközök boltjában, ahol semmit se adnak érted, csak ráznak, mint a bolondok csengőjét.

(Luther sápadtan figyeli Münzert, majd Fieldingenhez fordul)

LUTHER: Lovag Úr, én visszamegyek és jelentést teszek az Érsek Úrnak, hogy Thomas Münzer lelke Anyaszentegyházunk számára haldokló lélek.

SPRENGER: *(Lutherhoz)* Menj Fiam, követlek én is nemsokára.

(Luther sietve elhagyja a színpadot.

Fieldingen figyelemre se méltatva Münzert, hidegen szól oda a poroszlóknak)

FIELDINGEN: Akasszátok fel őket!

(A búcsújárók döbbenten, némán nézik végig a négy ember kivégzését. A poroszlók pillanatok alatt végrehajtják az ítéletet. Felemelik a négy embert és felakasztják őket a fák ágaira.

Münzer üvölteni kezd, de az egyik poroszló betömi a száját.

Fieldingen a disznókra mutat)

Ezeket ássátok el élve a folyóparton!

(A disznók szája is be van kötve, némák, amikor a poroszlók kihurcolják őket a színpadról. Fieldingen győzelmesen sétál fel-alá a búcsújárók között. Mikor látja, áldozatai már halottak, utasítja a poroszlókat)

FIELDINGEN: Vegyétek le őket!

(A poroszlók leemelik a négy halottat a fákról, leteszik őket a fűbe.

Schirkitzerné hisztériásan, sikoltozva sírni kezd. Harci zaj hallatszik a távolból, majd rövidesen fegyveres parasztok tódulnak be a színpadra. Fieldingen poroszlói látják, teljesen reménytelen lenne számukra az ellenállás, megadják magukat, átadják fegyverüket a felfegyverzett parasztoknak.

A parasztok vezére díszes öltözetű lovag, Florián Geyer, Münzer barátja. Odarohan Münzerhez, leveszi róla a köteleket, kiveszi szájából a kendőt. Aztán a négy halott elé lép, nézi őket.
Münzer a rémülten álló Fieldingenre és Sprengerre mutat)

MÜNZER: Kötözzétek meg őket!
(a fegyveres parasztok megkötözik a két „bírót". Münzer odalép Geyerhez, megöleli)
Nagy vétkünk van, Testvérem.

GEYER: Miben?

MÜNZER: Elkéstünk.

GEYER: Jöttem mindjárt.

MÜNZER: Kislányt küldtem Érted kanca helyett.

GEYER: Nem volt más.

MÜNZER: Nekem kellett volna elmennem.

GEYER: Te itt próbálkoztál.

MÜNZER: Nem lett volna szabad elhinni, hogy ezekkel fegyver nélkül is lehet beszélni.

GEYER: Nem tudhattad.

MÜNZER: Tudnom kellett volna. Nem ment fel senki, Isten se menthet fel, elkéstünk Testvérem, Jézus Krisztusban. Elkéstünk, de ígérem Neked, nem késünk el többet soha. Lehetséges, hogy korán érkezünk, lehetséges, hogy túl korán érkeztünk, de el nem késünk többet. Elől állunk ezentúl a vitorla mellett, és ha az egész hajó hátrafelé néz is, ha minden deszkája gyökeret ver is a vízben, mi az ujjunkkal is, a halántékunkkal is lökdössük, hogy az ember szigete felé ússzon. A halálunkkal is megveregetjük az utat, hogy letörjön belőle egy darab, amitől rövidebb lesz a mezítlábas lépés előrefelé. Azt hittem megsegíthetem ezeket a szerencsétlen testvéreket életükben, de a gonoszság összenyomta a tenyeremet. Olyan kicsire nyomta, hogy nem férhetett bele a szerencse. *(a búcsújárókhoz fordul)* Temessétek el őket! *(míg a búcsújárók temetik a halottakat, Münzer és Geyer megtartják az utolsó „kikérdezést". A két megkötözött vádlottat leültetik a vádlottak padjára. Münzer és Geyer leülnek velük szemben, a bírói helyekre. Münzer kezdi el a kérdezést, Sprengerhez fordul)*

MÜNZER: Hány embert öltél meg?

SPRENGER: *(rémülten)* Kétszázhuszonkettőt.

MÜNZER: *(a halottak felé mutat)* Őket is beleszámoltad?

SPRENGER: Nem.

MÜNZER: Miért?

SPRENGER: Mert ők a mennyországba kerülnek.

MÜNZER: Miért?

SPRENGER: Mert ártatlanok voltak.

MÜNZER: Igen? Akkor miért ítélted halálra őket?

SPRENGER: Ön is tudja Káplán Úr, hogy van, amikor az embert megszállják a démonok. Ön tudja, hiszen Ön a nyelvüket is ismeri.

MÜNZER: Nem érek rá. Halálra ítéllek. *(Geyerhez fordul)* Van kérdésed hozzá?

GEYER: Igen.

MÜNZER: Tessék.

GEYER: Mit dolgozol az Érsek mellett?

SPRENGER: Az Egyházi Bíróság elnöke vagyok.

GEYER: Ha most kivégzünk, ki lesz helyetted?
SPRENGER: Georg Lothar atya.
GEYER: Őt is fölakasztjuk. Utána ki következik?
SPRENGER: Nem tudom.
GEYER: Te kit szeretnél?
SPRENGER : Martin Luthert.
GEYER: Nem akarok többet kérdezni.
MÜNZER: *(Fieldingenhez fordul)* Tőled semmit se kérdezek.
FIELDINGEN: *(rémülten)* Miért Káplán Úr?
MÜNZER: Mert te Sprenger kétszer fordult farkasa vagy. Rólad már akkor tudtam mindent, amikor még csak a levegő rohadt előtted.
FIELDINGEN: Én csak Ulrich gróf érdekében cselekedtem.
GEYER: Ulrich gróf már csak a pokolból figyelheti, hogyan mozognak jobbra-balra a lábaid a szélben.
FIELDINGEN: Elhunyt?
GEYER: Széttéptük.
MÜNZER: Halálra ítéllek.
FIELDINGEN: *(ordít)* Várjanak! Ártatlan vagyok! Várjanak még!
(Geyer int parasztjainak, akik megragadják Sprengert és Fieldingent, majd villámgyorsan felakasztják őket. A két elítélt üvölt, egyre gyengébb a hangjuk, végül teljesen elcsendesednek. Amikor már nem mozdulnak, a parasztok leemelik, és a tűre teszik őket.
Münzer odalép Fieldingen fegyvertelen poroszlói elé, akik rémülten, egymáshoz búvva állnak, remegnek. Schirkitzerné és a kocsis a hintó mellett ülnek a tűben, a félelemtől mozdulni se tudnak. Münzer rájuk kiált)
MÜNZER: Vetkőzzetek le!
(a poroszlók és a kocsis először tanácstalanul nézik Münzert, de miután látják, nincs irgalom, elkezdenek lassan vetkőzni. A kabátjukat, utána a nadrágjukat. Ingben-gatyában állnak.
Schirkitzerné feláll. Münzer rákiált)
Te is!
(az asszony is vetkőzni kezd. Leteszi a fátylát, leveszi a ruháját, csipkés alsóruhában áll. Münzer a poroszlók felé fordul)
Menjetek! Menjetek a fejedelmi palotába és mondjátok meg Koepen kapitánynak, hogy jövünk, és hogy őt is, a fölötte állókat is, a szolgákat is egészen a csontjukig levetkőztetjük! Induljatok!
(a poroszlók, a kocsis és az asszony rémülten kihátrálnak a színpadról. Münzer előre lép, a színpadon és a nézőtéren lévők felé fordulva beszélni kezd)
Azt mondom nektek, kezdjétek meg, s küzdjétek küzdését az Úrnak! Az idő betelt, buzdítsátok minden testvéreteket, hogy ne csúfolják az isteni bizonyságot, másképp mind el kell veszniük! Fölserkent az egész német, francia, talján föld, a Mester játéka kezdődik, a gonoszoknak elő kell állniuk!
Ahol csak hárman vagytok, magatokat Istennek engedvén, egyedül az ő nevét és dicsőségét állítván, százezrektől sem fogtok megfélemleni. Harcra fel hát, harcra, harcra, ütött az óra, meghunyászkodnak a gonoszok, mint az ebek.
Ne tekintsétek az istentelenek sirámait!

Atyádfiaiként fognak fogadkozni, oly fintorogva és siránkozva, mint a gyermek.
Ne legyetek könyörületesek, zendítsétek harcra a falvakat és városokat, s kivált a bányászlegényeket, más mesterlegényekkel egyetemben, akik hajlandósággal vannak. Nem lehet tovább aludnunk.
Harcra, harcra, harcra, amíg lobog a láng!
Ne hagyjátok kardotokat kihűlni, ne hagyjátok megbénulni!
Kalapáljatok pengést-bongást a Nimród üllőin, rontsátok tömlöceiket a földig! Amíg ők élnek, nem lehet mentté válnotok az embernek félelmétől. Nem lehetséges Istenről semmit szólani néktek, amíg ők uralkodnak rajtatok.
Harcra, harcra, míg tart a ti napotok!
Ember jár mellettetek, emberarcú Isten jár előttetek, arca a saját arcotok, kövessétek, kövessétek!
(Münzer és Geyer a búcsújárók és a fegyveres parasztok élén elindulnak lefelé a színpadról, a nézőtéren keresztül az előcsarnok felé. Kis papírzászlókat visznek magukkal. Az apró zászlókra szivárvány van festve, ahogy Münzer hatalmas lobogójára is, amely az 1525. évi Frankenhausen melletti nagy csata zászlójának a mása.
A kis zászlókat a nézők kezébe adják.
Vonulás közben énekelnek.)

ÉNEK: A föld teremtésének kezdetén,
Sej haj hahó,
Nem volt akkor gazdag és szegény,
Sej, haj, hahó!
Rajta hát,
Szúrd és vágd,
Vezesd a parasztok rohamát!
Sej, haj, hahó!

A földnek kérges népe mi vagyunk,
Sej, haj, hahó!
Nyakunkra ülni többé nem hagyunk,
Sej, haj, hahó!
Rajta hát,
Szúrd és vágd,
Vezesd a parasztok rohamát!
Sej, haj, hahó!

A harcunk nincsen jó vezér híján,
Sej, haj, hahó!
Vezérel minket Geyer Flórián,
Sej, haj, hahó!
Rajta hát,
Szúrd és vágd,
Vezesd a parasztok rohamát!
Sej, haj, hahó!

(Olyan dinamikusan kell énekelni a közismert dalt, hogy a közönség a szereplőkkel együtt énekelve vonuljon kifelé az előcsarnokba.)

CSORBA GYŐZŐ

Két epitáfium

LOVÁSZ PÁL

Halkszavú, jaj, hát hogy is eshetett ez,
hogy tudott íly vak, darabos beszédű,
bugris ordító (a halál) kezébe
adni a végzet?

Persze, hogy nincs ellene fegyvered, nincs
semmi mentséged, bizonyára föl se
mérted őt és képtelen árulását
életed ellen.

Itt ha bántottak, sorakozhatott az
asszony, a gyermek s a baráti népség:
ott magadra vagy, a saját erődre
hagyva, erőtlen.

Tán a vers, az még, ha akármi csöndes,
tán a vers, oltalmad e földön is már,
tán a vers, melynek szövetét a sír se
kezdheti majd ki.

Tán a vers . . . Vagy hát ez is öncsalás csak?
Semmi nem véd. Ó, de hogy is lehetne?
Kása–hús: megdúlva a rend tebenned,
s visszatelé nincs.

ANGYAL ENDRE

Angyal Bandi, vagyishát Endre ez urna lakója.
Porrá vált, (porból lett), befejezve tehát.
Senkije sincs, – már régen nincs –, nem lenne-e jobb, ha
elszórnák hamvát és a szelekbe pedig.
Volna családja utólag: tű, sár, lomb, kutya lába,
nap, lánykéz, melyben réti virág mosolyog,
s réti virágban meg valahogy benn rejlene ő is,
érezné egyszer női kezek melegét. –
Börtön, jégkuckó ez az urna, aligha nyugodhat
Angyal Bandi, szegény, árva maradt s didereg.

Szülés

Készül – már-már kettészakadva –
élő maradni századokra.

Nyárvég

1. Cifrázva tarka nyári díszletekkel megy az idő az ősz felé.

2. Egy-egy korán hulló levél, kábult pillangó, nyugtalan madár –: a díszletekről pattogzó festék-anyag.

3. Az éjszakák lábuk-fejük kinyújtják: a nappalokból egyre kevesebb marad.

4. A szívekben épülni kezdenek a menhelyek, ezernyiek és ezerféleféleajták: ki mennyit és mitélét készül rejteni.

5. Hány menhely nem nyílik ki soha többé: verheti a tavasz a zárat! Hány menhelyből lesz majd koporsó!

6. A természet szemünkbe néz, s riadalmunktól megriad. A rémséget mi tudjuk, ő nem.

A „Jegyzetlapok"-ból

Az alkonyat nem nyughat: az idő
rézsűjén nem csúszhat a völgyfenékre,
a jótét csend közé.
Törvénytelen
csillag csapódott át az égen,
lassan múlik káprázata.
Holott milyen nagyon szeretne,
az alkonyat milyen nagyon szeretne
békében esteledni . . .

*

A húszból a négymilliárdba –
Embertárs arca lett az arca.

Ha az ajtót magamra zárom,
kívül marad.

*

Csillagirányú ide-oda mozgás:
-tól, -hoz, felé, szemközt, után,
néhány lépés vele.
S két homlokon két vérbarna pecsét,
mélyen a húsba sütve.

FODOR ANDRÁS

Dunaalmáson

Ebben is igazad volt:
gyerekkorod világa
oly szép, mint a mesékben.
Az ártérközi fák
rejtélyes-horgas betüket
irnak a levegőbe.
Oson a tükrös víz a rétről.
Zsilipen át, a malom zuhogóján,
kamatok nélkül, maga gyönyörére
göngyölög, árad hasadó tehéren
a szüntelen csoda.

A kénes tó fölött meg
serényen havazik.
A nyárfák bolyha fönnakad
kontyod fonásán,
csiklándozza orrod,
kísérkedik a gyerekek
zizergő szempilláival.

A fürdés jólesett, – de János
csúfosan járt... A kecskebékát
akarta megpiszkálni lent: ugorjon!
Elszaladt hát, akár a nyúl egy
vesszőcskéért de lám,
a büntető zsombék lekapta
szandálját, – most féllábon állva
bömböl keservesen.

De már békülve néz a
folyó fölött, a régi ház
lombbal font udvarára, hol
ennyi idős korában, anyja
szórt magot a csibéknek.

S végül, netán zarándoklat jeléül,
vagy illő áldozatként?
– a híres sírhelyen, a temetőben,
a „Lilla brigád" koszorúja mellé
odapászít egy saját leleménnyel,
pipaccsal körbe-körbe tüzdelt
hatalmas lapulevelet.

GÁLL ISTVÁN

A herceg

Nem kocsma volt, csak talponálló. Mi határőrök úgy hívtuk: Taposó. Alkonyattájt már zsúfolva volt, izzadtságszag és dohányfüst dőlt ki az ajtaján, ahogy újabb és újabb kiszikkadt szervezetek furakodtak befelé. Ha razziázni mentünk oda, megtaláltuk a számításunkat, ha inni, isten legyen nekünk irgalmas. Műbort és torokérzéstelenítő kisüstit mértek. Mégis inkább vendégként szerettünk begyúródni abba az emberbűzös konzervdobozba, mert más az, ha közülük valóként taposnak belénk a zajongók, és nem gyűlölködő némán hátrálnak a géppiszolyok elől – hiába, az ember sértődékeny.

Ötvenegyben ott a mohácsi Taposóban tudtam meg, hogy Magyarországon nincsenek cigányok. Doktor mondta, a felderítő őrmester.

– És ők? – böktem a tömegben a muzsikusokra, akik a sarokban cincogtak, akkora kis helyre összeszorulva, mint akik hárman egy cipőben állnak.

– Népzenészek – biccentett Doktor olyan határozottan, hogy görbe orrán lefelé szánkázott a szemüveg. Ha már odakapott hozzá, két ujjal megmorzsolta a bepárásodott üveget, s naiv szeme meggyőző kéken villant elő. – Kérdezd meg Mózsi bácsit.

Brácsásunk készséges vigyorral bólogatott a prímás hóna alól, pedig nem hallhatta, hogy őrá hivatkoznak; én azonban a tömött helyiség vastag párájában ázó olajos arcok és fényes fekete üstökök rejtélyén rágódtam.

– Ezek mind zenészek?

– Mondjuk: hozzátartozók ... Nem cigányozunk, ezt a szót ki se ejtsd, nálunk megszüntek ezek a faji izék.

– Hát te tudod!

Mózsi mellől jobbnál jobb prímások röppentek ki, végig a Dráva mentén tanítványai álltak a zenekarok élén. Mit tudott ez a görcs kisöreg a bumfordi brácsájával, amivel örök másodikként mindig csak a mások húzta nóták után döngicsélt? Köpött a dicsőségre, született zenepedagógusként a szurtos mohácsi lurkókból kinyalt prímásokat nevelt (és aztán százalékot húzott „fiai" jövedelméből); akkor este is egy – bogárszemét még zavartan kapkodó – legényke illegett előtte a hegedűjével. A sarokba beszorítva, láthatatlanul és jelentéktelenül a zenekar harmadik tagja, Mózsi iszákos bátyja, a kontrás Döme nyeszetelt boldogtalanul.

Ki hinné, hogy a népzenészek délvidéki Akadémiája a Taposóban működik! Mégis senki se hívta Mózsit *mesternek, művész úrnak* vagy *vén gazembernek;* bácsinak is csak Doktor, a lánya miatt, aki poharakat löttyölt a söntéspult mögött. Rózsika a bimbóból aznap kipattant, gyönge virágszálnak látszott a mosogató fölé görnyedve, de ha pillantása lopva végigsöpört az ivón, mintha már nem is poharak csörömpölnének a keze alatt, hanem összetört férfiszívek. Mindnyájan vágyakoztunk rá, Doktornak azonban tervei voltak vele. Túlontúl tisztességes tervei.

Közelébb sodródtunk a bandához. Épp szünetet tartottak, és Mózsi selypegve szidta a jövendő primást: „a semükbe nézzsél, bibas! – különben hiába bazseválsz".

Ahogy meglát, ránkvigyorog,ráncos képéről kétoldalt lelóg a mosoly.

– Mulatozsnak a vitézs urak?

– A herceget keressük, Mózsi – mondtam azért is pökhendien, mire Doktor bokán rúgott.

– Hercseg nincs, nem is vót, azstat csak ránkfogják – motyogta kedvetlenül az öreg, és arca már elgyötört, akár egy lábtörlőrongy. – Inkább piáljanak a vitézs urak, és akkor hercsegnek érzsik majd magukat.

– Bolondozik a barátom, Mózsi bácsi – fuvolázta Doktor, de az ő igyekvő nyugtatása épp oly gyanús volt; brácsásunk lesunyta a fejét, és a sarokban kuporgó delíriumos Döme kiguvadt szemén űzött cigánykaravánok suhantak át.

Zárórakor hiába ácsorogtunk a Taposó előtt. A részegek összekapaszkodva kiszédelegtek az ajtón, felsorakoztak a fal mellett, és a csurgatás végére belemosódtak az éjszakába – Mózsi azonban a hátsó kijáraton illant el előlünk a lányával. Doktor csalódottan pörölt velem, hogy miért fölényeskedtem, érzékeny népség ez, pedig neki komoly szándékai vannak Rózsikával, nem rongy ember ő, mint a sofőrünk: Zimi előzékenyen megkocsikáztatja a nőket, ami után úgy néznek ki, mintha négy kerékkel hajtott volna át rajtuk.

Botorkálva kóboroltunk az éjszakai Mohács külterületén, ahol a házsorok összekúszálódtak, az utcák egyszer csak eltűntek, és ásító gödrök és fekete épületanyag dombok között sebtiben összeütött felvonulási épületek komorlottak: eredetileg ide tervezték a pentelei kohót, de a politika csaholása elriasztotta a jugoszláv határ mellől. A mindenhonnan összecsődített embertömeg egy része még a raboknak szánt és elhagyott barakkokban lebzselt, pesti stricik, a kitelepítés elől bújkáló svábok, világgá ment kulákfiúk, az államosításra acsargó polgárok és nehezen mozduló szabolcsi tirpákok várták, hogy átirányítsák őket az új építkezésre. Körben pedig vályogviskókkal és putrikkal áradtak-terjeszkedtek a cigányok, mindent elözönlöttek, nem vették észre, hogy egy tetszhalott várost zsibonganak körül.

Itt működött a herceg. Suttogó híre járt, senki se tudta, kicsoda ő, aki a lezárt határon megtalálta a rést, ahol lebonyolította a maga üzletét. Idáig követett gyanús személyek tűntek el a szemünk elől, mint egy zsibvásárban elgurult forint. Ebben a televényben hiába kutatgattunk, ahol rókalyuk minden putri, és nem ott léptek ki belőle, amit mi ajtónak gondoltunk. A razziákon horogra akadt sok kis hal, körözött zsebesek és megrögzött munkakerülők, de akit igazán kerestünk, alámerült a zavarosban.

Ki lehet ez a herceg? Megmozgatta a fantáziánkat. Léteznie kell, mert valaki irányítja a dolgokat; a patakmeder mélyében lapuló kőtömb se látható, pedig eltéríti a sodrást.

Vadásztunk rá, és a határőrségnél mind több szó esett a cigányokról.

– Miért lenne cigány? Pont cigány! – vitatkozott velünk kipirulva Doktor. – Ez az első, ami az eszetekbe jut. Meggyanúsítani valakiket, mert más a színük, vagy kampós az orruk. Ismerem ezt! Hová jutunk így? Megint ez kezdődik? Ma cigányozás, holnap zsidózás. Na, nem! Megszűntek ezek a faji ízék.

Aztán egy nap felbolydult a laktanya a cigányok miatt. Mert bent a

dzsumbujban, a félbemaradt építkezés és a putrik közt összeszúrkálva találták Zimit, a sofőrünket. Éjszaka intézték el, hajnalban botlott bele a járőr.

Rendőrök és katonák forgatták fel a telepet. Kikérdezték a csecseszopókat is, belenéztek a bakancsokba, kirázták a cigánylányok szoknyáit. Senki se tudta, hová lett a herceg.

Hetek múlva újra megnyílt a Taposó, és alig lézengtek benne, időközben úgy megrostálódott a vendégsereg; kihallgatásra vártak a fogdákban vagy elpucoltak, hogy más vidéken kezdjék lázasan építeni a szocializmust. De a kudarc csak rajtaszáradt a felderítőkön. Doktor ide-oda lökdöste arcán a szemüvegét, és megsúgta nekem, hogy személyes kapcsolatai révén intézi el az ügyet.

Zárórakor a hátsó kijáratnál leselkedtünk. – Pucolás, ávósok! – harsogta rémülten Döme. A felderítő őrmester elkapta Rózsika karját, a sikongatásra az apának csak vissza kellett óvakodnia a sötétben.

– Azs a lány mit vétett maguknak! Eresse el, vitézs úr.

– Ne féljen tőlem, Mózsi bácsi, megmondtam, hogy elveszem a lányát, isten engem úgy segéljen – hadarta Doktor, keze közt a karmoló, ficánkoló Rózsikával. – Megyünk a plébániára, vagy rabbit hívok, két vallásba is beírtak, választhatnak. De most szót kell értenünk, mindenért a cigányokat hibáztatják, és nem lesz addig nyugtuk, ezt megmondhatom, amíg a herceg észhez nem tér. – Suttogóra fogta a hangját. – Csak maga segíthet. Beszélnem kell vele.

– Azst nem lehet – rémüldözött Mózsi.

– Jó így maguknak? Állandó razziák közt élni?

– A legjobb mulatós vendégeim söktek meg.

– Na látja! Meg fogja ezt érteni a herceg is, ha összehoz vele. Maguknak akarok jót.

– Csak azstán meg ne bánjuk. – Az éjszakában rámvillant a szeme fehérje. – Ő nem jöhet. Így se biztos, hogy . . .

– Egyedül megyek – nyugtatta meg az őrmester.

– Tudni fogom, hogy hol keressünk! – kiáltottam utána, mikor hárman elindultak a fekete ismeretlenbe. Reméltem, hogy ez a fenyegetés elegendő biztosíték ahhoz, hogy élve viszontlássam.

Doktor mesélte aztán, hogy a brácsás házában mentek. Úgy fogadták, mint vendéget, Borral, vacsorával. Magára hagyták Rózsikával, aki ijedtségét feledve, kacarászva élvezte a helyzetet. Még sose volt kérője. Ezeregy megbeszélni valójuk lett volna, de csak bámulták egymást.

Nagy sokára mgjelent Mózsi, és komoran intett. Kint az éjszakában két árnyék várta az őrmestert. Semmit se kérdezett tőlük, és azok semmit se mondtak. A felderítőknél megtanulta a hallgatást.

Ide-oda vezetgették a sötétben kushadó putrik között, és amikor már nem tudhatta, merre járnak, hirtelen benyomták egy alacsony ajtón. Kis asztalt látott, rajta egy görbe gyertya lángja csipegetett bele a homályba.

– Ne merje vajdának nevezni – súgták a fülébe. – Elvtárs vagy herceg. Értjük?

Hátrapislogott, a két jóvágású romacsávó lecövekelt a bejáratnál. Gyanúsan villogott a fehér ingük. Ez elbizonytalanította. Nem kisstílű vagányok ezek!

– Magától jött vagy küldték?

A helyiség belsejéből érkezett a kérdés, de ahogy hirtelen arrafordult, a gyertyaláng elvakította.

– Beszélni akart velem. Akkor feleljen. – Nem volt fenyegető a hang. – Na, jó, úgyse mondana igazat. Majd kiderül, hogy mit akar. Nincs sok időm, jegyezze meg.

– Magamtól jöttem, persze, és csupán... Hogy is mondjam? – Nehezen tudott erőt venni magán. – Szóval maga a herceg. Ugye, ezt megkérdezhetem?

– Így is neveznek. Nem mindegy?

– Mindegy... És nem is fontos... Tulajdonképpen azt se tudtam biztosan, hogy maga létezik. – Lassan tért magához meglepetéséből. Egy díjbirkózót várt. Félelmetes külsejű alakot. – De úgy látszik, létezik. Akkor legalább beszélhetünk. Megérthetjük egymást.

A gyertya mögött, félig az asztal takarásában, egy elgömbölyödött testű, java korabeli cigány állt. Fekete haja simán rányalva a koponyájára, húsos arca kiborotvált. Inge fehér, akárcsak embereié.

– Térjen a lényegre.

– Igen, máris a lényegre... Ez ugyan még nem az, de tudnom kell, megkérdezem. Maguk tették *azt*?

A herceg szétfolyó vonásai megkeményedtek.

– Mi! Mert a mi népünk lányai nem cafkák, nem könnyű prédák. Ezt megmondhatja a többi tányérsapkásnak! – A levegő megsűrűsödött, a gyertyaláng alig talált benne helyet magának. – Megölt egy öregasszonyt is, mikor a teherautó farával csak úgy viccből elsodort egy kocsit. Menyus, aki a lovakat hajtotta felismerte benne az anyja gyilkosát.

Nem kellett Zimit bemutatni, nagy disznó volt. Tényleg szeretett egy hirtelen fékezéssel-farolással szekereket megsturcolni.

– A romano krisz, a cigánytörvény szerint ítélkeztünk fölötte. Ide hoztuk, két gyertya égett az asztalon, ahogy dukál, de ő csak röhögött az egészen. Pedig mi nem rabló csorárok, és nem beszart balajárok, teknővájók vagyunk. Hanem lovárok! Már az apáink bankban tartották a pénzüket. Meg tudjuk védeni magunkat. – A herceg zihálva beszélt, fénylő, kövérkés arca rángott a felindultságtól. – Mert ki törődik velünk? Ki véd meg minket? A mi népünket csendőrök hajtották az állomásra, bevagonírozták, és Auschwitzba hurcolták.

– Együtt voltunk ott – susogta Doktor. – Deutsch Dezső, zsák és zsineg, Dob utca három... De visszajöttem, és el fogok venni egy cigánylányt. Mutassunk mi példát. Keveredni kell, ezt mondom mindig atyusnak is!

– Tudták, hogy kit kell hozzám küldeni – lihegte a herceg.

– Magamtól jöttem. Hogy megmondjam, őrültséget csinál, és gyűlöletet kelt a cigányok iránt. Pedig fátylat akarunk borítani a múltra, hogy ne legyen többet a „mi népünk" meg az „ő népük". Megértjük egymást, herceg?

– Mondjuk, hogy értem magát. Maga nevezhet elvtársnak. Én nem hagytam vagonba hajtani magam, megszöktem Szabadkán a kakastollasok elől, és a jugoszláv partizánokkal harcoltam. A háború után fontos elvtárs lettem, Rákosi tárgyalt velem a cigányok önkormányzatáról. Aztán mint jugo kémet letartóztattak, hiába vágtam ki az asztalra a tagkönyvem és a megbízólevelem. Bányamunkára vittek, onnan szöktem meg. És most már fütyülök a maga elvtársaira. Mindig is hitegettek, miután megmondtam, hogy nem vajda kell nekünk, és nem leszek a cigányszövetség vezetője se. Ezek elavult dolgok. Moszkvába akartam utazni, mert csak egy önálló cigány államról tárgyalhatunk!

Az őrmester gyanítani kezdte, hogy hiába jött. Az asztal túloldala az őrület messzeségébe sodródott.

– Tudom, hogy Jaltában titkos egyezmény született. Maguk megkapták Palesztinát, és mi lett a mi jussunkkal? Itt a Délvidéken kell helyet kapnunk, a Dráva két partján felkészültünk rá. Szervezetünknek pénzt kellett szerezni, sok pénzt. Most indulok Belgrádba, és ha ott se akarnak tudni rólunk, megyek az ENSZ-hez. Ezt üzenem Rákosinak. Átadhatja.

Ahogy a gyertyaláng fölé hajolt, szemében megszállott tüzek izzottak.

– Úgy beszéltem magával mint elvtárs az elvtárssal. És most elmehet.

A határon a Patkánylyuknak nevezett beszögellés a Dráva árterülete volt, mocsári tölgyekkel és lápos tisztásokkal. Azt hittük, az ingoványon át senki se tudja a járást. Meg lehetett lepve az a kopasz újonc, aki akkor éjszaka bóbiskolás helyett túl éberen meresztgette a szemét, és emberárnyakat látott a lápon áttocsogni. Ijedtében se feledkezhetett el az előírásról, de a kötelező három felszólítás csupán egyetlen sikolyszerű „ájájáj" lett, és már kaszált is a géppisztollyal. Megspórolta a hercegnek a New York-i utat.

A Taposóban ezután alkonyattájt bágyadtan lézengett egy-egy vendég, és undorral kortyolgatott. A zenészek unatkoztak, Döme összeroskadva hortyogott a sarokban.

– Hát most nyugság van, ezst elintézték a vitézs urak – dünnyögte Mózsi. – Túl nagy a csönd, itt a fingás is kétcser hallatszik.

– Nincs herceg – mondtam kihívóan.

– Azs ám! Nem ő hiányzik. Lenézte a magamfajta lavutárot, nem is tudom, minek képzselte magát azs a Hercig Paja, mert így hívták. Túl nagyra látó roma lett belőle. Kőházsuk volt, polgáriba járatta azs apja, azs zsavarta meg a fejit. Most már kimondom.

Doktor idegesen toporgott mellettünk, mint aki szeretne kijönni a szemüvege mögül.

– Hol van Rózsika? Nem látom.

Mózsi elmerülten a brácsáját hangolta.

– Elröpült a kismadár. – Alulról sandított az őrmesterre. – Nézzse, vitézs úr, nem adhatom magához a jányt. Nem, ezstet nem tehetem.

– Miért nem? – nyögte Doktor.

– Azs unokámra is gondolni köll. Hogy nézsne ki azs a kis roma semüveggel, mondja csak?

TAKÁCS IMRE

Mi történik mégis a füvön?

Leteszem a vésőt, a fadarabot, a mégse szobrot,
lesöpröm a forgácsot az ölemből, mint a virágszirmot,
megtörlöm a szemüvegemet, a szárát összecsukom,
dörzsölöm a szememet,
befelé se látok most semmit sem.

*

Mi történik mégis a füvön? – vagyis a rét fölött mi?
Csókolózik egynéhány lepke, a többi vizes
pocsolya-szélen ücsörög, a sár ott kivirágzott.
Mozdulatlan levegőben a nyárnak ideje ez.

(Fiatal emberpár is csókolózott este a megállóban.
Én gyereket szeretnék újra, felelősség
mozdítana meg talán,
vagy tenné élesebbé látásomat.)

*

A tengerben idén fürödtem végre, szélén úsztam;
egy levegővel gyors úszást, fölnézve kutyaúszást.
Fárasztó a tenger és a szárazföld vonalában
napozni, úszni, fürödni, látni sok lányt.

A különös kövek után kutattam tagadólag.
Így találtam ős-költő-maszkot és kőből bikatököt.
Kifurkáltam lapos köveket, hogy abból nyakláncokat
csináljak a lányoknak, akik jönnek hozzám.

*

Valójában szép ez a világ, de mégsem érdekel már
olyannyira, mikoris igazítottam volna rajta
minden egyes mozdulatommal, mivel nem értettem.
Ha tudnám, hogy mit kezdjek vele értve!

Vagy mikor egy más körülményben... Ez nem enyém,
ez a nyár nem az enyém,
nem találkoztam vele.
Leteszem a vésőt, a fadarabot, a mégse szobrot.
Mi történik mégis a füvön? – csak lepketánc?

Egy fekete üvegtáblába nézek

Egy fekete üvegtáblába nézek, ha fölnézek.
Közelebbről kékes fekete, domborzatosan virágmintás.
Mintha tér lenne benne, térhatású képeslap tere, tér-sáv.

Semmi se látszik belőle, tükörképem se – fekete folt,
ember-alakú mozog, ha mozdulok;
ha pedig cigarettára gyújtok: döglött pokol
fuldokló vörhenye sejlik oszladozón.

Az üvegen túl csak az lehet, ami énbennem is.
Vagy amit nem tudok, de tudnom se kell.
Mocorog a növényzet, emberek dédelgetik vagy tépik egymást.
Hártyánál is kevesebb köztünk a közös tudat.

Mégis ez a semmiség itt az erő!
A tenger is milliméterből csap szökőárt.
Aki csak egy arany-lapocskát
verethet ékszerébe:
évezredek után is áldják szorgalmáért.

Mintha pókháló mozdítaná a nehéz rögöket, nagy sziklákat!
Közelebbről nem érdemes szólni dolgokról, beszélnek ők.
Túl ezen az öntött üvegen... Azért is átlátszatlan,
mivel itt a meszelt falak közt ég a villany.

Kegyetlen vagyok veled

Tudod, hogy nem szeretlek, mégis szükségem van rád, halott madár!
Tudod, hogy nem takar be szerelem bársonya minket bíborával!

Hol engedted meghalni kedves galambodat, vagy meg se született az?
Mint a drótkerítésre zuhant fenyőmadár, te holtan csüngsz valahol?

Kegyetlen vagyok veled. Mosolyodat néha megláttam. Kedves voltál.
Sose láttad legszebb napomat; én holtabb holt vagyok most.

Talán egy barna csípő fölkelti az indulatomat, mint állatét.
Talán egy másik arc lesz következő hajnalom egén a Nap.

A reménytelenségben olyan szelíd vagyok, méltán pirkad
a világ, a csüggedésemből látható, ismételt vonzásra jó...

Ezeket a sorokat irom neked. A lekopott hegyeket járva látlak.
A semmi cserepiacát müködtettük, ez kedves varázslat volt.

KALÁSZ MÁRTON

G-be, bárkinek

Gondolatunk
éjféli tárcsázása, aki hallja
a makacs csöngetést, jól hallgatózzék

Találja ki ott kettőjük nevét

Reggel majd adja át
R.-nek, E.-nek, az aggódó
név nélkül vett
üzenetet

Test

Testemmel testre a tenyér
rácsukódni az ismeretlen testre
szorítva míg teljesen áthevül
szinte égetni kezdi testem

Megolvadni sikongva e parázzsal
kitakarni később a hideg éjszakának
hűtse a testet lássa testem
sebét érzékenyen összehúzódni

Szánk ízét

Szánk ízét
az emlékezetünkben halhatatlan
cimpájú kis gyapjasokét

lenyelni egy durva fejrándítással

elpusztítani
őket egészen, magunk kifogyó
lényegéből egyszer csak
valamit

THIERY ÁRPÁD

Siralom

A folyosó végén volt az iroda, keskeny és barátságtalan. A magas, cellaszerű ablakból száraz, hideg fény hullott alá. A pap az íróállványhoz lépett, felnyitott egy könyvet. Tollszárat választott, a tollhegyről körömmel lekapart valamit.

– Milyen sírhelyet akar? – kérdezte.

– Fontos helyre szeretném temettetni – mondta Frank csöndesen. Tekintete végigfutott a meztelen, sárga falon. Egy festmény állta útját: a Krisztus keresztje alatt roskadozó czirénei Simont ábrázolta.

A pap a tollszárat belekoccantotta a tintatartóba.

– Értem, de milyen osztályú sírhelyet akar?

Frank nem latolgatott.

– Első osztályt kérek.

A pap beírt valamit a könyvbe.

Frank ismét körülnézett, most már tüzetesebben, és visszaemlékezve a gyerekkorára, azt gondolta: Itt is vannak melegebb, oldott pillanatok, amikor mindenről természetes hangsúllyal lehet beszélni, és nagyon kellene most egy-két ilyen pillanat... Szeretett volna valami bensőségeset mondani, de legalább annyit keserűen megjegyezni, hogy förtelmesen sokat késnek a gyorsvonatok.

A távirat a zsebében volt. A motoros kézbesítő este kilenc óra után csöngetett: „Édesanyját a munkahelyéről kórházba szállították, állapota válságos, kérte, hogy látogassa meg". A gyorsvonat reménytelenül lassú volt, mintha megközelíthetetlen lett volna az a város, ahol az anyját kórházba szállították.

– Reggel egy csendes misét a halott lelkiüdvösségéért? – pillantott fel a pap kérdőn. Követelés nélkül.

– Szeretném, ha a mise alatt szólna az orgona.

A pap bólintott, bejegyezte a könyvbe.

– Esetleg Bach – tette hozzá Frank.

A pap megfordult, fény érte szabályos, komoly arcát.

Frank rokonszenvesnek találta, s úgy gondolta: e komoly arc a reverendától független, külön életet él.

A boncmester sokára jött ki a csengetésre.

– Megnézi? – kérdezte.

Frank némán, keményen rázta a fejét. Pénzt adott a boncmesternek.

A kórház rácsozott vaskapuja becsukódott mögötte. Megkönnyebbült. Megszabadult valamitől. Lehunyta a szemét. A vakság mélyén megjelent az anyja, mint egykor: száraz, szinte nyomasztó meleg volt, a salakos udvar egyik sarkából a másikba vezényelték őket, még nem tudták, kit fognak a tüzérekhez irányítani és kit a páncélosokhoz, az anyja a rácsozott vaskapuba kapaszkodva ácsorgott, tekintetével szünet nélkül Frankot kereste, ide-oda röpködött a kerítés mellett, mint egy ősz madár, étlen-szomjan várt egész

nap egyetlen pillanatra, legfeljebb fél percre. Frank árnyékot keresett az udvaron, minél távolabb a kerítéstől. Egy sovány, újpesti fiú, aki mindenáron konyhai szolgálatra szeretett volna kerülni, meglökte Frankot.

– Te, ki az a lelkes öregasszony, ott a kerítésnél?

– Fogalmam sincs.

– Pedig azt hittem, hogy hozzád tartozik...

A koporsót fél egykor hozták ki a halottasházból. Gyengén szitálni kezdett az eső. A pap az ezüst keresztet és a szertartás tárgyait elhelyezte a fekete drapérián.

Frank jól ismerte a temetőt. Amióta az anyja ebben a városban élt, éjszakánként álmában gyakran átrepült ezen a tájon, volt, hogy hosszan körözött a folyó mentén s a Várnak nevezett kis domb mögötti kertváros felett, hazaindulás előtt búcsúzóul mindig a temető fölé szállt. Tudta, hol van a költő sírja, négy sarkán minden november elsején a kőkelyhekben olajlángok lobogtak, Frank ismerte a parcellák rómaiszámos rendszerét és a harangláb mellett a csonka kőkereszt történetét, melynek vízszintes szárát tizenkilencben ágyúval ellőtték a románok, Krisztus kifeszített karjai azonban épek maradtak s azóta is intőn meredeztek a levegőbe.

Alcser közelebb húzódott. Szótlanul ácsorgott az esőben, a szertartást figyelte. Később megérintette Frank karját.

– Anyámnak rákja van – súgta rekedten.

Frank nem válaszolt. Alcser eszébe juttatta a régi időket. Lelkifurdalástól gyötörve gondolt vissza az új lódenkabátra; aznap reggel az anyja rántott levest főzött, elosztotta, magának valamivel kevesebbet hagyott. Kenyeret aprítottak bele. Szótlanul kanalazták a levest. A hallgatás felőrölte Frankot és benne a lányt is. Nem bírta tovább: – Vissza fogom hozni. Még ma visszahozom tőle... – nyögte. Az anyja szelíden bólintott. Frank megvárta, míg elmegy hazulról, aztán utánalopózott. Az utcán a házfalak mellé lapult, a hirdetőoszlopok mögé húzódott, hogy az anyja meg ne lássa. Dolgavégezetlenül ment haza, csak az vigasztalta meg, hogy mindenkinek van anyja.

A kántor felnyitotta az énekes könyvet, de bele se pillantott. Hangja mélyen zengett: Ments meg uram minket, az örök haláltól...

Két idős asszony összesúgott. Frank minden szót hallott a háta mögött.

– A koporsót már leszögelve hozták ide a kórházból.

– Miért, vajon?

A kántor érzelgősen megemelte a hangját: Midőn az ég és föld, meg fognak indulni...

Az akácfák között megjött a hideg szél. Frank megborzongott: Évek óta, ha a rádió bemondta reggel, hogy keleten a várható hőmérséklet mínusz öt, vagy ennél is alacsonyabb, mindig arra gondoltam, hogy egész nap fázni fog...

Az anyja utolsó levele is a zsebében volt. Magával hozta: „Leültem a levélhez, de hogy fog ez sikerülni, azt nem tudom. Csak azt akarom megírni, hogy nagyon szeretném, ha eljönnél vagy én elmeni. Lehet, hogy utoljára, mert nagyon beteg vagyok a szívem most már teljesen végezni akar velem minden áron a hátamon akar ki meni fáj és nyilamlik, ma vasárnap van, délig feküdtem és bőrogattam, de felkelet kelnem mert éhes lettem és egy kis levest főznöm kellet. Várlak is, meg készülődök is, de hogy el tudsz e jöni,

nem tudóm, nagyon szeretném. Minden esetre sürgönyöz, ha el tudsz jönni. Szeretettel csokol édes anya... Az éjjel nagyon rosszul voltam, megyek az orvoshoz. Ha netalán, nem szeretném, komoly dolog történne, vigyázz a kis bádog dobozra. A temetési költség, csak egyszerűt. Az üzemben is van ötszáz forintom".

A koporsót föltették egy gumikerekű targoncára. A targoncát két gyászruhás ember kitolta a salakos útra. A pap a targonca elé lépett s jelt adott a temetőgondnoknak. A gondnok rángatni kezdte a lélekharangot, a vékony harangszó elhullámzott az akácfák között, a cukorgyár felé vitte a szél. Frank emlékezett, hogy amikor az apját temették 1939 február végén, valósággal tavasz volt, a tanító vezetésével az egész negyedik osztály térdzokniban, ünneplős ruhában az udvaron ácsorgott, azon a napon sokan a szívükbe zárták Frankot, ő mégis szenvedett, mert az emberek fájdalmukban látták őket, s úgy érezte: olyan ez, mint a lemoshatatlan szégyen.

Idős, kalapos asszony lépett Frankhoz. Az anyja váltótársa volt az üzemben, férfiingeket vasaltak. Tegnap reggel óta minden vonat érkezésénél kint volt az állomáson, hogy rögtön átadhassa az utolsó üzenetet.

– Köszönöm, hogy nem felejtette el a papot – mondta. A koporsóra pillantott. – Az ő nevében is.

A főkönyvelő Frank mellé húzódott. Sapkája a kezében volt, esőkabátja gallérját felhajtotta. Frank az anyja leveleiből tudta, hogy angol szokás szerint minden este a tea után megeszik egy-két aszpirint. Frankot idegesítette, hogy a főkönyvelő szorosan mellette halad, mint a hozzátartozó.

– Mit gondol, föltehetem már a sapkámat? – kérdezte.

– Hiszen esik az eső.

A vizes arc megrándult, a főkönyvelő egy lépéssel elmaradt. Föltette a sapkát, majd Frank után lépett.

– A beszédet a halottasház előtt akartam elmondani, de a pap miatt nem lehetett.

– Miért?

A főkönyvelő kiemelte arcát a felhajtott gallérból.

– –Még kérdezi?... Egyáltalán nem számítottam arra, hogy pappal temetteti el. A maga esetében.

– Dehisz, nem engem temetnek...

A főkönyvelő elbizonytalanodott, mint akit egy veszélyesnek látszó politikai titokba akarnak beavatni, s nem tudja, hogyan másszon ki a kelepcéből.

– Majd a sírnál elmondom a beszédet.

Átlépett egy tócsát, a vizes gumitalp megcsúszott alatta.

– Ott is beszél a pap – jegyezte meg Frank.

Szótlanul haladtak a koporsó mögött. A többiek kissé lemaradtak, mások lerövidítették az utat, és keresztül vágtak a közbeeső parcellákon.

A főkönyvelő időnként visszanézett, mintha a megtett út hosszát mérlegelte volna.

– Mit gondol? – kérdezte. – Megtarthatom a sírnál a beszédet?

– Miért fontos ez?

– Jó munkásunk volt. A legjobbak közé számított. Amikor megkapta a kitüntetést, levelet írt a miniszternek. Olvastam és mondhatom, hogy kivételesen szép levél volt. A maga édesanyjában volt valami nemes egyszerűség. Nagyon sajnálnám, ha ezt nem mondhatom el a temetésén.

Frank nem szólt hozzá többet.

Befordultak a tizenhetes parcellába. Már zuhogott az eső. A pap rövidített a szertartáson. Esernyőt tartottak föléje. A főkönyvelő távolabb állt, a frissen hantolt, agyagos sírok között. Az asszonyok virágot dobáltak a koporsó után. A sírások megkezdték a gödör betemetését. Frank úgy érezte: a göröngyök tompa dübörgése semmivel se kisebb gyötrelem, mint amikor a második világháborúban az angol repülőgépek rombolóbombákat szórtak rájuk.

Ömlött a novemberi eső. A sírnál csak néhányan maradtak: a pap, a kántor, a házigazda felesége, hárman a fehérnemű üzemből és egy öregasszony, akit senki sem ismert. Frank letörten állt az esőben. Most értette meg, hogy a halál és a gyász a látszat ellenére két külön dolog: minden halál a félelem újjászületése, a gyász pedig a maga fájdalmas cselekvésében is valamiféle mesterkedés, amit az ember önmaga és a halál közé állít.

A temetés befejeződött.

Az anyja kivált az emberek közül. A múlt most már Frank kezében volt. Tőle függött, hogy bizonyos emlékek érvényüket vesztik-e, más dolgok pedig előtérbe léphetnek. Azt gondolta: Most már az dönt, hogy miről akarok beszélni és miről nem. Lesznek dolgok, amiről ezután sohase fogok beszélni, mintha meg se történtek volna... Belevörösödött a gondolatba. Az a körülmény, hogy anyja halálával bűnei a mélybe merülhetnek, megkönnyebbítette, másfelől viszont rossz érzéssel gondolt arra, hogy ezután idegen családokhoz fog tartozni, s mindenért, ami volt, most már egymagában felelős.

Kigyalogolt a kertvárosba. Megállt a ház kerítésénél. Az anyja hátul, az udvarban lakott. Megsüllyedt az ablak, gondolta Frank meglepődve, de nem volt benne egészen bizonyos, mert legtöbbször éjnek idején érkezett és hajnalban már utazott vissza. Minden utazás gyötrelem volt. A vonaton még eros vágyakozásban égett, s vele együtt a gyerekkor emlékei épp oly nagyszerűek voltak, mint a jövő dolgaihoz fűzött remények. A megérkezés örömét semmihez sem lehetett hasonlítani. Abban a percben ez volt az életük értelme. Aztán eltelt egy kis idő. Talán csak negyed óra. Ivott egy pohár tejet. Elszívott egy cigarettát. Ennyi idő elég volt, hogy feloldozza magát az indulás előtt tett fogadalom alól, hogy most legalább egy napig marad.

– Elkísérlek az állomásra – mondta az anyja gyanútlanul. – Addig is veled vagyok.

– Feküdjön le csak nyugodtan. Pihenjen még reggelig.

– Pihenek majd a föld alatt eleget, fiam...

A házigazda intett az üvegezett verandáról.

– Bemegyek egy kicsit – mondta Frank.

– Tessék csak – bólintott a házigazda. – Kulcsa van?

– Van, igen.

A szoba rendetlen volt. Ilyenek szoktak lenni a sietősen hátrahagyott reggeli szobák, de már hiányoztt belőle a bensőségesség. A jelenlét. A hideg és a falak nedves szaga figyelmeztetett. A vaskályha egyik lába alól kicsúszott a tégla. Frank megigazította. Rendet teremtett az asztalon. A nyitva felejtett varródobozt becsukta. A beváltatlan recepteket és az imakönyvet magához vette. Az abroszon fölfedezett egy halványan fénylő foltot. Kiömlött valami és rászáradt. Frank végighúzta az ujját a vászonterítőn. Cukros

tej lehetett, gondolta. Az ágy előtt, az elcsattant egérfogó lecsúszott a rongyszőnyegről.

A szentkép mellől levette anyja fiatalkori fényképét. Az üveg alatt jól ki lehetett venni: „1923. V. 28. Singer Rózsa műterme. Temesvár". Szép volt. Mint egy színésznő. Arcán csodálkozás, mintha valakinek a hívó szavára éppen visszafordította volna a fejét. A pillantásában derű volt és érdeklődés.

Lesznek olyan dolgok, amiről most már sohase fogok beszélni, döntött Frank véglegesen: – Soha többé nem viszem el Hamburgba és nem léptetem fel Rudolf Wachte színpadán, ápolónő se lesz többé a polgári leányiskolában, ahol a hadikórház működött, kitörlöm az életéből a vastelepet, és nem fog többé egész éjszaka zokogni a szégyentől és a kiállt izgalmak miatt, mint negyvenöt telén, amikor szenet loptam a vasútról, hogy a negyedik hideg nap estéjén befűthessünk végre, ebben a ronda kis vaskályhában. Legfeljebb annyit mondok majd róla ezután, hogy szép volt, nagyon szép, de nem volt szerencséje, soha . . .

Végigfeküdt a díványon. Feje alá gyűrte a párnát.

A házigazda zörgetett.

– Nem zavarok?

Frank felült. Az egérfogót a lábával óvatosan becsúsztatta az ágy alá.

– Jöjjön csak! – kiáltott ki a konyhába.

A házigazda magas, fehérbőrű ember volt. Ügyetlen mozgással jött, amikor belépett, le kellett hajtania a fejét.

– Üljön le – mutatott Frank az asztal mögött, az öreg hintaszékre.

A házigazda leereszkedett, kalapját az ölébe tette. A lábával hintáztatta magát.

– Csak annyit akarok mondani, hogy a feleségemmel átvennénk a hátsó udvarban azt a pultot, meg a létrát.

– Milyen pultot?

– Az anyukájáé volt.

Frank nem szólt. Nem messze kanyarodott el a vasúti töltés, behallatszott a vonatok csattogása.

A házigazda megmarkolta a hintaszék hajlított karfáit. Kényelmesen elhelyezkedett a széken s hátradőlt.

– Ez a szék is érdekel. Jó lenne a nagymamának.

Frank arra gondolt, hogy a díványt és a hintaszéket még negyvennégyben a bombasegélyből vették. Az anyja hetekig ebben aludt, míg a szomszéd asztalos megszánta és hulladékfából csinált neki egy priccset.

– Vevő vagyok a brikettre is – toldotta meg a házigazda. Kék szeme világított. A városi alkalmazottak egyenruháját viselte, a zubbonyáról két pléhgomb hiányzott.

– Magának adom az egészet – mondta Frank csöndesen.

– Nem kell nekem az egész.

– Mindent magának adok. Az imakönyvén, a fényképein és az iratain kívül mindent magának adok.

A házigazda az öklére támasztotta az állát. Gondolkodóba esett.

– Mi az ára? – kérdezte kis idő múlva.

– Ingyen adom.

– Csak úgy? . . . – nézett a házigazda Frankra gyanakodva.

– Nem kérek érte semmit.

A házigazda távoltartó mozdulattal maga elé lökte a tenyerét.

– Ingyen én nem fogadhatom el. Mert ez mind érték. A pult hátul az udvarban. A létra. A brikett. Ez a hintaszék is.

Frank felállt, az ablakhoz ment, félrehúzta a függönyt. Kinézett a kertbe.

– Ha szüksége van ezekre, elviheti. Én mindent itthagyok – mondta.

A házigazda feltápászkodott. Kissé zavarodottan állt a szoba közepén, mintha még mondani akart volna valamit.

Miután a házigazda elment, Frank visszafeküdt a díványra. Két órája volt még a vonat indulásáig. Tudta: most már titok marad végleg, hogy miért volt olyan, amilyen, s hogy kezdettől fogva hatalmasnak érezte őket, mint senki mást a világon, és oly erővel érezte őket, mint senki mást a világon, és oly erővel ragaszkodott hozzájuk, mint a saját életéhez, és mégis sokat szenvedett miattuk, mert soha nem tudta nyíltan szeretni őket, mint mások az anyjukat és az apjukat, sőt még a háláját is képtelen volt kimutatni, helyette elégedetlennek mutatta magát, és olykor az is megtörtént, hogy szégyellte őket.

Fölkelt, nem bírta tovább. Megkereste a dobozt, amiben az anyja az iratokat és a pénzét tartotta. A takarékkönyvben talált egy kimutatást is:

nyereségrészesedés	2200 f.
a januári fizetésből	300 f.
a februári f-ből	90 f.
a márciusi fizetésből	250 f.
Lacikára vigyáztam	20 f. . .

Frank magához vette az iratokat, a takarékkönyvet és a fényképeket. Az üres dobozt visszatette a szekrénybe. Az ajtót becsukta.

Tudta, hogy nincs több oltalom. Nincs vigasz. És nincs feloldozás.

ÁGH ISTVÁN

A Lezuhant zenéje alá

Vujicsics Tihamér emlékére

Szivbéli mulatság,
itt a fiatalság,
mulatságból nyert komolyság,
abból meg új Magyarország.
Könnyü énekelni,
nehezebb szeretni,
még nehezebb a világot
széles vállamra fektetni.
Énekre gerjedjünk,
szívünkből szeressünk,
induljunk el a világhoz,
mint szeretőnk derekához.

Peng a világ aranylantja
én se vagyok megvasalva
kivirágzom mint a rétek
földdel birok vitézséget
karomban a virágos fák
nyers nedveiket hordozzák
szirmos ujjaimba ontják
szirmosabbá virágozzák
ha most én vassá lehetnék
kivirágzott vas lehetnék
vassá válva nem vasalva
tavaszból újabb tavaszba

Idő a szivárványban

Kő voltam szivárványban,
szivárványos az árnyam,
fekete görcs a magvam,
szív alakban,

szivárványod hidjára
dobtál, fönnmaradásra,
bombát képzeltél alattam,
mikor zuhantam,

lábad előtt a földben
magamat csillagnak hittem,
mennyed emeleteit bejárva,
kilyuggatva, lerántva.

Mondd meg nekem, te gyapjak furcsa
szőke-fekete kentaúrja,
ki vagyok én, kő vagy bomba,
csillag vagy szoknyád bolondja?

De ne szólj semmit! olyan málé,
bárdolatlan és ordenáré
gyermek vagyok akár a gyermek,
fogadj el gyermekednek!

fiadnak, akit előbb szültél,
mint te is e világra jönnél;
csígass a teremtés előtt,
mint jövendő ködét a köd.

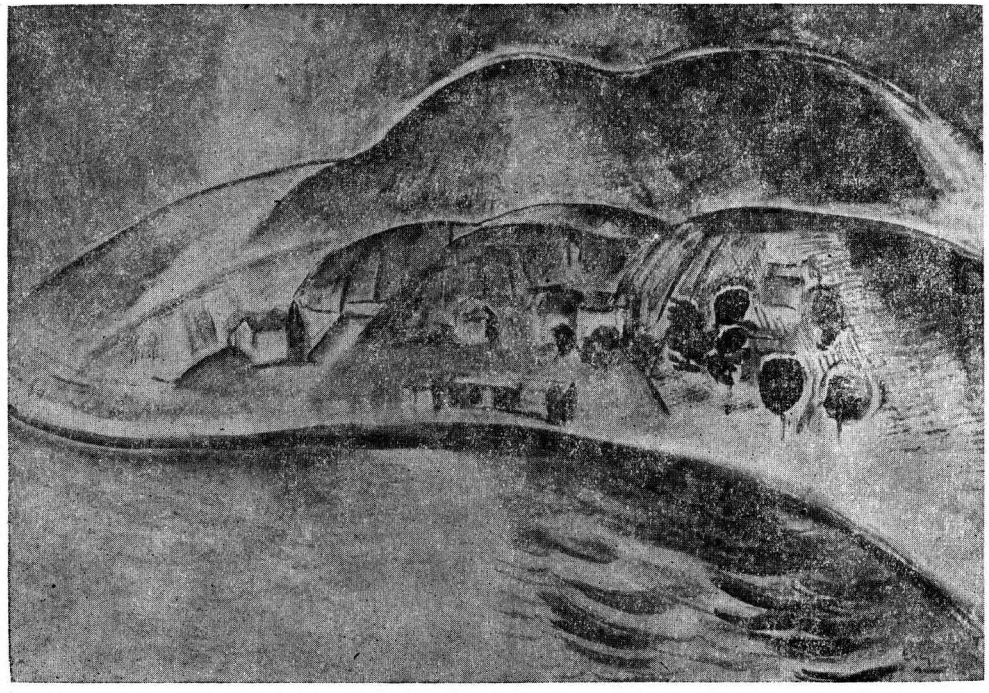

CZIMER JÓZSEF

NÉMETH LÁSZLÓ DRÁMAÍRÁSA

Mikor Németh László megjelent a magyar művelődés glóbuszán, nagyjából háromféle dráma élt a magyar színpadokon. A leghangosabb és leglátványosabb az a francia bulvár-színmű, többnyire vígjáték, amely nálunk legnagyobb értékként a nemzetközileg is elismert Molnár Ferencet mutatta fel. Másik vonalnak, mintegy ennek ellentéteként, Móricz Zsigmond drámairását szokták megjelölni, illetve azt az irányzatot, amelyet Hevesi Sándor Nemzeti Színház-i igazgatósága alatt próbált sikerre vinni. Meg szoktunk feledkezni arról, hogy divatozott nálunk a drámairásnak egy harmadik irányzata is, amelynek legfőbb képviselője Herczeg Ferenc volt, a feudális Magyarországnak a századvégi újromantikától ihletett „hazafias" drámája, amely persze már prózában írt. Németh László fellépésekor e három irányzat mindegyike Európában már régen anakronizmus volt. A három irányzat kimutathatóan befolyásolta egymást és itt-ott még a kezdő Németh Lászlóra is tett némi öntudatlan hatást. Alapjában azonban Németh László mint drámaíró mindhárom divatos drámatípussal már fellépésekor teljesen idegenként állt szemben.

Ha egy mondatban kell kijelölni Németh László helyét a magyar dráma történetében, azt mondanám: ő a magyar gondolati dráma megteremtője.

Olyan korban, amikor a színpadi siker reménye, a színházak megszokott műsorrendje, a színi művészek iskolája mind-mind azt kínálta, hogy a romantikus nemzeti hősök hazafias cselekedeteivel, a szívdöglesztő dzsentrivel, a kispolgár jópofa vagy jópofáskodó elesettségével vagy talpraesettségével, ha pedig használni is akart a nép ügyének földhöz ragadt emberek sorsának felmutatásával próbáljon színpadot kapni, ő makacsul kitartott a magasrendű gondolati színház mellett. Természetes, hogy mind a három drámai irányzat, mind pedig az a színház, amely rajtuk nevelődött és mást, mint a saját elavult gyakorlatát el sem tudott képzelni, megjelenésétől fogva maga is idegennek érezte Németh László merőben új drámai világát.

Mi volt az új Németh László színházában? Hiszen a gondolati drámának vannak magyar hagyományai: éppen a csúcsokon, például a Csongor és Tünde meg Az ember tragédiája. De talán nem kell magyarázgatni, hogy ezek *drámai* művek, nem *drámák*, nem drámáknak íródtak, csupán Paulay Ede színházvezetői bátorsága honosította őket a színház számára. Németh László azonban drámákat írt.

Akik a felszínén nézik a színházat, és Németh László fellépése idején mind az uralkodó kultúrpolitikai körök, mind a közvélemény nagy része eléggé a felszínén nézte, azok rámutathatnak, hogy Herczeg Bizáncában vagy Molnár Ördögjében egy-egy antológiára való bölcs mondás, találó szellemesség van. Németh László azonban nem szellemes akart lenni a drámáiban (noha az volt), de mély, az emberiség, a nemzet, a nép történelmét súlyosan befolyásoló gyötrelmes gondolatok küzdelmét és sorsát írta meg. Ha azonban drámai erényeinek taglalásába fogok, nemcsak a rendelkezésemre álló néhány lap kevés, de talán még egy tanulmány is, valószínűleg tanulmányok

sora fogja feltárni értékeit: a gondolatgazdagságot, a világismeretből és az egyetemes műveltségből fakadó tárgyi sokféleséget, az emberábrázolás megragadó plaszticitását, az alakjaiba és korukba való beleélés művészetét, konfliktusuk átélésének lírai hevületét, az életszerű, a valóságosnál mégis emelkedettebb, már – és nemcsak a verses művekben – a költői szférába magasodó szép magyar nyelvét és így tovább. Bírálói kifogásolják, hogy drámái látszólagos gazdagságuk mellett is mindig ugyanazt a pedagógiai sértődöttséget ábrázolják: a nagy embert, a világnak hasznosat, fontosat és jót akaró egyéniséget, akit nem méltányol a környezete. Ebben van igazság, de könnyen lehet válaszolni is rá, hogy volt-e Magyarországon olyan idő, mikor a pedagógusoknak nem volt okuk a sértődésre? Mégis az utókor nem a személyes, lírai alaphelyzetet találja drámáira jellemzőnek, hanem éppen azt, hogy ezekben a látszatra hasonló képletekben bontakozik ki Németh László világszemléletének mélyen drámai, tragikus optimizmusa: hogy a társadalom felemészti az értük küzdő nagyokat, miközben a legyőzöttek eszméi győzedelmeskednek és viszik előre a világot.

Egy kérdést azonban úgy érzem nem illik megkerülnöm: Németh László drámáinak viszonyát nem a színházakhoz, hanem a színházhoz.

Már említettem színházi életünk felelősségét abban, hogy sem eléggé fel nem ismerte, mit nyerhet a drámaíró Németh Lászlóban, sem eléggé nem segített, hogy a színházban otthonára leljen. Elmondhatni persze a színház mentségére, hogy igaz, színházi közvéleményünk nagyon elmaradott volt – vajha ez a múlt idő már teljesen jogosult volna! –, de miért lett volna a két világháború között éppen színházi szemléletünk a kor színvonalán, mikor az egész társadalmunk legalább fél évszázaddal volt elmaradva. Másrészt hadd tanuljunk bátorságot attól a Németh Lászlótól, aki meggyőződése őszinteségében bátran szállt szembe – akár törékeny fizikai lényének kockáztatásával is – nála nagyobb erőkkel, korszellemmel, közvéleménnyel, aki bátran bírálta legkedvesebb hőseit is, nem hallgatva el saját felelősségüket megverettetésükben, még ha ezeket a kedves drámai hősöket VII. Gergelynek vagy Bólyainak hívják is. Ne féljünk kimondani, hogy a színházzal és főleg a kor mondanivalójára szomjas igényes nézővel való természetes találkozás elmaradásában a nagyszerű Németh László maga is felelős. Minél idétlenebb volt kora színháza, annál inkább! Természetesen én a felelősség szót nem hétköznapi használatban értem, vagyis nem úgy, hogy mondjuk mért nem harcolt darabjai színreviteléért, vagy mért nem próbált jobban alkalmazkodni a színházak igényeihez. Éppen ellenkezőleg! Én ezt a felelősséget dramaturgiailag, talán drámatörténetileg is értem és Németh László alkalmazkodását nem kevésnek, hanem soknak ítélem.

Németh László ugyanis drámairói kibontakozásának már legeslegkezdetén érezte, hogy nem illik bele abba a színházi rendbe, amely akkor divott. Ezért találta ki maga számára a „papírszínházat". De örült is, félt is, mikor a színházak időnként elcsábították a papírszínháztól a valódi színházhoz. Ezt a vállalkozást utóbb mind a két fél megbánta. A színház a vállát vonogatta, hogy no lám, hiába próbálja, nem tudja sikerre vinni Németh Lászlót, Németh László pedig irtózott azoktól a receptektől, amelyeket neki a siker érdekében ajánlgattak és visszavonult a papírszínházhoz. Holott jól tudta, hogy nem ez a megoldás. „Megfelelő színészek megfelelő közönségnek Platón párbeszédét is előadhatják úgy, hogy hatása legyen. Attól azok persze még nem válnak drámává, csak játszhatóvá" – írja egy helyen. De hát akkor

mi a dráma? Németh László ezt írja: „Könyvdráma nincs. Ha a dramatizálás a drámaírás szándékával történt, csak rossz dráma van és jó. Az utóbbiak közt megint olyan, amely megtalálta, vagy meg nem találta játszóit s közönségét." Ez Németh László fogalmazása. Eszerint ha Platón ugyanezeket a párbeszédeket színpadi előadás szándékával írja, már drámák lennének? A szándék minden? És mitől nem találja egy jó dráma játszóit s közönségét? Németh László nem teszi fel a kérdést. Oldalszám lehetne magát Németh Lászlót idézni annak megmutatására, hogy dramaturgiai kérdéseket illetően milyen magányosságban és milyen bizonytalanságban alkotott, hogyan próbált példaképeket keresni és hozzájuk igazodva változni, anélkül, hogy kikutatta volna sikerük titkát. Énekesből lett énektanárnak mondja magát, vagy ahogy egyik hősével mondatja: „Előbb írtam meg a tragédiákat, aztán kellett megtanulnom mi a tragikum." Németh László egy újfajta dráma igényével lépett fel egy avult, megújulásra régen megérett, az ő igényére már régen rászorult magyar drámai és színházi világban. Nem alkalmazkodni kellett volna hozzá, hanem elutasítani az egész akkori magyar drámai és színházi gyakorlatot. Az első világháború után az európai dráma minden jelentős alakja ezt tette. Ha Brecht a maga írói világát sikerre akarta vinni színpadon, félre kellett lökni az egész, a mienkhez hasonló német – ahogy ő nevezte – „kulináris" színházat. Ha Pirandello a maga filozófiai szemléletével akart megszólalni a drámában, szét kellett dobnia a hagyományos színház kulisszáit. Ha Giraudoux érvényesíteni akarta a maga költői világát, a színpadra rá kellett kényszerítenie a maga akár szürreális dramaturgiai szemléletét. Folytathatnám a sort. O'Neillel és a többiekkel, akik a maguk jogosan igényes drámairásuk érdekében elvetették a készen kapottat. Németh László nem ezt tette. (Más kérdés, hogy mennyiben tehette.) Ő megpróbálta a maga eredeti, gazdag, magas színvonalú írói mondanivalóját a használatos dramaturgiai és színházi keretekbe beilleszteni. Legfeljebb itt-ott dacosan változtatott valami lényegtelen elemet, például hogy a szokásos három felvonás helyett négy felvonást írt, amivel csak tovább bosszantotta az alkalmazkodást várókat. Mert a divatos sablonba nem fért bele. Ennek hatástrükkjeit már a színházi és irodalmi mesteremberek is jobban értették nála és ki is használták, de ezeket nem Németh László gondolati színházára szabták, és ő ezeket egész drámairása feláldozása nélkül nem is vehette át. Természetesen nem arról van szó, hogy Németh Lászlónak Pirandello, Brecht, vagy Giraudoux dramaturgiája szerint kellett volna írnia, hanem hogy – ami az ilyen nagy drámai egyéniségnek joga és kötelessége – a készen kapott színház elfogadása helyett félre kellett volna dobni a kor egész konvencióját és megkeresni a saját világának megfelelő drámai kifejezést, vagy még inkább minden egyes drámai gondolatához az adekvát drámai megvalósítást, rákényszerítve ezzel a színházat az alkalmazkodásra és megnyerve magának azokat, akik színházi területen is vártak a megújhodásra. A kor fájdalmas ellentmondásai közé tartozik, hogy a drámai értelemben szabálytalan nagy író a „szabályosban" kereste a kifejezést, és a kor színháza erre ösztökélte.

Befejezésül – ha szabad – még egy személyes kérdést. Nemrégiben egyik irodalmi lapunkban egy kritikusunk szemlét tartva a mai magyar dráma helyzete fölött azt írta: a magyar drámairás vesztesége, hogy Németh László és Sarkadi Imre nem találkozott szerénytelen személyemmel, mint dramaturggal. Amennyire megtisztelő személyemre ez az állítás, amennyire túlbecsüli szerepemet és lehetőségeimet az íróval való munkában, annyira érez-

tem benne a vádat is. Legalább az önvádat. Hogy próbálkoznom kellett volna. De az igazság megértéséhez hadd mondjam el dramaturgi találkozásaimat Németh Lászlóval. Az ötvenes évek első felében az Ifjúsági Színház dramaturgjaként igazgatómmal felkerestük Lillafüreden Németh Lászlót, hogy a felnőttebb ifjúságnak történelmünk valamelyik általa kiválasztandó nagy alakjáról írjon darabot. A darab megrendelésére azonban feletteseinktől nem kaptuk meg az engedélyt. 1957-ben – már a Vígszínházban – igazgatóm műsorra tűzte a Villámfénynél felújítását. Németh László ugyan valamelyik újabb darabját ajánlotta helyette, de hozzájárult és elküldött egy hosszabb írást (ma is őrzöm), a mű keletkezéséről és drámai világáról. A felújításra azonban az igazgató nem kapta meg feletteseinktől az engedélyt. Később, már a pécsi színház dramaturgjaként adódott rá alkalom, hogy beszélgethetek vele, és talán sikerül egy új dráma írására ösztönözni. Már megállapodtunk látogatásom időpontjában, mikor megbetegedett, kórházba vitték és többé nem épült fel. Mindazáltal a vele való dramaturgiai munka elmaradását nemcsak életem nagy mulasztásai, de nagy veszteségei között is tartom számon.

Egyéni létünk természeti jelenség. Életünk tőlünk független vak törvény szerint keletkezett és ugyanígy múlik el, nincs hatalmunk fölötte. Csak a társadalmi létünk „emberi". Hogy hogyan töltjük ki a „bölcső és koporsó közti űrt", hogy mivé leszünk, hogy mit jelentünk a világnak, az már a magunk felelőssége. Ezért egyéni létünk – életünk, halálunk – csak annyiban fontos, amennyiben társadalmi létezésünk, a világ számára létező lényünk szempontjából az. Aki ismeri Németh László drámáit, nem kérdezi, mi sugallja nekem ezt a gondolatot. És természetesnek tartja, hogy a drámaíró Németh László kortársunk, nem egyben mesterünk egyéni létét is ezzel a mércével mérem. És nem hiszek a halálban.

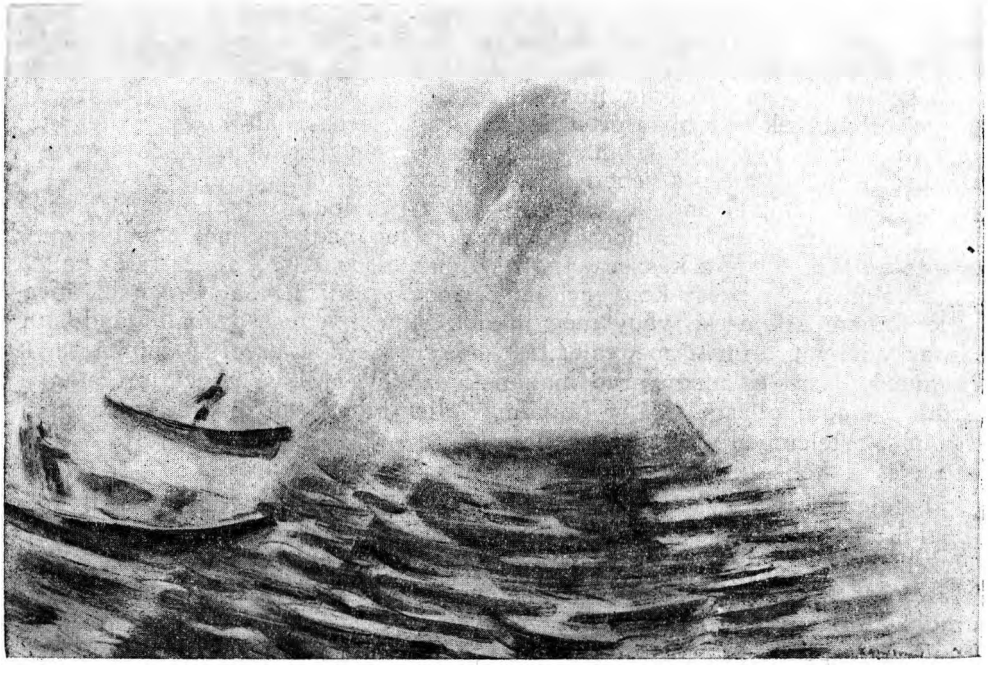

FUTAKY HAJNA

PÉCSI SZÍNHÁZI ESTÉK

BÁNK BÁN – URÁNBÁNYÁSZOK – PLUTOSZ

A krónikás rendet megbontva beszámolónk élére kívánkozik a híradás a szokatlan pécsi *Bánk bán*ról; Katona József műve Illyés Gyula „átigazításában" került színre. – A *Bánk bán* a maga remekmű-szintjén és nemzeti voltában annyira egyetlen, társtalan drámakincsünk, hogy a róla szóló minden elemzés, kritika és ellenkritika, minden színpadi megjelenítése és értékelése szükségképpen az érzékenységnek egy felfokozott közegében hangzik és hangzott el. A dráma szövegén végrehajtott esetenkénti alakításokra, szokásos húzásokra, szövegáthelyezésekre eddig is bőven volt példa, mégis – valószínűleg a fölfokozott várakozás miatt – az előadásokat a kritika gyakran (bár nem mindig!) az írott mű színvonala alatt maradónak ítélte. Ennek okait kutatva készült Czimer József terjedelmes tanulmánya, amiben a probléma-boncolgatások egy részét saját felfogása szerint összegezve az átdolgozásra vonatkozó implicit javaslatait is közreadta (az Új Írás 1975. novemberi számában). Ilyen előzmények után végezte el Illyés Gyula az „átigazítást", ami a megszokott dramaturgiai változtatásokat is magában foglalja. Célja a dráma „színszerűségének" szolgálata volt; homályos vagy nehezen játszható, ábrázolható részleteinek egyértelműsítése, túltömör szövegrészek feloldása a könnyebb nézőtéri követhetőség érdekében, apróbb dramaturgiai gyengék megszüntetése, s főképpen az V. felvonás lényegre egyszerűsített átírása. A drámát korábban elemzők kifogásait, javító ötleteit hol elfogadta, hol nem, érezhetően törekedve a Katona József-i szavak minél teljesebb megtartására.

Az V. felvonásig Illyés Gyula munkája következetes átigazítás: főként húzásokat, szövegrészek áthelyezését, megrövidítéseket és néhány újonnan írt részletet figyelhetünk meg. Utóbbiak nyelve finoman simul az „alapnyelvbe", de közel sem oly tömör. Drámai, jellemi okokból igen indokoltnak látszik az I. felvonásvégi monológ áthelyezése a III. felvonás forrpontjára. E monológ homályát az eredeti helyen már Arany János is hosszas magyarázattal oszlatgatta, aztán Sőtér István is, de színpadon ezt játékkal kifejezni képtelenség. (A későbbi „bánki sértődés"-re vonatkozó anticipációt Arany joggal tartotta hibának, ám az most is a helyén maradt.) A IV. felvonás végének, a Bánk kitántorgása utáni „palotaforradalomnak" a tömörítése roppant szerencsés, Petur nyíltszíni ledöfése azért meggondolandó csupán, mert az V. felvonásban lófarkon hurcoltatásáról értesülünk, s hogy az csak tetemének meggyalázása már (de „háznépének", családjának kiirtása), nehezen tisztázható. Apróság ez, mégis hordozza azt a problémát, amit számos más mozzanat is, hogy ti. egy-egy részlet, színpadi pillanat jobb megoldását biztosító változtatás a maga hozadékát egy másik részletben, ahol következményei továbbgyűrűznek, elvesztheti. Minden átdolgozásnak veszélye ez, de szoros drámai szövetben, eredendően nagy drámában – fokozott. Többen szóvá tették s méltán a glogoncai levél ügyét. Azzal, hogy az új szöveg szerint a IV. felvonás elején olvassák fel a királynénak – és nem az V.-ben a királynak – magyarázatot kapunk a „Csak szunyogok..." kezdetű mondat vonatkozására, meg közvetlen indítékát ismerjük meg a Mikhállal való kíméletlen eljárásnak. A levélnek azonban Katona művében fontosabb szerepe van: egyik legsúlyosabb bizonyíték, ami Endrét a bánki tett igazságának királyi, tehát nemzeti-társadalmi kimondására, átvételére vezeti. Most csupán Solom jelentése említi a levél tartalmát, s ez kevés. A levél akkor funkcionál a néző és Endre számára is, ha felolvassák. – Az eredeti mű néhány valóban súlyos mozzanatát az illyési szöveg

szükségesen kibontja; pl. Bánk nádori helyzetének jelentőségét a bán első megszólalása – új szöveg – pompásan emeli ki úgy, hogy a helyzet, a titkon visszatérés motivációjához is hozzáad. Mikor viszont az I. felvonás végén e közéleti kötöttsége miatt jajdul fel („Oh ne volnék csak képmása a királynak . . ."), már ismétel. – Az egyneműsítés és megvilágítás szándéka is teremt igen jó betoldásokat, de fölöseket is. A III. felv. Bánk–Melinda jelenetében a „Bánk: Boldogtalan! – Melinda: Jó név"-szöveget Melinda úgy folytatja, hogy az elkábíttatásához szolgáló alkalom létrehozásában gyanús fortélyt vél fölismerni, ami helyzetében kitűnően hiteles, ugyanakkor segít eligazodni a háttérben történt események közt. Ám amikor az I. felvonásban kurta-gúnyos mondataival megsérti Gertrudist, teljesen világos szavait így tetézi meg: „. . . hiszen Melinda együgyü! / S nem rosszall, sőt kedvel ő maga is urad, a király és uram, a nádor / távollétében ilyen cincogást." Előzőleg felszakadt őszinte fájdalmát, sérelmét ezzel asszonypörré törpíti, és Gertrudisra (a „cincogás" kedvelésével) szükségtelen gyanút vet. Bánk a Tiborcnak mondott „üzenetéhez" („. . . . él még Bánk!") hozzáfűz egy fogadkozást, ami az idézett szók félre nem érthető tartalmának alapos magyarázata. – A szövegek helyenkénti rövidítése, húzása hozta talán a legsikerültebb újításokat, ahol nehezen követhető és drámailag sem lényeges elemeket távolított el, föltétlenül oszlatva a „homályt". Egy ponton azonban az új szöveg új homályt teremtett: a III. felv. elején, Melinda elsietésekor mondja Bánk: „Menj, menj, hová a történet viszen! – – / Úgy, úgy aludni ment, álmos vala. / Helyes, helyes meráni asszonyom . . ." Most az utóbbi mondat s a megelőző közé ez ékelődik: „Királyi megtorlás egy hitvesen! / Úgy állni bosszút, hogy nem ő a vétkes!" Rejtély, hogy mire vonatkozhat. Miért akarhatna Gertrudis bosszút állni Bánkon? Mi oka lehetne e megtorlásnak? Nincs rá magyarázat sem előbb, sem később. – A példákat azzal a szándékkal emeltük ki, hogy jelezzük az „átigazítás" iszonyú nehézségeit, amelyeket még Illyés Gyula rendkívüli értése, tapintata, íróművészete sem tudott megszüntetni, jóllehet több sikeres megoldáshoz jutott.

Az V. felvonás mélyreható átírásában erények és problémák összesűrűsödtek. A szálak itt különösen szétfejthetetlenül befolyásolják egymást. – A rövidítéseket a felvonás elején éppoly kitűnőnek tartjuk, mint kihagyását az „alattomos gyilkos", „Orozva gyilkoló" emlegetésének és a királyné kétes ártatlanságáról való bizonykodásoknak. (Ha valamit a cenzúra kényszerített ki Katonából, ezeket biztosan.) Utóbbiak elhagyásával megoldódott Bánk sokszor felhányt tétlenségének gondja is, azé ti., amikor „oszlop módra áll" (bár kételkedünk, hogy ez az instrukció kötelező volna, ha a többi sem az). Az Ottóék elvetemült pusztításairól, Gertrudis fennhéjázó önkényességéről számot adó részletek – és Mikhál, Simon alakjának – túl alapos kigyomlálása azonban űrt támaszt, az említett levél-felolvasás itteni elmaradásával különösen nagyot. Ehhez társul, hogy Gertrudis nem fekszik ott a ravatalon, csak rövid időre hozzák be hordágyon kissé suta apropos-val („Ravatalozni visszük . . ." – s éppen erre). A halott Melindát pedig Tiborc egyáltalán nem hozza, csak elmondja halálát. Tiborc Bánk kisfiát hozza, kit apja korábban Mikhálra bízott, meg is indokolta: miért. A végső részben most Mikhál és Simon nem jelenik meg, azt hogy a gyermek miképp került Tiborchoz, csak találgathatjuk. A modern színház nem híve a holttestek nyíltszíni halmozásának, mégis azt hiszem, a két megölt asszony jelenvalóságának funkciója van, éppenséggel a színszerűség okából. (Erre nézve Shakespeare a legnagyobb tanító: a *Julius Caesar*ban Antonius beszédét a tetem *fölött* mondja el, feltakarva a halott sebeit, megnevezve, hogy melyik kitől származik.) Az új szöveg ugyanakkor szorosan Melinda elvesztésébe sűríti a Bánkot megsemmisítő sorscsapást, ami a Bánkot játszó színész dolgát – holt hitvese jelen nem lévén – nem könnyíti meg. – Bánk tragikumának egyértelműsítése egyébként meddő törekvésnek tűnik; nem sikerült eddig sem, mert a dráma zseniális konstrukciója ellenáll neki. Nem a Gyulai-féle „tragikai vétség" okán, hanem azért egyszerűsíthetetlen Bánk tragédiája, mivel „Nem ezt akartam én . . ." – sem Melinda ügyében, sem a nádori hatalomban. Ha ez a kettősség nem kap is megerősítést a szövegben (bár kaphatott volna), a bán tragikuma akkor is többrétű a helyzete folytán. Pándi

Pál tavalyi elemzése ezt teljesen világossá tette. Bánk alakjából a közéleti tartalmat – akár tragikumának okaként – nem lehet kivonni. – Visszatérve a hiányzó holtakhoz: nemcsak Bánk fájdalmát nehezebb így ábrázolni, – a királyét szinte lehetetlen. És nemcsak a fájdalmát, oly fontos funkcióját sem töltheti be kellő hatással, hogy ti. személyes kínját le *kell* gyűrnie mint uralkodónak, igazságot kell tennie két holttest *fölött*, kiket egymás ellen emelt kezek sújtottak le, de míg a szeretett nőt országos okkal, a másikat, ki annak már erkölcsi áldozata lett, orgyilkos bosszú törölte el. Az igazságtevés a király felelősségtudatából jön létre, de a bánki igazság fölemelésében áll. A király kiemelkedése itt nem Bánk ellenében, érte szükséges. Hogy megtörténhessék, ahhoz minden elemre szükség van a hiányoltak közül, különben tényleg elhihetetlen (eljátszhatatlan) marad, csak illusztrálhatja önmagát. A dráma végmondatát követő néhány sornyi új szöveg viszont a Bánk nélküli, de általa lehetővé tett „új világ" igazát fátyolos fényekkel, nemes szépségben ragyogtatja föl.

Biztosra veszem, hogy a magyar színművészet Illyés Gyula igazításai közül többet maradandóan meg fog őrizni, másokat el fog hagyni. Az arányokat megjósolni lehetetlen. Egy-egy maradéktalanul sikeres igazítást mindenesetre szeretnénk a drámába véglegesen beépültnek tudni, így pl. Melindának a romantikus ártatlanságárnyékból teljesértékű emberré erősödését. Ez a nagyon finoman végrehajtott változás csupa pozitív következtetést von maga után. Ha a módosítások „egzakt" hatásmutatója az előadás, egy okkal több, hogy ezt az újdonságot nagyon előnyösnek tartsuk. Általa – mint látszott – más képet ölt a Bánk–Melinda viszony, s a két alak (jórészt Bánk is ezért) valóban megújult.

A pécsi vállalkozás szigorúan színházi oldalát rangja szerint, tehát elemzően, értékelni itt nincs terünk, de az említett Melinda-vonatkozás színi „következményeit" azért szeretnénk továbbkísérni, mert a két legjelesebb színészi alakítással függ összsze – aligha véletlenségből. A dráma nyeresége itt színpadi sikerben is megmérhető. – *Holl István* Bánk bánja erősen eltér a szerep hagyományaitól; nem robusztus zászlósúr, hanem fiatalos, vitézi egyéniség. Magatartása a szemtől-szemben vívó katona nyíltságát, acélos tisztaságát sugározta, s ebben tartalmazta a nagyúri fenséget. Létének alapját jelentő meggyőződése (hűsége a haza és a trón iránt), szerelme, tisztének betöltése nemcsak feladatot ró rá – törvény a számára. Nem tud engedményt tenni magának sem; számára egyedül a becsület igazsága szent. Ez a Bánk nem politikus, nem ismer taktikázást, ismer annál több közéleti, erkölcsi és szerelmi felelősséget. Sok van benne, ami megérteti velünk Tiborc szavát Bánk „angyaliságáról". Persze *lángpallosú angyal* ő. S ehhez – ennek teljes kibontásához – csupán egy árnyalattal felszabadultabb mozgás, a szenvedélyek és az azokon úrrá lenni tudó, felelős értelem izzó küzdelmét markánsabban jelző játéktempó, hangerőárnyalás kellett volna. Néha lefékezettebb volt az indokoltnál; ha ez lehullna róla, a magyar színpad egyik legjelentősebb, a legjobb értelemben újszerű Bánkja lenne. Alakítása így is fordulatot jelent. Nyoma sincs benne pl. a késői othellói szenvedélynek, amihez persze Melindának is el kellett távolodni a desdemonai reminiszcenciáktól. *Miklósy Judit* Melindája teljesen eredeti. Ottó jellemzi a megejtően ártatlan asszonyt együgyűnek; ebből kiindulva a Bánk-előadásokban rendre olyan Melindákat láthattunk, akik ifjúi szépségükkel vagy / és megható jámborságukkal indokolták a nagyúr szerelmét és Ottó hitvány sikerét. Az új Melinda nem hamvasantudatlan kiszolgáltatott: most először méltó, *egyenrangú társa* Bánknak. Okos és természete szerint tiszta, szerelmesen hű asszony, hogy ezt Ottó és Gertrudis együgyűségnek értik, az az ő gondolkodásmódjukat minősíti. Miklósy Judit nem megható barika, gyanútlan áldozat; *tudja* mi esik körülötte, s ragyogó emberségének, szerelmének meggyalázása dúlja szét benne az „Istennek remekjé"-t. Nem lesz szelid tébolyult ekkor sem, „tökéletesen megrontatott lelke" sikolt belőle; a királynéhoz intézett nagy társadalmi vádja így nem anakronisztikus. Ha Melinda ilyen, visszafénylik ez Bánkra is, megérthető – csak így érthető meg! – hogy a vitéz, lélekben nemes nagyúr *ebben* az asszonyban ölelte egybe a világot „egyik pólusától a másik

pólusig". Az előadáson valóság lett (nem csupán szöveg) e két embert összefűző szenvedélyesen tiszta kötelék. (Csupán jelezzük, hogy a Bánk–Melinda kapcsolat megerősödése a Bánk–Tiborc kapcsolat hasonló elmélyülését is sürgetné.) – Egyébként a Nógrádi Róbert rendezte előadás nem szolgált föltétlen próbakő gyanánt. Puritánul, kicsit elfogódott hangon szólt, talán a tét, a vállalkozás nagysága fékezte. Dehát egyáltalán lehet-e, kell-e egyetlen előadásnak mindent, cáfolhatatlan-véglegesen bizonyítani?

„Értékük tudó szerzők... még a botrányig forrósodó zajt is jobban szívelik maguk körül, mint az áhitatos hallgatást" – írta Illyés Gyula az átigazítás előszavában, mintegy vitára bátorítva, tüzelve kortársait. Nem eredménytelenül. Kétségtelen, hogy Katona József és a Bánk bán meg ő maga is – kibírják a vitát.

*

Rendkívül aktuális, jó színház volt az *Uránbányászok* előadása. Valaki megjegyezte a bemutatón: milyen kár, hogy jobbára csak helyi érdekességű marad... Csak? Az ősbemutatók közül elég sok – törvényszerűen és természetesen – megmarad egyszerinek anélkül, hogy „helyi érdekessége" megközelítené ezét a dokumentumjátékét. Az uránbánya Pécs legnagyobb termelőüzeme már, a város lakói általában mégis csak tudogattak róla (régebben pletykáltak róla, hol ezt, hol azt), de még városukról szólva is inkább csak tudatuk perifériáján tartották számon. Változtatott ezen a színházi előadás? Megnézőiben biztosan; velük élő, de alig ismert környezetükről, velük lakó szomszédaikról, mellettük vásárló napi ismerőseikről szolgált hiteles híradással. Az uránbánya dolgozóinak valószínűleg – paradox módon – éppen a nemcsak-helyi érdekességével mondott fontosat. Ha egyik-másik alakról fel is ismerték, ki volt a modell, nem abban rejlett az előadás üzenete. – László Lajos riportjai már az eredeti kötetben olyan életanyagot, olyan szemlélettel tömörítettek, ami mai, hazai életünk gyökereihez ér. Nyilván ez keltette föl a színház figyelmét, indította arra az együttalkotásra, aminek sikerült eredménye lett a színpadi mű.

Magyarországon csak Pécsett működik uránbánya, de a bányászokról szóló dokumentumjáték széles érvényű töprengésekre késztet. Kevés lényegesebb gondunk, tisztázni való ügyünk lehet pl. annál, hogy miért dolgozunk mi ma. Vagy csöppet szűkebben: miért dolgozik ma nálunk az, akinek a munkája fizikai (vagy másfajta) keménységénél fogva aligha csupán becsület és dicsőség, legalább annyira az önmagán erőtvevés dolga is? Mit kap érte, és amit kap – mire használja? Van-e mód rá és miképp, hogy aki a társadalmi közmunkálkodás súlyosabbját végzi, ne csupán „a kéjjel s két deci fröccsel" becsülje magát? S az életcél mikor és miért szűkül a természetes fölemelkedésvágyból kerítéses privátidillre, vagy miért fanyarodik idejekorán éretlen gyümölccsé? A kérdések nem azt jelzik, mintha az *Uránbányászok* csupa negatívumról értesítene; legerőteljesebben az a felismerés sugárzik az előadásból a központi szereplő, Simon Gáspár gránitalakja révén, hogy az ember önmagát becsüli meg, ha a munkáját megbecsüli. Jutalom, érték, cél – ebben rejlik valahogy, ez békíthet meg a világgal; a világ meg így épül, így változik. A bányában nemcsak ember áll szemben a betonnál tízszer keményebb sziklával, de emberi közösség. Ez a munkásvilág nem torzít és nem glancol, sem rémlátással, sem fedezetlen vágyképekkel nem igyekszik hatni.

Az előadás nem fogalmaz szentenciákat; az életdarabok megjelenítésére bízza a közlést, és ezek helytállnak magukért. A riportkötetet dramatizáló szerző s a vele egyenrangú munkát végző dramaturg (Katona Imre) kialakítottak egy vékony cselekményszálat – Simon Gáspár nyugdíjba vonulásának eseményét –, amire felfűzték az epizódokat, ami megköt olyan résztörténeteket is, melyek puszta narrációban maradnak (főként a nők betétjeit). Igyekeztek minden érdekes, értékes mozzanatot, színes karaktert, hatásos esetet átmenteni a színpadra. Túlnyomóan sikerrel ötvöztek figurákat (pl. a nyúltenyésztő idillbe belehízott egykori zsokét; a gyanakvások örök

prédáját, a nagy tudású és emberségű gyepmestert) és történetszálakat. Csak akkor fordult ellenük a szándék, mikor egy-egy alakba oly sok eredetileg különféle karaktert és esetet gyömöszöltek össze, hogy a sűrítményből életképes egyéniség nem születhetett (pl. a négy-öt műszaki értelmiségiből tákolt mérnök szétesö és közhelyes szerepe nemcsak *Kézdy György* erőit őrölte fel, de mint az értelmiség fő képviselője a darabban, ezt az értelmiséget elég zavaróan, flúgosan kénytelen képviselni). A kialakult összképben a nagyszerű Simon Gáspár és brigádja jelenti a központi magot, megmutatva a közös munkában alakuló, fejlődő emberséget – anélkül, hogy erről egyetlen direkt szó esnék. A nagyüzem hatalmas kohója az emberi értékeknek, de az uránbányászok nem mintagyerekek. Akad köztük lecsúszott újrakezdő, gátlástalan szerencselovag, illúziókban tévelygő, erőszakos akarnok, szűklelkű kuporgató éppúgy, mint a munkában izgató kihívást találó gladiátor, erkölcsi és érzelmi terheléseket vállaló ember. Van, aki irányít, s nem érti: mit; van, akit irányitnak, pedig enélkül is tudja a dolgát. A köröttük, velük élő nők csapata épp ennyire tarka. Mégsem éreztük szerencsésnek az előadás véghangjaként az élő riportból közvetített részletet. Az ismeretlen riportalany magukról, az uránbányászokról mondja: „... iszunk, de emberek vagyunk, szeretünk..." A nagyszívű garázdák akaratlan apoteózisa ez, miközben a színen Simon Gáspár keményebb és keserűbb, önmagához szigorúbb munkásigazsága áll. Őneki tapsolunk.

A sokszínűség minden árnyalatát megtartva, élvezetesen egységes előadást rendezett *Paál István*. Mesterien fogta össze a laza alapanyagot (csak a második rész vége felé hagyta kicsit terjengeni, leesni a pillanatokat, de itt a szöveget is ritkítani kellett volna). Rendezésének két tartópilléréül a díszlet, a térszervezés, illetve a zenei kötőszövet szolgált. *Najmányi László* vastraverz-díszlete ideális elvontan-konkrét teret alakított, főszerepet kapott a Paál István rendezői világában determináns élményanyag, a valóság zord, kemény képének megjelenítésében, amit a darabnak megfelelően ábrázolt. A zene, a songok *(Bereményi Géza* és *Cseh Tamás* szerzőpárosának munkája) nem betétek, nem aláfestők, hanem a játék világának atmoszféra-közegét teremtik, főként *Timkó Tamás* kitűnő stílusú, fanyar-csendes előadásában. Pedig maguk a zeneszámok nem egyértékűek; legjobbak a mini-balladák és a csillesoros szám, amiben szöveg és dallam tényleg szétfejthetetlen, de vannak keresetten szürke, prózai „versek", ezeket csak Timkó muzikális dudolása, pengetése emeli meg. Alapvetően Paál rendezői találékonyságának, átható ízlésének és a már többször dicsért, nem hivalgó dinamikájának köszönhető, hogy a hatalmas szereplőgárda oly különféle erői jó színvonalon találkoztak. *Pákozdy János* erőteljesen egyszerű, nemes anyagból mintázott öreg bányásza mellett a kitűnő epizódalakítást nyújtó *Galambos Györgyöt* és *Faludy Lászlót*, meg néhány női magánszám megszólaltatóját – *Sólyom Katit, Krasznói Klárit, Déry Máriát, Fodré Erikát, Unger Pálmát, Joó Katalint* – kell elismeréssel kiemelnünk. *Szivler József* és *Takács Gyula* alakításának értékét némi operett-többlet mérsékelte. A fiatal *Balázsi Gyula* nem tudott feloldódni szerepében, erőfeszítése a modorosságait hangsúlyozta. – A bányászok ruhája szürke, sziklaportól, sártól, verejéktől mocskos. Ebben állnak a színpadon is, de az életük friss, meleg színeivel, sebeivel.

A dokumentum-színpad rég nem újdonság, ám teljesjogú színházzá még ritkán sikerült válnia. Vagy nem is vált? Az *Uránbányászok*kal a magyar színházművészet néhány határozott lépést tett a dokumentumműfaj elsajátítása felé.

*

A májusi színlap Arisztophanészt hirdet – ránk maradt komédiáiból az utolsónak ismert *Plutoszt* –, majd ez a szerény sor olvasható: „Arany János fordítása nyomán mai színpadra írta: Katona Imre." És mindez szó szerint igaz! A pécsi színpadon Arisztophanész szólalt meg, kétezer-háromszázhatvannégy év messzeségéből mai életünk kinos-nevetséges sebeihez, viszketegségeihez ért. Pukkadozunk a nevetéstől, a könnyünk is csorog, néhol a keserűségtől talán, hogy lám! – emberi világ-

gunk abban a mélységben, ameddig Arisztophanész ismerte, leleplezte – nem sokat változott. Olyasmikről szólt, olyan életényekről, amik a dolgok, az életünk magvába zártak. Igazi költő volt. Hogy ilyen „közelről" szólaljon meg újra, ahhoz nem kellett más, csak egy *társszerző*. Olyan hozzáértő, beleolvadó, belőle minden lényeget kiemelő, kiteljesítő, ráhangolódó, ötleteiben egyszellemű, bátor ízlésű, amilyennek *Katona Imre* bizonyult. Munkáját sem az „átdolgozás", sem az „aktualizálás" fogalma nem jellemzi hiven; olyasmit hajtott végre, amire alig van példa, de amit mindig óhajtanánk: *összekötötte* (és nem: átköltötte!) Arisztophanész archaikus *egykorúságát egy mai, kortársi ízlésvilággal*. Az eddigi megújító kísérletek általában zenével, revűvel, kiugró aktualitásokkal próbálták „fölgazdagítani", illetve gyengéd törlésekkel szalonképessé finomítani a mocskosszájú, töredékes klasszikust. Katona Imre nem enyhitette a szókimondását – átvette; nem látványos betétekkel toldotta meg – funkcionális részeket faragott a fragmentumokhoz, és organikus egészet alakított úgy, hogy a komédia-előadás kerete s a tulajdonképpeni komédia kötetlenül átjátszik egymásba. Az eredeti szövegből keveset hagyott el (kötelező, illetve pillanatnyi utalásokat, melyek a hajdanvolt, athéni világhoz szóltak), keveset ritkított (pl. a hagyományos agon replikáit), sokat toldott hozzá, de minden új sorát, jelenetét az arisztophanészi szellem tüzén gerjesztette. Más darabjaival is gazdálkodott; témáit, élceit, ötleteit, egyéb komédiáinak fölhasználta. Azt hiszem az igazat találta el abban is, hogy a Gazdagság urát (Plutoszt) és a Szegénység asszonyát (Péniát) egy szereplőre szabta rá. Előbbi a tétlenül nyert jólét, utóbbi a szükségtől sarkallt munka „jótéteményeivel" szolgál. Míg az egyiket az emberek utálják, a másik az embereket útálja meg; az egyiket kiüldözik, a másik önszántából hagyja el őket. Olyan ellentétek ők, akik (amelyek) dialektikus oldalak, egységben kell élniük, elválasztva romlást hoznak a világra. A szocializmus embere már tudja ezt, hát imígy fordítja le a mitológiát. – Az ókori görög színház az „Ismerd meg önmagad!" – misztérium alkalma (temploma) volt, ez adta mértékét a tragédiának és komédiának. Katona Imre is ezt a mértéket követte, Arisztophanésszel együttműködve segít önmagunkba, önmagunkra látni. Ilyenek vagyunk – meg kell szakadni a röhögéstől, de azért sírva is fakadhatunk. Ilyenek vagyunk – nyugtalanít a háborgó tudat, közben hasunkat fogjuk a nevetéstől. Arisztophanésznak – mint minden nagy drámaírónak – nem a szavai halhatatlanok, hanem a helyzetei, a viszonylatok, amiket megteremt. Az adaptáció ezekre épített.

Az évad folyamán egy nagyon rokonszenves színházi tendencia kezdett kibontakozni Pécsett. Az új szándékoknak nemcsak eszközei, nemcsak céljai, nemcsak produkciói látszottak, bemutatkoztak „meggondolt gondolatú", tiszta, életteljes művészi elvei is. A *Plutosz*ban a színház *játék*-elve dominált. Azt játszották, hogy kétezer-valahányszáz évvel ezelőtt játsszák, amit mindnyájan játszunk, hogy ne lássék a játékunk. A bevallott játék ráismertet a leplezettre, a leplező szándékúra. Az elv a színház ősi axiómáinak egyike, de most leplezetlenül mutatkozott. Amit látunk – csak *játék*, nem mintha-valóság; s a játék az, ami – sok-sok szatirikus szemvillanással – a *való* életre kacsint. Itt senki nem lényegül át, senki nem azonosul, mindenki *megmutat* valamit belőlünk. *Karinthy Márton* ezúttal is kitűnően irányította az előadást ebben a tónusban, ezzel az elviséggel. A brechti színházhoz van legtöbb köze. Elveit következetesen váltja gyakorlatra: jellemző ötletekkel, biztos ízléssel találja ki, hogy mivel lehet valamit, valakit meg-, el- vagy kijátszani. A játék pulzusa csak egy-két jelenátkötésnél hagyott ki másodpercekre, ezeket nem húzta elég feszesre a rendező. Munkájának fő értéke, hogy nem csupán a darabot rendezte, egyúttal Arisztophanészt juttatta szóhoz minden mozzanattal; s milyen elevenbe találóan! Rátalálásszerűen ilyesmi nem történhet, a legmélyebb tudatosság kell hozzá. Erről győz meg Karinthy nyilatkozata is (olvasható a műsorfüzetben). A szerzőt, a „Költőt" akarta fölvezetni a mai színpadra. Sikerült.

A játszó együttes elsősorban nem egyéni osztályzataival, de kitűnő „átlagával" aratott megérdemelt sikert. Persze ehhez mindig szükséges néhány kiváló „tanuló". *Faludy László, Kézdy György, Paál László, Szegváry Menyhért* – ilyenek. Ha ját-

szótéri galerit alakítanának. Kézdy lenne, aki mindig kitalálja, mit játsszanak, s miközben részt vesz benne, kritikusan figyelné önmagát és a többieket: betartják-e a szabályokat? Faludy lenne a fő tréfamester, aki magát sem kímélve, esendőségét bevallva a többieknek oda-odapörköl. Szegváry a legvidámabb kópé-ártatlansággal nézne a szigorú felnőttek szemébe: nem csinálunk semmi rosszat, mi igazán csak játékból játszunk... Paál László lenne a Nemecsek, mindig azt játszaná, amit a többiek akarnak, de azt nagyszerűen. Ez a színpadi négyesfogat rozoga szekeret is elhúzna, a *Plutoszt* – röpíti. Jól felzárkózik melléjük *N. Szabó Sándor, Harkányi János, Bobor György* és – el ne felejtsük! – *Sólyom Kati*. A dúsbájú és tyúkeszű menyecske szerepében *Joó Katalin* nem találta a maga színészegyéniségét, míg *Takács Gyula* többféle alakban is harsogó önbizalommal, operettkedéllyel feszített. – A vakító világoskék játéktér áttetsző tisztasága fölött, mintha Hellász ege ragyogna, sehol nincs árnyék, nincs homály. A szellem napvilága süt.

*

A krónika itt megszakad, jóllehet a színház még júniusra is tartogat új bemutatót, Bulgakov *Menekülés*ét. A nyomdai határidő azonban kényszerít, hacsak nem akarunk a tavaszi színházi estékről egy őszi Jelenkorban beszámolni.

Az évad hát folytatódik; annyi már biztosan tudható, hogy a pécsi színház egyik legszínesebb szezonja volt. A továbblépés energiái is benne feszülnek már.

TAXNER ERNŐ

SZÍNHÁZI LEVÉL BUDAPESTRŐL

Nagyon régen nem mutattak be annyi új magyar színművet Budapesten, mint az 1975–76-os évadban. A bőség zavarában csak egészen röviden szólhatok a József Attila Színház két sikeres előadásáról. Az egyik bemutató szerzője – Göncz Árpád – műfordítóként, a másiké – Kaló Flórián – színészként szerzett magának rangos nevet, mielőtt a színpadi szerzők sorába lépett. Műveikben közös erény, hogy mindketten jó szerepeket írtak. Azaz Göncz Árpád mindössze egyet: a *Magyar Médeia* című monodrámájában pompás lehetőséget biztosított Szemes Marinak kitűnő színészi képességei bizonyítására. Kalló Flórián *Mai történet*ében sok jó szerepet adott, s melléje mulatságos, könnyű cselekményt – csipetnyi szatírával. Műve és az előadás nem több és nem kevesebb vidám szórakoztatásnál. Göncz Árpád vállalkozása mélyebb igényű: az antik mítosz elemeit egy modern asszonyi tragédia kibontásához használja föl. Ugyanakkor azzal, hogy mondanivalóját és kitűnő valóságismeretét, jelentős nyelvi erejét egyetlen szerepbe sűrítette, lemondott a színpadon megjelenő összeütközésekről. Az az érzésünk, kissé fölöslegesen szegényítette el drámáját.

Nem lehet László Bencsik Sándornak a Thália Színházban bemutatott *Anyaföld* című színművéről anélkül szólni, hogy ne jusson eszünkbe a *Történelem alulnézetben* című dokumentumdrámájának tavalyi sikere, az évad egyik legizgalmasabb előadása. Mostani munkája végig nem gondolt, kidolgozatlan alkotás. Sok fontos és időszerű kérdést vet föl: az ősi tanya lakóinak maradiságát a falu átalakulásának föltartóztathatatlan folyamatával; az öreg parasztasszony kupori, könyörtelen va-

gyon őrzését menye korszerű, semmi erkölcstelenségtől vissza nem riadó szerzési vágyával, a falun és városon oly sokszor látható munka közbeni munkakerülést a szenvedélyes tettvággyal állítja összeütközésbe. Olyan pillanatban fordul a magyar falu felé, amikor ott még együtt él a régi az újjal, s az utóbbihoz egyaránt hozzátartozik a repülőgéppel szimbolizálható nagy technikai lehetőség, valamint a feketekávézásban és öltözködésben kimerülő „kultúrált" életforma. Megjelennek a színpadon az ebben rejlő drámai magnak olyan markáns képviselői, mint az ősi tanyához foggal-körömmel ragaszkodó idősebb parasztember (Szirtes Ádám erőteljes alakításában), riadozó felesége (Horváth Teri), konok édesanyja (Komlós Juci) és mások. Ugyanakkor néhány szereplő – főleg Rátonyi Róbert – a televízió szilveszteri kabaréinak hangulatát hozza magával a nézőtéren nagy nevetéssel fogadott „bemondásaival", szegény Harsányi Gábor pedig – más fiatal színészekkel – egy modern hangvételű társadalmi dokumentumdrámát próbálgat. Az anyagból írhatott volna akár egy jó népszínművet, sőt talán valamilyen kabarét is, de bármelyiket választja a kínálkozó lehetőségek közül, mindegyiket meg kell írni – a szó művészi értelmében. Ezen az irodalmi kidolgozatlanságon nem segítenek sem a beékelt statisztikai adatok, sem Kazimir Károly rendezői tudása.

Csurka István *Eredeti helyszín* című új tragikomédiája nem csupán a közönséget hódította meg messze átlagon felüli mértékben, de szinte egyöntetű kritikai elismerést is aratott. Az első „titka" Csurka szatirikus érzékenysége, kiváló íráskészsége, szellemessége, nevettető képessége és kiváló színpad ismerete. Tragikomédiája hálás rendezői feladatot adott Horvai István kezébe (aki kitűnő humorérzékkel élt a lehetőséggel) és nagyszerű szerepeket kínált az előadás szereplőinek. A kritika általános elismerésének „titkát" abban kereshetjük, hogy Csurka ezúttal megtalálta a szatirikus társadalmi vígjáték mindig igen kényes belső egyensúlyát. Csurka társadalomkritikai kérdésének lényege húsbavágó: ahhoz a mindenki által tapasztalt ellentmondáshoz nyúl, hogy miközben a társadalom elvi síkon a *munkát* jelöli meg az érvényesülés alapvető értékmérőjének; a gyakorlatban viszonylag széles körű lehetőség nyílik ennek megkerülésére, az erkölcstelen ügyeskedésre. Csurka kérdése igen éles, s hogy félre ne érthessük: a hasznos munka nélküli érvényesülést a lopás erkölcsi kategóriájába sorolja mondván, hogy a tolvaj téeszraktáros vagy a zöldséges ugyanolyan jogtalan és erkölcstelen úton szerez magának anyagi előnyöket, mint az, aki a tőle függőktől (ügyfeleitől, szolgáltatásaira rászorulóktól, betegeitől stb.) a társadalom által egyszer megfizetett munkájáért pénzt kíván; vagy aki nem végzi el a kötelességét – mert képtelen rá –, mint a darabban szereplő neves rendező. A kényes egyensúlyt Csurka azáltal biztosítja, hogy a kérdés érvényességi körének átmérőjét egyszerűen figyelmen kívül hagyja. Olyan közeget választ, amely – amellett, hogy a művészet, így a filmkészítés szakmai „titkaira" mindig kíváncsi közönség érdeklődésének előterében áll – alapvető egyedi sajátossággal rendelkezik. Azt ugyanis senkinek nem jut eszébe kétségbe vonni, hogy a traktoros, aki mérhető mennyiségű földet ellenőrizhető minőségben fölszánt, vagy a szövőnő, aki hasonló feltételekkel bizonyos méter szövetet gyárt, a maga területén nem ügyeskedhet: tényleges, hasznos munkát végez a fizetéséért. Ezzel szemben a filmgyártásban (és az élet néhány más területén) sem a munka hasznosságát, sem a mennyiségét nem lehet mérni, legföljebb becsülni. A kívülálló nem bírálhatja el, hogy a rendezőnek a színészekkel folytatott hosszú – fizetett – beszélgetése milyen arányban fölösleges locsogás és milyenben nélkülözhetetlen szakmai előkészítő munka. Azt is csak nagy általánosságban lehet megmondani, hogy egy film (művészi alkotás) nagyon jó, vagy nagyon rossz; az ennél finomabb ítéletek soha nem egészen egyértelműek és többnyire vitathatók. Csurka darabja például általános vélemény szerint jó, de bizonyára megoszlanának a vélemények, ha X., Y., Z. műveihez viszonyítgatnánk. Nem véletlen, hogy ebben a közegben van Csurka igazán elemében. Itt remekül szatirizálható helyzeteket, figurákat, viselkedési típusokat talál. Amikor azonban a darabbeli filmvígjáték ürügyén az általánosabb érvényű szatíra lehetőségei kerülnek előtérbe, közhelyeknél nem jut tovább. Igaz, a

maga művén belül éppen ezekre van szüksége. Ugyanakkor a Nagy Színésznő (Sulyok Mária) és a Rendező (Bárdy György) vitájában mégis szükségesnek érzi annak érzékeltetését, hogy az igazi művész minden körülmények között vállalja az igazság kimondását, és a leglehetetlenebb helyzetekben is képes megragadásra. Különös módon a színmű mégsem a Nagy Színésznő kimondott fölismeréseitől kap a választott közegen túlmutató mondanivalót, hanem a néző saját mindennapi tapasztalataiból. Ebből adódik, hogy az – amúgyis túlságosan egy helyben topogó – első rész vitáit kissé hosszadalmasnak éreznénk – ha Csurka szellemessége, sok nevettető ötlete erre időt hagyna.

Néhány olcsó és fölösleges vígjátéki sablon-elemet a második részben is találunk, de itt a cselekményt egy csapásra mozgásba lendíti a várva-várt „első asszisztens", Szerdahelyi Kis (Tordy Géza) színre lépése. Az első rész mondanivalója az üresfejű, hiú, modoros, szakmájához mit sem értő, külsőségekkel hatást gyakorló, az igazi kérdéseket süketen hallgató, magánügyekkel foglalkozó, lényegbe vágó útmutatás helyett frázisokat puffogtató Rendező tehetetlensége; a másodiké a tehetséges, fölkészült, művészi érzékenységgel bíró Szerdahelyi Kis aktivitásának kifejezése. A drámai elemet e két élesen ellentétes magatartás hordozza. Csurka azonban – a komédia kedvéért – a szatíra torzító tükrébe helyezi összeütközésüket. Ennek eszköze a Nagy Színésznő és a filmgyártás hivatalos vezetését képviselő Böröczker elvtárs (Somogyvári Rudolf) belépése a konfliktusba. A Nagy Színésznő a maga póztalan, egyszerű, minden hivalkodástól mentes emberségével és művészi elkötelezettségéből fakadó igazságvágyával a dráma kiélezését segíti el; Böröczker elvtárs, aki a divatos szólamok szajkózásában, hozzá nem értésében és üres pózolásában a Rendező megfelelője, az összeütközés elsimításában érdekelt, mivel – a művészi értékkel persze nem törődve – minden áron eredményt akar, hiszen ennek elmaradása botránnyal, álértékek és üres hírnevek leleplezésével fenyegetne. Ennek érdekében ad – korlátozott – alkotási „szabadságot" és lehetőséget Szerdahelyi Kisnek, sőt kész pártfogásába venni – amikor meggyőződik róla, hogy megfélemlíteni nem tudja. Maga Szerdahelyi pedig elfogadja e kompromisszumot, s a könnyebb, de majdnem bizonyosan tévútra vezető lehetőséget választja. Csurka keserű szatírájának „archimedesi pontja", hogy a Nagy Színésznővel szembesítve a Nagy Tehetség árulását világossá teszi, hogy nem csupán a külső feltételekről van szó, hanem a belső tartás, az emberség hiányáról is. Az Ember és az Úgy tisztelete nélkül Szerdahelyi Kis tehetsége, tudása és cselekvő készsége kiürül, lélektelenné, művészietlenné, középszerűvé válik, eltorzul. Horvai István rendezése ennek az erős morális alapra épített, az egyszerre komoly és ugyanakkor végtelenül mulattató szatírának a groteszk humorát erősítette föl. Színészvezetését dicséri, hogy a kisebb szerepeket játszó színészek remekül mutatják meg azt a fásult, középszerű közeget, amely pontosan tudja ugyan az „igazi" értékrendet, de önzése kedvéért lemond róla. Sulyok Mária Nagy Színésznőjének súlya, Bárdy György Rendezőjének és Somogyvári Rudolf Böröczker elvtársának divatos pózolása, belső tartalmatlansága biztosítja a komédia egyensúlyát. Hármuk mellett Tordy Géza fásult, majd robbanó, s végül fáradt közönybe süllyedő Szerdahelyi Kise kiemelkedő színészi teljesítmény. Színpadi jelenlétük páratlan színgazdagságot kölcsönöz Csurka valóban remek tragikomédiájának.

Csurka elismeréséhez hasonló – de ellentétes – egyhangúsággal fogadta a kritika Horvai István másik Pesti Színházbeli rendezését, a *Kreutzer szonátát*. A kissé túlzó elmarasztalás oka, hogy a Lev Tolsztoj regényét színpadra átdolgozó Gyurkovics Tibor fölösen tisztelte a kalsszikus mestert, meggondolatlanul sokat átvett erkölcs-filozófiájából. Pedig ez az átdolgozás ügyesebb, ötletesebb az egyre szaporodó regényadaptációk átlagánál. Gyurkovics figyelmét Tolsztoj művében egy – az elmélkedő válási statisztika fényében – különösen időszerű kérdés, a házastársi együttélés válsága ragadta meg. Úgy látszik, csak a bűnbánattól lázas, beteg lélek öngyötréséből származó salaknak tekintette Pozdnisev, „földbirtokos, nemesi marsall" vallomásainak nagy részét, s figyelmét arra – a vallomást illusztráló epizódokban –

érzékelhető kérdésre összpontosította, hogyan jöhet létre látszólag minden külső befolyástól mentesen egy házasság anélkül, hogy a feleknek egymáshoz szóló mondanivalója, közös gondolata, érdeklődése, célja legyen; s aztán hogyan kell az így létrejött kapcsolatnak ellenséges feszültséggel föltöltődnie. Erre rezonál a vallomást hallgató útitársnő a vasúti kocsi fülkéjében, aki magányosságában az emberi együttérzés szükségességére és saját élete elrontására döbben rá. A megértés és együttérzés olyan alapfeltétel, hogy hiányában az ember szükségszerűen válik a vele közösségben élők ellenségévé – valóságban, vagy szándékában: gyilkosává is. Ez a modern és mindennapos dráma izgathatta az átdolgozó képzeletét Tolsztoj idegen világában, de túlságosan sok járulékos elemet vett át, s ezek unalmassá, sőt helyenkint bosszantóvá teszik az előadást. Nem segít ezen Drégely László szellemes díszlete, amely egy függöny fölhúzásával vasúti fülkéből tetszés szerinti helyszínné változtatható – a jelenből gyakran az emlékezés múltbeli színterére váltó játék igényei szerint. Nem segít, hogy Horvai rendezése a XIX. század végi orosz élet fojtottságát a hangulatok erős színeinek festői hatású megidézésével húzza alá a világítás segítségével. Nem segít az útitársnőt játszó Béres Ilona jeles teljesítménye; különösen azért nem, mert a többi – hálátlanabb – szerep alakítója halovány; Somogyvári Rudolf pedig nem tud mit kezdeni szövege „filozófiájával", s ezért hisztérikusra formálja a főszerepet.

Szokatlanul nagy várakozás előzte meg a Nemzeti Színház *Csongor és Tünde* bemutatóját. E várakozás egyik oka, hogy a színházi-irodalmi közvélemény évek óta úgy érzi: eljött az ideje és lehetősége Vörösmarty remeke újra felfedezésének. A másik ok, hogy az előztes hírek szerint a Nemzeti Színház különös gonddal készült a bemutatóra, amelynek rendezőjéül Sík Ferencet kérték föl. Sík Ferenc rendezésében a sok unalmas, félig sikerült *Csongor* után egy szokatlanul érdekes és a Nemzeti Színház színpadára új szellemet hozó előadást láthattunk; a várt *esemény* azonban elmaradt. Úgy látszik, a dráma színpadi újrafelfedezéséig hosszabb út vezet, mint sokan gondoltuk. Ennek a mostani bemutató fontos állomása lesz. Voltaképpen nem csodálkozhatunk, hogy az összes korábbi próbálkozásoknál határozottabban szakítva a *Csongor* bemutatók színházi hagyományával, Sík Ferenc nem tudott minden kérdést megoldani. Valószínűleg sehol a világon nem kerül színpadra olyan nagy irodalmi alkotás, amely több gondot okozna rendezőjének a *Csongor és Tündé*nél. A mű megírásakor Vörösmarty nem ismerte a színpadot, és ez máig óriási nehézségek sorának okozója. Csak fokozza e nehézségeket az a hosszú meg nem értés, amivel a mű irodalomtörténetünkben találkozott. Gyulai Pál, akinek nézetei az első – hagyományt teremtő – bemutató rendezőjét alapvetően befolyásolták, teljesen érzéketlen volt azon mélységek és szépségek iránt, amit a zseniális Kölcsey is csak második olvasásra vett észre – saját bevallása szerint. Gyulai után Lukács György és Babits majdnem egyidőben fedezték föl a *Csongor és Tündét* az irodalomban, föltárásukról, főleg pedig a mű értelmezése körül újabban kibontakozó filológiai munkáról a színház nem látszik tudomást venni.

Csak helyeselni lehet, hogy Sík Ferenc teljesen elvetette a korábbi fölfogást, amely légies, finom, „fehér" szerelmi történetet, költői „tündérezést" és gyönyörű versekbe foglalt bölcselkedést látott Vörösmarty művében. A folklór és a népi színjátszás felől közelítve a drámához kibontotta vaskosságát, nyers humorát; a nagy művet egyfajta vásári komédiának fogta föl. E termékeny szempontból születtek Schäffer Judit jelmezei. Ennek megfelelően viselnek népies hímzésű ruhát a főszereplők, busó maszkot az „ördögfiak"; és ennek megfelelően festettek nagy vörös „bohóc" foltokat Ilma arcára, öltöztették – a kút mélyére utaló – kék-zöld rongycsikokba a vasorrú bábának maszkírozott Mirigyet. Ilma „bohóc foltjain" kívül nincs is ebben semmi vitatható. Kevésbé világos a díszletet helyettesítő kötél függöny funkciója; ebben is el kell azonban ismerni a népi motívumokat stilizáló „tündérfa" kitűnő megoldását. Ugyancsak elismerésre méltó Csányi Árpád színpadterének kettőssége: kívül a szilárd, belül az ingoványos kör-terület remek lehetőséget biztosít a játék folyamatossá tételéhez. Sík Ferenc fölfogásának telitalálata a három „ördög-

fi" szerepe és beállítása. Mintha egy ősi, kultikus eredetű népi játékból lépnének elő, félelemkeltő szándékú maszkjukhoz nyers, szilaj játékosság párosul. A lét állati összetevőit, az állandó éhséget, a életfenntartásához szükséges könyörtelenséget, durvaságot, a játéknak marakodássá fajulását hozzák magukkal. Nincs értelme számonkérni Vörösmarty elképzelését arról, hogy az ördögfiak serdületlen gyerekek, annyira betöltik drámai szerepüket. Szacsvay László, Felföldy László és Benedek Miklós féktelen kedvű, erejükkel, kedvükkel kezdeni mit sem tudó falusi legények, akik nemcsak mozgalmassá teszik a színpadot, de gyors, szilaj ritmust is adnak az egész előadásnak. A dráma elején kiemelkedően nagy színészi teljesítmény Ronyecz Mária Mirigy alakítása. Ő is a népképzelet világából lép elő, elhisszük neki, hogy bűbájoló képességű boszorkány, hogy titokzatos praktikákkal uralkodni akar a világban, hogy képes söprűn lovagolni, és kanlidérceknek parancsolni; ugyanakkor egyszerre hétköznapi kerítő, varacskos kő, a kút zöldes vízének kápráztató csillogása és szerencsétlen, lányát is elvesztő vénasszony. Később Ronyecz Mária mintha elbizonytalanodna, nem találja (és látni fogjuk: nem is találhatja) szerepének dramaturgiai funkcióját. Talán ide vezethető vissza, hogy nem bízik eléggé gazdag színészi eszköztárában, és néhol Gobbi Hildát utánozza. Fiatalsága alapján olyasfajta szerepfölfogást is el lehetett képzelni, mint a feledhetetlen Majczen Máriáé volt a veszprémi előadáson, aki az öregségi komplexusból magyarázta Mirigy gonoszságát. Itt Mirigy gonoszsága nem szorul magyarázatra: a dráma mélyrétegéből, a népképzelet babonás világából lép elő, ahol ő a rontás megszemélyesítője.

Teljesen figyelmen kívül hagyja a dráma sokrétű mondanivalóját az, aki az Éj királynőjében Vörösmarty filozófiai mondanivalójának egyedüli megszólaltatóját és ezért a legsúlyosabb szereplőt véli. E felszínességet legföljebb Kohut Magda nagyerejű alakítása mentheti, aki az Éj monológját valóban az egész játék ellenpontjává teszi. Anélkül, hogy teljesítményét csökkenteni akarnám, hozzá kell tennem: ezen az előadáson az Éj súlyát növeli a három allegorikus figura, a Kalmár, a Fejedelem és a Tudós teljesen téves fölfogása és helytelen alakítása. Különösen Agárdi Gábor és Csurka László hibáztatható ebben, Őze Lajos Tudósában – a visszafogottabb színészi eszközöknek köszönhetően – fölsejlik a figura tragikuma és ezen keresztül Vörösmarty filozofikus mondanivalója. Példamutatóan jó viszont Ledér ugyancsak nehéz szerepében Császár Angéla. Rikító túlzások nélkül, a lélektani dráma finoman kidolgozott kibontásával viszi színre e szélsőségek között ingadozó jellemet. Különösen abban a jelenetben remekel, amikor magányosan várja a Mirigy ígérte gazdag és szép ifjút; s fölcsigázott vidám várakozása az idő múlása következtében lassan kiürül, kiábrándult szomorúságnak, mély keserűségnek adja át a helyét; hogy aztán a nevetséges Balga okozta csalódás énjének durva felét, utcanő „szakmájának" begyakorolt fogásait tolja előtérbe.

A folklorisztikus rendezői elképzelésbe jól illeszkedő Balga–Ilma kettőst alakító – Pathó István és Vörös Eszter – egyaránt győzik eredetiséggel, ötlettel, humorral nehéz szerepüket. Kettőjük közül Vörös Eszter alakítása színesebb, gazdagabb. Azt a bővérű, eleven szellemű falusi menyecskét formálja meg, akiben természetes vágyak égnek, aki minden helyzetben föltalálja magát, aki kellő iróniával kezel, játéknak tekint minden földtől elrugaszkodó álmodozást. Bodnár Erika Tündéjét már nem lehet ilyen egyértelműen dicsérni. Alakításában erősen érződnek a szerep mélyebb értelmezésének hiányosságai. Nagy érdeme, hogy a földre hozta ezt a korábban „égi származása" miatt túlságosan légiesnek, testi vágyak nélkülinek képzelt hőst. Amikor Ilma parasztasszonyi természetességével az úri kisasszony mesterkéltségét, tapasztalatlanságát kell szembesítenie, akkor – és általában mindig, amikor Vörös Eszter humora, jókedve magával ragadja – jó. Csongorral való kettőseiben is ő adja a többet, a természetesebbet; ő adja a színeket és gyakran a humort, az iróniát; de a Csongort alakító Téri Sándor olyan gyenge, hogy ez kétes értékű elismerés.

Sok kitűnő jelenet, magával ragadó részlet, bátran mondhatjuk zseniális rendezői ötlet után a néző Csongor tanácstalan mosolyát viszi magával útravalóként. Alig-

ha csupán a tehetséges fiatal Téri Sándor rovására írható, hogy úgy játssza végig az egész előadást, mint aki egy szót sem ért abból, ami körülötte történik. Helytelen lenne Sík Ferenctől egy meghatározott *Csongor* értelmezést számonkérni. Azt azonban senki nem vitathatja, hogy a dráma végén – a vele és körülötte történtek hatására – Csongor már nem az a céltalanul körbejáró fiú, aki úgy érzi magát, „mint elkapott falevél, kit süvöltve hord a szél". Legföljebb azon vitatkozhatunk, miben és mi által változik meg, de magán azon, hogy a filozófiai dráma az ő tudatában játszódik le, a –megint csak vitatható – tanulságok benne érnek meg, ma már nem lehet vitatkozni.

Úgy látszik, a rendező erőfeszítései kimerültek abban, hogy a darab látványosságát biztosítsa. Ez sikerült, s megközelítési módja rokonszenves, érdekes, de azt azért nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a *Csongor és Tünde* nem egészen vásári komédia, hanem gyakran és lényegében filozófiai dráma is. Azt még elnézhetnénk, hogy kimaradt e filozófiai dráma egyik lényeges eleme, a Nemtők jelenete, amelynek harsogó optimista és riadt rettenete Csongor elkeseredését hivatott – nem ellensúlyozni, hanem – más oldalról megvilágítani. Az azonban egészen föltűnő, mennyire nem tudja a rendező saját díszlettervezőjének kitűnő megoldását, a biztos és ingoványos látható elkülönítését, kihasználni. Amit Vörösmarty a szavak, versek, a nyelv iróniájával érzékeltet, a színpadon bizonyos jelenetek szilárd vagy bizonytalan talajon játszatása fejezhetné ki. Gondolok például az álom és való alapvető kérdésére. Idáig azonban – úgy látszik – az elemzés nem hatolt. Az előadáson nincs funkciója az idő múlásának, a tér leküzdése kérdésének, mindannak, amivel a költő filozófiai igénnyel szembenézett. Vörösmarty *Csongor és Tündé*jében ugyanis nem egy tétova gyermekifjú kóborol számára ismeretlen és közömbös világban, ahol a mesék tündérhonát keresi; hanem egy költői érzékenységű (és álmú) fiatalember kénytelen szembenézni a rosszal, gonosszal, a pusztulással, a lét törvényeivel és a szerelemmel, a végtelenbe – szépbe és jóba – húzó vággyal. Az előadásban nem bontakozik ki, hogy az egyes szereplők törekvései, a különböző példázatok milyen hatást gyakorolnak egymásra. A dráma belső összefüggésrendszere kidolgozatlan. Ezért dicsérhetjük csak azokat a szereplőket, akik a műben függetlenek a visszahatásoktól. Minél bonyolultabb egy-egy hős szerepe a cselekményben, annál bizonytalanabb fölfogása. A *Csongor és Tünde* minden írott fogalma, minden költői képe többértelmű. (Értelmezésükre nem térek ki, mert többféle megközelítés lehetséges.) E többértelműségnek azonban ezen az előadáson nincs tere, mert elsikkad a hangulatok, írói beállítások többértelműsége is. Elsikkad a vaskos népi humor és a filozófikus költői finomság szüntelen egymásba játszatása, elsikkad a magafeledkezett játék és a kétségbeesésig rezgő intellektuális döbbenet egymás utáni váratlan kibontakozása és megszűnése; elsikkad a dráma megrázó erejű belső ritmusa. Túlságosan egynemű lesz az előadás. E szigorú kritikát kimondva azonban nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a mű sok értékes-érdekes elemét mellőzve ugyan, Sík Ferenc az évad egyik legeredetibb előadását vitte a Nemzeti Színház színpadára.

Összegezésül elmondható, hogy a magyar drámák tavalyi elkeserítő apálya után idén örvendetesen sok új mű és néhány fontos fölújítás eredményeiről számolhattam be. A tavalyi mélypontról budapesti színházaink ismét tisztes színvonalra emelkedtek. Az évad hozott néhány igen jó előadást, noha váratlan fordulat, kiugró törekvés nem következett be.

JOBBÁGY KÁROLY

Szentendrei búcsú

Vujicsics Tihamér emlékének

I.

A Szábornán túl, lenn a völgyben,
a tímár-templom udvarán
gyülekezik már megbűvölten
körben pár hívő, sok pogány.
Kint még a nyár villan utolsót.
A Duna zöld tükre fölött
asztalra csapnak egy tök-alsót
viharvert vízi ördögök.
A dombon arany csorog végig
a még lihegő zöld tövén,
– érleli az Ur vörös vérét
fürtökbe zárva – körbe vén
falakon kúszik fel az este
a köveket lilára festve.

II.

PROFÁN KÖNYÖRGÉS

Im, itt a szent Preobrazsenszka
falai közt, dadogva cseng a
„Goszpodi pomiluj!"

Kiszivárog a törött ablak
résén füstje a hódolatnak:
„Goszpodi pomiluj!"

Reszkető hangon néhány kántor
fujja – hátran a pálinkától –:
„Goszpodi pomiluj!"

De bennem, belül is kibuggyan
a jajgatás, a Jaj! hogy is van?
„Goszpodi pomiluj!"

Tört életemnek lassan vége,
hogy is jutottam ily sötétbe
„Goszpodi pomiluj!"

hiába ég a szentelt gyertya,
a bronz állvány hiába tartja
„Goszpodi pomiluj!"

utam, mit jártam szenvedéllyel,
nem látom, hol vétettem én el.
„Goszpodi pomiluj!"

Csak lengek, mint a harang nyelve
rozsdásan, tompán félreverve.
„Goszpodi pomiluj!"

Ám nem szállok fel, mint az ének.
Szél vág a föld sziklás szinének.
„Goszpodi pomiluj!"

Bizony, bizony, már ötven múltam,
és hangom sincsen, megnémultam,
„Goszpodi pomiluj!"

de itt, hol lenget sok borostás
szentet az öreg ikonosztáz,
„Goszpodi pomiluj!"

talán a néma újra szólal,
hangja ha nem is altatódal,
„Goszpodi pomiluj!"

kinyögi még az élet drága
szépségeit az éjszakába.
„Goszpodi pomiluj!"

Bűnös vagyok, és mindahányan,
kik állunk ünneplő kabátban,
„Goszpodi pomiluj!"

azok vagyunk. A tömjénfüstben
jelenj meg, megbocsátó Isten!
„Goszpodi pomiluj!"

Bűnösökön, könyörülj rajtunk!
Eressz be majd, azon az ajtón!
„Goszpodi pomiluj!"

De ha lehet, még várj kicsinykét,
hadd lessük meg a lányok ingét.
„Goszpodi pomiluj!"

Hadd ölelhessünk még néhányat,
sóhajtsuk ki a forró vágyat,
„Goszpodi pomiluj!"

mielőtt testünk sírba szédül,
adj pár szép napot menedékül.
„Goszpodi pomiluj!"

Áldd meg azokat, kik eljöttek,
s várják a táncot már körötted,
„Goszpodi pomiluj!"

S azokat is, akik most távol
vannak, lelkük messze világol
„Goszpodi pomiluj!"

s ide repülnek gondolatban,
velünk vannak e pillanatban.
„Goszpodi pomiluj!"

Add, hogy jövőre mindahányan
itt toporogjunk majd vidáman
„Goszpodi pomiluj!"

s várjuk, lessük, míg szerteárad
édes hangja a tamburának
„Goszpodi pomiluj!"

De addig is békén bocsáss el
még egy hármas keresztvetéssel
„Goszpodi pomiluj!"

Vár a kalács, a talpunk viszket . . .
Bocsáss meg gyarló híveidnek!
„Goszpodi pomiluj!"

III.

SZOMORÚ KÓLÓ

(Feljegyzett ritmus: —⏑⏑⏑|—⏑⏑⏑
—⏑⏑⏑|—⏑—

Már kavarog kinn a kertben,
perceg, remeg, zeng a húr.
Néhány félénk szoknya lebben
– finoman még, nem vadul –.
Vannak, akik énekelnek
– dünnyögve kelt rác dalok –
(évek-törte hátak, mellek,
szélcserzette domblakók).
Felemelik biztatónak,
üvegből isszák a bort,

bukdácsolva, mint a csónak
ring a dallam, síp rikolt.
Sátrak öble szineket vet,
mézes ízű a kalács;
előbb csak az öregebbek
lépte nyomán reng a rács.
Legények, összefogódzva
– fényes szalag, csupa tűz,
szénfekete tubarózsa –
daluk vígan kergetőz:

(Másik feljegyzett ritmus: ◡◡–|◡◡–
◡◡◡◡|◡◡|–)

Gyere már! Gyere már!
Gyere, teli a pohár!
Az anyád, az apád
soha nem ismerne rád.
Ez a dal, ez a dal
vén, de szánkon fiatal!

Török elől menekülve
raktuk ezt a templomot,
lelkünk hogyha megehülne,
zengedezhessünk nagyot.
Ide hát, ide hát!
Mind az, aki jóbarát.

Megkeresztelt óhitűnek
gyertyák közt a pópa rég.
Rugdalództam sírva, ő meg
nyakonöntött újra még.
Ide még! Ide még!
Ki mondta azt, hogy elég!

Úgy is vége. Nem sokáig
fujják itt már ezt a dalt.
Az ifjúság másat áhít,
furcsa ritmust, fiatalt.
Ez a tánc, csupa ránc,
multba húzó iga-lánc.

Pedig de szépen csilingel,
de jól esik hallani.
Lesz jövőre a helyünkön
aki zengi, valaki?
Valaki, valaki,
ki el tudja játszani?

De most még van, ha csak néhány,
akad egy kertre való.
Isten áldja, aki szép lány,
s itt pörög a viganó.
Aki jött, ide jött,
ide mindenek előtt:

Nézzük csak, hogy ki hiányzik?
Itt van a két Vujicsics?
Sztoján itt! – Szakálla látszik. –
de Tihamér sehol sincs.
Elrepült, elrepült,
a helye még ki se hült.

. . . . . .

Jaj, Istenem! Ki dalol majd?
Jaj, de nehéz ez a nap?
Éppen most utolsót sóhajt?
– fején napfény sugarak? –
Csupa tűz, csupa láng . . .
Ki gyujtotta mialánk?

Sírni kéne! Sír a kóló,
elhallgat a furulya.
Csend van, örökkétig szóló,
lehullt a nap mosolya.
Ide áll, oda áll,
velünk táncol a halál.

Adjon Isten békességet
szolgájának, aki tán
egy perc alatt porrá égett
épp e vidám délután.
Daloltunk, de után . . .

. . . . . .

Már csak nekünk furulyázik,
ha lesz búcsú ez után.

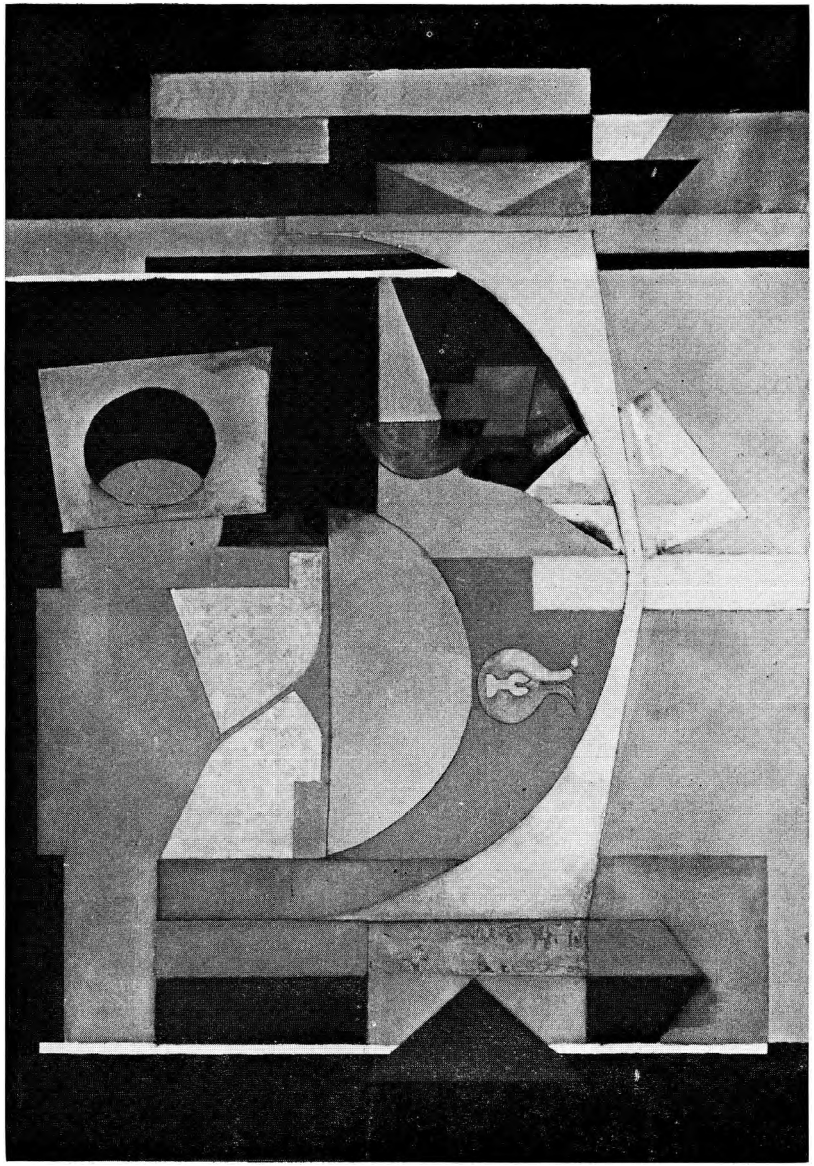

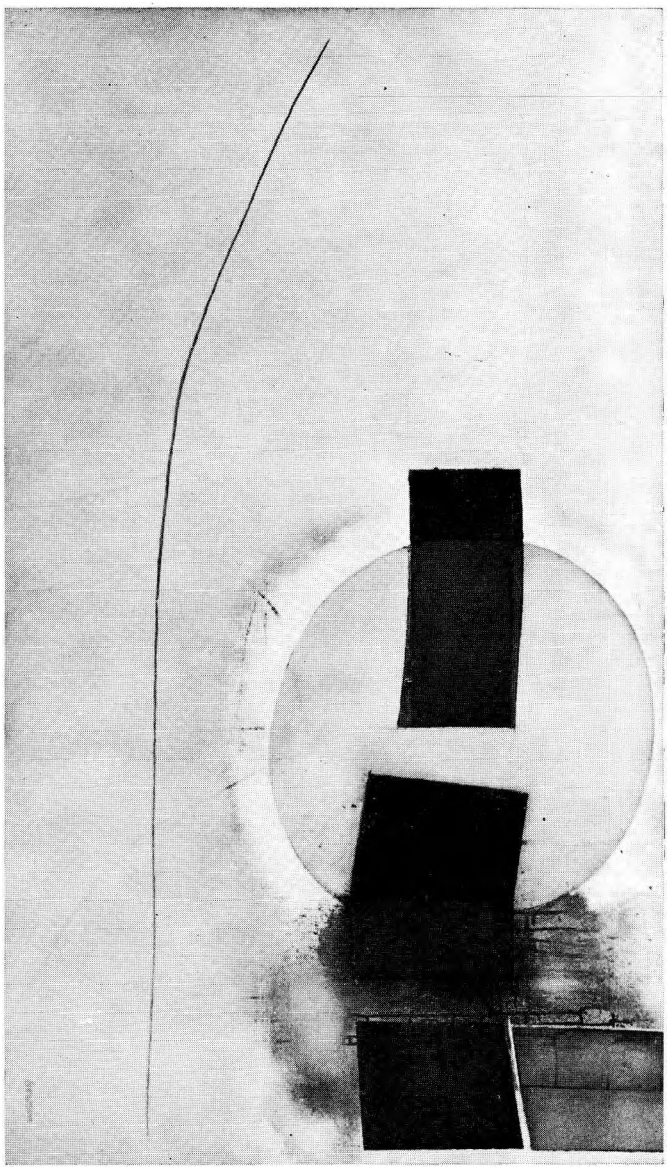

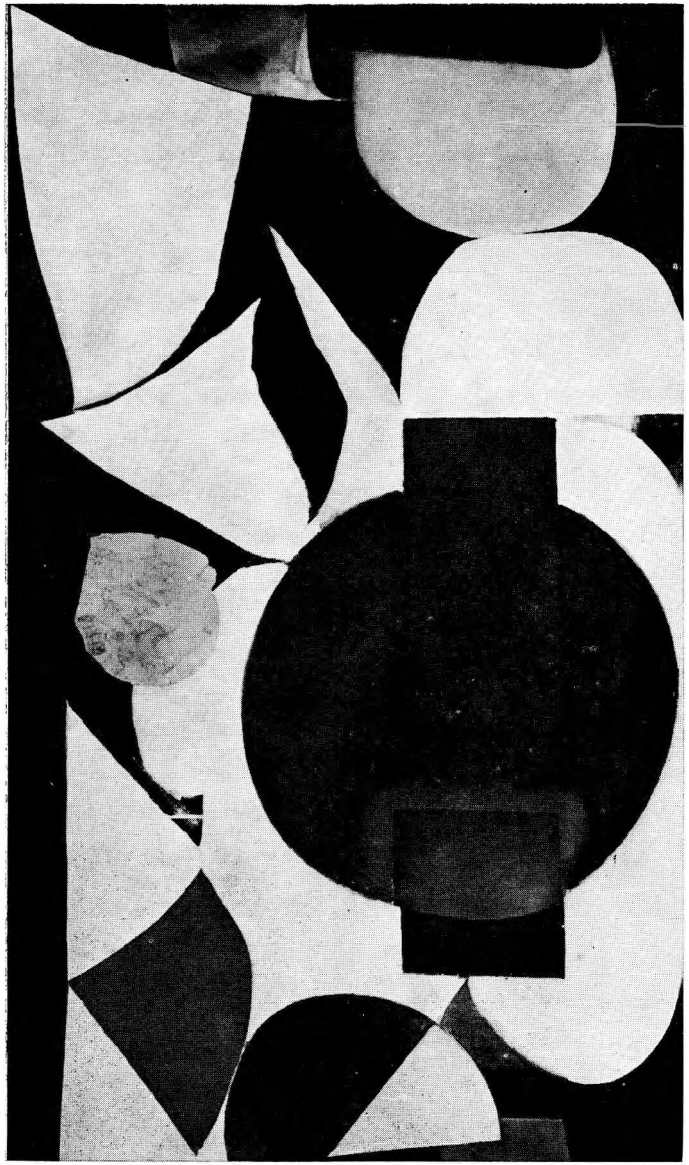

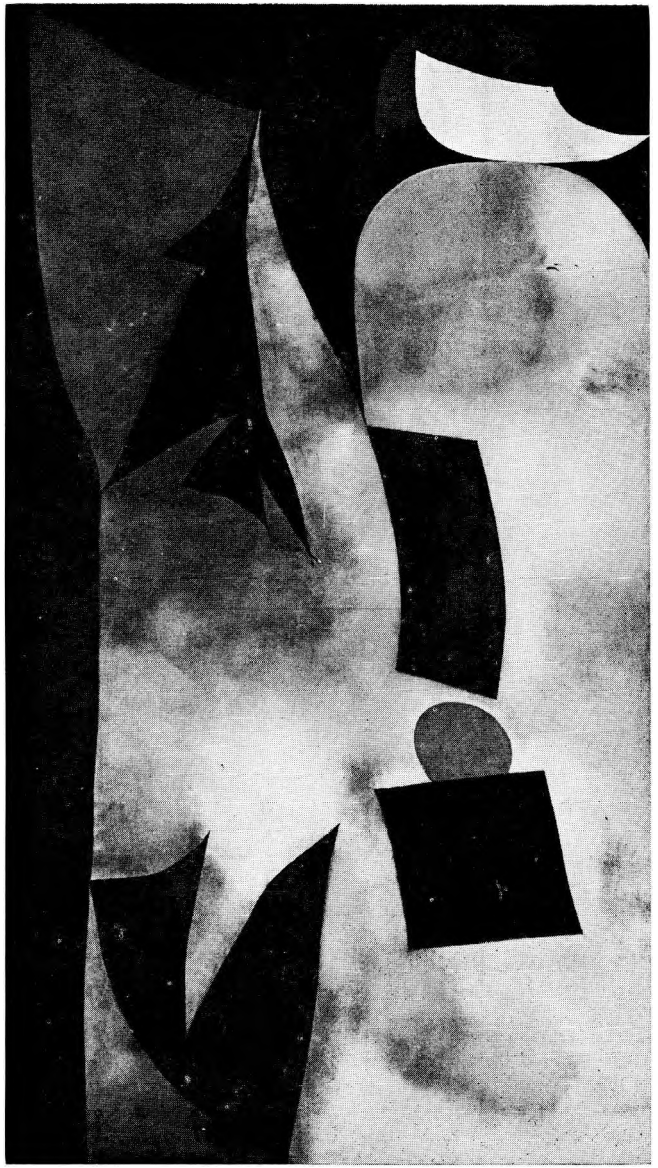

LÁNCZ SÁNDOR

KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

Szentendre – Gerzson Pál

A kortárs művészettel foglalkozó művészettörténet-írás – csak látszólagos az ellentmondás a kortárs és a történet fogalma között – legérdekesebb – és legvitatottabb – kérdései közé tartozik hazánkban a szentendrei művészet alakulásának ügye. Már Ferenczy Károly óta látogatják a festők Szentendrét, majd 1928-ban alakult meg a Szentendrei Festők Társasága; a figyelem mégis azóta terelődött a városra, amióta itt bomlott ki Vajda Lajos életműve, s mellette jónéhányan indultak el innen művészi pályájukra, s Szentendrét vallották művészetük ihletőjének. A megjelent írások terjedelmes kötetre rúgnának: a viták középpontjában a „szentendrei iskola" léte vagy nem-léte áll; más szóval topográfiai fogalom-e a magyar modern képzőművészetben Szentendre vagy szellemi, azaz kibonthatók-e a harmincas évek végén, a negyvenes évek elején keletkezett művekből bizonyos közös vonások. A vita még korántsem tekinthető lezártnak, noha az kétségtelen, hogy azok a művészek az itteniek közül, akik a felszabadulás után az „Európai Iskola" közösségéhez tartoztak, egy konstruktív, szimbolista vagy sajátosan magyar szürrealista irányzat képviselői: ezeket szokás „szentendrei iskola", vagy „szentendrei festők" elnevezéssel illetni.

E rövid áttekintés is jelzi, hogy eléggé összetett problémával állunk szemben; kibogozását még csak nehezíti a művészek érzékenysége. Az egészet tovább bonyolítja az, hogy a közelmúltban új művésztelepet avattak Szentendrén, s itt egy tucatnyi fiatal művész telepedett le. De már őket megelőzően is jó néhányan választották alkotó tevékenységük színhelyéül a kies várost. Ezek közül a fiatalok közül csak viszonylag kevesen vállalták fel a „szentendrei festészet" hagyományait – abban az értelmezésben, ahogy azt fentebb, az Európai Iskola esetében jeleztük. A kérdés: mi a változás napjainkban? Alkalmazható-e egyáltalán a „szentendrei festészet" kifejezés napjaink művészetére vagy tágabb értelmezésben a „szentendrei művészet" fogalma, vagy csupán úgy, hogy „művészet Szentendrén"? Hiszen az előbbiek közé eddig sem sorolt be amúgy igazán a fauves hagyományokat továbbéltető Czóbel, sem a nagyszerű Ilosvai Varga István, Pirk János, hogy a Szentendrei Festők Társaságának más tagjait ne is említsem. Röviden: *mi a helyzet ma Szentendrén?* Erre a kérdésre keresett választ az a kiállítás, amely a Magyar Nemzeti Galériában került megrendezésre. Ez 1975 végi állapotában „merevítette ki" az itt élő és idetartozó művészek munkássága szüntelen változásának folyamatát, s így teremti meg az alkalmat arra, hogy szembenézzünk a felvetődő kérdésekkel. Ezt azonban nem segíti a fanyalgás, mely szerint a Galéria „felparcellázza" a magyar képzőművészetet, sem az, hogy más – részlet-témákat – javasolunk az egész helyett. A kiállítás rendezője, Mucsi András művészettörténész alapos és körültekintő munkát végzett a művek kiválogatásával és azok értelmező elrendezésével.

Mielőtt a művek taglalásához kezdenénk, számba kell vennünk egy alapvető változást a város életében. Míg korábban – talán nem tévedünk, ha ennek határát az ötvenes évek végében jelöljük meg – arról beszélhettünk, hogy Szentendre viszonylag zárt település és ez segítette az itt élő, és idetartozó művészeket abban, hogy az általánosan elfogadott illuzionista valóságábrázolással szemben – e település sajátosan összetett szellemiségéből merítve, attól áthatva – egy másfajta képi világot termetsenek, napjainkra ez a zártság feloldódott. Ma már a város alig

több, mint egy pezsgő szellemi életet élő, gazdag múlttal rendelkező fővárosi előváros. Szentendre jellege változott meg: s ez nem maradhatott hatás nélkül az itt keletkező alkotásokra sem. Ennek nyomait megtaláljuk a kiállításon is.

A tárlat nagyszerű művekkel tiszteleg a közelmúltban eltávozottak emléke előtt: mind *Kmetty János*, mind pedig *Czóbel Béla* nagyszerű művekkel van képviselve. Mellettük a régi „szentendrei festészet" képviselőinek művei sorakoznak: a legszembetűnőbb művészetük megújulása. *Anna Margit* művészetében egyre erősebben árad az a merészen torzító, a vásári giccsek színeit kölcsönző képi világ, amelyben az élet elemi megnyilatkozásairól, az emberi együttélés hosszú századok során kialakult, de napjainkra megfakult konvencióiról vall. Egyfajta triviális művészet felé hajló világ ez: attól csak egy hajszál választja el, de éppen ettől válik nagyszerűvé. Igényessége, gondolatai mélyen gyökereznek mindennapiságunkban: konvencióinkat támadja. Közülük is kimagaslik a tárlaton bemutatott Bohóc, e sorozatának chef-d'oeuvre-je: ezen megrázó módon szól a clown-pár – ez a képek nyelvén többnyire magát a művészt jelenti – extrémen zaklatott életéről. *Bálint Endre* művészetében összefoglalásnak lehetünk szemtanúi. Kevés művészünk jár ilyen elszántsággal a magaválasztotta nehéz úton. Miután felismerte a mítoszteremtés lehetetlenségét és elveszett – az elidegenedés következtében – a tárgyábrázolás valaha létező totalitása, a népi kultúra és az anyagi világ emlékeinek jelentés-maradványait fogja egy bálinti színvilág visszafojtott gazdagságával nosztalgikus szellemidézésébe. A „déjà vu"-t emeli fájdalmas, szívszorongató költészetté: s most „nosztalgikus szürrealizmusának" (Szabadi) újabb állomásaként ikonosztázokban fogja egybe a tárgyakat és lebegő alakokat. A motívumok ez új, teljesebb együttese a színek közegében különös, egyéni asszociációkká formálódik. *Szántó Piroska* a természet – s benne és általa az élet – olthatatlan szerelmese. Az utóbbi esztendők az ő művészetében is a gyors beérés, magáratalálás évei: elmélyült, gazdagodott. Gazdag változatosságú alkotásain mindig ugyanarról szól, ha más-más szimbolikával is: a gyász és a remény, az elmúlás és a fennmaradás, a kétség és a megbizonyosodás dialektikája foglalkoztatja. Míg korábban fehér alapon dolgozott, most tért rá a fekete alapú képekre, s az ezekre épülő zöld–fehér színvilággal vall arról, hogy minden gyötrelem ellenére a megújulás, a természetből áradó fény segít győzelemre mindnyájunkat. Nagyszerű alkotásai a látszólagos pesszimizmus ellenére is alapvetően optimisták, az élet nagyszerűségét igenlik. *Vajda Júlia* is új korszaka képeivel jelentkezik: korábbi alkotásainak finom, puha színekből szőtt folt- és vonal-struktúráit, amelyek folyammal átszőtt terep hatását keltették, s a művész sorsát valami köztes állapotnak fogták fel, most változatos formájú, többnyire négyszöghöz közeledő szabálytalan alakzatok váltották fel: ezeket a képmezőn laza láncolatban szórja szét; közülük néhányat színnel tölt ki. Az új, talányos alakzatokkal új összefüggéseket feszeget.

Barcsay Jenő művészete korábban hatalmas ívet írt le a természeti kép tisztázott rendszerbe építésében, majd a színbeli konstruktivitás képi törvényeit kutatta; újabban kvázi-figurák, félig nyitott ajtók és ablakok többértelműen asszociálható képi rendjét építette ki. *Deim Pál* művészete vezet át bennünket a „szentendrei festészet" klasszikusaitól napjaink művészetéhez. Talán ő az egyetlen, aki szinte teljességében felvállalta a szentendrei örökséget: Vajda, Gadányi és Barcsay művészetének egybeötvözésével alkotta meg, építette ki képi világát. Művészetében a provinciális barokk, a szerb szakrális hagyomány, meg az emberalakok jelzései fondónak össze; az organikus és a dekoratív szintézisét teremtette meg, egy nagyon áttételes képi jelentéssel. Műveinek e nagyon steril világában is meg tudta őrizni a mese és a mítosz csodáját. Kiemelkedik közülük napjaink ismeretlen katonájának síremlék-terve, a „Minden értelmetlenül elhalt ember emlékére" monumentuma.

A „szentendrei festészet" hagyományaihoz kapcsolódik két fiatal művész alkotásaival: mindkettő a mítoszteremtéssel próbálkozik. *Klimó Károly* festészetében azonban a látvány már alig-alig sejlik fel, csupán a képcímek utalnak rá vissza. Igen jellegzetes „piszkos" színei a bálinti színképzés módját követik, s a motívum

– pontosabban ennek töredékei – ebbe épülnek bele. *Kóka Ferenc* műveit egy, a szürreálisba oltott líraiság jellemezi, amelyekben életünk képeit az emlékezés szintjén kívánná egy modern mitoszba egyesíteni. Ennek lehetetlensége teszi töredékessé mindkettőjük munkásságát, noha különösen Klimó alkotásai igen finomak, gazdagok.

Ezzel nagyjában-egészében végeztem is a régi változásainak felmérésével; nem kívánok itt mindenkiről szólni, aki a kiállításon szerepel, sokkal inkább a jelenség vizsgálatára szorítkozom. Az új gondolatokat tolmácsoló alkotások közül elsőként *Korniss Dezső* képeiről kell szólni. Korniss mindig is a saját útját járta: a felszabadulás utáni évek – sikertelen – mitológia-teremtési vágya után a szerkezetes alakzatokban csurgatott vonal relatív automatizmusa foglalkoztatta. Az elmúlt évek során a szürmotívum-sorozat tagjaival lépett a nyilvánosság elé. Legújabb műveiben geometrikus formákat alkot, sík háttér elé vont párhuzamos vonalakat: ezekben igen elvontan, szűkszavúan fejezi ki magát. Nem túlzás talán e képeket a jéghegyhez hasonlítani: a látható rész inkább csak utal arra, amit ki akar fejezni velük. Ha értelmezni kívánjuk e műveket, az is csak áttételes módon lehetséges: olyan fogalmakkal társíthatók, mint a tisztaság, mely strukturálisan az idegen szubsztanciáktól való mentességet, morálisan a megtisztítottat, metafizikus voltában pedig az abszolútat, a véglegest foglalja magában. Színei az ún. posztkubista térre alapozódnak, azaz a síkfelület különös hangsúlyt kap s kerüli az átmetsződéseket. Így Korniss új alkotásai elsősorban vizuális és fogalmi sztereotípiáinkat kívánják támadni. Közel áll ez a gondolat az Anna Margit képeihez is: míg azonban Anna sohasem lép túl a képalkotás bizonyos konvencióin, s ez szorosan egybekapcsolja őt a közönséggel, Korniss nemigen ügyel arra, hogy nézői közül hányan képesek őt követni meredek útján: alig ad fogódzót számukra. Képi világa ezúttal alig több szegmentumnál, meglehetősen szűkösnek tűnik: nem ad megbízható segítséget sem a világ elrendezéséhez, sem az ítéletmondáshoz, amely pedig korábban munkált művészetében – csupán a tiltakozás hangja szól belőle. Rokon az ő alkotásaival a *Gy. Molnár Istváné* is, aki a hard-edge szigorú, elvont konstruktivitásának útjára lépett grafikáival. Mindkettőjük útja a látható természeti világgal való szakítás, és a matematikai alapú és elvontságú formateremtés: céljának a valóság jelenségei mögé való behatolást, a valóság struktúrájának a felfedezését is vallja. A kitűzött cél és a megvalósult mű között azonban óriási szakadék tátong: mindez azonban elsősorban korunk művészének nehéz helyzetét tárja elénk.

A többi festő és grafikus munkássága is a magyar piktúra hagyományaival – még a Szentendrén megújított hagyományaival is – radikális szakítást mutatja, s inkább a kortárs egyetemes művészet irányzataival mutat rokonságot. *Bartl József* és *Csik István* festményei azonban alig lépnek túl azon a szinten, amit tapintatosan „követői" szintnek nevezünk. *Kocsis Imre* hiperrealista felfogásban festett képeivel szintén látásmódunk konvencionalizmusát, beidegződöttségét támadja: a fotó precizitásával[1] látott tárgyak bemutatásával kérdőjelezi meg azt a képet, melyet a technikai eszközök nyújtanak a körülöttünk levő világról. Ezzel a nagyon tárgyias, „sachlich", a legapróbb részleteket is bemutató előadásmóddal tehát Kocsis Imre nagyon is közel áll gondolatiságban Korniss és Gy. Molnár szubtilis elvontságához.

Új vonása Szentendrének a szobrászok léte. Alkotásaik igen eltérőek, mind szellemiségükben, mind a művek színvonalát illetően. *Papachrisztosz Andreasz* bemutatott bazalt-portréi igen kevéssé voltak képesek azonosulni az ábrázoltak egyéniségével, megmaradtak a külsőség szintjén. Mélyebb, gazdagabb a *Ligeti Erika* plasztikai világa: Arnolfinije a Van Eyck-i alak újjáteremtésével sajátos kettősséget, múlt és jelen különös, Szentendrén amúgy is jelenvaló elevenségét fejezi ki. *Asszonyi Tamás* érmei ezúttal is finoman elgondoltak, érzékenyen mintázottak. A többi plasztikai alkotás ahhoz az egyetemes áramlathoz igazodik, mely visszanyúl a geometriához s annak formakánonjából származó elemeken alapulva, építi önnön világát. A legteljesebb értékűnek az architektúrával is összhangba kerülni kívánó *Farkas Ádám* szobrai bizonyultak; művészetét láthatólag Vajda Lajos késői rajzai inspirálták – akár-

csak a *Rajki Lászlóét* is, de ő nem tud túllépni ezen – Farkas szobrai e mezsgyén indulva, bontják ki a problémákat térben. Legkifejezőbb művei közül a „Dunaparti szobor", mely szimmetriára, az elemek tökéletes egyensúlyára épül, s a két tag kör alakú, térben kibomló kiöblösödése olyan meghitt intimitással hajlik egymás felé, mint két szerelmes. A tiszta geometriával konstruált, arra épülő műbe is belepakodott – akarva, nem akarva – az emberi érzelem: ez emeli túl a művet az elvont számításon. *Csikszentmihályi Róbert* munkásságában is örvendetes változás figyelhető meg. Művészete mindig is erősen az anyag vonzásában maradt, legyen az élő fa, vagy a földből előkerült rozsdás vas-forma. Most túllépve a naturalizmuson, a kubizmus tér-plasztikáira emlékeztető, de nagyon expresszív formavilággal kívánja ábrázolni, megragadni a mozgást. „Aréna" című kompozíciói a ló-test tömegének igen erős átírásával, megnyújtásával egyszerre fejez ki valami ősit és ma jelenvalót.

A számbavétel után az összegezés maradna hátra – úgy gondolom azonban, ez már elhagyható: az elmondottak beszélnek önmagukért. Szentendre, e kies Pest-környéki város, betöltötte művészettörténeti szerepét: napjainkban otthont ad egy sereg művésznek. Ezek között van ilyen is, olyan is, akárcsak Pesten, Miskolcon, Vásárhelyen, vagy máshol ebben az országban, vagy szerte a világon. Ez a kiállítás egyik legérdekesebb – korábban is sejtett, de most művekkel is alátámogatott – tanulsága.

*

Gerzson Pál műveit a közelmúltban láthattuk a Műcsarnokban. Főiskolai tanulmányait 1953-ban fejezte be: így alkotásai, művének kialakulása ugyancsak érdekes kérdést vetnek fel: hogyan újult meg a magyar képzőművészet az után a cezura után, amelyet az ötvenes évek elejének helytelen művészetpolitikai intézkedései eredményeztek? A hagyomány szerves fonalának megszakadása után – minthogy vissza kellett térni a 19. századi festészet kiapadt medréből – az egész nemzedékre a *hogyan* kérdése meredt. A kivezető utat több irányban keresték a fiatalok. A legismertebb a Kondor Béla útja: Hieronymus Boschtól éppúgy nyert ihletést, mint a szürrealizmus vízióitól és az expresszionizmus indulatiságától, s a reneszánsz mesterek szívósságával és állhatatosságával hozta létre szimbólumteremtő gondolati festészetét. Más utat jártak meg azok, akik az alföldi festészet világához csatlakozva, ember és természet, ember és munka öröknek és változatlannak vélt kapcsolatára építettek Vásárhelyt. Újabb lehetőséget találtak azok a művészek, akik a Vajda Lajos példáján, valamint az Európai Iskola szürrealista szárnyának munkásságán kívántak épülni: ők az ikonok önfelmutató festészetéből igyekeztek saját útjukat kibontani. A posztnagybányai piktúra Bernáth Aurél képviselte világából kétfelé vezetett út: az egyik a Csernus Tiboré, aki túllépve a látvány festői szépségein, a tárgyi világ motívumait a konkrétság érzékiségével állította reflektorfénybe, s e fokozottan hangsúlyozott motívumokat új összefüggésbe helyezve, teremtett új szimbólumokat. A másik út a Kokas Ignácé, aki ugyan sokkal lassabban, körülményesebben – már ahogy ez természetéből adódott – alakított ki egy nagyon kötött, moralizáló, töprengő sejtelmes világot, amelyben a látvány mind átírtabban alkalmazott jegyeiből épített szerkezetet.

Gerzson Pál más utat keresett magának. A magyar festészet egyik folytathatatlannak vélt útját folytatta: Egry művészetéhez kapcsolódott piktúrája. Többször hangsúlyozta nyilatkozataiban, hogy képi világának kialakításában Cézanne és Egry inspirálta. Hogy Cézanne miképpen vonzotta, talán nem kell boncolgatni: a 20. század festészetének igen sok alkotója vezethető vissza a „múzeumok művészetéhez" hasonlóan festett képeire. Egry példája és útja, képeinek konstruktív világa többféle módon is inspirálta Gerzsont; vonzotta maga a példa is, azé az Egryé, aki a századelő egyetemes piktúrájának változásaira ráérezve, a Balaton világában lelte meg e változások hazai realizálásának módját. De hatott Gerzsonra minden bizonnyal az a színekre épülő rendbefoglalt képi világ is, mely a húszas-harmincas évek nagy alkotásait jellemzi: a színek jelképi értékének alkalmazása, az a szilárd, de rejtett

szerkezet, mely az Egry képek sajátja. De nem maradhatott hatástalan az a társadalmi felelősség, a szabadság vágyának az az elementáris kisugárzása, a mély gondolatiság sem, mely Egry művészetéből árad.

Gerzson keményen megküzdött önnön szuverén képi világának a kialakításáért. A hatások – valóságos vagy vélt hatások – egész sorát szokták felsorolni. Németh Lajos például egy korábbi írásában Domanovszky és Hincz példáját említi a magyarok közül, de ennél is fontosabbnak tartja a kubizmusnak, illetve az ebből sarjadó irányzatoknak a tanulmányozását. A jelenlegi kiállítást méltatók Kandinszkijt emlegetik, Kleet és Martynt. Mellette legalább ennyi joggal emlegethetnők a futurizmust – a mozgás funkciójaként megjelenő teret – és Henry Moore-t: a tér és a plasztikai forma egymásbafonódását, a belső energiák kifejezésének eszközeit leste el tőle. Mégis azt kell mondanunk: aki ennyi mindenkitől tanult, az talán mégis legtöbbet önmagából merített. Gerzson következetes, átgondolt munkával jutott el a látvány lefestésétől, annak hangulati értéket képviselő visszaadásától egy szuverén piktúráig. S hogy e hatásokat mind felismerjük vagy felismerni véljük, annak oka munkamódszerében van. Mindig a látványból indul el: az élmény mindig elsődleges jelentőségű nála. Ezt azonban saját képalkotása szempontjából értékeli, elemeit átrendezi, s a motívumokat, vagy azok választott részleteit újfajta szerkezetbe rendezi. Ezt jól láthatjuk sorozatain: egy-egy téma többször visszatér, más-más megoldási szinten; egymás mellett több téma foglalkoztatja, s egyszerre több képen dolgozik. Végül is a természetből nyert motívumkincs újjáteremtődik a képeken: a tektonikusan rendezett világban a részletek formai gazdagsága, a színek sokrétű, de mindig gondosan összehangolt változatossága egyaránt jelképes. E jelképek néha nehezebben követhetők, máskor kézenfekvőbbek, de mindig egy kérdéskör körül mozognak: ember és társadalom kapcsolatának problémáiról szólnak. Az egymással szembeállított két fej az életben, a társadalomban meglevő kettősségek, egymást feltételező és tagadó ellentétek kifejezője; a madár sűrűn megjelenő alakja általában a lélek kifejezője, de nála nem egyszer a sors vagy az emberi tragikum értelmezésében szerepel; a természet gazdag burjánzása az élet gazdagságát, mindig megújuló voltát példázza.

Az utóbbi évek során Gerzson művészete változott: előbb feldúsult, majd egyszerűsödött. A változást jól jelzi az *Egry* című kép két változata. Már korábban is tapasztaltuk, hogy az anatómiai hűséget képein a gömb- és hengerszerű idomok architektonikus rendje helyettesíti. A két képen a kompozíció hangsúlyát a kör- és téglalap-formák cirkuláló ritmusa adja, két kürt-forma bekapcsolásával. Míg azonban az első változat dekoratívabb, síkszerűbb felfogásban épült, forma- és színvilága is egyszerűbb, addig a második a színek fény-telítettségével válik gazdagabbá, a színes hajló formák teret építenek, de egymásmögöttiségükkel és el-elmozdulónak ható vonalaikkal mozgást is. Így az *Egry II.* című képen Gerzson olyan komprimált képi önkifejezésig jutott el, melyben festészetének egyik csúcsát üdvözölhetjük.

Innen szükségszerűen vezetett tovább az út a kifejezés egyszerűsödéséig. Az *Egry II.* motívumokkal gazdagon telített képsíkját egy sokkal egyszerűbb, de mindig nagyon színes képi világ váltotta fel. E művein a formák száma mérséklődött, ezzel arányosan viszont megnőtt a méretük. S ami az új képeket jellemzi: még nagyobb szerephez jutott a szín – mind annak téri értéke, mindpedig szimbólumhordozó szerepe. S amit külön is alá kell húzni, mert napjaink magyar festészetében nem gyakori jelenség: Gerzson annyira érzékletesen-szépen festi képeit, oly gazdagon, finoman, érzékenyen traktálja egymáshoz illesztett színeit, hogy alkotásai a gondolat gazdagsága mellett a látvány örömét is nyújtják a nézőnek. E képeinek központi mondanivalója a társadalomban élő ember természeti meghatározottságának gondolata; a városhoz kötött ember örök vágyódása a naphoz, a vízhez, a termőföldhöz. A képeken a szerkezet olykor szilárd, feszes; a legutolsó műveken pedig, ahol már csak néhány nagyméretű forma és szín vall az ember és a természet kapcsolatáról, határozatlan téri értékekre épülő lebegést figyelhetünk meg – akárcsak Egry utolsó korszakának nagy képeinél. S talán a legnagyszerűbb műben csúcsosodnak e nagyszerű értékek: a *Nap* közel másfél méteres vásznának csupán a jobb felső sarkában

feszül egy sárga kör, s előtte-mögötte a barna-piros téglalapok: a vászon egésze zöldes szürke színben pompázik, melyet csupán egy vékony, meghajló barnás vonal tör meg. A Balaton világának, Egry „mindent jelentő szent vizének" új értelmezése, modern felérzése ez a kép.

Gerzson Pál az avantgarde-analízisek elvégzése után szuverén képi világot alkotott, amelyben a festészet eszközeivel vall – mindig az élmény módosító befolyásának engedve – a társadalom gondjairól, felelősséget vállalva érte, mint annak neveltje és mint az új generáció nevelője.

BODRI FERENC

MŰVÉSZETI KÖNYVSZEMLE

BOJÁR IVÁN: BARCSAY JENŐ SZENTENDREI MOZAIKJA

A kitűnő minőségű reprodukciókkal megjelent album szövegében valójában két vallomás olvasható: az esztéta és a festő egymást ösztönző, egybecsengő mondatai Barcsay életpályája eddig legnagyszerűbb és legmonumentálisabb művének születéséről, a műben testet öltő ideákról, eleven emlékekről, művészi tanulságokról és képi előzményekről egyaránt. Az elemző szintézisnek látja és vallja ezt a mozaikot a mester művészetében, a kötetben szintúgy megszólaló festő ugyanígy. Csak ő éppen az egykori emlékek és a jelenkori élmények, *Mezőség* és *Szentendre* összetetten is harmonizáló, az „érzékletesből az elvontba átívelő vonalak" benne lecsapódott szintézisének. Mi magunk az utóbbi negyedszázad egyik legmonumentálisabb alkotásának, *jelnek*, amely korunkról századokra szól. Hivatásában és szépségével felidézve nem kevés analógiát.

A sors és mű közötti párhuzam felfedése visszatérő feladat minden elemző előtt. Bojár él is a szimmetriák jónéhány lehetőségével, nemcsak az elemző részekben, de kérdéseinek megfogalmazásában is. Mintegy „rávezeti a festőt" a közösen vallott lényegre: Barcsay a maga szigorú festői elveinek és a „Szentendrén áradó barokknak" kölcsönhatását látja az alkotásban, hozzáértve mindazt, ami a műnek személyes és művészi előzménye volt. A zenei és a bartóki párhuzam sokszor visszatérő motívuma él Barcsay oeuvre-jének és a mozaiknak megközelítésében, kor és életmű, ember és alkotás szintézise.

A festő válaszaiban talán a gyermekkor emléktöredékei a legfrissebbek és a leginkább megragadók: az erdélyi ifjúkorra való emlékezésre a festőnek eddig kevés alkalma adatott. A változó fényeket tükröző víz, a vízbe dobott kavicsok gyűrűi, a csiszolt kövekkel kirakott kutak élménye, a zene iránti fogékony rajongás szinte céltudatosan vezet el a piktúrában a mozaik feszes képi rendszeréhez, Szentendre kopár dombjai a festőt a Mezőség hasonló felszínére emlékeztetik. A mozaik „monumentális jelentése" az említett és a beszélgetésben, az elemzésben még felfeltűnő analógiákban, a bizantin és a kubista tanulságok tervszerűen egybeolvasztott közösségben kereshető. A régi forma váltott modern köpenyt.

Mindezek együttesen adják a mű realista tendenciáit, amelyek felismeréséhez az elemzés, az élményes beszélgetés, a mozaikművészet madárröptű áttekintése, a jól megválogatott képanyag (közöttük nagyszerű művek: *Munkáslány, Szentendrei házak, Kapu, Boltívek, Félelem* stb., mellettük remek grafikák sora) egyaránt hozzásegít. Tizennégy képben a mozaik részletei, sajnáljuk, hogy a teljes mű egy táblán való bemutatása – akár egy összehajtogatott betétlapon – elmaradt.

A *Műelemzés* c. albumsorozat, amelyben korábban *Leonardó lovasszobrát, Bernáth Aurél freskóját, Makrisz Agamemnon emlékművét*, egy budavári barokk palota helyreállításának tanulságait (stb.) mutatták be az erre hivatottak, az új kötettel tipográfiai és reprodukciós minőségének eddigi legszebbjéhez érkezett. A szöveg az elemző és a „vallomásos" részletek összhangjával és kölcsönösségével újszerű. *(Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata)*

HOFER TAMÁS ÉS FÉL EDIT: MAGYAR NÉPMŰVÉSZET

Az egykori alapművek (A magyarság néprajza 1–4.; A magyar népművészet, Bp. 1928; 1941; 1969; Magyar művelődéstörténet; Bátky Zsigmond, Györffy István, Viski Károly, Domanovszky György, Malonyay Dezső, Manga János, Ortutay Gyula és mások könyvei) fellelhetetlensége vagy éppen horribilis ára bizonyítja, milyen eleven igény mutatkozik a ma már megmenthetetlen, fényképeken, könyvekben, múzeumokban és magángyűjteményekben őrzött népművészet iránt. A csodálatos kultúrával, tipográfiával és képanyaggal megáldott album ezt az igényt szolgálja, a szerzők munkája és a kiadó áldozata minden elismerést megérdemel már az első mondatokban is.

„A paraszti művészet... virágzása még közel van: egyes tanúi köztünk élnek, kivételesen megtalálhatók élő maradványai is" – írják a szerzők a bevezetőben, de a képanyag leginkább múzeumi vagy muzeális értékű tárgyakat idéz. Bizonyítva evvel a dolog kivételességét és mindazt, amiért az album kiadásra került: ehhez hasonló mennyiségű és minőségű képanyaggal a téma iránt érdeklődő hazai és külföldi olvasó még aligha találkozott.

A néhány ívnyi bevezető tanulmányt közel hétszáz képtábla követi, jórészben színes fotó. A tanulmány tájékoztat a népművészeti tárgyak készítésének módozatairól, a népművészet érdekesen váltakozó stílusairól, majd a magyar népművészet megkülönböztető sajátosságairól. Mindarról tehát, amit a témához egy modern kutató hozzátehet, bizonnyal feltételezve korábbi alapismereteket. A képtáblák tematikusan mutatják a tárgyi népművészet területeit: templomok, temetők, vallásos plasztikák, faluk és házak, edények, használati eszközök, házbelsők, bútorok, pásztorfaragások, kerámiák, öltözetek, hímzések, szőttesek, népi ékszerek fényképei és leírásai követik egymást a szépséges oldalakon.

Ha lesznek az albumnak idegen nyelvű változatai (bizonnyal lesznek), valójában csak akkor tudjuk igazán lemérni a könyv valódi sikerét. A hazai tízezer példány órák alatt elfogyott. De a könyvnek megőrző jellege mellett van feltáró értéke is: a hazai és a külhoni olvasó egyaránt megfogalmazhatja népünkről a maga tanulságait. Egy nép szellemét és ügyességét őrzik a formák és színek. Közöttük nem kevés megtartani és folytatni érdemest. Amit nem pótolhat a könyv: a környezetünkben kell újrateremteni. *(Corvina Kiadó)*

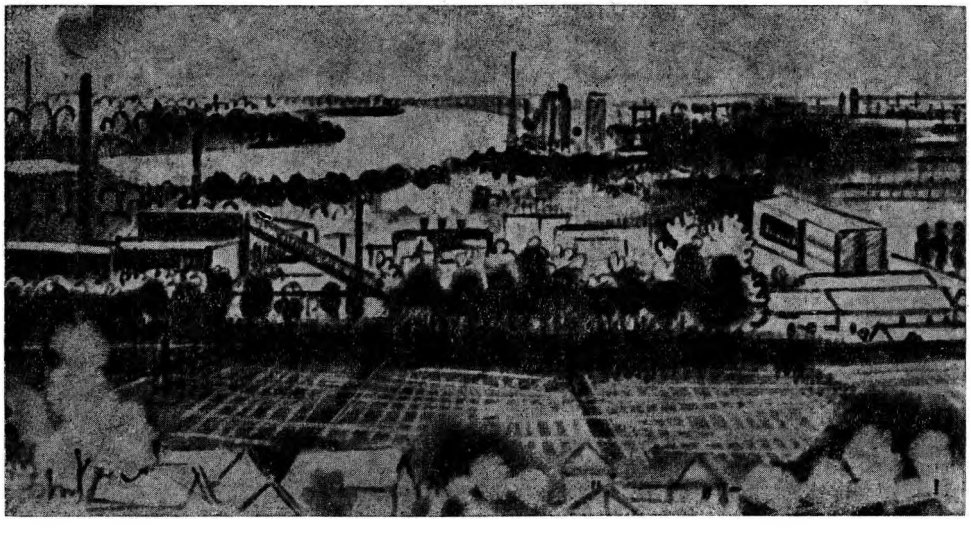

BERTÓK LÁSZLÓ

Könyörgés méltó keresztért

– Kondor Béla: Pléh Krisztus c. képére –

Atyám, nem férek a keresztre,
csak útban feléd, összeesve,
csak repüléshez rugaszkodván,
vállamhoz szegve törött orcám,
csak hajlott térddel, ájulóban,
ha már nem vagyok, aki voltam.
Atyám, ne vigy a kísértésbe,
miért hagytál el, mondd, mivégre,
felkészültem kínra, halálra,
vagyok országod hű királya,
mért növesztettél ekkorára,
ács fiát ácsok csúfságára?
Tudom, könnyebb volt fölcipelnem,
de ne dolgoztass magad ellen,
én keringek már minden fában,
hadd nyújtsam ki bennük a lábam,
nőjön nagyra, ki vállal téged,
küldj rá erősebb ellenséget.
Engem a hiány égbe röptet,
ők a nagy szárnnyal söprögetnek,
méricskélik szégyenem hosszát,
gerincük hozzá igazítják.
Pilátushoz mérik az embert,
jaj, Atyám, adj méltó keresztet!

Mindig a másik

Fojtjátok kátrányos tüdőbe
ráültök sündisznó fejére
vasalt nadrágban én is veletek
mert minden halál behegedett
langyos huzat jár lábujjhegyen
vedlett keresztek redőiben

nincs mit hát azt is megszokásból
szétdaraboltsámánpalástból
de hol a sámán? ami látszik
kövezett út fölfordulásig
tüskék menetoszlopa fölött
paplan képében ring a zöld
a halálra táncoltatott leány
mindig a másik műsorban hiány
irjuk? rendezzük? játsszuk a filmet?
vagy nyalunk csak egy törött tükörnek?

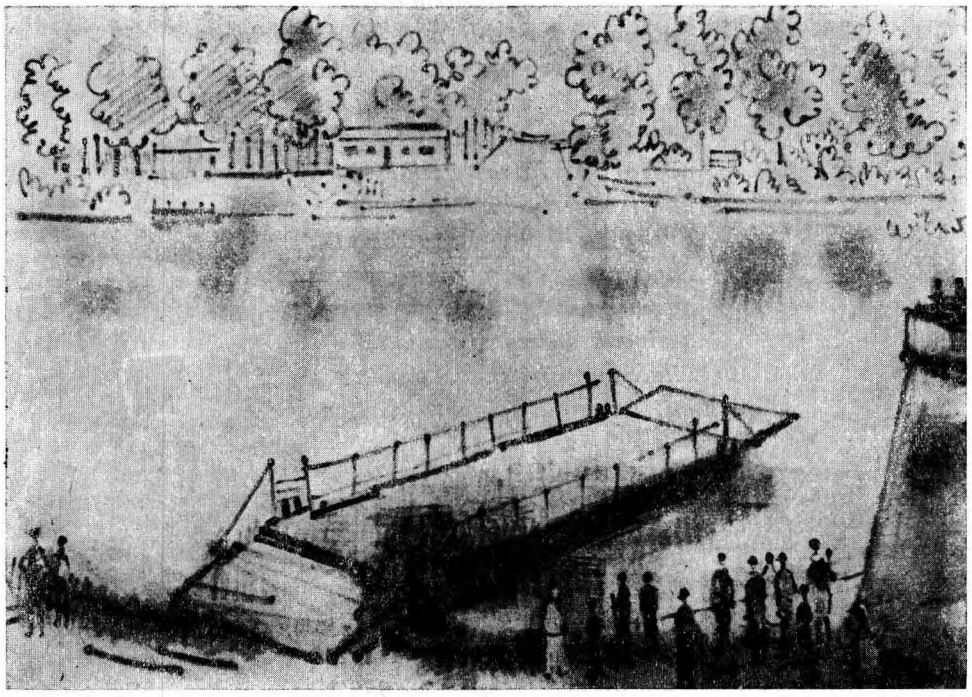

VEKERDI LÁSZLÓ

NEKÜNK MOHÁCS KELL?

(Újabb Mohács-historiográfiánkról)

„Jöttünk rossz erkölccsel rossz helyre,
Volt utonállók új utbanállóknak
S míg urfajtánk egymást s a népet falta,
Tunya álmainkat jég verte
S még a Templomot se épitettük föl."

Ady Endre: *A szétszóródás előtt*

Szervezetten meginduló honi tudományos életünk legnagyobb s valószínűleg legjótékonyabb hatású intézménye, a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók társasága 1845-ben Pécsett rendezte meg hatodik vándorgyűlését. A gyűlés résztvevői, szám szerint 447-en – a honi tudományos és közélet színe-java – Mohácson gyülekeztek, ahová legtöbben az Árpád-gőzössel érkeztek meg augusztus 8-án estefelé. „Másnap reggel hét órakor készen várta már őket a mohácsi vérmezőre történendő kirándulásra a számos előfogat; megtelvén a kocsik, először a mohácsi szőlőhegyekre vezette őket derék kalauzuk, dr. Hermann úr, és innen magasból néztek alá a régi magyar dicsőség sírjára, hazánk nagy temetőjére – a mohácsi ütközet színhelyére." Azután Kiss Károly „nyug. kapitány úr és tudós társasági r. tag" lépett elé s boncolgatta a nagy nap jelentőségét. „A mohácsi csatatéren állunk – fohászkodott bevezetőjében –, hol ezrek, az akkor élők legjobbjainak ezrei lehelték ki honszeretettel lelköket: illő, hogy egy kissé megállapodva szót emeljünk, megünnepelve e tárgy gyászos szentségét, megemlékezve a gyásznapról; hiszen mi úgyis hadias nép vagyunk, vagy kellene lennünk, és in ultima analysi mégis csak fegyver menthet meg bennünket a netalán bekövetkező veszélytől, melly ha ismét az egyetnemértés pártdühében lepne meg bennünket, olly halál verné meg fajtánkat, mellyből föltámadásra ébrednünk soha nem lehet."

Ez a „nemzeti nagylétünk nagy temetője" „hangvétel" azután hosszú időre meghatározta – legalábbis átlagában – a magyar historiográfia Mohács-szemléletét. Szalay László kritikus megjegyzéseit – mint általában – a szerzőt nagy tisztelettel emlegetve hagyták figyelmen kívül Mohács ügyében is, Takács Sándort (a néhány írni tudó történész úgy látszik elkerülhetetlen végzete) „lektürként" becsülték, illetve becsülték le, a századforduló török s magyar forráskiadásaiban többnyire példatárat kerestek és találtak, a fő honi szerzők – Szerémi György, Brodarics, Istvánffy – századelején meginduló művelődés- és kortörténeti vizsgálatát pedig megakasztotta az új Mohácsként érzett s értelmezett Trianon. Úgyhogy a kort újra összefoglaló vagy éppen újraértelmező nagy monográfia igénye sokáig föl sem merült. Elsősorban ezért és ilyen értelemben helytálló a témát ma bizonyára legalaposabban ismerő Szakály Ferenc (Nemeskürty Mohács-könyvének sikerét magyarázni hivatott) megállapítása: *„Jászay Pál* százhúsz éves, ma már elavult szemléletű

monográfiája az 1526–27-es évről mindmáig utódok nélkül áll (A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után. Pest, 1846), hacsak *Bárdossy László* aktuális politikai célzattal írott könyvét (Magyar politika a mohácsi vész után. Bpest 1943) nem számítjuk ide."

De ha új összefoglalás nem is keletkezett, létrejött számos változat, mert az uralkodó „nemzeti nagylétünk nagy temetője" paradigma nem volt túlságosan szigorú: meglehetősen nagy különbségeket engedett meg. Még a felületes szemlélő is azonnal észreveheti legalább három nagy válfaját.

Az egyik, a paradigma „klasszikus" formája az erők szétforgácsolódására, a főurak önzésére, harácsolására, kapzsiságára, elpuhultságára, a király gyengeségére, a honvédelem lagymatagságára és korszerűtlenségére, az ország kormányozhatatlanságára igyekezett hárítani a felelősséget a bukásért. Ez a „pártütés-modell" legfeljebb az ellenség számszerű erejét vette ezen kívül figyelembe, s ezt egy egységes, erős, áldozatkész és főleg katonailag – zsoldos hadakkal – fölkészült magyar állammal mindenképpen ellensúlyozhatónak gondolta. Az, hogy a török terjeszkedést miféle katonai s nemzetközi politikai tényezők segítették, a „pártütés-modell" híveiben egyáltalában föl sem merült.

A másik elmélet már sokkal körültekintőbben vagy inkább körülményesebben fogalmazta meg a nagy temetőt. Nem elégedett meg a pártütés-okozta katonai gyengeség elemzésével, hosszan méltatta a Jagelló-kor gazdasági és társadalmi viszonyait, a diplomáciai aktivitást. Számszerűen követte a pénzügyi hanyatlást, a királyi jövedelmek (adók, sóbányák stb.) csökkenését és elapadását. Ugyanakkor azt is észrevette, hogy ennek ellenére az ország gazdag volt; társadalma anyagi és szellemi műveltség tekintetében egyaránt gyarapodott. A Jagelló-korban hirtelen megerősödő rendi széttagoltság azonban kormányozhatatlanná tette az országot; a politikai hatalommá nőtt köznemesség és a bárók vetélkedése labilis új egyensúlyi helyzetet teremtett, melyben érdekük csak egyetlen területen találkozott: a jobbágyi terhek növelésében, a parasztság röghöz kötésében s minél alaposabb kizsákmányolásában. „Tragédiánk abból származott – összegezte ezt a szemléletet, legrangosabb képviselőjeként, Szekfű Gyula –, hogy a magyar nemzetet és államát megszemélyesítő király helyébe egy árnyék lépett anélkül, hogy a király feladatait bármely társadalmi osztály magára tudta volna vállalni . . . Mátyás monarchiájának nagy életenergiáit senki sem vezette többé egységes mederben hasznos nemzeti munkára, szétáradtak tehát és zabolátlanul pusztítottak, miközben önmaguk is a megsemmisülés felé siettek." Siettette a bukást a köznemeseket s főurakat egyaránt jellemző politikai éretlenség is, mely meggátolta őket helyzetük reális fölmérésében. De az Állam széthullása után is megőrződött valahogyan annyi gazdasági és szellemi potenciál, hogy – gyakran épp a leplezetlen önérdek formájában – a jövőt szolgálja és átsegítse a Nemzetet a török korszak százados kálváriáján.

Ez az „Állam meghalt de a Nemzet él" modell már figyelembe vette – legalábbis legfejlettebb formájában, Szekfű Gyula nagy szintézisében – a nemzetközi nagypolitikát, de inkább csak a magyar folyamat függvényében elemezte. Nyilvánvalóan kínálkozott azonban a nézőpont teljes megfordítása: a magyarországi történések elemzése és értelmezése az európai hatalmi viszonyok függvényében. Tán önkéntelenül, de bizonyosan segítette ezt a fordulatot az „Európa védőpaizsa" mítosz is, hiszen vizsgálatra szorult, hogy mit is védett valójában Magyarország s főként, hogy mennyit ért ez a védelem

Európának anyagiakban s szellemiekben? Lassan ugyanis kezdett kiderülni, hogy nem sokat: Európa s a török birodalom konfrontációjában hazánk mégcsak nem is másod-, hanem harmad- vagy negyedrendű helyre szorult; az igazi nagy küzdelem tőlünk nyugatra és délre, a földközi-tengeri hegemóniáért dúlt. A Habsburgok Spanyolországra és Németalföldre támaszkodó soknemzetiségű világbirodalma vívta itt élet–halál harcát a törökkel s az útjában álló francia nemzeti királysággal; Magyarország – ellentétben a fél–egy évszázaddal régebbi helyzettel – szinte véletlenül keveredett az ügybe, a Habsburgok keleti biztosítékaként, amit nem is csak – vagy tán elsősorban nem is – a török, hanem a nyugtalankodó és nemzeti tendenciákat élesztgető német választófejedelmek ellensúlyozására akartak használni. Hiszen a töröknek a magyarországi hadviselés – hangsúlyozta Gyalókay Jenő a *Mohácsi emlékkönyv*ben – igen nagy megpróbáltatásokat okozott. „Hadtörténészeink elfelejtik azt a nagyon fontos igazságot, hogy a hosszú hadműveleti vonal, harc nélkül is, felemészti a hadsereg jókora részét." Abban az időben a vízi út mindig sokkal előnyösebbnek ígérkezett. Építette is Szulejmán erősen a török hadiflottát, még a híres algíri kalózvezért, a rőtszakállú Khaireddint is zsoldjába fogadta. A földközi-tengeri hadszíntéren készült a császár, a megfontolt V. Károly is szembeszállani véle, s váltig biztatta öccsét, hogy béküljön meg csak szépen a törökkel, akár János király elismerése árán is. A nagyhatalmak vetélkedésében eltörpült a magyar hadszíntér jelentősége; Mohács nagy temetőből félreeső falucska ákáclombos sírkertecskéjévé zsugorodott. Ennek a „nagyhatalmi modell"-nek szélsőséges változatában, Bárdossy László említett könyvében az egymással küzdő óriások közé került Magyarország már csak bénultan vergődött, akár a kígyó-babonázta majom, s lehetett volna bármily kiváló királya, nagyszerű vezetőrétege s hadserege, sorsát úgysem kerülhette volna el. Mohács és ami utána történt, egy világhatalmi konstelláció szükségszerű következménye volt, s az ország vezetői (a rímelés a második világháború napjainak honi politikájával nyilvánvaló) legföljebb azért ítélhetők el, mert – az egy Fráter György kivételével – nem tudták, de nem is akarták még a tárgyalásokkal és lavírozással elérhető csekély könnyítést se megszerezni a szerencsétlen nemzetnek. A klasszikus „Nagy Temető"-változat hőse a vitéz magyar harcos, illetve az időtlenné absztrahált „katonaeszmény" volt; Szekfű Gyuláé az Állam elbukását túlélő, szellemiekben s olykor anyagiakban is gyarapodó Nemzet; Bárdossy egyedüli hőse Fráter György. Talán épp ezzel magyarázható Nemeskürty intenzív – s annyiszor érthetetlenként felhánytorgatott – Fráter György gyűlölete.

Nemeskürty könyve ugyanis szenvedélyesen tagadja a nagyhatalmi Mohács-szemléletet. Említi ugyan, mégpedig gyakorta, a világpolitikai konstellációt, de nemcsak felelősségtől mentesítőnek nem tartja, hanem még meghatározónak sem. Illetőleg épp a világpolitikai és a hadászati konstelláció miatt ítéli meg úgy a helyzetet, hogy felelős és tehetséges, a parasztság társadalmi és gazdasági felemelkedésére építő vezetés még Mohács ellenére és után is – vagy tán épp a vereség következményeinek segítségével – megmenthette volna az országot. Így kerül szembe Nemeskürty az egész „Nagy Temető" paradigmával: „Semmiképpen sem beszélhetünk tehát nemzeti katasztrófáról, legalábbis olyan mértékben nem, ahogyan arról csüggedt sóhajtással beszélni szoktunk, s ami már költészetünkben is közhely." Az egész addigi szemlélet radikális tagadásával a kis könyv így az eddigitől gyökeresen különböző képet vázolt Mohácsról. Talán ezért is haragszanak rá kivétel nélkül a paradig-

máikhoz szükségképpen ragaszkodó tudósok és ezért kedvelte meg annyira a régi Mohács-képbe – mi tagadás – alaposan beléunt közönség.

Ám ha Mohács, s mindaz ami közvetlenül hozzá vezetett s belőle következett, semmiféle „vésznek", de még csak igazából „korfordulónak" se tekinthető, akkor mégis mibe rokkant belé az ország? Nemeskürty válasza erre a kérdésre már nem teljesen egyértelmű és látszólag nem is új, hiszen visszatérni látszik a régi paradigma főurak és köznemesség egymást legyőzni nem tudó huzavonáját és féktelen önzését hibáztató szkémájához. Ez azonban csak látszat, Nemeskürty valójában az instabilis egyensúly, a „pártütés" régi elméletét is radikálisan tagadja; tán épp ezért támadták a történészek csak őt a bárók és köznemesek aljasságainak részletezéséért, holott szídásuk – s Nemeskürtynél élesebb szavakkal – már a jó Szerémi György óta elfogadott gyakorlat volt historiográfiánkban. Nemeskürtynél azonban az úri aljasság nem a „pártütést" értelmezi s involválja. Önállósodik, saját értelmet és „sajátértéket" nyer. *Ezért* indul a könyv azzal az Eric Hobsbawm banditizmus-monográfiájába kívánkozó jelenettel, mikor a „vész"-ből bőrét mentő nádor – a király halála után az ország első méltósága – barátjával és hős harcostársaival együtt teljes lelki nyugalommal, *lege artis* kirabolja a török elől menekülső pécsi káptalan szekérsorát. Hogy az efféle egyáltalában nem honi jellegzetesség s egyebütt is előfordult akkor is, azóta is? Hát persze, ámde hazánk a XV. és XVI. század fordulóján a nemzetközileg elterjedt kalózkodás és úri banditizmus terén valóban világszínvonalat ért el, szinte behozhatatlan előnnyel sprintelt az élmezőnyben. A maga módján „kvantitatív historiográfiai" kérdés ez is: több-kevesebb (inkább kevesebb) banditizmust egy egyébként erős s főleg lendületesen fejlődő ország – ideig-óráig! – kibír; olykor még hasznosíthat is, mint Khaireddint, a nagy kalózvezért felváltva a szultán s V. Károly császár. A kor hadviselését forradalmasító s a modern nemzeti államok létrejöttében is szerepet játszó zsoldos-seregek sem csupa szentekből verbuválódtak. De ha valahol minden egyéb értéket kizáróan az – esetleg szépen leplezett – önérdek s az önérdeket fenntartás nélkül kiszolgáló csoportönzés – a „betyárbecsület" – jut uralomra, akkor ott nem terem jövő. Ezt fejezi ki remekül Nemeskürty a hatásos kezdéssel, ezt hangsúlyozza a Budáról menekülő német kereskedők kirablásának részletezésével, a *bandita* Török Bálint és a *kisszerű zsivány* Werbőczy bemutatásával. S ebből a szempontból édeskeveset számít, hogy nem voltak *annyira* elvetemültek és kisszerűek, mint ahogyan ő írja, s hogy akadt az országban néhány tűrhető vagy egészen tisztességes nagyúr is, mondjuk Tomori érsek vagy Verancsics Antal vagy éppen a Mohács után is törökverő Frangepán Kristóf. Ebből a szempontból csak az számít, hogy a banditizmus az egész ország átlagát tekintve fölényesen meghaladta azt a mértéket, ami állam- s nemzetként még egyáltalán elviselhető.

S nyilvánvaló, ha nincs „nemzet", akkor „sír" sincs, „hol nemzet sülyed el"; a „népek"-ről, melyek körülveszik, nem is beszélve. Igen, a „Nagy Temető"-paradigmába a *Szózat* nemzedéke vetítette vissza a saját életérzését; reformkorunk tündöklően-búsongó fennköltromantikája vetíti fényeit és árnyékait Mohács-historiográfiánkra, lényegében egészen Nemeskürty István könyvéig.

A finom hallású Pukánszky Bélának lehetett mégis igaza: „A mohácsi vészről szóló irodalmat tanulmányozva – írta a *Mohácsi emlékkönyv*be – végigkísérhetjük szinte a magyar történetszemlélet egész fejlődését."

De miért éppen ez a kis könyv, amit nem is hivatásos történész írt, okozta a nagy változást, s fordította meg – nem utolsósorban a nyomában fölpezsdülő vitával – az egész Mohács-képet? A magyarázathoz a szerző írói kvalitásai – melyek különben sem haladják meg a jó honi átlagot s csak történettudósaink írni tudásához képest kiemelkedőek – nyilván nem elegendőek; mélyebben, historiográfiai szinten keresendő az ok. Tudománytörténeti analógiát alkalmazva azt mondhatnánk, hogy Nemeskürty olyan érzékeny pontban találta el a „Nagy Temető"-paradigmát, hogy az egész egyszerre összeomlott, illetve átváltozott.

Mint amikor a röntgenfénnyel besugárzott sejtben egy sugárkvantum eltalál egy gént s hirtelen az egész sejt elpusztul vagy megváltozik a felépítése, úgy különíthetők el a tudományos elméletekben is kivételesen érzékeny részek, melyek eltalálására az egész elmélet egycsapásra érvényét veszti, elavul vagy gyökeresen átalakul. Így transzformálódott hirtelen az egész mechanika Einstein telitalálatára, így változott meg radikálisan az anyag egész képe Niels Bohr kvantált pályákon mozgó elektronjai nyomán, így zsugorodott Fernand Braudel Mediterraneuma nyomán a XVI. századi európai történelem – az Atlanti-óceánt s a nagy fölfedezéseket is beleértve – a históriai Földközi-tenger kisebb-nagyobb nyúlványává. A tudománytörténetírás jól ismeri ezt a jelenséget, meg is formulázta már René Thom híres „katasztrófa-elmélete" segítségével.

De miféle „érzékeny pontot" talál vajon el Nemeskürty a Mohács-elméletben? Talán az eddigiekből is sejthető, s a könyvet követő vitából egészen nyilvánvaló, hogy „hősvértől pirosult" „nemzeti nagylétünket". Telibe talált egy makacs illúziót, egy történelmi sárkányt, mely még napjainkban is nyújtogatta mind a hét fejét. Ezért üdvözölte kitörő lelkesedéssel egy – jobb elnevezés híján – antinacionalista modern nemzetfogalomért drukkoló s dolgozó kör kritikája, mondjuk Lázár István vagy Gyurkó László írása. Hogy Nemeskürtyt elragadta a sárkányüldözés szenvedélye, s nagylelkűen elosztogatta a se nem magyar, se nem horvát, se nem német, hanem – amint különben éppen ő mutatta meg – *hungarus* (vagy még inkább tán „Habsburgus") Jurisicsot s még Kőszeget is ráadásul adta? Hogy Oláh Miklós téves citálása nyomán elvitatja szegény hazánktól még azt a kevés – s persze tán nem is olyan kicsi – műveltséget s művészetet is, ami vitathatatlanul az övé volt? Hogy nyomdanélküliségünk emlegetésével már szinte valami időtlenné lényegített nemzeti analfabétizmus vádját akasztja nyakunkba? Hogy a német és zsidó kereskedők kirablásának hiperrealista részletezésével azt a látszatot kelti, mintha a gyújtogatás és fosztogatás lett volna Buda szörnyű napjaiban szegény elődeink legfőbb gondja? Hogy ... de tán jobb, ha abbahagyjuk a fölsorolást, hisz a könyv hibáit és tévedéseit szerbe-számba vette már a szaktudomány, Perjés Géza lelkes *Látóhatár*-vitacikkétől Barta Gábor precíz *Valóság*-hibakatalógusáig. Kőszeget is megvédte újra a *Vasi Szemlé*ben vitézül Sinkovics professzor, ne álljunk hát fogadatlan prókátorként Nemeskürty mellé. Ismerjük el: mindegyik vagy majd' mindegyik szemére hányt kérdésben tévedett, olykor jelentékeny szakmai hibát követett el. Mégis kár lett volna, ha könyve újabb kiadásaiban ezeket a hibákat csakugyan kijavítja; udvariassági gesztusai elégítsék ki a történészeket, az ügy érdekében.

Mert ügyről volt itt szó, amiből egész marxista történetírásunk nyert, s amihez képest nemcsak eltörpülnek a fölsorolt hibák, hanem úgylehet nélkülözhetetlenek is. Rendszerint ugyanis a rejtett, elbújtatott és alattomosan

lapító hibák a veszedelmesek, a könnyen észrevehetők s pláne hangsúlyozottak nemcsak könnyen kijavíthatók, hanem – s ez a fontosabb – olykor inspirálóak is. Kivált olyankor, mikor az addigi elmélet egyik érzékeny pontját eltalálva hirtelen nemcsak lehetővé, hanem valósággal kötelezővé válik a kérdés radikális újragondolása és alapos szakmai vizsgálata. A régebbi elméletet leromboló új hipotézis szemmel látható hibái ilyenkor valóságos célpontokként villanhatnak föl, s rájuk figyelve és összpontosítva a szakma ismét rendezheti és radikálisan újragondolhatja az elméleti keret eltűnése miatt megzavart érveit. Vagy amint Beke Kata írta a *Valóság* márciusi számában Barta Gábor kritikájával vitázva: „Abban is szerepe volt Nemeskürtynek, hogy az Akadémiai Kiadó *Sorsdöntő történelmi napok* sorozatának indító kötete, Szakály Ferenc *A mohácsi csata* című könyve napok alatt elfogyott. És éppen ez a kötet az, amelyik végre rést ütött a »szakma« és a közönség közé emelt vagy emelődött falon. Mert Szakály Ferenc a sorozat címével ellentétben összefüggéseiben mutatja be a Mohács-kérdést – gyönyörű stílussal –, s újabb szempontokat ad a továbbgondoláshoz. Rokonszenves és tiszteletet parancsoló válasz ez a könyv a Mohács-vitára. Pontosabban: *ez* a rokonszenves és tiszteletet parancsoló válasz."

Bővítsük ki a kört: nemcsak *ez*. Valójában majd mindegyik vitacikk ilyen, legfőképp Barta Gábor precíz hibalajstroma. Legalábbis ami a „rokonszenvességet" illeti. A „tiszteletet" és a „parancsolást" meghagyhatjuk Szakály Ferencnek.

*

Van a Mohács-vitának egy érdekes vonása, amit tán még Barta Gábor éles szeme se vett észre: Nemeskürty könyvére igen lassan, csak a lelkesedő laikus-kritikák után jelentkeztek az első komoly szakmai válaszok, Perjés Géza és Sinkovics professzor cikkei, pedig ők valósággal „előre-vitáztak" a könyvvel, hisz az *Ez történt Mohács után* megjelenése előtti kutatásaikat folytatják bírálatukban. A *Hadtörténeti Közlemények* 1966-os szigetvári emlékszámában ugyanis Sinkovics István a török elleni védelem fő kérdéseiről, Perjés pedig az oszmán birodalom európai háborúinak katonai problémáiról írt egy-egy alaposan dokumentált tanulmányt, körültekintően vázolva az efféle távolsági hadjáratok követelményeit, korlátait és lehetőségeit. Elemezték – Rázsó Gyula régebbi kutatásait folytatva – a törökkel hatásosan szembeállítható zsoldos-katonaság honi feltételeit, vizsgálták a tűzerő és a mozgékonyság összehangolásának (a koraújkori hadviselés centrális kérdése) különböző megoldását törököknél s az európai hadseregekben, köztük a magyar végvári katonaságnál, megbecsülték a fölvonultatható reguláris és martalóchadak nagyságát, értékelték a hadseregek stratégiai és taktikai kvalitásait. Erről a gondosan kidolgozott szakmai alapról nézve persze eleve felháborítónak tűnhetett az az állítás, hogy Mohács katonai szempontból egyáltalában nem érdemli meg a „vész" nevet, s ha igen, úgy báróink s nemeseink banditizmusa tette azzá. Micsoda amatőr félreismerése az iszonyatos török erőknek! Hiszen egy ilyen 15 milliós „kimondottan katonaállam" – érvel Perjésben a katona – nem állítható meg terjeszkedésében holmi bandériumokkal s Cserni Jován-féle paraszt-rablóhadakkal! Hogy Mohács után kivonult a török haderő s „szabadon" hagyta az országot? Merő félreértése a helyzetnek, hiszen „a balkáni országok példája bizonyítja, hogy a török döntő jellegű győzelmek után sem hódítja meg azonnal az országot, sőt nem egyszer ké-

sőbb sem kebelezi be, hanem a félfüggetlenség állapotában hagyja, mint például Havasalföldet és Moldvát." S különben is, „az a bizonyos hatósugár", ameddig a török gazdaságosan és hatásosan hadakozott, éppen Budáig terjedt. „Elképzelhető tehát – villan fel Perjésben Nemeskürtyvel vitázva későbbi Mohács koncepciójának egyik sarkalatos tézise –, hogy a török államvezetés előtt sokkal jobb megoldásnak tűnt a Száva vonalán megmaradni és Magyarország félfüggetlenségét meghagyva, ütközőállamnak használni Ausztriával és a Német Birodalommal szemben." Íme a „szulejmáni ajánlat" csírája, amiért azután Perjést legalább annyira s annyit támadták tudós kollégái, mint Nemeskürtyt a *Mohács után*-ért; tán azért is, mert e tekintetben Perjés Mohács-képe akarva-akaratlanul az *Ez történt Mohács után* alapeszméjét veszi át s gondolatmenetét folytatja: magyarázni igyekszik azt a Nemeskürty szerint még „bámulatos dolgot", hogy hat héttel a mohácsi csata után a törökök „minden őrizet nélkül hagyták az országot".

Perjést különben kezdettől Nemeskürty mellé sodorta valahogyan a katonaszerencse: az *Ez történt Mohács után*-t huszáros lendülettel megtámadó *Látóhatár*-cikkét Szakály Ferenc tudós *Századok*- és *Valóság*-recenziói egyből a recenzeált könyv mellé ültették a tudományos vádlottak-padjára. Persze akkor még nem az elébb említett sejtését, melyből majd a „szulejmáni ajánlat" hipotézise, s köré Perjés új Mohács-képe, *Az országút szélére vetett ország* fog kikerekedni. Nevezzük a tudománytörténetírásban szokásos jelöléssel ezt az új elméletet a hozzávezető sejtésekkel, feltevésekkel s egyéb gondolati apparátussal együtt „Perjés–2"-nek; akkor „Perjés–1"-gyel jelölhetjük a *Látóhatár*-cikkben fölmerülő s a „Perjés–2"-vel össze nem függő megfontolásokat, kifogásokat, véleményeket. Azért van erre szükségünk, mert ez a „Perjés–1" volt az, amit Szakály s nyomában történetírásunk legrangosabb, legtekintélyesebb része nyomban visszautasított s gondosan elhatárolta magát tőle. Ez a „Perjés–1" ugyanis Nemeskürty könyvét egy évek óta húzódó erőteljes, de meglehetősen fojtott szakmai diszkurzus kontextusában értelmezte, mégpedig szokatlan szókimondással és vitakedvvel, gyakran még „Perjés–2"-vel is hevesen ellenkezve. Fejére is olvasták kollégái Nemeskürtyhez hasonló következetlenségeit. Teljes joggal egyébként, s ez tán épp „Perjés–2"-nek használt legtöbbet.

Egyedül Szűcs Jenő finom analitikus érzéke vette azonnal észre, hogy „Perjés–1" nem egyszerűen csak beterelte a Mohács-kérdést a Nemzeti Tudat Történetéről és Jelenkori Zavarairól régóta folyó fontos akadémikus vitába, hanem kiemelte a prekoncipiált és érzelmileg legföljebb burkoltan motivált értelmező fogalmak világából, s határozott és érzelmeit nem titkoló hangon magyarázatot követelt: „Mert – foglalta össze fejtegetéseit Perjés – ha elvetünk minden olyan ködös néplélektani feltevést, hogy a magyar nép »szabadságszeretőbb«, »bátrabb«, »hazaszeretőbb«, »osztályharcosabb«, vagy »prédaéhesebb«, »viszálykodóbb« mint más népek, és elfogadjuk, hogy hazafiság, a szabadság igénye, a bátorság, a szociális felemelkedés vágya, vagy az anyagi haszon keresése a francia, a német, az angol parasztban ugyanúgy megvolt, ha tehát az ideológiai és pszichikai elemeket egyformának vesszük, akkor nem marad más hátra, mint annak elfogadása, hogy a társadalmi és állami keretek, a politikai viszonyok itt megengedték – *elősegítették* – a rombolást, ott megnehezítették, esetleg teljesen kizárták."

Ez a megértést, explicatiót igénylő „hermeneutikai fordulat" a döntő „Perjés–1"-ben; végső soron ezért értett véle egyet Szűcs Jenő. *A nemzet his-*

torikuma és a történetszemlélet nemzeti látószöge című történeti hermeneutikai esszéjében „(ha egyáltalán van ilyen műfaj)" ő ugyanis éppen azt mutatta meg, hogy történetírásunk némely újabb törekvései azért okozhatnak zavart a nemzeti érzés és öntudat terén, mert hiányzik mögülük a magyarázat; olykor igen szemléletes és életteljes leírásaik ki vannak szolgáltatva érzelmek és értelmezések kénye-kedvének. „A nemzeti történelem szemléletének afféle módja, mely egyfajta kálvária-dombot tervez meg, rajta a stációk sorrendszerűen előírt, állóképekben és csatajelenetekben ábrázolható fokozataival, aligha visz közelebb a célhoz." Ezt a hiányt s hibát korrigálandó kínálkoznak éppen *A teória esélyei:* „Ki kell szabadulnunk az értelmezések »életvilágának« bűvös köréből. A szellem munkája mindig arra irányul, hogy az értelmezések köreit megbontsa, hogy a magyarázat behatoljon az »életvilágba«, áthassa, megszüntesse, valami másra vezesse vissza." A magyarázatban elhalkul a csatazaj, a páncélzörgést és a kardok villanását szikrázó érvek váltják fel. Szűcs Jenő marxista hermeneutikája a csataképek, a nagy nemzeti kálváriák, az országgyűlési jelenetek, a dörgő szónoklatok, a ravasz törvényhozások szintjéről magyarázó érvek s modellek elvont távlataiba emelte a nemzet-vitát: „A történetírás elsőrendű funkciója nem abban áll, hogy egy sok tekintetben szerencsétlenül és előnytelenül determinált történeti fejlődés apológiáját adja, még kevésbé abban, hogy »kárpótlást nyújtson« a történeti múlt olykor kisszerű, olykor tragikus alakulásáért, hanem mindenekelőtt abban, hogy a »hibás körök«, a determináltságok kimutatása révén hozzásegítsen bizonyos hibás körökön és determináltságokon való felülemelkedéshez. Ebben az esetben válik tudománnyá." A „nemzet", a „haza", a „patriotizmus" 19. században kifejlődött fogalmainak eleve értéket tulajdonítva s hiányát valami „negatívumnak" fogva föl módszertani csapdába jutunk, mely meggátolja a történelem *valóságos* nemzeti aspektusának föltárását. E fogalmak használatában a *leírás* és az *értékelés* – többnyire még csak nem is tudatosított vagy legalábbis be nem vallott – összekapcsolása ugyanis „végső fokon a történelem erőltetett és anakronisztikus interpretációjához vezet".

Ebből a szempontból nézve tűnik el a „Nagy Temető"-paradigma utolsó nyoma is a Mohács-képből. Mert azt az országot, mely fölvonult úri seregével Mohácsnál s melynek parasztjai olykor hősiesen védték *falujukat* a török martalócoktól (de a magyar katonáktól is!), semmiképp sem lehet nemzeti és hazafiúi keretekben megérteni. A „haza", a „nemzet", a „nemzetség" a középkor századai alatt nemcsak egészen mást jelentettek mint később, hanem másutt is helyezkedtek el a közösségi hovatartozások nagy hierarchiájában. „Ha a 19. században kérdőívet osztanak ki az emberek társadalmi csoportlojalitásait illetően, akkor a tipikus feleletek effélék: valaki elsősorban francia vagy magyar, másodsorban katolikus vagy protestáns, radikális vagy konzervatív, harmadsorban bretagne-i vagy zalai, negyedsorban X egyesület tagja, Y futballcsapat szurkolója és így tovább. Ha 1300–1500 táján ugyanilyen kérdőívet osztottak volna szét (s a történész nem egyebet tesz, mint kérdőívet tart a források elé), akkor a tipikus feleletek így hangzottak volna: valaki elsősorban a római Szentegyház tagja (vagy görög rítusú vagy mohamedán stb.), másodsorban X *dominus* vazallusa vagy familiárisa, bretagne-i vagy zalai, harmadsorban lovag, polgár vagy paraszt, negyedsorban a francia vagy a magyar korona alattvalója, „híve", ötödsorban pedig „francia" (a szó tágabb „nemzetiségi" értelmében, mely még mindig csak a francia Északot jelenti), vagy magyar." A parasztság közösségi tudatában pedig még ez a „ma-

gyar" sem jelentett semmiféle politikai lojalitást kifejező és követelő társadalmi csoportot. „A falu, az uradalom, esetleg a megye volt számára az érzékletesen hozzáférhető *konkrét* közösség, a kereszténység pedig az *ideológiailag* hozzáférhető közösség, miután a »nemzetet« a nemesség ideológiailag kisajátította, és társadalmi-politikai értelemben önmaga érdekeihez idomította." Az így létrejövő „nemesi nacionalizmus" sem volt azonban teljes egészében káros, hiszen ennek egy kicsi hajtása vált fejlődő polgárság híján nálunk a gondolkozás laicizálódásának egyik útjává, s a sok „szittya" handabandázás ellen kiindulásul szolgált annak a kritikus öntudatnak, mely irodalmunkban Janustól Ady Endréig ível. „Avagy a kisnemesi származás által determinált öntudati elemek és a kor magas műveltsége közti fájó antagonizmus tudata, a haza műveltté és korszerűvé tételének vágya és a »magyar ugar« kínzó képzete nem Janus Pannonius költészetében jelentkezik először? Aki egyfelől panegyricust írt Mátyáshoz, és büszke volt »hun«-voltára, másfelől úgy érezte, hogy itt, »a barbárok közt« »berozsdásodik a nyelve«, és megrendítően szép versében a *Mandulafához* (1466) a műveltség szomorú magányát mondja el, melynek e »szittya« földön hasonló a sorsa a Mecsek déli lejtőjén télnek idején virágba borult mandulafához . . ."

*

Ne firtassuk, mennyire „kisnemesiek" csakugyan ezek az elemek s nem takarnak-é mégiscsak sokkal általánosabb – és sokkal széleskörűbben értékelhető – mentalitás-történeti összefüggéseket a kollektív hovátartozások hierarchiájában. Most az a lényeg, hogy Szűcs Jenő – mondható tán a félreértés veszélye nélkül – romeltakarító munkájával a helyzet mintegy „nullázódott", s megkezdődhetett volna új elemekkel az új összegezés Mohács ügyében. Annál is inkább, mert a nagy történész éppen ezt a részt egy találó utalásával szó szerint kinyitotta: Hogyan váltak – kérdezi ismételten – Dózsa kereszteseiből, a *cruciferi*-ből a 17. század végére *kurucok;* miféle történeti folyamatokat takar ez a jelentésváltozás; mi történt a török hódoltság s a szüntelen harcok másfél évszázada alatt az országban, hogy „a parasztság saját valóságos és potenciális ellenségeinek, a nemességnek politikai szövetségesévé és katonai erőtartalékává vált a 17. századra?" Mert ne legyenek illúzióink: „A magyar nemességnek egy korszerű államról még kevesebb, még ködösebb és zavarosabb elképzelése volt, mint a bécsi udvar hivatali arisztokráciájának . . . Ha a Bécs elleni küzdelmek a »nemzeti függetlenségért« vívott harcok mezét ölthették, azt tulajdonképpen maga Bécs »csinálta meg« magának." *Ez is* történt Mohács után, s tán épp ezekkel a paradoxonokkal kellene kezdeni a helyzet új elemzését, s meg kellene próbálni a politikai, gazdasági, katonai paraméterek gondos feltárása után immár tisztázni ezeket a tudati koordinátákat is.

Talán már meg is indult historiográfiánk ezen az úton. Mert Perjés Géza *Az országút szélére vetett ország*-ban a „szulejmáni ajánlat" hipotézise megett – s vélt védelme alatt – tulajdonképpen azt fejtette ki, hogy mit is tudott a meggyötört ország önerejéből – hisz semmi másra nem számíthatott – megmaradása érdekében tenni vagy legalább elképzelni. Élni a török alatt is kellett; kicsi ésszel és rengeteg türelemmel lehetett is, tán még valamivel szabadabban, mint a német zsoldosok és katolikus fanatizmus sanyargatta Habsburg területen – ezt sugalmazta régóta historiográfiánk „török-párti",

helyesebben Habsburg-ellenes iránya. Ez az irány a múlt század második felében keletkezett, aktuális politikai megfontolásokra és szimpátiákra támaszkodott, s nem igényelt – de nem is adott – semmiféle magyarázatot. Rengeteg érdekes részletet tárt fel különben, és tudatosította, hogy a törökök sem voltak egyértelműen fenevadak; ma már azonban nyilvánvaló, hogy így is valószínűleg mindent megtettek, ami csak futotta erejükből az ország elpusztítására, s nem rajtuk múlott, ha nem teljes sikerrel. Ám az is bizonyos, hogy a Habsburg Birodalom a hódoltsági területen legföljebb csak az ott nem létével segített. De akkor mitől maradt meg mégis az ország, s főleg mitől maradt meg magyarnak? S miként lehet, hogy éppen ekkor, ebben a pokolian nehéz helyzetben születik meg s virágzik ki először a magyar nyelvkultúra? Erre a kérdésre keresi a választ Perjés. A „szulejmáni ajánlat" hipotézise pedig, úgylehet, csak arra kell, hogy – hadtörténeti kutatásaiból megismervén a török „iszonyatos erejét" – enyhítse a válasz hihetetlen merészségét? Hiszen némi – jóllehet csak kezdeti – török tolerancia árnyékában mégiscsak könnyebb elképzelni, hogy a végveszélybe jutott közösség összeszedi magát s mozgósítja megmaradásához szükséges tartalék energiát? Vagy egyszerűen történetírásunk törökbarát „kuruc" vonalához csatlakozott vélc Perjés? Akárhogyan is, annyit mindenképpen meggyőzően elénk tár, hogy ha az uralkodó osztály egyértelműen el is utasítja „Szulejmán ajánlatát" – s jelen szempontból lényegtelen, létezett-é az ajánlat vagy se –, az egyszerű népek véleményét kifejező prédikátor megérti és méltányolja János király török-szövetségét, mert a meggyötört, összetört, s az európai hatalmi konstelláció alakulása miatt még a „történelem országútjának szélére" is vetett nép mindennél inkább egy csepp békességre áhítozott.

S ha békességet persze nem is, de legalább reményét – „Hogy csak épölhetne az megnyomorodott ország!" – s kicsi vigaszt csakugyan kapott a nép a prédikátoroktól. S annál hatásosabban, mert teljes egészében anyanyelvén: a reformáció szükségképpen nyelvművelőkké fejlesztette a prédikátorokat, hisz a hatásos beszéd, a kor aktuális tudományos színvonalán művelt nyelv mindennapos szolgálatuk szerves része volt. A szó szerint értendő szolgálat pedig új, azidáig ismeretlen kapcsolatot teremtett értelmiség és parasztok között: utóbbiakban bizalmat ébresztett, előbbiben pedig felébresztette – Perjés kifejezésével – a „simogatás reflexét". Olyan „európai horizontú magyar értelmiség" keletkezett így néhány év alatt, melyet érzelmei s érdekei nem úri patrónusaihoz fűztek többé, hanem „híveikhez": falusi és mezővárosi parasztokhoz, kézművesekhez, kereskedőkhöz. Ez a merőben új helyzet tükröződik abban a „védekező ideológiában", melyet ez az új értelmiség megteremtett a humanizmus, a reformáció, a szentírás, az anyanyelvűség eszméiből, s a régi nemesi ideológia használható töredékeiből. Perjés azonban nem elégszik meg ténymegállapítással; látszik, megszívlelte Szűcs Jenő kritikáját s igyekszik precizirozni az új ideológia tartalmát is. Megmutatja, hogyan lépett a gőgösen vallott „hun-szittya" eredet helyébe a zsidó nép sorsával vállalt analógia: a babilóni fogság nyilvánvalóan rólunk szólt, Antikrisztusban sem volt hiány, hisz a török mellett német zsoldosok s magyar urak is versengve testesítették meg, úgyhogy csakugyan sehol időszerűbben nem zenghetett akkoriban a zsoltár: „Sok ínségünkből hozzád kiáltunk, felséges Úristen! Mert parancsoltad, hogy megkeressünk az mi szükségünkben... Végy ki immáron ez nagy ínségből, az idegen kézből, Hogy te szent neved magasztaltassék mi nemzetségünktől."

S itt a két régi „ellenfél", Perjés és Nemeskürty megint egymás mellé került, óhatatlanul. Az anyanyelvű magyar reneszánsz és barokk irodalom történetét elbeszélő könyvében (*A magyar népnek, ki ezt olvassa,* Gondolat 1975) Nemeskürty István ugyanis tudós pontossággal s tárgya-kívánta lelkesedéssel elemzi, miként serkentette a Mohács utáni Magyarországon a reformáció a kritikai gondolkozást és a nyelvteremtést, s hogyan lökte ezzel a hirtelen kivirágzó magyar irodalmat a nemzeti önismeret és felelősségvállalás útjára. Nemeskürty újabb könyve így akár válasz – s úgylehet a „legrokonszenvesebb" – is lehet az *Ez történt Mohács után* kritikáira, de tán kicsit magára a könyvre is. Leginkább mégis *Az országút szélére vetett ország* gondolataival rímel. Nyugodtan Perjés érvelésébe volna illeszthető például Nemeskürty összegezése Farkas Andrásnak *Az zsidó és magyar nemzetről* szerzett szép énekéről, melyben a prédikátor „felméri az ország helyzetét, anno 1538: belháború, két király, széthúzás, katonai és gazdasági katasztrófák; vallásos közöny és tévelygések; de most itt a pillanat, hogy a reformáció hitére térve, János királyt széles nemzeti összefogással támogatva – a váradi béke esztendejében vagyunk, nemsokára megkötik ezt a nagy reményekre jogosító egyezményt a két rivalizáló uralkodó között – rendbe tegyük sorsunkat és országunk ügyét. Érdekes megfigyelni, hogy mint válik a vallásos költészet politikai költészetté. A vallásos agitáció együtt jelentkezik a politikai agitációval. Ideológiának és politikának ez a más népek költészetében ritka összefonódása irodalmi életünknek máig meghatározója. Ez már *elkötelezett költészet.*"

Az író Nemeskürty persze „aktualizáltabban" fogalmaz a történész Perjésnél, de a különböző fogalmazás megett a lényeg azonos. Méginkább kiderül ez a lényegbeli egyetértés, ha követjük Nemeskürty elemzését az első magyar színművekről, ahol „a szegény ember, a dolgozó ember kacagja ki a dologtalant: a kapálni küldött pápát, a nehéz kovácsmesterségre fogott püspököt, a foltozóvargává vedlő okvetetlenkedő vikáriust, . . . és a jó mulatság után ki-ki megy a dolgára, abban a jóleső tudatban, hogy az addig csak dézsmát szedő s őket zaklató, anyanyelven velük szinte sohasem érintkező katolikus papok helyett most velük szót értő prédikátorokat fognak választani."

Mohácsnál a bukás elkerülhetetlen volt, de – újból Perjéssel szólva – elesettek s prédikátorok; általánosságban s inkább a jövendőbe mutatóan „nép" s „értelmiség" egymásra-találásából „vigasztalás" fakadt: életmentő törődést nyert az egyik, föladatot a másik. S ez a kezdet azután kultúránk egész későbbi fejlődésében hatott, hol rejtve hol nyíltan, elnyomhatatlanul. Persze transzformálódva és minden korban másként, „még ha ebben a »más«-ban – tegyük hozzá Szűcs Jenővel – a hasonlóság is benne rejlik".

Ez Perjés Mohács-képében a lényeg, nem a nagyon is kétes „szulejmáni ajánlat". Történetírásunk – ismét az egy Szűcs Jenő kivételével – azért vette tán észre s bírálta benne csak az utóbbit, mert hagyományos beidegzése miatt ezt tudta azonnal elhelyezni – s nem is alaptalanul – a jólismert „kuruc-labanc" szkémában.

Így hát nem kifogásolható tán túlságosan, ha most ugyanezt a szkémát alkalmazzuk Szakály Ferenc imponáló szintézisére *A mohácsi csatáról.* Ez a hatalmas erudíció alapján s Nemeskürtyvel vetekedő írnitudással megírt könyv ugyanis végkövetkeztetésében – remek részletanalíziseivel nem is egészen összhangban – Szekfű Gyula szellemét sugallja: „Mindazoknak, akik a

török által Közép-Európába hurcolt, az ittenitől évszázadokkal elmaradt gazdasági és társadalmi berendezkedés, az arra való lesüllyedés, a török uralommal együttjáró pusztulás ellen, annak megszüntetéséért tenni akartak, csakis a Habsburgok oldalán nyílott erre tér és lehetőség. És csakis Bécsen keresztül érkezett az az egyébként mindig kevésnek bizonyuló pénzsegély, ami lehetővé tette (a magyar erőforrások mellett és azok kimerülése idején is) a Magyarország közepén húzódó végvárrendszer fenntartását és mögötte a középkori társadalom és gazdaságfejlődési alapok – igaz kelet-európai jellegű – továbbépítését, ami minden visszásságával, minden fejlődést gátló tendenciájával együtt is összehasonlíthatatlanul szélesebb csapást nyitott a jövő felé, mint a török rendszer." Az idézet második része már modern marxista történetírásunk eredményeire támaszkodik s természetesen helytálló, de bizonyosan így írta volna le maga a Mester is, ha megéri történetírásunk újabb – s alapeszméivel sok szempontból összecsengő – fejlődését. Ám valóban „csakis a Habsburgok oldalán nyílott" tér és lehetőség? Hiszen a török uralommal járó pusztulás ellen küzdöttek a maguk módján a prédikátorok is, az alföldi nagyobb mezővárosok is, s főként a sorukból kiemelkedő Debrecen, európai méretű kereskedelmi hálózatával s paraszti primitívségében csak még csodálatosabb Kollégiumával. S miféle tért s lehetőséget nyitottak mindennek a Habsburgok?

De a végvár-rendszer történetében sem olyan egyszerű az a „csakis Bécsen keresztül". Épp Szakály Ferenc elemzi aprólékos gonddal – ez tán könyve legfontosabb részlete – a XV. századi s közvetlen Mohács előtti honi végvár-rendszer hadi, politikai, gazdasági, társadalmi és hatalmi körülményeit, s mutatja meg, miként vezetett a végvár-rendszer elhanyagolása s fokozatos összeomlása szükségképpen Mohácshoz. A XVI. század közepén az ország szívében kialakuló végvári védekezés azonban legalább ennyire szövevényes rendszer és bizonyára még körültekintőbb elemzést igényel, amint már Sinkovics István évtizede megjelent alapvető tanulmányából is sejthető. Mert a gyengén vagy sehogyan sem csordogáló bécsi pénzek teljességgel lényegtelenek a végvárak ama keresztény-katonai etoszának kifejlődése s élete szempontjából, melyről Balassi Bálint *Katonaéneke* tanúskodik fényesen. „A sajátságos magyar korviszonyok és egyéni életsorsa együttes következménye – írja Julow Viktor –, hogy tudós humanista mágnáspoéta egy olyan hadiéletformába merülhetett alá, ahol a szabadságharcos jelleg, a csapategységek kicsiny létszáma, az öntevékenységre, kölcsönös segítségre alapozott harcmodor s a főhatalom minduntalan érzett mostohasága miatt bajtársias viszony alakulhatott ki tisztek és egyszerű katonák között, szemben a különféle szoldateszkákkal, amelyekre a tisztikar dölyfös kaszt-elkülönülése jellemző."

Szinte rímel Julow idézett megállapítása Perjésével a prédikátorok s parasztok kapcsolatáról; kivált ha hozzávesszük Izsépy Edit török tömlöcökben sínylődő magyar rabok leveleit elemző fontos tanulmányát, melyben föltárta, hogyan fordultak – s egyáltalában nem eredménytelenül! – a rabok a magyar végvári kapitányokhoz oltalomért, „hogy csökkenjen a pálcázásuk, kínzásuk a török börtönben". A zord katonavilágban úgylátszik hasonlóképpen működött a „simogatás" és a törődés „reflexe", mint a prédikátorok közt. S persze Bécs ezt sem segítette. Ellenkezőleg, „Bécsben jól látják, hogy a végvári harc sokkal inkább magyar, mint birodalmi ügy, s még inkább azzá válhat – mint ahogyan a végvárak hagyományai, visszafordíthatatlan

társadalmi alakító hatásai a kuruc szabadságharcokban éltek tovább. Ausztria tudatosan züllesztette le, koldusította el végképp a magyar végvárakat, hogy a számára megbízhatóbb gyülevész zsoldos haddal töltse fel őket. A végek »nagy gondviseletlensége« már költőnk 1579-es egri hadnagykodása idején is érezhető volt." A cruciferi – kurucok jelentésváltozás egyik oka valószínűleg itt is keresendő; Szűcs Jenő kérdésére Julow Viktor elemzése legalábbis előkészíti a feleletet. A Habsburg segítség valószínűleg ugyanolyan történetírói mítosz, mint a szulejmáni ajánlat. A Habsburg hatalmi törekvés és jelenlét természetesen ettől függetlenül ugyanúgy állandóan számításba veendő valóság, mint a török. A kérdés nem ez, hanem hogy Habsburg segítség nélkül, török tolerancia nélkül hogyan maradhatott meg, s ami ezzel valószínűleg egyértelmű, hogyan léphetett – méghozzá számottevő polgárság nélkül – az újkori nemzeti fejlődés útjára az ország? Mert ez alatt az iszonyatos évszázad alatt – Balassi költészetén kívül is sok tanú idézhető reá – a magyarság nemhogy megelőző korszakánál jobban elmaradt volna az európai fejlődéstől, hanem inkább közeledett hozzá. *A magyar romlás századában* – Péter Katalin szép könyve kellően dokumentálja – színre lépnek végre az ország sorsán aggódó politikusok és államférfiak is, akik már jól látták „a lehetőségeik és szándékaik között feszülő ellentmondást", s nem álltak előtte tétlenül, „hanem a feloldásán tevékenykedtek".

Az országút szélére vetett ország, mely Mátyás gazdag örökségét – Nemeskürty könyvétől Klaniczay Tibor legutóbbi *Kortárs*-tanulmányáig minden írás ezt igazolja, csak az „örökség" gazdagságát illetően különbözik a véleményük – csak elherdálni tudta, a romlás századában valamiképpen mégis igazi – vagy majdnem igazi – országgá fejlődött: fölkészült, hogy részt vegyen, ha szerényen is, ha el-elmaradozva, az európai nemzeti államok nagy újkori koncertjében. Nem „régi dicsősége" s nem holmi nagyhatalmi konstelláció vagy éppen a Habsburgok jóvoltából, hanem saját erejéből s becsületéből. Félre ne értsük valahogy: nem Mohács miatt, hanem ellenére, s nem kínok és komiszságok nélkül. A zsoltáros és Katonaénekes magaslatok nyilván ritkák lehettek, ám valamiképp „kvantitativ historiográfiai" kérdés ez is, s már puszta megjelenésük a szellemi klíma határozott megváltozására utal. Látni kéne szóval azt is, mi és miért indult el a kollektív észjárásban s érzelemvilágban Mohács után. Mert mi mindnyájan Mohács szülöttei (is) vagyunk; Mohács miatt is vagyunk olyanok, amilyenek vagyunk. A magyarázatnak a mélyebb rend valóságát (is) revelálnia kell, hogy újra előtűnhessen a harc s a tájkép csata után. Akkor azután leltár készülhet, mint Barta Gábor eligazító hibalajstroma, az értelmezések tévedéseiről. Számba-szerbe vehetjük, amint Klaniczay Tibor szépen és felelősséggel el is kezdte már, *Mi és miért veszett Mohácsnál?* És hogyan. Mert a magyarázat – természete már ez a magyarázatnak – újabb leírást inspirál, új látomást teremt. Hogyan is írta a hermeneutika lényegét összefoglaló esszéjében Tamás Gáspár Miklós? „Íme: a dombon ismét ragyog az ősz, a Kigyó utcában új ház épült, ezt is számításba kell vennem ezentúl. A kerteket, a Kányafőtől a Kőmálig, páncélzörgés tölti be, kardok villannak, ámulva nézzük ezt a hihetetlen ármádiát, amint özönlik fölfelé, látom a sisakforgók színét, aztán eltűnik az egész, mint a füst."

KOVÁCS LAJOS

Magyar történelmi képek

TRIPARTITUM

A megtorlás virágoskönyve
telséges nyalánkság.
A király ezúttal sem
ért a vadászathoz,
de jól lakik, s ez elég.
A kibicek, erdők – falvak
hintónjárói, tapssal
áldják meg a koncot,
mielőtt összemarakodnak.

FRÁTER GYÖRGY

ha kétfelől átkot mondanak,
maradj ülve és hallgass,
ha spekuláció a szabadság,
ne élezd akárki kardját,
még önmagukról sem tudnak,
miért fecsegsz Európáról?

Fráter György
földig ér a kámzsa,
elfedheted az arcod,
durva a kötél derekunkon,
mint e kor hibái.
Minek nekünk az arany
és a kalapált vas?
már hazánk sincsen.
Üljünk le egyszer és
hallgassunk együtt erről.

Nem fáj neked a kard se,
nem kínoz a méreg,
bolond vagy, akinek
nem jutott király.
Hatalmas beszédet mondasz
a gazdátlan pusztáról,
neve sincs már, csak ráng –
szétvagdosott gíliszta.

Sose éltünk csendesebben.
Mi már csak bámészkodunk:
mit akarna ott valaki,
ahol senki sem akar semmit?

POMOGÁTS BÉLA

BÁLINT GYÖRGY IGAZA

Hetven esztendős lenne: 1906. július 9-én született. Mint irodalmunk egyik nesztora vehetne részt vitáinkban. Gondolkodásának és magatartásának ismeretében nem nehéz elképzelni érveit, szavazatait. Sorsa mégis történelem ma már, és életműve hagyomány: igaz, az eleven, ma is ható hagyományok közül. E műnek, magának a szellemi magatartásnak határozott íve van. Mint annyian az első világháborút fiatalon átélt polgári értelmiség körében, Bálint György is lázadással kezdte az önépítést, a sorskeresést. A polgári társadalom és a költő viszonyát figyelve írta a következőt: „a nyomasztó helyzetből az egyén számára két út mutatkozik. Igyekezhet a tarthatatlanná vált körülmények fölé kerekedni, és a fennálló hátrányos emberi kapcsolatokat előnyösebb emberi kapcsolatokká átépíteni. Ez a lázadás. Sok költő ezt az utat követi. A másik út, gőgösen hátat fordítani a társadalomnak, magába vonulni, szemlélődéssel vigasztalódni. Ez a menekülés." Ő maga is a lázadást választotta: a felháborodást. A *felháborodás* Bálint György kulcsszava volt; a gondolkodó és etikus ember magatartását jelentette, aki szembekerülve korának barbár hatalmaival lázadásra kényszerül. „Felháborodom, tehát vagyok – hangzott a programértékű vallomás. – A felháborodás – a mai társadalomban – a szellemi ember létének legmagasabbrendű kifejezése. Felháborodni nem személyes sérelmekért, elvi alapon: ez az entellektüel végső és legintenzívebb teljesítménye, ez az ő barikádharca." Ezt a harcot vállalta mind következetesebb erővel Bálint György is; nemcsak valami ellen háborogva, hanem valamiért.

Az ösztönös lázadást egyre inkább tudatos forradalmi meggyőződés, a marximus hatása váltotta fel. Az első évek polgári liberalizmusa és radikalizmusa, ahogy ő nevezte: „girondizmusa" után Bálint a szocializmus vonzásába került. Ismereteket szerzett, tanulmányokat folytatott, tudatosan alkalmazta a marxizmus módszerét és gondolatrendszerét. Felháborodásának elvi alapot keresett, érezte, hogy az ösztönös háborgás már kevés. „Nincs magasrendű felháborodás elmélet nélkül!" – vallotta. Nehéz időben ítélt, hiszen munkásságának igazi kibontakozása már a fasizmus nagy európai előretörésének korában történt, 1933 és 1939 között. Két erő irányította tollát: az ellenállás morálja és a tömegek iránt érzett bizalom. Egyik sem volt általános a kor értelmiségénél, még a baloldalon sem. Hiszen a fasizmus külföldi és hazai sikerei gyakran keltettek végletes reménytelenséget; a reménytelenség: a történelmi távlat hiánya pedig lefegyverőleg hatott. Sokan menekültek, vonultak vissza ködös ábrándok közé, sokan érezték úgy, hogy az értelem már aligha tehet valamit, és Európa menthetetlenül zuhan a teljes pusztulás örvényébe. Bálint György számára a szocializmus mutatott valóságos történelmi távlatot, és a józan értelem jelentette az ellenállás fegyverét. Vállalta a küzdelmet, a szellemi ellenállás nehéz feladatát. Ezért hirdetett antifasiszta helytállást, ezért kívánta mozgósítani a szellem embereit: „A német szellem embereinek – írta – ma, éppen a szellem és humanizmus érde-

kében azon a fronton van a helyük, mely elszántan harcol a barbárság uralma ellen. A békés Settembrini úrnak fel kell tennie harcos őseinek carbonari-süvegét."

A tömegek iránt érzett bizalom sem jelentett könnyebb vállalkozást. A kor európai értelmisége gyakran elfordult a tömegektől, minthogy úgy érezte, a fasizmus széles néprétegek gondolkodását fertőzte meg. A „szabadon lebegő értelmiség" helyzetére törekedett, magánya történelmi reménytelenségét növelte. Bálint György újságíró volt, polgári lapoknál: a Pesti Naplónál, a Magyarországnál tevékenykedett, a szerkesztőségi munka lázában vagy a könyvtár csendjében élt. Mégis bizalommal tekintett a tömegekre, tőlük várta a történelem nagy fordulatát, noha tudta, hogy e fordulat érdekében először a tömegnek öntudatra kell ébrednie. „A tömeggyűlölet, – állapította meg – a »csorda« megvetése korunk egyik kardinális erénye. Sajnos, a tömeg egy része e pillanatban azokat követi, akik lenézik, és csak fegyelmezésre és gyarmatosításra méltatják. Ez azonban nem változtatja meg érzéseimet a tömeg iránt. Nem gyűlölöm és nem tartom távol az »alacsony tömeget«. Csak addig alacsony, míg parancsolóit tiszteli, amíg másban hisz, nem önmagában. Hatalmas teremtő erőket sejtek benne – ezek majd akkor bontakoznak ki, ha mer és tud hinni önmagában, ha nem a múlt folytatását, hanem a jövő megteremtését tartja feladatának." Ennek a tömegnek: az öntudatára és történelmi hivatására eszmélő dolgozó népnek a szolgálatába állította tehetségét és műveltségét, metsző logikáját és világos stílusát.

A publicista hivatását állandó küzdelemnek tekintette, s a közírást valóban a közügyekről nyilvánított bátor és elkötelezett ítélet gyanánt művelte. Nemcsak közügynek tartotta a közéletben való állásfoglalást, hanem legszemélyesebb magánügyének is. Nemcsak szerkesztőségi munka és nemcsak áldozatos fegyelemmel vállalt élethivatás volt számára a publicisztika, hanem a teljes és személyes élet megvalósításának terepe. Sors, amelyet vállalt, életforma, amelyben megtalálta önmagát. Milyen jellemzőek azok a szavak, amelyekkel *Az idő rabságában* című kötetét vezette be: „Egy ember naplója ez a könyv; feljegyzések és megjegyzések sorozata napjainkról. Nincsenek benne vallomások bizalmas magánügyekről, bár elismerem, így érdekesebb vagy legalábbis izgalmasabb lenne. Valahol a magánügy és a közügy határán mozog, ott, ahol a közügy magánüggyé válik és megfordítva. Nem hiszek abban, hogy élesen elhatárolható a magánember és a sokaság sorsa." A publicista vallomása volt ez, a publicista igazsága: Bálint Györgyé, aki mindvégig szerinte élt.

Nem veszélytelenül és nem biztonságban. Hiszen jól tudta, hogy az antifasiszta ellenállásnak milyen kockázatot kell vállalnia. Számot vetett azzal, hogy ha történelmi méretekben nem arathat is diadalt az emberiségre támadó barbár erőszak, az ő törékeny életét könnyen elsodorhatja. Mégis vállalta a küzdelmet, mégis megfogalmazást adott ítéleteinek. Munkájának tragikus súlyt adott a történelem. Radnóti Miklós verseskötete: a *Járkálj csak, halálraítélt* margójára jegyezte fel a következő sorokat: „Ez az érzés, melyet nagyon sokan rejtegetünk, és amelyet Radnóti most nyilvánosságra hozott, távol van az érzelgős kispolgári pacifizmustól. Nem halálfélelem: egyszerűen csak *haláltudat.* A halált tudomásul vesszük, beiktatjuk napi életünkbe, számolunk vele, és ha bekövetkezik, nem fogunk meglepődni. [...] Halálra ítéltek bennünket, egyelőre haladékot kaptunk, addig mindenesetre élünk, ahogy tudunk, sőt, néha még a jövőre is gondolunk, amely nyilván nem lesz

a miénk, de kétségtelenül eljön." A tragikus sors tudatában és a történelem iránt érzett bizalomban a költővel, Radnóti Miklóssal osztozott. S vele osztozott a vértanúságban is, mint az „erőltetett menet" első áldozatainak egyike.

A tragikus sorstudat, az erőszakos halál előérzete nem akadályozta Bálint Györgyöt abban, hogy bátran és fáradhatatlanul végezze feladatait. Sőt egyre többet vállalt, egyre többet dolgozott. Szerkesztőségi munkát végzett, publicisztikát írt, s egyike volt a korszak vezető haladó kritikusainak. A két világháború közötti időben szinte virágkorát érte a magyar irodalomkritika és esszéirodalom. A jelentős kritika mindig nagy irodalom vonzásában születik, és e jelentős kritikának így adva voltak a feltételei. A magyar kritika azonban többet vállalt, mint pusztán azt, hogy irodalmi értékek gondozója legyen. A köztudat formálására vállalkozott, s midőn a politikai élet és a sajtó fórumán a jobboldali demagógia szinte minden józan véleményt túlharsogott, az irodalomkritika, az esszéirodalom vállalta a felvilágosítás, a meggyőzés, az igazságkeresés feladatát. E feladatok nyomán jelentős szocialista irodalomkritika született: Lukács György, Révai József, Gaál Gábor, Balogh Edgár, Fábry Zoltán mellett éppen Bálint György volt ennek a kritikának egyik hivatott mestere. De a polgári humanizmus vagy a népi mozgalom körében is jelentős haladó kritikus-egyéniségek és író-kritikusok dolgoztak: Babits Mihály, Halász Gábor, Szerb Antal, Németh László, Illyés Gyula.

Bálint helyzete egészen különleges volt, hiszen a jelentősebb marxista kritikusok emigrációban vagy a szomszédos országok magyar irodalmaiban tevékenykedtek, egyedül ő élt idehaza. Neki jutott az a feladat, hogy hazai terepen, a hazai irodalmi élet feltételei között képviselje a szocialista irodalomkritika ügyét. Bálint György széleskörű és értékes kritikai tevékenységet folytatott, s mindig a szocialista irodalom fejlődéséhez, történelmi távlatához szabta ítéletét. Szemléletének és munkásságának fókuszában három művész állt: József Attila, Radnóti Miklós és Derkovits Gyula. Mindhármukhoz szoros barátság fűzte, bennük látta a szocialista irodalom és művészet letéteményeseit. A három név is jelzi, hogy Bálint György a szocialista művészetet magasrendű esztétikai értékekkel határozta meg. A lehető legtávolabb állt tőle az a szektás felfogás, amely pusztán a politikai állásfoglalást tekintette irányadónak. Már egy korai irodalmi vitájában, melyet az akkor türelmetlenül szektariánus és dogmatikus fiatal Kodolányi Jánossal folytatott, így tett hitet a művészi minőség, az esztétikai színvonal mellett: „A szocializmus még senkit sem tett jó vagy rossz íróvá, a világnézet az irodalmi értéknek sohasem a kvantitását, hanem csak a kvalitását határozza meg." József Attila vagy Radnóti Miklós költészetének mértékül választása azért is hasznos lehetett, mert így Bálint valóban a legnagyobb esztétikai értékeket szembesíthette korának irodalmával, és egyszerre képviselhette a világnézeti haladás és az esztétikai minőség kritikai szempontjait. Az ő kritikusi működése valóban nagyszabású költészet: József Attila és Radnóti Miklós költészetének vonzásában született. Ez adja meg rangját és szerepét a két világháború közötti magyar irodalombírálat klasszikus teljesítményei között.

A József Attila és Radnóti Miklós szövetségében végzett munka logikus módon vezetett az irodalmi népfront gondolatához. Bálint György az elsők között ismerte fel a népfrontgondolat történelmi jelentőségét, és állt a népfrontos eszmék hirdetői közé. A hazai forradalmi munkásmozgalomnak vol-

tak olyan vezetői és irányzatai, akik és amelyek nem értették meg vagy nem értették meg idejében a népfront jelentőségét. Velük került vitába József Attila, ők akadályozták meg a kor egyik legjelentősebb szocialista költőjének méltó elismerését. Bálint György helyét már az is a népfrontmozgalomban jelölte ki, hogy József Attila barátja, gondolatainak társa volt. Arra törekedett, hogy a magyar irodalom, az egész haladó magyar szellemi élet egységesen lépjen fel a fasizmus ellen. Ezt az egységet látta és tanulmányozta spanyolországi útja során, amelyet kevéssel a francoista ellenforradalom kitörése előtt tett, hogy megismerkedjék a köztársasági Spanyolország kulturális intézményeivel és életével. A népfront eszméje Bálint György számára eleven történelmi szükségszerűséget jelentett, a külföldi: spanyol és francia példák is arra biztatták, hogy ebben a mozgalomban lássa az antifasiszta ellenállás legfőbb lehetőségét, az ország függetlenségének egyetlen zálogát.

A hazai népfrontmozgalom kibontakozásának legnagyobb akadálya az áldatlan népi-urbánus vita volt. Ma már: történelmi távlatból nézve nyilvánvaló, hogy ebben a vitában a magyar progresszió két fontos mozgalma és tábora: a polgári radikálisok és a parasztdemokraták csaptak össze, nem egészen függetlenül a jobboldali körök mesterkedéseitől, amelyek természetesen arra irányultak, hogy szembeállítsák egymással a haladás két táborát. És nyilvánvalóan azok léptek fel helyesen, akik arra törekedtek, hogy a nézeteltérések megoldást nyerjenek, megszűnjenek. Hogy a két mozgalom egymással és a szocialista erőkkel: a legális szociáldemokráciával és az illegális kommunista párttal szövetségben harcoljon a terjeszkedő fasizmus ellen, egy nagy és erős népfrontmozgalom résztvevőjeként. Ezt a gondolatot képviselte az emigrációban Lukács György és Révai József, Szlovákiában Fábry Zoltán, Erdélyben Gaál Gábor és Balogh Edgár, Budapesten Bálint György. Nem egészen egyedül, hiszen a népi mozgalom köréből például Illyés Gyula és Németh László, az urbánusok közül például Halász Gábor és Vas István is szerette volna feloldani az ellentéteket, illetve kész volt elismerésben részesíteni a „másik oldal" értékeit. Bálint György szerepe mégis páratlan volt a maga nemében: kommunista közíróként, a polgári liberális sajtóban sürgette a polgári radikálisok és a parasztdemokraták összefogását a közös ellenség ellen.

Bálint György érdemben és szeretettel foglalkozott mind az urbánusok, mind a népiek munkásságával. Időtálló kritikai tanulmányokban vetett számot egyfelől Nagy Lajos, Remenyik Zsigmond és Márai Sándor, másfelől Illyés Gyula, Tamási Áron, Veres Péter, Darvas József és Féja Géza műveivel. Helyenként persze polemizált velük, de sohasem az „urbánus" vagy a „ népi" elfogultságok alapján, és mindig a megértés szándékával, az álláspontok egyeztetésének igényével. A népi mozgalmat is bírálta, ha úgy érezte, hogy határozott kritikával kell figyelmeztetnie a választott út vagy a választott taktika veszélyeire. A Gömbös Gyulával kötött és nagyon hamar felmondott szövetség: az Új Szellemi Front idején például elítélte a kormánynak nyújtott morális támogatást és leleplezte a népiek illúzióit. A Márciusi Front szerveződése idején viszont határozottan a népi tábor mellé állt, a népfrontalakítás lehetőségét látva a haladó követeléseket megfogalmazó mozgalomban. Éppen Ignotus Pállal, a polgári radikálisok egyik szellemi vezetőjével vitatkozva fogalmazta meg a parasztdemokrácia híveibe vetett reményét: „Bírálni lehet őket sok szempontból, rá lehet mutatni tárgyilagosan egyes ideológiai következetlenségeikre, tisztázatlanságaikra, figyelmeztetni lehet őket módszere-

sebb tudományos vagy politikai gondolkozásra – de szeretettel, megértéssel és értékeléssel. Nem tartoznak pártokhoz, a maguk külön útját járják – de ez a járatlan út, melyet ők törnek az ébredező lelkiismeretű magyar intellektuális ifjúság számára, egyre határozottabban és bátrabban kanyarodik el az eddig egyedül kötelező jobboldali úttól, és a magyar dolgozó tömegek nagy céljai felé közeledik."

Mert Bálint György is ezt: a magyar dolgozó tömegek nagy céljait tekintette a legfontosabbnak, éppen ezért elutasított minden doktrinérséget, minden előítéletet. A dolgozó tömegek sorsát és jövőjét emberi közelségből figyelte, eleven elkötelezettséget érzett népe iránt. A könyvtár és a szerkesztőség aránylag zárt körében élve is bensőséges szeretet táplált az iránt az emberi közösség iránt, amelytől nyelve és eszmélete származott. Nemzetközi távlatokban gondolkodva, más népek iránt is szolidaritást érezve élte át a patriotizmus személyiségformáló érzéseit. A harmincas évek második felében s később a világháború idején számos nagy patrióta vallomás született. Költők és írók, akik addig nem is tartották szükségesnek, hogy kinyilvánítsák hazafiúi érzéseiket, magyarságtudatukat, hiszen természetes módon tudták hazafinak és magyarnak magukat, vallomás szavakban szóltak elkötelezettségükről az ország, a nemzet és a magyar kultúra iránt. A nemzeti függetlenségre leső fasiszta veszély, a magyar kultúrát pusztulással fenyegető jobboldali erőszak késztette őket vallomásra. Ezekben az években született József Attila *Hazám* és *A Dunánál,* Babits Mihály *Áldás a magyarra és Ezerkilencszáznegyven.* Illyés Gyula *Haza a magasban* és *Magyarok, 1944* című versei, valamint Radnóti Miklós patrióta költői vallomása: a *Nem tudhatom.*

Ebbe a sorba tartozik Bálint György vallomásos írása is: az *Egy kép alá.* A kép: Tihanyi Lajosnak, a Párizsban élt magyar avantgarde festőnek képe a fiatal Kosztolányiról. Ez a kép indította meg Bálintban a lélek titkos zsilipein keresztültörő érzelmeket: „Újra felidézte bennem – írta – azt a közösségérzést, ami megvan mindnyájunkban, akik baloldalian gondolkozunk, megvan egészen mélyen, csak nem szeretünk sokat beszélni róla. Csendesen, de erősen érezzük, hogy tartozunk valahová. Egy fizikai és szellemi tájhoz, mely elidegeníthetetlenül a miénk. Néhány mező vagy domboldal, amit talán csak a vonatablakból láttunk; egy-két kép, szobor és regény; egy budapesti utcaszöglet; néhány Vörösmarty- vagy Ady-strófa; egy-egy nagyon régi népdal a legújabb gyűjtésekből; zsinehagyott ruhájú csendes parasztok és félmeztelen, külvárosi gyerekek, akiket szavak nélkül is megértünk; az alanyi és tárgyi ragozás, a hangrendi illeszkedés és az ikes igék, melyeket a külföldi oly nehezen tanul meg – nagyjából ez az, amit sohasem lehet elvenni tőlünk, amitől nem tudunk, és nem is akarunk megszabadulni, és amit a legtöbbször meghamisított, leggyakrabban félrehangsúlyozott szóval így szoktak jelölni: haza." E vallomás Radnóti Miklós versének hűségét és patriotizmusát előlegezte, Bálint is arról beszélt, hogy a köznapi dolgok csendes igézete jelenti számára legteljesebben a hazát. Hivalkodás nélkül, minden szónokiságot messze kerülve tett vallomást érzéseiről, vallomása éppen ezért lehetett hiteles. E vallomás a szocialista magyar közíró történelmi tudatát fogalmazta meg nehéz korszakban: a két világháború között.

KÁLDI JÁNOS

Mikes utolsó szavai

Zörgő ág a fán.
Az vagyok.
Évek óta mondogatom: hazám, hazám, hazám.

Zágon nem ragyog föl már többé sosem.
Az elmúlás pecsétje mindenen.

Igen, igen,
csak a fű korai zöldje, aztán a nyár – és újra hó.
De: elmondják a csontjaim egyszer,
ami elmondható.

Tovább! Tovább!

Kerested ezt a tájat:
a jég-fákat, a csönd füstfehér bozótjait,
égrevetetten
e pár vad madarat, s a sohase-látott hegyet
a borongó rettenetben.

Az utak elfogytak.
Ha elveszni nem akarsz,
magadnak kell továbbtalálnod.
Jelzőtábla nincs, se szabály,
s még az sem segít:
az álmod.

Jó lenne olykor látni
– ha nagyon messze is –
ismerős, emlékes háztetőket.
Egy-két sugarat néhány percre.
De
csak a szél süvítése tűnődtet.

Tovább! Tovább!
Biztatgasd a hó-alatti virágot.
Mondogasd neki, hogy égjen.
Itt kell majd nyomot hagynod
az iszonyatos idegenségben.

KÁROLYI AMY

„SZÍVEM NAGYON FORRÓ KEZD LENNI...”

Karay Ilona írásai

Ilonka csak a ravaszt húzta meg, a pisztolyt a szülei adták a kezébe. A szülői ház csatatér volt. A csatázók: a fellengzős mama, ki regény-folyamatokban úszkált és jótékonysági rohamokban fosztogatta a családi pénztárt s a földön-járó vidéki úr, az apa, aki szerette a jó házikosztot. Végül is a házikoszt győzött. Az anya, hóna alatt exaltált ábrándjaival elhagyta a csatateret, s a szakácsnő lépett elő úrnőnek.

Itt nőtt fel Karay Ilona a fellengzősségből és realitásból mintázott gyermek. A két összetevő remekül volt adagolva nála. A fellengzősséghez szárnyai adattak, a realitása pedig pontos, kegyetlen, nem minden irónia nélküli. Naplótöredéke, ha a kor semmitmondó teátrális átlagával mérjük, a nagyok takarékos szóhasználatával, tömény mondataival mérkőzik. Egy anti-parainesis, a gyermek intelme szüleihez. Ítélet és felmentés egyszerre. Valami bölcs szánakozás hatja át e sorokat, az idősebb nővér vagy a háziorvos gyógyíthatatlan bajokat konstatáló diagnózisa. Olyan messziről, szinte madártávlatból nézi a családi csatateret, számonkérés nélkül, a mérleg nyelvét talán mégis kissé az édesanya felé biccentve.

Az idő hordozta magában ezt a nőíró-típust: Karay Ilonkában már Kaffka Margit figurája készülődött, a vidéki úri szegénység női nyomorúságából kitörnivágyás. Ugyanazok a problémák, amikre csak a XX. század hozott megoldásfélét. Ezt a kitörési kísérletet K. I. anyjában élte meg, de úgy látszik, nem javallta az anyai eszközöket. Majd ő! Ez süt át már az egész korai kislány-verseken is. A hír, a név, a megérdemelt hírnév előlegezett tudata. De a kor női poétái (az igaziak!) éretlen szilvaként potyogtak le, kit tüdővész, kit revolvergolyó vitt el. Őt pedig elvitte a kamaszkor egyensúlytalansága. A tehetség hírnév-után-nyúlása küzdött a gyermek kaotikus élményvilágával, a gyermek kifáradt, nyugvásra, egyensúlyra vágyott s ez a régóta érlelődő nyugalom-vágy találkozott egy korai szenvedéllyel, valami elérhetetlennel, amiért nem volt módja, ereje megküzdeni.

*

KARAY ILONA VALLOMÁSA

1866-ban születtem, deczember 18-án. Legkisebb vagyok testvéreim között, s midőn én az első napra életemben fölébredtem, két fivér és két nővér várt már reám.

Hogy némi világot vessek a jelenre, szükség a múltra is tekintenem, melyben anyám és az ő szülei éltek.

Ez időről nagyon csekély adattal bírok, mert kíméletlenül kérdezgetni anyámat soha sem akartam, amit megtudtam és következtettem, röviden ez:

Anyám szülei Nagy Lajos és Fórián Mária Kecskemét városában éltek, hol a legtehetősebb családok közé tartoztak. Két gyermekök volt: Sándor és Mária; ez utóbbi volt az én anyám. Jó, de nagyon ábrándos szívvel bírt, és ez volt szerencsét-

lensége. Otthon, szülői házánál nem volt alkalma az életet valódi fekélyes oldaláról megismerni; mindenkiben jó barátot látott, s a folytonos regényolvasás is sok ábrándos eszmét csempészett szívébe. Mint fiatal leány szeretett ő is és boldog lett volna, mert szerelme tárgya, Kégl Elek, már jegyese volt, de közbelépett a Sors s a halál elrabolta tőle, kit szeretett. Több kérője volt ezután, de mindannyit visszautasította, míg végre megismerte atyámat. Ez már a férfikorban volt, józanul gondolkodott, s mint most már maga is bevallja, csak azt vette észre a nők között, aki vagyonos volt. Anyámat úgy említették előtte, mint nagyon gazdag leányt, s azt hiszem, ez volt a főindok, mely őt anyámhoz közel vitte. Hogyan történt, bővebben nem részletezem, de ők egymáséi lettek. Már házasok voltak, mikor nagyatyám főbelőtte magát; halála után kiderült, hogy a nagy vagyonon mégnagyobb az adósság s ez állapotot nagyon előmozdította Sándor nagybátyám, ki csak a jelen kellemessé tételével törődött, természetesen szülei rovására. Nem tudom, ez a körülmény volt-e befolyással szüleim családéletére, de nem hiszem; anélkül sem lett volna az boldog.

Anyám ábrándos, rajongó fiatal nő volt, mit ő szép szavakkal lefestve olvasott, azt az életbe akarta átvinni, óhajtott jót tenni mindenkivel s minél nagyobb áldozatot kellett véghezvinni, annál nagyobb örömmel tette; meglehet, hogy ez szép volt, de nem az életbe való.

Atyám ellenben nagyon takarékos, az élet törvényeit szem előtt tartó, vagy, hogy határozottan szóljak, kissé önző volt.

Ily két ellentétes lélek kiismerve egymást, hogyan vonzódnának egymáshoz?

Utaztak több helyen, de Szegeden hosszabb ideig tartózkodtak; itt született Lajos és Elek bátyám és Mari nővérem. Már akkor nem a legjobb viszonyban élhetett anyám atyámmal, mert eltávozott tőle s szülővárosába, Kecskemétre ment; lehet, hogy más ok is hívta, de ezt nem ismerem s atyám szavaiból csak ezt tudom következtetni. Ebben az időben született Anna nővérem, távol a családi körtől. Anyám nemsokára visszatért s ekkor Aradra mentek.

Itt születtem én, itt kezdődik az én életrajzom.

Sok ideig nem voltam szülőhelyemen, mert atyámat Lugosra tették át. Nagyon piciny voltam akkor még, nem igen emlékezem az akkor lefolyt időkre, csak testvéreim leírásából ismerem azt az életet, mely akkor folyt; boldog volt az a gyermekeknek, de a szülőknek: nem hiszem. E helyen sem töltöttünk sok időt, mert a hivatalt, melyet atyám betöltött, föloszlatták s mint pénzügyi tanácsost Pécsre tették.

Erre az időre már emlékszem határozottan. Kis gyermek voltam, nem értettem még az életet; boldog voltam, mert szülőim szerettek, mulatságunk is volt elég, mert anyám a legnagyobb pazarlással elégítette ki gyermekes kívánságainkat.

Csak itt kezdtem megismerni anyám túlságos jóságát, de azt oly természetesnek találtam, mint bármi mást.

Több család volt, melyet úgyszólván ő tartott el, ezen kívül bárki folyamodott hozzá, segély nélkül nem hagyta távozni. Hogy e szép, de hálátlan szenvedélyét kielégítse, pénzre volt szüksége, s ha atyám fizetése nem volt elég, pénzt vett föl 120-as százalékra; így aztán míg sokakat fölemelt, övéit lassan merítette alá. Pedig szeretett bennünket, de nem úgy, mint kellett volna; még családja körében is oly ábrándos eszméknek hódolt, úgy látszott, egyetlen büszkesége: magát föláldozni másokért, és – amit talán nem gondolt meg – magával minket. E mellett ideges, ingerlékeny, s ha atyám kitakadt olykor túlzásai ellen, a leghevesebb jelenetek folytak le köztük, gyakran gyermekeik előtt. Én még nem igen értettem az egészet s csak akkor kezdtem sírni, ha láttam, hogy idősebb testvéreim könnyeznek.

Múlt az idő. Lajos bátyám 16 éves volt és megismert egy 14 éves kis leányt. Ilyen gyermekszerelmet a szülők eleinte kinevettek, de úgy látszott, a dolog komolyan megy, mert a múló évek nem változtatták meg a két szívet. Antal Mari, így hívták a leányt, többször lejött Siklósról, hol atyja szolgabíró volt, anyjával hozzánk, Lajos pedig el-elrándult Siklósra, gyakran éjszaka is, hogy az öreg Antal meg ne tudja.

Az legelső lenne megmondani az okot,
de erre képes nem vagyok, mert
magam sem ismerem! Szívem na-
gyon forró kezd lenni, azt akarom
lehűteni!

Leveleimet mindjárt kézbesítsé-
tek, akinek szól.

Éljetek boldogul!

Ha fölmentek az iskolába, mondjá-
tok meg, hogy minden leányt csókolta-
tok; ha lehet jöjjenek le a temetésemre.

. . . Bennteket pedig áldjon meg
az Isten jobban, mint az előtt! . . .

Ilona.

1879.

I.

Hozzá.

Mély tisztelettel vegyült szeretettel
Emelem föl tehozzád szememet;
Félek, hogy tégedet szeretni vétek,
Az is megalázza nagy lelkedet.

Pedig téged, mert te nem egy gőgös,
Magasan álló büszke fénylalak,
Te egy menyországból leszállott angyal,
Az emberek boldogítója vagy.

~~Mert~~ foglalsz el nagy állást a világban,
Észre sem vettenek ezért sokan,
De ire, ki ismerni megtanulálak,
Tudom, hogy szivedben egy angyal van.

Szeretlek, szeretni foglak örökké.

1866-ban születtem december 18-án. Legkisebb vagyok testvéreim között, s midőn én az első napra életemben felébredtem, két fivér és két nővér várt már reám.

Hogy némi világot vessek a jelenre, szükséges a multra is tekintenem, melyben anyám és az ő szülei éltek.

Ez időről nagyon csekély adattal birok, mert kíméletlenül kérdezgetni anyámat sohasem akartam, amit megtudtam és következik tehát röviden ez:

Anyám szülei Nagy Lajos és Fórián Mária Kecskemét városában éltek hol a legtehetősebb családok közé tartoztak. Két gyermekük volt: Sándor és Mária; ez utóbbi volt az én anyám. Ő de nagyon ábrándos szervel bírt, és ez volt szerencsétlensége. Otthon, szülői házánál nem volt alkalma az életet valódi felkélyes oldaláról megismerni; mindenkiben jó barátot látott, s a folytonos regény olvasás és sok ábrándos eszmét csempészett szivébe. Mint fiatal leány szerette ő is és boldog lett volna mert szerelme tárgya, Kégl Elek, már jegyese volt, de közbeléptett a Sors s a halál elragadta tőle, kit szeretett. Több kérője volt ezután, de mindannyiát visszautasította, míg végre megismerte atyámat.

Egy darabig még csak meg volt az az elégtételünk, az a nő legalsóbb minőségben volt házunknál, de most már ennek is vége van.

Még anyám egyedül volt, egy régi ismerőst hozott szobára, egy éjjeliőrt a barátot, egy nemes szívű em Károlyt.

Ez nem a megtört megaláztatott nőt, hanem a retlen barátnőt látta benne, s elhatározta, hogy se fog rajta.

Jó ember! nem ismerte ő azt a kuszált életet, melyet kiegyenlíteni simává tenni akart! Előtte szándéka volt, hogy bennünket visszaverset anyá kiképeztet, pártfogónk lesz, de ezt a tervet végre nem lehetett. Végre is egy oly módot találtak ki Atyánkkal, mely minden volt csak helyes Anyám némi kicsinyes föltételek mellett beleeg az atyám által indított válópörbe; föllobbant szent kötelék s most már atyám törvényes nejének mondhatja azt a nőt, ki eddig tisztes nevén c legnagyobb szenyfoltot ütté. Anyám magát lejön, ha együtt éljük át azt amit az Isten talán mé reánk mér.

Ez volt eddig a csomó megoldása; vagy talá még jobban összekötve bonyolítva az által?

Azt csak Isten tudja, ki szünjön meg büntet az apák vétkeit a gyermekeken!

Vége.

Elek bátyám ezalatt veszélyes szívbajba esett, mely minden évben elővette; sokszor volt élet és halál között, de fölgyógyult.

Mi leányok kisebbek voltunk, életünk úgy folyt, amint lehetett; én részemről megvallom, boldog voltam; a valódi csapásokat nem fogtam föl; boldog voltam, amikor játszottam, játék után anyám ölébe hajtottam fejemet és ő olvasott föl nekem. Míg nővéreim iskolába jártak, én otthon tanultam nevelőmtől az á,b,cét s egyéb apróságot; házunkból a víg zaj sem hibázott, a tiúk pajtásai, a mi barátnőink gyakran fordultak meg házunknál; és így a féreg szép külszín alatt rágódott.

Anyámnak ekkor egy eszméje támadt. Elhagyja ezt a helyet, elhagyja az általa gyűlölt férjet, elhagyja két fiát, és leányaival elmegy innen oda, ahol szülői porlanak, ahol gyermekéveit töltötte, ahol boldog volt, mert ott akar meghalni. Így vonta ő be az ábrándok mézével azt a keserűt, mit ballépései tartalmaztak. Megindította a válópört atyám ellen. Az nem akart beleegyezni; kérte anyámat, le akarta beszélni; hiába, ő hajthatatlan maradt. A szentszék nem egyezett a válásba, mert atyám azt vallotta, hogy anyámat szereti; ez nem volt igaz, s atyám is csak gyermekei érdekében tette. De anyámat az utazás eszméjétől eltéríteni nem lehetett. Megegyeztek atyámmal, hogy a két fiú ez utóbbinál marad, ki minden hónapban bizonyos pénzösszeget fog utánunk küldeni.

Én mint gyermek örültem az utazásnak, lelki szemeim előtt úgy tűnt föl Kecskemét, mint egy „Eldorádó", aztán meg az utazás is mennyi örömmel kecsegtetett, szívemet a válás sem nagyon búsította el, mert még jóformán nem is tudtam, mit tesz az; hiszen anyám velünk lesz.

Megtörtént! Robogott velünk a vasút és vitt egy képzelt boldogabb haza felé! K é p z e l t !

Mikor odaértünk, ideiglenesen Kovács Istvánékhoz szálltunk, s csak később rendezkedtünk el. Három évet töltöttem itt, és sokat nélkülöznöm kellett, de egy gyermek nagyon könnyen feled és én már nemsokára beleszoktam új helyzetembe.

Iskolába is jártam és dicsekvés nélkül mondhatom, hogy jól tanultam; első voltam mindig.

Voltak kellemetlenségeink is, de a legnagyobb csapás később következett. Jött egy távirat s midőn fölbontók, e szavak álltak benne: „Elek e hó 9. a fájdalom legkisebb jele nélkül elhunyt."

Meghalt, pedig már készült hozzánk azt hive, hogy édes anyja ápolása teljesen vissza fogja adni üdülő egészségét.

Emlékszem, hogy ez időtől fogva anyám egészsége nagyon megromlott; idegei elgyengültek lassanként, úgy hogy vezetni kellett, ha időnként nagyobb utat akart megtenni.

Én még 11 éves voltam, gyermek, kire a körülmények nagyon csekély befolyással voltak, de nővéreim, különösen Marika, ki már 17 éves volt, nagyon érezték a helyzet súlyosságát.

Elvoltak úgy szólván különítve a világtól, a kör, melyben mozogtak, legföljebb egy barátnőjök családjára terjedt ki; Pedig nem mondhatom, hogy nagyon idegenkedtek volna a világ örömeitől. Anna ugyan nem annyira, mint Marika.

Három évet töltöttünk így. Én nem igen törődtem a körülmények változásaival, boldog voltam, ha az iskolában valami kitüntetés ért s láttam anyám örömét a felett.

Anyám úgy látszik belátta már, hogy helytelen volt e lépése, mert szóba jött az, hogy visszatérjünk. Anyám maga már nem jöhetett vissza, de akarta, hogy mi visszatérjünk, ő pedig ott fog maradni. Én még akkor zérus voltam az ilyen dolgokban, de nővéreim nem akarták anyánkat elhagyni, mire ő azt mondá, hogy ha másképp nem hallgatunk reá, öngyilkos lesz, és így fog kényszeríteni a hazatérésre.

Hazatérésre! Melyik volt hát a mi hazánk? Végre el lett döntve. Először Anna néném utazott föl a budai államképezdébe, de ott nem volt kedve maradni, úgy hogy mikor mi leutaztunk, ő is velünk jött. Még most is látom szegény anyámat,

a mint könnyező szemekkel megcsókolt, még most is hallom reszkető szavát: „Isten áldjon meg benneteket!"

Egyedül utaztam Marika nővéremmel és egy napot töltve az intézetben mindnyájan lejöttünk.

Pécsi szállásunk még nem volt rendezve, azért ideiglenesen Lajos bátyánkhoz mentünk, ki már házas ember és aljegyző volt sz. Lőrinczen.

Pár napi ott időzés után lejöttünk végre ide. Nem sokára ezután kis unokahúgom született s bátyámat Pécsre tették át. Együtt voltunk, csak két tag hiányzott a családból. Az egyiknek sirját látogattuk meg olykor, a másikról a legszomorúbb levelek értesítettek bennünket.

De kevés ideig folyt az élet nyugodtan. Atyám, míg mi távol voltunk, megismert egy kétes hirű nőt, s most családjához akarta csatolni ezt is. Sokáig küzdöttek ellene Lajos bátyám és testvéreim, de hiába.

Egy kis bécsi kéjutazás után bekopogtattak ajtónkon.

Egy darabig még csak megvolt az az elégtételünk, hogy ez a nő legaljasabb minőségben volt házunknál, de most már ennek is vége van.

Míg anyám egyedül volt, egy régi ismerőst hozott hozzá sorsa, egy ifjúkori barátot, egy nemes szivű embert, Korbay Károlyt.

Ez nem a megtört, megalázott nőt, hanem a szeretett barátnőt látta benne, s elhatározta, hogy segíteni fog rajta.

Jó ember! nem ismerte ő azt a kuszált élettonalat, melyet kiegyenliteni, simává tenni akart! Először szándéka volt, hogy bennünket visszavezet anyánkhoz, kiképeztet, pártfogónk lesz; de ezt a tervet végrehajtani nem lehetett. Végre is egy oly módot találtak ki bátyámmal, mely minden volt, csak helyes nem. Anyám némi kicsinyes föltételek mellett beleegyezett az atyám által inditott válópörbe; föibomlott a szent kötelék s most már atyám törvényes nejének mondhatta azt a nőt, ki eddig tiszta nevén a legnagyobb szemnyeltet üté. Anyám majd lejön, hogy együtt éljük át azt, amit az Isten talán még reánk mér.

Ez volt eddig a csomó megoldása; vagy talán még jobban össze lett bonyolitva ez által?

Azt csak Isten tudja, ki szűnjön meg büntetni az apák vétkeit a gyermekekben!

*

És most a búcsúlevél:

Családomnak

A legelső lenne megmondani az okot, de erre képes nem vagyok, mert magam sem ismerem! Szivem nagyon forró kezd lenni, azt akarom lehűteni!

Leveleimet mindjárt kézbesitsétek, akinek szól.

Éljetek boldogul!

Ha fölmentek az iskolába, mondjátok meg, hogy minden leányt csókoltatok; ha lehet, jöjjenek le a temetésemre.

. . . . Benneteket pedig áldjon meg az Isten jobban, mint az előtt! . . .

Ilona

Ez a végső percekben és nagy felindultságban irt levél áruló őszinteségű. Láttatja a különböző közetrétegeket, amik a hegyomláshoz vezettek. Az első sorok kemény rövidsége: reménytelen közérzet. Nem tudja az okot, nem is akarja tudni,

mert ha tudná, meg kellene mondani, s ez a gyermek lenézte a bajait világgá kiabálót. De a zárkózott, kemény réteget átüti a költő magyarázata s leírja a magyar irodalom egyik legszebb mondatát: „Szívem nagyon forró kezd lenni, azt akarom lehűteni." Ez a rózsa lelke. Mi jöhet még ezután? Nagyköltészet után kislány-rendelkezések. Megrendezi a temetést, ahogy falusi hajadonok létük legnagyobb publicitású mennyegzői vagy temetési napját:

„mondjátok meg, hogy minden leányt csókoltatok,
ha lehet, jöjjenek le a temetésemre."

A tapasztalt kis felnőtt, a tudatos költő mögül előbukkan a mélyréteg, a romantikus kisleány, aki részt vesz a saját temetésén. De még ez sem a végső szó, mert a legkisebb leány után megszólal az idősebb nővér is, a család ziláltságát még a másvilág kapujából is rendezni kívánó búcsúzó:
„... Benneteket pedig áldjon meg az Isten *jobban* mint az előtt!..."

A sokat-tapasztalás gyermek szívébe zárva, a kibeszélés lehetősége nélkül, mire vezethet? Egy korai költészet létrejöttére, félelmetes száraz villámokhoz, melyek végül agyonsújtották a gyermeket.

Marad a nagy kérdőjel, ha túlélhette volna a krízist, ha érett fővel dolgozza fel *ezt* a gyermekkort, mi lett volna Karay Ilonából? Egy postatiszt neje Málomban, tanítónő Püspöknádasdon, hasadt lélek a pécsi bolondokházában, vagy a század nagy beváltott ígérete, az első Kaffka Margit.

És most következzenek azok a versek, amelyekből a kimondatlan életrajz kimondható lesz:

HOZZÁ

Mély tisztelettel vegyült szeretettel
Emelem föl tehozzád szememet;
Félek, hogy tégedet szeretni vétek,
Az is megalázza nagy lelkedet.

Pedig tévedek, mert te nem egy gőgös,
Magasan álló büszke fényalak,
Te egy menyországból leszállott angyal,
Az emberek boldogítója vagy.

Nem foglalsz el nagy állást a világban,
Észre sem vettenek ezért sokan;
De én, ki ismerni megtanulálak,
Tudom, hogy szívedben egy angyal van.

Szeretlek, szeretni foglak örökké,
Szeretetem lángja ki nem alszik,
El nem oltja sem hideg sír, sem halál,
Sőt majd ott, a másvilágon növekszik.

Viszont szeress? oh nem; azt nem kívánom,
Nagy a boldogság, gyenge a kebel,
És e szegény szív talán megrepedne,
A nagy boldogságot nem bírva el.

Hadd járjak én körülted, mint a bolygó
A nap körül, melytől fényét nyeri,
Melyet imád, de melyhez közeledni
Félénk tisztelete nem engedi.

Te is napom vagy, melyet bár imádok,
Megközeliteni sohsem merek,
Megelégszem a piczike sugárral,
Melyet néha reám vet szép szemed.

De mint a bolygó, ha szeretett napja
Megtagadja tőle a sugarat,
Úgy elsötétül lelkem is, ha szemed
Nem vet reám egy piczi sugarat.

Elvonulok, hogy észre ne vehessed,
Mikor a halál engem elragad,
S ha utolsó imámat meghallgatják,
Veled béke és boldogság marad.

(1878)

SZERETTEIM

Oh én olyan nagyon tudok szeretni,
Olyan mélyen tud érezni szivem!
Van-e, aki méltó szeretetemre,
Akit szerethetek forrón, hiven?

Családi életemben sok üröm van,
Megkeseriti az az édeset,
S igy szivemben rokoni szeretetet
Nem érzek, vagy csak nagyon keveset.

Csak rossz oldalról ismertem meg eddig
Az engem környezők lelkületét;
Tapasztalva sok rosszat és kevés jót.
Mi bilincselné szivem érzetét?!

Az idegenek nagyon idegenek
S ismerni őket mégsem óhajom.
Miért legyenek ők barátaimmá,
Miért ismerjék ők az én bajom?

És ki tudja, talán ha keresnék is,
Lelnék-e köztük egy rokon kebelt,
Melyben vigasztaló szelíd szavat az
őszinte és hű barátság nevelt?

Maradjak én idegen e világban,
Változhat az éntőlem bármikép,
Engem nem érdekel, nem tartozik rám,
Hogy egy esik, más meg magasra lép.

Mert a világi részvétel ezen áll,
Egyik ember a más estére les,
Mert ő maga magasra törekedve
Az elbukottban csak lépcsőt keres.

De hát, akit szeretek, nincsen senki?
Szívem dobogása azt mondja: van.
Oh vannak, kiket én szeretek forrón,
Csak hogy ezek nincsenek számosan.

Kettőt szeretek, két arc foglalja el
Szívemnek mély és csodás rejtekét,
Többet, többet igazán nem találnék
Ha átkutatnám is a földtekét.

Az egyiket imádom, amikép csak
A földi ember egy Istent imád,
Ki alkotá az emberi szívet s ki
Meghallgatja a szívből jött imát.

De ő méltó, ezerszeresen méltó
E szívnek buzgó imádatára,
Egy angyal ő, ki elhagyá a mennyet
S leszállt a föld szennyes rút porára.

Leszállt, hogy itten egy szent életen át
Küzdjön, fáradjon embertársiért,
S e hosszú, hálátlan fáradsága
E földön sohse nyerhessen babért.

Kit nem érdekel a föld szennyes kincse,
Megveti az emberek hatalmát,
Ki a világtól távol szent magányban
Másvilágon várja csak jutalmát.

Egy lélek, mely fehér e barna földön,
Mint egy elolvadhatlan hódarab,
Egy szív, amely csendes, mint a nyugodt víz,
Mely a szenvedélyeknél sohse rab!

De le tudnám-e angyal-lelkét írni?
Nem: elég nekem az, hogy szeretem,
Elég, hogy ezen és a másvilágon
Egyedül benne rejlik életem.

A másik arc nem fénylik dicssugártól,
Egy barátnőnek kedves arca az,
Akinek szívében és az enyémben
Egy érzelem van s tárgya ugyanaz.

Ezért szerettem én meg oly nagyon őt,
S felőle most is csak ezt gondolom.
És ha talán csalódni kellend benne,
Szívemben sokkal nő a fájdalom.

Barátnőm ő a szó szent értelmében,
Az vagyok-e neki, nem tudom azt,
De reménylem mégis, hogy az Isten nem
Vonja meg tőlem ezt az egy vigaszt.

Sok a tűz, mit az első önt szivembe,
A másikkal kell azt megosztanom;
Kétszeres lesz az öröm és felényi
Megosztva két szivben a fájdalom.

(1880. augusztus 24.)

NÉZEM... NÉZEM...

Nézem... nézem a futó felhőket,
Oh mint szeretném követni őket!
Életegemen messze repülni.
Rövid percben éveket átélni!

Átrepülni hosszú hét esztendőt,
Élvezni a boldogabb jövendőt,
Melyet oly hőn óhajtok elérni,
Melyben egyedül akarok élni.

Élni úgy, mint napjait Ő tölti!
Oh, e boldogság nem is lesz földi!
Élni egy angyalnak közelében,
Egyszerűség s jámborság ölében.

Messze, távol a világ zajától,
Kímélve keserű fájdalmától,
Az Istenért s emberekért élni,
Elhervadhatlan babért remélni!

Az Ő képét látom a jövőben,
Az oh! oly lassan közeledőben,
Mosolyg felém, s én hő vágygyal telve
A jelenhez vagyok bilincselve.

De, bár lassan eljön a várt óra,
Addig ajkam, ne nyílj panasz-szóra,
S ha utamon szenvedés nyujt kezet,
Nem csüggedek, az út Hozzá vezet!

(1880)

E...NAK

Fáj a szived? Nagyon fáj? Elhiszem.
De gyógyító irt valjon ki adhat?
Ne mondd, hogy én! Oh e szó fáj nagyon,
Kezem nyomán ott csak seb fakadhat.

Tudom fájdalmad mi enyhitené,
De nem vagyok képes megadni azt!
A jó Isten közös édes atyánk,
Nyújtani fog majd neked is vigaszt.

Én nem. Szívem csordultig telve van,
Olyan nagyon, hogy több nem fér belé;
A tiéd befogadni képtelen!
Látod! Miért közeledtél felé?!

De megvigasztalódsz te nem soká:
Majd eljön a jótékony feledés,
Melyet maga után vonz rendesen
A gyermek-álmakbóli ébredés.

Tudom, hogy szíved érzelmeinek
Tárgyát sokáig én nem képezem.
Addig is nyugtasson meg a tudat,
Hogy amit érzesz, én is érezem!

(1880)

ELÉG AZ ÉNNEKEM

Szeretni, mint csak szív szerethet
Első lángérzeményivel,
És tudni, hogy mely üdvöt adhat,
Viszont nem érez a kebel:
Elég az énnekem?

Látva sötét szemed villámát,
Mely sebet ütött szívemen,
Nem látva forró vérét folyni,
Tovább haladni hidegen:
Elég az énnekem?

Képzelni bűvös ajkaidról
A szerelem édes szavát,
Míg arról egy fagyos, hideg hang
Szétűzi ábrándim hadát:
Elég az énnekem?

Remélni, szünetlen remélni,
S nem érni a teljesülést,
Szőni sorát az ábrándoknak
S látni a megsemmisülést:
Elég az énnekem?

Te nem szeretsz! Pedig szívemben
Olyan meleg az érzelem!
Oh nem lakik abban más semmi!
Hisz mindenem a szerelem!
S elég az énnekem!

(1880)

NÉVROKONOMNAK

Tövisesek az élet utai.
Véres marad a föld lábad nyomán;
S mit látsz, egy hosszú fájdalom-sor az,
Ha visszanézel élted alkonyán!

Csak két virág él a tövis között,
Mely nem hullatja szerte szirmait,
Ha érinted, sőt tiszta illata
Széppé teheti élted napjait.

Szerelem s barátság e két virág!
Az elsőhöz szavam nem adhatom!
Nem állunk közel egymáshoz, s ilyen
Távolról szívedet nem láthatom.

A másik! Azt már jobban ismerem!
– Vagy nem ismerős-e a tél s hava? –
Erről hadd szóljon egy, bár idegen,
De nyílt, őszintén érző szív szava!

Kincset nyerél! Mert egy rokon kebel
Jobb szívünknek, mint minden földi kincs!
És koldus az, szívemre mondhatom,
Kinek e világon ily kincse nincs!

Nem dicsérem előtted azt, kinek
Szívedhez csatolá a Sors szívét,
Elég az, hogy az Istenség szeme
Őbenne látja egy legszebb művét!

Szeresd őt! Szeresd szíved mélyiből!
Ha valaki, ő megérdemli azt;
S nemde, ha mélyen földben a gyökér,
Virágot a tavasz csak úgy fakaszt.

Tiszta legyen az érzelem-virág,
Azért rejtsd mélyen szívedbe a tőt!
Lehetne, s elküldeném szívemet,
Hogy így két szívvel szerethessed őt!

De elég már! Tövises utadon
Jó nemtőd legyen két szent érzelem:
Oldaladnál a barátnői szív,
S boldogítson a tiszta szerelem!

(1881)

*

Amíg az anya és a nővérek eseménytelen, élménytelen érzelmi életükben csak tükrözték a korabeli regényeket, addig K. I. megélte a regényt. A 18 vers a gyermek-rajongástól a „mindent vagy semmit" elhatározásáig vezet. Gyertyalángtól tűzözönig. A lángocskát előbb élteti a remény, élteti a jövő, a felnőtté-válás el-

képzelése, mely megoldást hoz a rajongás számára. Ilyen egyoldalú, elképzelt szerelem megvertje és áldottja volt Emily Dickinson is, de őt egy nagy életműhöz segítette ez az érzés, míg K. I.-nál csak 18 versre futotta.

És most e szerelem prózai váza. Az első vers (Hozzá) a tiszteletbe öltöző érzés, mely dehogy is mer viszonzásra gondolni, hisz még csak 11 éves ekkor. „Viszont szeress? oh nem; azt nem kívánom, Nagy a boldogság, gyenge a kebel, És a szegény szív talán megrepedne, A nagy boldogságot nem bírva el."

De az érzés vele nő és egyre többet akar. Az észre-nem-vevés, a viszonzatlanság sebez: „Fáj a szíved? Nagyon fáj? Elhiszem." „. . . amit érzesz, én is érezem", mondja a 14-éves. S ekkor már követelne a felnövekvő érzés: „Elég az énnekem?" kérdi a kilátástalan ábrándoktól, de azonnal csitítja is önmagát: „Hisz mindenem a szerelem! Elég az énnekem!" S valóban, mindene ez a szerelem. Horgony és érzelmi biztonság, pótlás és kárpótlás a megtépázott és szánnivalóan distanciába került családi érzésekért. Elég, de csak addig, míg nincs veszélyeztetve az érzés tárgya. Névrokonának és ismeretlen vetélytársának ugyan még teljes tartással kínálja fel szívét, hogy az két szívvel szerethesse az imádottat, de ezzel ereje kimerült, az élet reményét és értelmét vesztette (most lépett a tizenötödik évébe!), s csak a halál fordíthatja felé szerelme figyelmét és könnyeit.

A XIX. század harmadik harmada nem kedvezett az induló költőknek. Epigonszóhasználat, epigon-kifejezések, kilugozott mondanivaló. E szó és kifejezés-állomány sztereotipiái azonban megelevenednek a valódi élménytől, a papírt és átizzítja utoljára a tűz. Itt egy épülő és máris rombadőlt ház ablakaiból, ajtóiból csap ki a láng.

A kor kedvenc szava, a szív, nála is gyakran előfordul, de ez a szív nem irónnal emlékkönyvbe rajzolt vagy aranypléhből készült emléktárgy, hanem biológiai dobbanású, felgyorsult működésű gyermek-szív. Ennek a szívnek elhiszem, hogy *imád* valakit, s hogy imádottja földre szállt *angyal*. Az annunciáció szárnyaiba öltözik ez a szerelem s a kinyilatkoztatást hozó angyal elé térdepel a kiskorú, tragikus pécsi madonna.

*

EGY ELFELEJTETT PÉCSI CSODAGYEREK címmel a múlt év februárjában közöltük Weöres Sándor írását és Karay Ilona ránk maradt három versét. Szerkesztőségi jegyzetünkben ugyanakkor olvasóink segítségét kértük az esetleg még lappangó publikációk vagy kéziratok felkutatásához. Felhívásunk örvendetes eredménnyel járt: jelentkezett Keszthelyről Karay Ilona testvérbátyjának unokája, Karay Lajos, aki megőrizte a teljes hagyatékot. Egy rózsaszín borítójú füzetben 18 kézzel írott verset, köztük a tavaly bemutatott hármat s a most közölt hatot, továbbá Karay Ilonának utolsó éveiben keletkezett kézírásos vallomását és öngyilkossága előtt családjának címzett búcsúlevelét. Köszönjük Karay Lajos segítségét. (A szerk.)

GALAMBOSI LÁSZLÓ

Boldogság

Lüktet az Úr.
Ezüst csillag-kereszt
hátrál, az éj
körötte fogyni kezd.
Száguldhatunk.
A szárnyak erejét
nem rontja már
a markoló sötét.

Harmat ivó
lepkék a lombokon.
Hajlok hozzád,
ölellek asszonyom.
A bogyós gally
tilinkókkal tele.
Zöldben billeg
a málinkó feje.

Nézd, kedvesem,
virág-kastély a fa.
Egy-egy szirom
parányi ablaka
mögött csöpp láb
mozdul hajlékonyan.
Méhecske zsong,
sürög otthonosan.

Vendégelőnk
a hab-fürtös folyam.
Halászhajónk
suhan meggypirosan.
Áttöretett
a kupolás magány.
Tárulkozunk
a világ ágbogán.

Az égi öv
tág teret foghat át.
Üvegben bor.
A kenyér hű barát.
Asztal meg ágy
a hajlék öröme.
Melengess még
boldogság köntöse.

CSUKA ZOLTÁN

JUGOSZLÁVIAI KÖRKÉP

VII.

„Megnőttek és elindulnak" – mormolgatom csendesen magamban a kassáki szavakat, miközben a jugoszláviai magyar költészet *„Versek éve – 1975"* c. antológiáját lapozgatom, szemezgetem és ízlelgetem, s önkéntelenül is egy hajdani kötet után nyújtom ki a kezem, melynek címe szinte jelképesen beleépült ennek a most megjelent kötetnek a címébe. *„Kéve"*, ez volt a csaknem fél évszázad előtti antológiának címe, amely szintén Újvidéken jelent meg a nagy összeomlást követő első évtizedben, 1928-ban. A Kéve először gyűjtötte egybe az új országba került és ott felnövekvő magyar költészet embereit, akik egy új világot hoztak magukkal és csaknem teljes egészében az akkori avantgardhoz tartoztak... (S először fogtak kezet az akkori szerb és horváth fiatal költőkkel.) S mindjárt számadást is tartok: az akkori, az első antológiában összesen *tizennégy* költő művei jelentek meg, a mostaniban *harmincnyolc* költő verseit találjuk, tehát több mint kétszer annyiét, holott a jugoszláviai magyar nemzetiség lélekszáma azóta igazán nem emelkedett, sőt csökkent, mégis a kötet már első pillantásra – prima vista – külsőleg is jóval többet mutat, mint amit az akkori mutathatott, amikor a jugoszláviai magyar fiatalok az ugartörés és a szervezés kezdetének is kezdetén álltak, ma pedig a költők háta mögött egy, a saját talajából nagyra nőtt könyvkiadás működik, amely nem szemben áll a társadalommal, hanem annak támogatását élvezheti, és a napi sajtó, folyóiratok, hetilapok, rádió és televízió nyújt számukra kereseti, sőt megélhetési lehetőséget. És ötven év minden háború és forradalmi megrendülése áll a jugoszláviai magyar írók és irodalom háta mögött, és főleg egy teljesen érett, színvonalas, hazai gyökérzetű kritika, ami nélkül igazi irodalmi élet el sem képzelhető. Akkor: úgyszólván teljesen egymaga *Szenteleky Kornél*, ma, hogy csak néhány nevet említsek: *Bori Imre, Szeli István, Bányai János, Végel László, Gerold László, Utasi Csaba* és sorolhatnám fel még a többi nevet. S ha a költők névsorát és műveiket is nézem és mérlegre teszem, a múltból úgyszólván teljesen egymagában (a nemrég elhunyt) *Gál Lászlót* találom, aki holta napjáig nőtt, növekedett és teljes emberré is érett, aztán egész seregnyi derékhadét, az „idősebbeknek" számító *Fehér Ferencét, Ács Károlyét, Fehér Kálmánét*, az immár teljes elismerést kapott *Pap Józsefét*, hogy a fiatalabb *Tolnai Ottóét, Domonkos Istvánét, Ladik Katalinét*. Aztán olyan költők neveit is sorolhatnám, akiket eddig mint költőt nem is ismertünk, de valóban érdeklődéssel és elismeréssel olvashatjuk verseit *(Tomán* László, *Brasnyó* István). De mért maradt ki ebből az igen értékes antológiából *Debreczeni* József, aki kezdettől fogva benn él a vajdasági magyar irodalomban, s aki közben, a második világháború idején valóban a pokoljárók sorába tartozott, s ha a megpróbáltatások csaknem teljesen el is hallgattatták, de ma is él, sőt *benne* él a jugoszláviai magyar költészetben, s épp most kapott Híd-díjat.

A kötetet *Domonkos* István, *Pap* József és *Tolnai* Ottó állította össze, s alcímében ez áll: *Jugoszláviai magyar költők műhelye.* Az Utószóban pedig megállapítják, hogy a *Versek éve* nem *antológia:* nagyobb ambícióval, szélesebb, összetettebb koncepcióval készült, viszont „objektív okokból még él a klasszikus antológiák, költészeti évkönyvek bizonyos módszereivel, formáival." „A szerkesztők (akik úgy képzelik, hogy a *Versek éve, 1980* már a szerkesztők nevének feltüntetése nélkül fog megjelenni) szeretnének 5–10 évet a líra kísérleti éveivé tenni: 30–40 költővel közösen, belülről, műhelyükben végezve a *választást, válogatást* egy nagy, élő orga-

nizmussá *formálni költészetünket*, a jugoszláviai magyar költészetet." Ígéretük szerint az a közös műhelyben készült kötet „költészetünk *anatómiai évkönyve*, nem pedig értékkereső kisködmöne vagy Nessus-inge szeretne lenni."

Mélységes rokonszenvvel várjuk a kísérletezésnek és kutatásnak ezt az eredményét.

*

A mai szerb irodalom középnemzedékéhez tartozó *Vladimir Stojšin* a vajdasági Pancsován született; mint annyi más prózaíró, ő is versekkel kezdte, majd elbeszélésekkel és regényekkel folytatta. Eddigi legjelentősebb alkotásaiban: *Šlagvort* (1965), majd a *Stara usta* (Régi száj) (1969) c. regényeiben még a bánáti, vajdasági táj és embereinek varázsa tartja lekötve, de már a hetvenes években írott novelláiból kiderül, hogy az immár lassanként nagyvárossá felnövő Belgrád új szelleme és arculata őt is magával sodorja, s ezt leginkább nemrég megjelent *Kuglana* (A kuglizó) c. regénye bizonyítja, amely a belgrádi tekintélyes régi szerb kiadóvállalat, a *Srpska književna zadruga* – Szerb irodalmi szövetkezet – gondozásában jelent meg. S nem csupán mi szögezhetjük le, hogy ezzel a regényével alkotóműszetének egészen új és érett szakaszába lépett Stojšin, hanem legjelentősebb szerbhorvát kritikusai is.

Mindenesetre érdekes és jellemző, hogy míg előbbi prózája, elbeszélései és regényei inkább mutatták a nyugati, tehát az új regényírás technikájának jólismert absztrakt, asszociációs hatásait, tehát stilizáltabbak, metaforikusabbak voltak, s viszont a vajdasági táj és emberei állottak háttérben, addig mostani új regénye már csaknem teljesen az utóbbi harminc évben nagyvárossá növekvő Belgrád világát és embereit mutatja be az olvasónak, művészeit és közéleti figuráit. Mint egy régebbi stilizáltabb, elvontabb kidolgozási mód ellenpontjaként, ennek a nagyvárosi háttérnek az olvasó elé tárása sokkal reálisabb, hitelesebb, felismerhetőbb, s minden bizonnyal ennek tulajdonítható az is, hogy a regény nyelvében nagyobb helyet kap az új Belgrád argója, az a szleng, amelyet az, aki onnan elkerült, már nem is ismer. Így teljesebbé válik a korszerű nagyváros és lakóinak élete és jóval nagyobb szerepet kap aszex is, amelynek fluiduma a szavakkal s vele a szabadosabb cselekvésekkel is beleivódik a regény szövegébe.

Voltaképpen lírai vallomás ez, s minden bizonnyal jórészt önéletrajzi regény, legalábbis erre vall a mottója. A gyermekkorában súlyos maláriában szenvedő, s a férfitársaságnak kuglikat állítgató főhős akkor is – és jórészt ma is –, ha behunyja a szemét, a kuglizót látja, s a bábúkban az embereket, akiket majd egyszer ő fog a lábukról ledönteni, ha kezébe veszi a kugligolyót.

A regény főhőse egyes szám első személyben, tehát lírai monológban mondja el a regény fabuláját, úgy hogy nevét is csak jóval később, már a regény vége felé tudja meg az olvasó, de maga a név Petar Ristić, tán nem is fontos, hanem a monológból kisugárzó jellemalakítás.

*

„... Szirmai Károly élete sok tekintetben hasonló az enyémhez és műveink között is sok a rokonvonás. Ő is az elnyomottakról, a szegényekről, az elesettekről ír nagy szeretettel és együttérzéssel, új írói utakon járva, részben ismeretlen művészi eszközökkel mutatja be életüket. Neki is, – akárcsak nekem – gyakran jutott osztályrészül nélkülözés, mellőzés. Amikor a róla szóló lexikonadatokat – jórészt fordításban – megismertem, megdöbbentett, milyen szűkszavúan és felületesen emlékeznek meg róla. Az efféle méltánytalan elbírálást és mellőzést a saját életemből is jól ismerem. Meggyőződésem, hogy ha Szirmai Károly nem magyarul, hanem valamelyik világnyelven írt volna, akkor már rég világszerte ismert és becsült író volna. Meg kellett halnia, hogy szélesebb körben és világviszonylatban is megismerjék és értékeljék."

Ezeket a figyelemre méltó és kétségkívül szívből fakadó sorokat *Miguel Ángel Asturias*, a Guatemalai Nobel-díjas és Lenin Béke-díjas író írta Szirmai Károly fia, Szirmai Endre orvostudós és költő *„A magányos óriás"*. c. tanulmánykötete elé, amely az idén jelent meg Münchenben, a Szirmai Károly Emlékbizottság és a Szirmai Károly Archívum kiadásában. Tudjuk: nemo propheta in patria sua... s különösen akkor nem az, ha valaki a két világháború közötti korszakban, kisebbségi sorban indul el írói és folyóiratszerkesztői pályáján. Még akkor sem „propheta", ha nem kisebb ember, mint Németh László és más, vele egyenrangú nevek csatlakoznak a munkájában melléje és olyan (egyébként sokáig szintén mellőzött és el nem ismert) szerkesztővel együtt indul el a rögös pályán, mint amilyen Szenteleky Kornél volt. S milyen fájó ez, ha azt az úttörő korszakot 1945 után még sokáig a honi utódok sem ismerik el, a fitymálva egyszerűen „polgárinak" neveznek és csaknem teljesen elhallgatnak. Mindezen azonban már túl vagyunk, Szentelekyt, Szirmait, Herceg Jánost máig már elismerte, méltányolta és értékelte az utókor, és a Vajdaság jeles irodalomtörténészei.

A kötetből egy valóban kiemelkedő tehetségű írót és apostoli lelkületű irodalomszervezőt ismerünk meg, akire méltán néz fel a fiú, de méltán néznek fel immár a mai pályatársak, jugoszláviai magyar és nem magyar írók. Művei ma már szerbhorvát nyelven is megjelennek és nem csupán Temerinben, szülőfalujában, hanem másutt is emléktáblák igyekeznek a múló idő örvényéből kiragadni.

Célunk itt nem kritikai méltatás, csak szerény tájékoztatás, amit apa és fia is méltán megérdemel. Kortársak nyilatkozataiban, cikkeiben, leveleiben látjuk Szirmai Károly időben tán tovatűnő, de immár el nem tüntethető alakját, nem is szólva arról, hogy – többek között – olyan levelek szólnak róla, mint *Thomas Mann, Aldous Huxley, Borisz Paszternak*, vagy szűkebb pátriánkból *Weöres Sándor, Schöpflin Aladár, Illés Endre, Márai Sándor*, a romániai magyar írók és mások. Külön kell kiemelnem *Kázmér Ernő*, az egykor Jugoszláviában is élt és alkotott kritikus alakját és Szirmai Károlyhoz intézett leveleit. Ezek a levelek a szabadkai *Életjel* sorozatban külön is megjelentek. Egy súlyos, megpróbáltatásokkal teli korszak tárulkozik fel Szirmai Endre gazdag dokumentum-anyagából és teszi érthetővé, miért igyekszik Szirmai Endre édesapja emlékét az elmúlástól megóvni. Érdemes átolvasni, sőt tanulmányozni, mert ez is az egyetemes magyar irodalomtörténet része. A kötetet gazdag illusztrációs anyag is kíséri.

*

Ivo Andrić, Nobel-díjas szerb író halálának idei évfordulóján megtartották az Ivo Andrić-alapítvány igazgatóbizottságának első ülését. Ez alkalommal az igazgatóbizottság elnökévé *Rodoljub Čolaković* írót, a Szövetségi Tanács tagját választották elnökké, *Gvozden Jovanovićot*, Szerbia kulturális miniszterhelyettesét pedig alelnökké. *Vera Stojičot*, a kitűnő szerb műfordítót, aki hosszú évekig a Nobel-díjas író munkatársa volt, az intézmény igazgatójává választották.

Az igazgatóság elfogadta az Alapítvány statutumát és szabályzatát, amely szerint az alapítvány minden év október 10-én harmincezer dináros jutalomban részesíti a legjobb szerbhorvát nyelvű elbeszélést. A legnagyobb jugoszláv könyvkiadók pedig mindent megtesznek, hogy Ivo Andrić összegyűjtött művei még az idei év őszén megjelenjenek. A kiadásra kerülő művek között lesz a nagy író *Omér pasa* c. befejezetlen posztumusz regénye is (Hronika u Omer-paši Latasu). Külön bizottságot választottak Ivo Andrić műveinek megfilmesítése illetve színpadra vitele ügyében is.

IRODALOMTUDÓSAINK FÓRUMA

Rovatunkban a Magyar Rádió sorozatának szövegeit közöljük. A műsort Dénes István szerkeszti.

A Tolnai Gáborral folytatott beszélgetés a 3. műsorban hangzott el 1976. április 16-án.

V.

TOLNAI GÁBORRAL BESZÉLGET KOCZKÁS SÁNDOR

KOCZKÁS SÁNDOR: Tolnai Gábor akadémikust, a tudóst, az esszéistát, a kortárs irodalomra folyton figyelőt, a szerkesztőt, a közéleti embert aligha kell és szükséges a hallgatóságnak aprólékosan bemutatnunk. Több mint negyven éve van jelen a pályán; számos könyve, meghatározó jellegű kiadványa ismeretes. Felsorolás helyett elegendő két jellemző, jelképes jelentésű könyvének címét említenünk. Egyik régebbi könyvét *Évek-századok* címen adta ki. Egy újabb, néhány éves gyűjteménye viszont az *Örökség és örökösök* címet viseli. Nyomatékosak, értelmezés-értékűek ezek a címek. Jelzik, hogy régi korszakokat és egészen friss jelenidőt együtt fog össze az életműve.

Ezért is fontos először e magatartás érlelődéséről kérdeznem őt. Milyen volt pályakezdésének induló élményköre? Melyek voltak meghatározó motívumai? Ismeretes, hogy Tolnai Gábor a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának tagja volt, Radnóti Miklósnak, Erdei Ferencnek, Ortutay Gyulának, Baróti Dezsőnek, Buday Györgynek, Hont Ferencnek és másoknak kortársa és szellemi fegyverbarátja. Mit jelentett ez az elkötelezett szellemi szövetkezés a pálya kezdetén?

TOLNAI GÁBOR: Nagyon nehéz erre a sokrétű kérdésre válaszolnom és ha nem haragszol, kedves Sándor, akkor valamit mondanék a korábbi időszakról is. Ha az ember már túllépi azt az életkort, amit már az öregség határának, vagy öregségnek neveznek, akkor ugyanúgy, mint egy nagyon fiatal ember – a fiatalember és az öregember hasonlít valamiben egymáshoz –, őszintén és nyíltan beszél. Talán ha négyszemközt ülnénk az egyetemen, vagy egy kávéházban, nem beszélnék így. De Karinthyval mondva: – nem mondhatom el senkinek, elmondom hát mindenkinek. – Már a gimnazista korom elkötelezett, úgy mondom, hogy végleges irányba.

KOCZKÁS SÁNDOR: Valamilyen konkrét élményedre utalsz? Tanári hatásra, indíttatásra?

TOLNAI GÁBOR: Az embernek, ha legalább egy kiemelkedő tanára van, az döntően hat reá. Azt hiszem, ha megadatik valakinek az, hogy egy vagy két kiváló tanára volt, az szinte elegendő indítás egész pályájára, legyen az a tanár matematikus, fizikus, irodalomtanár, vagy valamelyik nyelvnek, klasszikus vagy modern nyelvnek a tanára. Én rendkívül szerencsés voltam. A Lónyay utcai református gimnáziumba jártam, ahol volt néhány olyan tanár, aki mai szóval élve „flekkes" volt, a Tanácsköztársaság idejéből, akik jelképes mondatokban, de felhívták a figyelmünket valamire, ami akkor nem volt, de remélték, hogy bekövetkezik és nem egy közülük meg is érte a fölszabadulást. Én azonban most nem csak ezekről akarok beszélni, hanem a latin–görög tanáromról. Nyusztay Antalnak hívták, sok tanítványa volt egymás nyomában: írók, költők is nevelődtek körülötte. Ettől az embertől, ettől a nagyszerű tanártól kaptam meg az irodalom iránti érdeklődésre az indítást. Görög óráin Platónt olvastuk eredetiben, az Új-Testamentumból pedig Pál apostol leveleit. Ez az ember ugyanakkor, amikor Pál apostolt és Platont olvastatta velünk eredetiben, Arany Jánosról tett felejthetetlen megjegyzéseket. Ez az ember tanított meg bennünket arra – idézve a nagy angol költőt –, hogy „mindnyájan görögök vagyunk". Ez volt számomra az első indítás arra, hogy a nagy tradíciókat a görögségtől kezdve a római irodalmon keresztül nem lehet kihagyni a gondol-

kodásunkból. Elszomorodva látom mostanában, hogy a fiatalság keveset kap a középiskolában nemcsak az antik irodalomból, hanem a régi magyar irodalomból és az új magyar irodalomból is, mind-mind kevesebbet. Attól félek, hogy az emberré-nevelés hátránya következik majd ebből, mert a kultúrának és a hagyományoknak a megismerése és tisztelete nélkül emberré nevelni igazán nehéz, szinte lehetetlen.

KOCZKÁS SÁNDOR: Tehát a „görögös" szellem, a humánum lendületét kaptad a középiskolában. Mit adott ehhez később Szeged, az egyetem?

TOLNAI GÁBOR: Annyiszor szóltam és írtam már a szegedi fiatalokról, itt csak érinteném. Úgy tetszik, szerencsés csillagzat alatt születtem, hogy olyan emberek voltak egyetemi társaim, mint Radnóti Miklós, Buday György, Érdei Ferenc, Ortutay Gyula, Baróti Dezső. Szerencsés találkozás volt ez, gyakran szoktam mondani, hogy itt kezdődött tulajdonképpen az én igazi életrajzom.

KOCZKÁS SÁNDOR: Ezt azért fogalmazod így, mert távlatokat adott ez a szakmai közösség. És mert ez a közösség nyitott volt a társadalmi cselekvésre is?

TOLNAI GÁBOR: Hát hogy fogalmazzam? Mint ismeretes, jártuk a Szeged környéki tanyákat, dolgoztunk a munkásotthonban...

KOCZKÁS SÁNDOR: Abban a munkásotthonban, amelynek a „homlokára" Juhász Gyula írt verset?

TOLNAI GÁBOR: Igen. És ha már ezt mondod, megemlítem, hogy egyszer a nagyon beteg Juhász Gyulával arra sétáltunk és ő is szóba hozta. Azt hiszem, ezt még nem írtam meg soha, miként nyilatkozott a hajdani munkásotthoni emlékeiről. Visszatérve a szegedi fiatalokhoz: mielőtt irodalomtanár lettem volna, már közéleti ember voltam, mint ahogy közéleti emberek voltak a barátaim, egytől egyig, kivétel nélkül. Válságos korban éltünk, és a változtatni akarás tudata vezetett bennünket Tápén, a Békés megyei tanyákon és a szegedi munkásotthonban.

KOCZKÁS SÁNDOR: Ért Szegeden maradandó tanári hatás is?

TOLNAI GÁBOR: Tanári hatás? Talán ellentmondásnak és furcsának hangzik, hogy egy középiskolai tanáromat említettem az imént a kálvinista gimnáziumból, Szegeden pedig egy piarista szerzetes, a nagy magyar pedagógusok egyike, Sík Sándor volt az, aki rendkívüli hatással volt reánk. Mi itt az ellentmondás? Az, hogy a szocializmushoz vonzódó, sőt magukat már kommunistáknak valló fiatalok vonzódtak a piarista szerzetes Sík Sándorhoz, a nagy pedagógushoz. Mi vonzott bennünket? Az, hogy megértő ember volt. A nagy pedagógusok emberségével és megértésével. Nem titkoltuk gondolkodásunkat, ő mégis türelemmel és megértéssel viseltetett irántunk. Visszaemlékszem, hogy egyszer nyíltan megkérdeztük tőle: – Professzor úr, hogy van az, hogy eltűri mindazt, amit mi mondunk? Mindazt, ami nem éppen ebbe a házba illik? – (Időnként ugyanis meghívott bennünket teázásokra – nagyon szerette a teát – a piarista rendházbeli dolgozószobájába.) És erre azt válaszolta: – Nézzék fiúk, én szerzetes vagyok, van egy testvérem, aki sofőr, van egy másik testvérem, aki apáca, és van újra egy másik testvérem, akit nem láttam az első világháború elejétől fogva, aki a Szovjetunióban él.

KOCZKÁS SÁNDOR: Sík Endréről volt szó...

TOLNAI GÁBOR: Igen, reá célzott. És az az érdekes és szép, hogy amikor Sík Bandi bácsi hazatért a Szovjetunióból, épp olyan szeretettel beszélt a piarista szerzetes Sándorról, a testvéréről, mint amilyen szeretettel gondolunk rá mi a tanárunkra, aki megértett és támogatott bennünket. A tiszta embert, a humánumot, a türelmet és az emberséget bámultuk benne, a pedagógusnak ezt a szép magatartását.

KOCZKÁS SÁNDOR: Említetted, hogy „öreges" dolog visszaemlékezni. Holott ezek az emlékek olyanok, hogy – azt mondhatjuk – megidézésük közben a „történelmi" fiatalság szele csapja meg az embert. A szegedi fiatalok szelleme, amely úgy él tovább, hogy amikor most – már idősebb korban – néztek szét a társadalomban és az irodalomban, akkor is ez a hajdani fiatalos mohóság elevenedik meg a tájékozódásotokban. Feltennék azonban egy – a történelmi távolságokat is bolygató – kérdést. A mi beszélgetésünk a „tudósok fóruma"-sorozatának egyik részlete. S ha már így van, akkor érdemes volna arra is visszatekinteni, hogy a tudós

típusa, pontosabban a tudós fogalma változott-e indulásod, indulásotok óta; a harmincas évek elejétől a mai időkig. Élesebben fogalmazva, a tudóst a társadalomtudományokban akkor is ugyanannak tekintették-e, mint most?

TOLNAI GÁBOR: Örülök ennek a kérdésnek. Két válaszom van. Az első az, hogy szellemileg azt hiszem fiatal vagyok, minden új jelenségre fiatalos intenzitással reagálok. Nem merek már olyan országba utazni, ahol még nem jártam, mert attól félek, hogy a hátralévő nem tudom mennyi időből egy évet el fogok veszíteni, mert belemélyedek az ismeretlen országnak a kultúrájába. Ez az egyik. A másik kérdésre is örömmel válaszolok, örülök, hogy fölmerült. Őszintén megmondom, ennek a rádióműsornak a címe egyáltalában nem tetszik nekem. – A tudósok fóruma. – Szinte mosolyt kelt bennem. Ifjúságomban tudósnak tekintettük például a régen halott Eötvös Lorándot, vagy mit mondjak, Einsteint, vagy Bólyai Jánost, de a legkiemelkedőbb tanárainkat – idézőjelben mondom, akik „kiváló tudósok" voltak –, tanároknak vagy professzoroknak tekintettük, kitűnő irodalomtörténészeknek vagy történészeknek. Furcsa dolog, hogy a fogalmak, a kifejezések az idők folyamán mennyire devalválódnak. Hajdanában a nagyságos jelző az erdélyi fejedelemhez kapcsolódott. És a két világháború között minden asszonyt úgy szólítottak a boltban, hogy „nagyságos asszonyom". Valahogy így vagyunk ma a „tudós" terminussal is. Megmondom, a hátam borsódzik, mikor ilyesmit hallok, hogy „mi tudósok". Volt egy öreg barátom, ma már kilencven felé jár, aki amikor ez a terminus kezdett elterjedni és devalválódni, gúnyosan úgy üdvözölt bennünket, „szervusz, tudóstársam".

KOCZKÁS SÁNDOR: Mindebben talán annak is szerepe volt, hogy a tudós hivatását tárgyiasabbnak, körülhatárolhatóbbnak véltétek. Mégis el tudtátok akkor képzelni, hogy a társadalomtudomány terepén és amit ma irodalomtudománynak nevezünk, abban is lehet valaki tudós?

TOLNAI GÁBOR: Persze, hogy tudtuk, nagyon jól tudtuk. Mit mondjak? Tudós volt Horváth János, tudós volt Toldy Ferenc, Gyulai Pál, tudós volt Szekfű Gyula. De közülük, akiket még ismerhettem, még professzornak se engedték magukat szólítani, hanem tanár úrnak. A Szekfűék nemzedékénél hagyományos volt a tanár úr megszólítás, azt érezték a legnagyobb rangnak, mint ahogy azt hiszem, a legnagyobb rang az, ha valaki tanár.

KOCZKÁS SÁNDOR: Tehát akkor a tudós fogalmának változása részben kitágulást is jelent, vagy ahogy mondtad, felhígulást. Szerintem azonban érzékelhető benne egy történelmi kor-váltás is!

TOLNAI GÁBOR: A terminusok a történelem folyamán többnyire devalválódnak. De az igazi tudósok többsége ma sem nevezi magát tudósnak és nem azt mondja, hogy én a tudós, vagy mi tudósok, vagy X. Y. kollégám, a tudós. Jelen van persze itt a korszakváltás is. Végeredményben az a körülmény, hogy harminc esztendő óta a tudomány rendkívüli támogatást élvez a rendszertől, nyilván ez is közrejátszik a kérdésben! Hasonló terminus, ami ugyancsak nem tetszik nekem, de ma már általánossá vált, az „alkotó", a „nagy alkotó". Hallatára nékem a kotlóstyúk jut eszembe. Persze olyan dolgok ezek, amelyeken változtatni már nem lehet és nem is kell. Olyan jelenségek ezek, mint a nyelvi változások, a nyelvi változtatások. Az jut eszembe, hogy ifjúkoromban nem tetszett, amikor Kosztolányi újra kiadott regényeiben, novelláiban az idegen szavakat kiirtotta és magyar szavakat írt helyettük. Az autó helyett használni kezdte a gépkocsi kifejezést, a sofőr helyett a gépkocsivezetőt. És neki volt igaza, mert ma ha azt mondjuk, hogy sofőr, az diminuáló. A sofőr az gépkocsivezető.

KOCZKÁS SÁNDOR: Markáns és maradéktalan válasz volt ez az előbbi összetett kérdésre. S ugyanakkor bizonyíték is: a történelmi értelemben vett fiatalságra. Amit valóban a szellem és nem az esetleg súlyosnak érzett évek száma határoz meg. Mert fiatalos humorral beszéltél arról, hogy néha túlságosan sokan nevezik magukat „tudós"-nak. Pedig e téren nem az elnevezés az érdekes. A művelés a fontos: legyen szó irodalomról, művészetről vagy tudományról.

Térjünk vissza az indító gondolatainkhoz. Ahhoz, hogy te kezdettől fogva nemcsak irodalomtörténeti témákkal foglalkoztál, hanem az élő irodalommal is. Sőt: indulásodkor mindjárt az élő irodalomnak, a közvetlenül kortársi szellemi és irodalmi áramlatoknak voltál értelmezője. Voltak egyes korszakok, amikor a régebbi korokkal párhuzamosan foglalkoztál a jelennel. S voltak periódusok, amikor elsősorban – még ilyen is volt – éppen a kortársi irodalom érdekelt! Miért fontos számodra – az irodalomtudós számára – a kritikai, a közvetlenül jelenlévő élő irodalom kérdéseibe való beleszólás, sőt olykor pedig a szerkesztői működés?

TOLNAI GÁBOR: Újra a régmúltnál kell kezdenem. Egyetemi hallgató koromban, a szegedi fiatalok közösségében az eleven életben éltem. Talán nem megy dicsekvés számba; a múltkor jutott eszembe, hogy én írtam Magyarországon az első egyetemi doktori disszertációt, ami az élő irodalomról szólt. Erdély két világháború közti magyar irodalmáról. Sőt még egyetemi hallgató koromban, 1931-ben, az első önállóan megjelent füzetem a szabadversről szólt. Erről az akkor rendkívül eleven kérdésről. Hisz költőink akkor a forradalmiság megtestesítőjének tekintették a szabadverset.

KOCZKÁS SÁNDOR: Ma úgy mondanánk, hogy végletek között indultál. Két ellentétes pólusú témát ragadtál meg. Mert az erdélyi irodalomról írott disszertációd – a közelmúltnak, a húszas éveknek tartalmi, történeti, jelenkori rendszerezése, összefoglalása volt. A másik dolgozat a szabadversről verstani-poétikai kérdést célzott. Egy külső, formai jegy felől közelítette a jelent. A kettő között, a két vállalkozás között mi volt az, ami a közös érdeklődést adta?

TOLNAI GÁBOR: A válasz nagyon egyszerű. A szabadvershez az vezetett el – gyermekded megoldásra jutottam, ma már mosolygok rajta –, hogy Radnóti, aki barátom volt, esküdött arra, hogy a kötött formák, a klasszikus formák a konzervativizmus megtestesítői és a szabadvers jelenti a haladást, a szabadvers jelenti a forradalmat. Az ő indítására, az ő költészetének, akkori induló költészetének a befolyására foglalkoztam a szabadverssel. Más konklúzióra jutottam mint ő. Abszolút formalista és a marxizmustól nagyon messze eső álláspontot képviseltem ebben a tanulmányomban, nincs értelme, hogy beszéljek róla. Az Erdély irodalmi életével való foglalkozáshoz pedig a véletlen vezetett. Az ember életében mindig vannak véletlenek, amik aztán szinte az idegrendszerének a részévé válnak, vagy talán nem is véletlenek ezek, hanem törvényszerűség sejlik bennük. A szegedi egyetemen minden esztendőben kiírtak irodalomtörténeti és más szakokon pályázatokat. A pályadíj 80 pengő volt. Ez óriási pénz volt akkor. Szegény gyerek lévén, három alkalommal pályáztam. Mind a három az erdélyi irodalomra vonatkozott. A díjat mind a háromszor megnyertem, és a harmadikból, azt továbbfejlesztve, elkészítettem a doktori disszertációmat. Ezt követően az akkori élő, eleven erdélyi magyar irodalom vezetett el a régi erdélyi kultúrához. Tanulmányozni kezdtem az önálló fejedelmi Erdélynek műveltségét, nagy személyiségeit, Bethlen Miklóst, Apafi Mihályt, Tótfalusi Kis Miklóst, és másokat. Tanulmányozni kezdtem és magam számára sem volt tudatos akkor – de hisz az idegrendszerünkben volt a probléma –, ezek a tanulmányok kivétel nélkül olyan személyiségekről szóltak, akik a hanyatló periódusnak, a hanyatló erdélyi fejedelemségnek voltak a képviselői és mi nagyon jól tudtuk a harmincas években, hogy hanyatló korban élünk, a fasizmus előtérbe kerülése idején, s a mi válságainkhoz, a mi problémáinkhoz hasonló mozzanatokat fedeztem föl a tizenhetedik századi erdélyiekben.

KOCZKÁS SÁNDOR: Így tehát a történelmi faggatódzás – íme a válasz a kezünkben – a jelenkori kérdésekből indult ki, mint ahogy a jelenkorról szóló írások ugyancsak a jelenkori kérdésekből. Történeti tanulmány, számos esszé és apró kritika így kapcsolódik egymásba. Te a Nyugatnak is írtál. 1945 után pedig számtalan magyar folyóiratnak voltál munkatársa. A legfrissebb folyóiratokban is több olyan hosszabb-rövidebb írásod – a korai időszakban apróbb kritikák, a későbbiekben esszék, tanulmányok – jelentek meg, amelyek vagy konkrét kortársakról, tehát élő társakról szóltak, vagy pedig a továbbiakban a közelmúlt nagyjaira, már

eltávozott nagyjaira visszatekintő írások voltak. Ezekben az emlékező írásokban is észlelhető a jelenkoriság „vízjele". Mi volt a kritikusi ars poeticád?

TOLNAI GÁBOR: Kritikusi ars poeticám? Nehezen tudnám ezt megfogalmazni.

KOCZKÁS SÁNDOR: Mire figyeltél a kortársi termésből?

TOLNAI GÁBOR: A kortársi termésben és egyáltalában a kritikában – bevallom ezen a kérdésen sose gondolkoztam, most itt a mikrofon előtt kell rögtönöznöm, – úgy érzem, hogy ifjúságomban, indulásom idején, de később is, mindig a lelkesedés vezetett vagy az ellenkező előjelű indulat. Írásaim többnyire olyan művekről, személyiségekről és írókról szóltak, akikért rajongtam, akikért lelkesedtem, vagy ha egy művükkel kapcsolatban indulatba jöttem. A kettő tulajdonképpen egy. Azt hiszem.

KOCZKÁS SÁNDOR: Azért, mert végül is egy egységes eszmény fogja össze a két szálat: a lelkesedést és az ellenkezést?

TOLNAI GÁBOR: Igen. Egy olyan irodalomnak az élménye, amelynek alapeszménye a humánum, az emberség, és az előretekintés. A jelenben való maximális benneélés, a tradícióhoz való ragaszkodás és a jövő felé tekintés. Az én kritikai tevékenységem munkásságomnak igen kis százalékát teszi ki, de ha tetszik, kritikusi a tevékenység akkor is, amikor nem kimondottan kritikai tanulmányt, vagy kritikai jellegű művet ir az ember.

KOCZKÁS SÁNDOR: Valóban: e területen többféle típus létezik. Tolnai Gábor ama nemzedék tagja, amelynek eltávozott nagyjai között Halász Gábor, Németh László, Bálint György, Szerb Antal és mások nevét említhetnénk. E nemzedékre általában jellemző, hogy amikor egy távolabbi témáról írtak, akkor is a közvetlen irodalmi folyamatokhoz kívántak szólni. Így beszélhetünk a kritikusi tevékenységről nálad is. Tehát nem szűken, nem a kritikus recenziókat készítgető értelmében, hanem tágasabban, az eleven irodalom áramlásaihoz kapcsolódó szemlélet összefüggésében.

TOLNAI GÁBOR: Igen, hát a kiindulópontomban én kimondottan recenziókra gondoltam, de aztán magam is áttértem arra, amit te most rendkívül precízen megfogalmaztál.

KOCZKÁS SÁNDOR: Térjünk azonban ismét másik irányba. Sokat foglalkoztál a magyar irodalom kérdéseivel, tájékozódásodban, később számos publikációdban viszont nagy szerepet kapott a világirodalom. Különösen az úgynevezett latin népek, az olasz, spanyol, dél-amerikai irodalmak egy-egy kiemelkedő alkotója vagy kiemelkedő vonulata. Kedves Gábor, megkérdezhetem tőled, mi ennek a tájékozódásnak a magyarázata, és szerepe az egyéni életpályán?

TOLNAI GÁBOR: Próbálok tömören válaszolni. Egyetemi hallgató koromban én mindenféle nyelvi lektorhoz jártam. Abban az időben az egyik alapkérdésünknek a közép-európai népeknek a barátságát tekintettük. A valóságban persze épp az ellenkezője volt. Ezért tanultam még románul is. De ugyancsak tanultam olaszul, de nem voltam még ekkor ismerője az olasz kultúrának. Annak idején, éppen a német behatolással szemben, elsősorban a latin népeknek a befolyását és a velük való kapcsolatot hangsúlyoztuk. De igazában az olasz kultúra rajongójává akkor váltam, amikor Rómában voltam hazánk követe. Azt is megvallom, hogy egy másik Itáliával találkoztam ekkor, nem azzal, ami a hagyományos volt a magyar kultúrában. Május elsején érkeztem meg Rómába és ezen a napon egy kétszázezres tömeggyűlésnek voltam tanúja a Piazza del Popolón. Dermesztő és fölemelő élmény volt számomra, hogy a Vatikán székhelyén, Rómában, becsukott ablakok mögött ültek a polgárok és hatalmas kommunista tömegek vonultak az utcákon a Piazza del Popolo felé. Togliatti Itáliáját ismertem meg, és kezdetben nem is a műemlékeket kerestem, hanem a jövő Olaszországát próbáltam megközelíteni. És amit kezdetben Itáliáról írtam, az ez az Itália volt, s csak később mélyedtem el a kultúrájában is. Ekkor írtam könyvet Itáliáról, *Itália dicsérete* címen, amiben egyként szerepelt a jövő Itáliája, de már a múlt és a jelen Itáliája is.

KOCZKÁS SÁNDOR: Hogyan tágult, szélesedett később ez az érdeklődés? Van egy könyved Federico Garcia Lorcáról. Gondolom, hogy ebben részben a Radnótival közös szál, – részben pedig más indíttatás is szerepet játszott.

TOLNAI GÁBOR: Első szóra azt mondanám, hogy a Radnótival való foglalkozások kapcsán merültem bele a spanyol kultúrába, illetőleg először García Lorcába. Hiszen ismeretes, hogy Radnóti népszerűsítette először két versében a Francóék meggyilkolta García Lorcának az emlékét, nagyságát. De ha végiggondolom a kérdést, a gyökerek ez esetben is messzebbre nyúlnak, még pedig egyetemi hallgató koromba. Megmondom őszintén, csak most jutott eszembe, hogy Sík Sándor tartott egy előadást Harsányi Kálmánról, aki nem tartozott a nagy költők, a nagy írók, a nagy regényírók és a nagy drámaírók közé, bár azt hiszem, érdemes lenne modern, mai szemmel írni róla egy tanulmányt.

KOCZKÁS SÁNDOR: Ő a spanyol drámai hagyományhoz is kapcsolódott.

TOLNAI GÁBOR: Ő volt abban az időben a spanyol kultúrának egyetlen nagy hazai ismerője és fordítója. Mint színházi kritikus, a nagy ritkán színpadra kerülő spanyol drámákról is írt kritikákat. Harsányi Kálmánnak a spanyol érdeklődése belémvágott. Belémvágott, mert hisz a mi kultúránk a világ nagy drámaírói közül Shakespeare-t apercipiálta igazán, a spanyol drámát pedig, – amelyik az arany századnak, a 17. századnak világviszonylatban is hatalmas alkotásait hozta létre, három nagy drámaíróval – tulajdonképpen nem méltányoltuk és nem is ismertük igazán. Szóval így kaptam az első indítást, az érdeklődést, a figyelemfelhívást. És volt egy tanárom, magántanár volt az egyetemen, – egyébként Radnótinak a gimnáziumban osztályfőnöke volt –, Galamb Sándor. Róla nem sokat beszélünk mostanában. Ő is tartott előadást a spanyol klasszikus drámáról, s vele párhuzamosan a franciáról. Mégpedig olyan elemzéseket nyújtva , amelyekkel megpróbálta megvilágítani, miért nem hódítottak nálunk a francia klasszikus drámák és még kevésbé a spanyolok, s mi volt az oka annak, hogy csupán Shakespeare épült bele műveltségünkbe. Ezek a diákkori élmények mélyen lerakódtak emlékezetembe, s tápláltak, amikor Radnóti kapcsán foglalkozni kezdtem a nagy húszadik századi spanyollal, García Lorcával. Tanulmányok sorát írtam róla, majd utóbb könyvet, s– talán nem tetszik dicsekvésnek, ha leírom, mások írták le ezt először, hogy hogy – valami részem volt abban, hogy Lorrca beleolvadt a legújabb magyar költészetbe, s valósággal saját költőnkké vált, miként Shakespeare, a nagy költőfordítóink jóvoltából.

KOCZKÁS SÁNDOR: Tolnai Gábor kezdeményezése és Nagy László csodálatos műfordításai együttesen hatottak ebben.

TOLNAI GÁBOR: Elsősorban Nagy László, de Németh László, Illyés Gyula, Vas István, Weöres Sándor, Jékely Zoltán és mások fordításai nyomán Lorca szinte nemzeti költő lett. Ezt követően az egész spanyol kultúra izgalmassá vált számomra. Lorcán keresztül elmélyedtem kortársaiba, előzményeibe. Baráti köréből többel ismeretségbe kerültem, nagyon büszke vagyok arra, hogy Rafael Albertival sokszor lehettem együtt és sok olyan dolgot hallottam tőle, ami sehol nincs megírva Lorcáról. A spanyol kultúra iránti, a húszadik századi és a régi iránti érdeklődésem vezetett el néhány latin-amerikai íróhoz is. Elsősorban háromra gondolok: Pablo Nerudára, akivel – ha szabad így mondani – barátságba is kerültem, leveleztünk is. A másik, Miguel Asturias, a nagy guatemalai költő és regényíró, azt hiszem, a század egyik legnagyobb költője, bár ez nem eléggé tudatos Magyarországon. És a harmadik, a kellegzetes kubai költő, Nicolás Guillén, akinek a világa nehezen közvetíthető magyarul, mert a legtöbb versét a négerek szamba-ritmusában írja és ezt talán majd a következő nemzedék tudja igazán visszaadni, akinek a világában a szamba-rit teljességgel otthonos lett.

KOCZKÁS SÁNDOR: Egy nagyon érdekes dolog ez voltaképpen. Közéleti indulat egy részt: az olasz érdeklődésed kristályosodási pontjaként a Piazza del Popolo-i jelenetet említetted. A másik oldalon pedig egy kulturális előzménysor, amit a spanyollal kapcsolatban mondtál el. Ezek azonban találkoztak. Mert akár Federico García Lorcát, akár az említett dél-amerikai nagyokat nézzük, ők nemcsak jelentős költők, hanem jelentős közéleti emberek is voltak. Viszont ha pályádon átte tekintünk, akkor ott nagyon következetesen visszatér egy állandó alapmotívum.

A régi magyar irodalom iránti érdeklődés, különböző korszakok újra meg újra való megközelítése. S különböző alkotók – korábban már megírt tanulmányok témáinak – újra elevenítése. Sőt köztudott, hogy számos tanítványodat is a régi magyar irodalomban te indítottad el a pályán. Tehát kezdettől fogva folyamatosan vagy pontosabban alapvetően a régi magyar századok problémái is izgatnak. Miért tartod aktuálisnak és a mához szólónak a régi korszakok kutatását és értelmezését?

TOLNAI GÁBOR: Húsz esztendő óta foglalkoztat Szenci Molnár Albert személyisége. Egy átmeneti kornak volt a reprezentánsa ő is, aki hosszú időn keresztül úgy élt csupán a köztudatban, mint a kálvinista zsoltárok fordítója, és a kálvinista egyháznak szinte úgy mondanám, a „szentje". S rá kellett döbbennem arra, hogy ez az igen nagy személyiség, akit az egykorú Európa legnagyobbjai Keplertől Opitz Mártonig, magukkal egyenrangúnak tartottak, kifejezője és harcosa volt a kor leghaladóbb törekvéseinek. De nemcsak kifejezője volt. A zsoltárokról nem kell beszélni; ezek nem egyszerűen a kálvinizmusnak a művei, hanem a magyar költészetnek a gyöngyszemei közé tartoznak, de kiderült az is, hogy ez az ember politikus is volt. Nemrég sikerült rávilágítani arra, magamnak és indításom nyomán egy tanítványomnak, hogy Bocskay és Bethlen politikájának harcosa és diplomatája volt. Aki Bethlen politikája érdekében a harmincéves háború korában közvetített a pfalzi fejedelem, az angol király és a németalföldi uralkodó körök között.

KOCZKÁS SÁNDOR: Lényeges szenvedély munkál benned. Hogy egy-egy kialakult arcot, portrét, pontosabban irodalomtörténeti portrét megvizsgálva, lehántsad róla azt, amit megmerevítettek, s így a „szobrot" élővé varázsolod. Az életet hozod vissza a múltból is, és számos esetben a kutatások eredménye éppen az, hogy a megmerevedett hajdani kor, ember, élni kezd, új színek tűnnek fel, új összefüggések jelennek meg!

TOLNAI GÁBOR: Hadd szóljak erről nagyon röviden. Ahogy egy festő belerajzolja önmagának és kortársainak, barátainak az arcvonásait az alkotásaiba, ugyanúgy vagyok én is. Most – ennél a példánál maradva – Szenci Molnár személyiségében és környezetében szinte fölismerem kortársaimat, barátaimat, korunknak az ellentmondásait, kortársaimnak a jellemvonásait, magatartását, a barátságot és az ellenérzéseket, gyakran az elvi, de még gyakrabban a személyi jellegű harcokat egymás között, mert ő körülötte is látok és fölfedezek ilyeneket, és nem lehet a régivel másként foglalkozni, mint ha a jelenünk modelljeiből indulunk ki, önmagunkból és a kortársainknak a portréiból. Ezzel nem hamisítjuk meg a múltat, ellenkezőleg, elevenebbé tesszük, és a maga korának szituációjában élő embert igazabban így tudjuk megragadni. Nem úgy, ha valahogy elvontan, történetietlenül néznénk őket. Így vagyunk igazán történetiek, hogyha innen nézünk. Másképpen nem tudjuk magunkat visszahelyezni a 16. század végére és a 17. század elejére.

KOCZKÁS SÁNDOR: Szóval az élet érdekel, és nem az elvont tételek?

TOLNAI GÁBOR: Azt hiszem, hogy az előbb emlegetett rossz terminussal élve a „tudós" az csak akkor oldja meg jól és igazán a feladatát, hogyha benne él az életben. Enélkül fakult, megfakult kép bontakozik ki a múltról is.

Szeretnék egy anekdotát elmondani végül. Schöpflin Aladár, akiről többször leírtam, hogy atyai barátom volt, megkérdezte tőlem egyszer: – Mit gondolsz, ki utálta legjobban Kazinczyt? – Erre azt válaszolta, hogy – az a férfiú, aki ifjú korától haláláig állandóan Kazinczyval foglalkozott, másolta a kéziratait, sajtó alá rendezte műveit s a levelezését. De, aki egyszerűen csak másolta az iratokat és nem tudta beleélni magát Kazinczy világába.

KOCZKÁS SÁNDOR: Mondhatom úgy, hogy a tudomány a te megközelítésedben nem öncélú múltbafordulás, hanem a teljes élet keresése.

TOLNAI GÁBOR: Igen: nagyon egyszerűen fogalmazva, erről van szó.

CSŰRÖS MIKLÓS

A REMÉNY VÁLTOZATAI

Kalász Márton: Hírek Árgyélusnak

A remény motívuma, mint a lírai világkép egyik alapeleme, kötőanyaga, lappangva vagy nyíltabban, régóta fontos szerepet tölt be Kalász Márton költészetében. Hol szemérmes utalásként *(Ünnep előtt)*, hol nyersebb szókimondással *(Változatok a reményre)* jelenik meg a kötetcímekben, de megnevezetlenül is hat, a látás módjába is befészkelődik, úgy hogy a különben illúziótlan szigorral szemügyre vett tények gyakran mégis egy bizonytalan, de nem kizárható kedvező alternatíva világosabb foltjával kiegészülve rögzítődnek a költő tudatában. „Müveim sem hiába késnek, / tiszták érveim az időben, / leszek én újra feddhetetlen" – szuggerálta magát nehéz vívódásai közt, s az erősek világától biztatva küzdötte ki a „Mindinkább mosolygok, remélek" – életérzését. De a remény nemcsak a reszketéssel, a mély, oldhatatlan szomorúsággal felesel lírájában, fogalmának komorabb, negatív oldala is megnyilatkozik; innen van a bizonyosságon, csak átmeneti táplálóka lehet a léleknek, ha igazolása elmarad, utólag tévedéssé, ábránddá silányul: „itt állok puszta kézzel, / még mindig a reménnyel, / szorongva csak és szembenézve". A remény-elv így elhatárolja ezt a költészetet a feneketlen kétségbeesés mítoszától, ám az igazságkeresés kíméletlen, önboncoló szenvedélyével párosulva éppen nem a békítő derű könnyebb útjára, hanem a kevéssé látványos, de pontos helyzetelemzés, a sokat idézett „érdes világosság", a mániákus tárgyilagosság szférájába kalauzol.

A talán még mindig túlságosan közvetlennek és elvontságában egyértelműnek érzett remény kifejezést a *Viola d'amour* c. ciklus egyik darabjában szorította ki egy villódzóan sokjelentésű szimbolikus utalás, amely mögött a gondolati koncentráció meg a dús, érzékletes költőiség gazdag új tárnái sejlettek föl: „ÁRGYÉLUS ELTŰNT. Előre futott / túlságosan, / vagy lezuhant valahol. Már miatta / se gyötröm magam. / Érzem: fejemben, istálló-szívemben / kihasználatlan helye van. / Bemintázza pók lépte, zuzmara – / hűlt láng az emlék orrlikaiban." Az új kötet, a *Hírek Árgyélusnak* ezt a helyzete és viszonylatrendszert bontja ki és rakja össze, az Árgyélus-metafora ürügyén sorol megannyi „bajt s panaszt, környezetével élénkítve félénk ujjongást"; eligazító kommentárjában a szerző nem titkolja, hogy Árgyélus legvégül azonosíthatatlan, de bízik behelyettesíthetőségében a „remény, igazságtétel, jövő, ábránd, értelem" eszméivel. Az ősi indiai történet, a görög novella, a reneszánsz széphistória és a világszerte elterjedt népmese hőse, a boldogságot isteni (tündéri) kedvese oldalán megtaláló földi királyfi, akinek története a halál és a feltámadás, a terméketlenség és a „szent házasság" ellentét-párjait mitologizáló, a misztériumbeavatással kapcsolatos hitvilágból nőtt ki, de variálódása-átértelmezése során sok egyéb között a népi életakarat, a társadalmi korlátok érvénytelensége, az érzéki szerelem kizárólagossága jelentés-rétegei is hozzá tapadtak: Árgyélus itt egy egyenlet ismeretleneként tér vissza, „kihasználatlan helyként", s éppen tömör, tüntető hiánya kelt olthatatlan sóvárgást mindaz iránt, ami értéket és vágyat az évszázadok vagy évezredek istenülő ember-alakjába belévetítettek. Az ismeretlen messziségben tartózkodó s még a létezését illető kétségeket sem eloszlató Árgyélus koncepciója tárgyi szempontból is újdonság, nemcsak Vörösmarty Csongora vagy Petőfi János vitéze, de Ady „szunnyadozó Árgyilus-arca" után is; bár a kérdés legalaposabb ismerője, Kardos Tibor joggal utal az efféle motívumok történetének lezárhatatlanságára („ilyen utaknak nem szokott végük lenni" – írja), Kalász megoldása, legalább logi-

kailag, végpontnak tűnik fel, ahol a mítosz utáni sóvárgás *még éppen* egyensúlyt tart a kétely, a kiábrándulás, a hit föladása irányába ható erőkkel.

A ciklus kivételes szuggesztivitásának összetevőit nyomozva elsőként a nemhogy tartózkodó, de már-már lapidáris szűkszavúság meg a tárgyi bőség és jelentésbeli komplexitás ellentéte ötlik szemünkbe. Huszonöt rövid vers (köztük négysorosok, sőt egy még kurtább „távirat") körömnyi felületére egy világkép vázlatát, egy közérzet szerkezetét sikerült odalehelnie – keleti miniátorok bravúrjával – a költőnek. A szavak inflálódására, a csend kísértő hívogatására Kalász a jelentés roppant sűrítésével válaszol: a tömörség s a már-már ezoterikusnak érzett titokzatosság nála kivételes tartalmi gazdagsággal párosul. Az Árgyélusnak küldött „hírek" egyik rétege társadalmi és – a szó eredeti értelmében – politikai tapasztalatokat sűrít: képzelet és valóság, jelképek és realitások ötvözésével olyan világot mutat be, ahol az idea különvált és eltávolodott a gyakorlattól; közösséget, amelynek agoráján a passzivitásra ítélt jobbakat ernyedt, meggyőződés nélküli, megvásárolható zsoldosok szorítják ki; népet, amely Árgyélust a szebb jövő jelképévé stilizálta („ők az almafát életfává, a kegyed / személyét sok esztendeje reménnyé / hány százada jövővé?! –"), de már nem éri be szimbólumokkal, a szenvedés bizonyossága helyett új bizonyosságra van szüksége. Ki szolgálhat manapság ilyennel? – ez a kérdés vezet át a problematika és mondandó személyesebb szférájába, s az idevágó reflexiók gyötrelmes felelősséggel kutatják művész és közösség megváltozott viszonyát korunkban. „Álmait be nem válthatom" – sóhajtja az itthon maradt költő itthon maradt népére gondolva, s ha távol tündérkedő „fejedelmének" szemrehányást tesz, legindulatosabban épp ezért: „figyelmeztetést / említék, mit nem kaptam senkitől / igaz-erős ügyben soha; s miképpen / intsek ma én? akképpen tudnék / magyarázó szót bár kegyedről, bár / népemnek – de válaszképp itt még / bűntudat nélkül az sem mondható". Tovább árnyékolják az amúgy is komor képet a betegség- és haláltudat egzisztenciális előrejelzései, akár a kortársak torokszorító exodusából: „egymás távozó hátából, lehet / olvastunk ránk váró rettenetet", akár „az a pici hegyomlás szívemen" figyelmeztet a haza nélkülözhetetlenségére „*egy helyért*", „a föld alatt". Mindezeken túl a ciklus élő és lélegző természetet fest, anélkül, hogy bukolikus illúziókat élesztgetne: vágyból és emlékből teremti újjá a tisztaság gyermeki lepkéjét és a „régen nem hivható tágasságot, el nem fáradt eget"; az elbocsájtott és kifizetett seregélyről vagy a jókedvét a nyomasztó világban egyetlen „pici ormocskán" őrző kegyes rigóról szóló példázatok az allegorikusnál mélyebb kapcsolatokra utalnak alany és tárgy, ember és madár között. Végül közvetlenül az alapeszméből folyik a mesei-fantasztikus gondolkodásmóddal való szembenézés igénye. Az Árgyélus-motívumnak a világkép és kompozíció szempontjából egyaránt döntő jelentőségű kettős megítélésén kívül is többhelyütt megszólal a mesei észjárás és igazságszolgáltatás hatálytalanságán érzett bánat: az almába épült malom molnára hiába fúvatja lisztjét lefelé a világra, senki se figyel rá; a titkolózó lovak közül éppen a táltost kerítik be és vezetik haza először; a mesékben többnyire csalhatatlan és a hősöket célra segítő álmokat „a láthatók kifosztják" – a köznapi realitás befonni, megfojtani látszik a mítosz ősi, szimbolikus igazságát.

A mű „tartalmának" ez a jócskán finomítható szkémája persze a szubjektív átélés, az intellektuális és morális érzelmek pillanatonkénti változásaihoz képest folyvást mozog és alakul, a tárgyi konkrétumokat különféle lírai reflexek követik és minősítik. Hogy csak egyetlen vezető szólam variációit tekintsük át ebből a szempontból: átszövik a ciklust a lefojtott, tétlenségre kárhoztatott élet szorongató képei. A téma „feldolgozása" a reménytelenség szürke derengésének érzékeltetésével indul: a nyitó vers egyik részlete a méhek világára utaló képpel szemlélteti azok sorsát, akiknek nem jut egyéb, csak a „fölösleges / kaparászás nyűge; e sok / viasz-homály. / És a készenlét – bár felejtem, / mire:". A Lotte Lenja emlékének ajánlott, a Koldusopera egyik songját parafrazeáló dekoratív jellemrajz a szajhálkodásra, mosogatásra kényszerítő élet elleni torz bosszúvágy, alaktalan lázadás attitűdjét villantja föl. A tehetetlenség-motívum a morális ítélkezés kemény, vádló-önvádló tónusában

is visszatér. A „közelítő ügyeletes megalkuvás" elől közönybe és mélabúba temetkező „romló sereg" tablója („Azért jó minden, mert / nekik jó" – stb.) mintha a néma cinkosság babitsi gondolatát visszhangozná, másutt a költő szentek és próféták hideg mazochizmusával még a zord bibliai alternatívát is fölveti: „Ülök, eszembe jut, kiszúrjam / e sikló tűvel a szemem – / nem botránkoztat többé". A *Szép közhelyek* kezdetű versben lemondó szkepticizmus színezi át a témát, a *Mégis: mit* – indításúban, mintegy a kilátástalanság mélyéről, fájdalmas kiáltássá-sikollyá erősödik a tisztább és hasznosabb élet utáni vágy. Az „elmém öszvérkéje" és a kifogott poros szamár motívuma a szinte állati jóindulat megcsúfolásának, semmibevételének példájává általánosítja a mellőzöttség tapasztalatait, egyszersmind azonban valami középkorias egyszerűség, sancta simplicitas szolid és bánatos humorát csillantja meg. S a nyílt, prekoncepciók nélküli szemlélet jóvoltából még a remény ege is fölkéklik itt-ott a gondok sötétebb foltjai mögül: a jó szavak, kortyok és gondolatok, összefogva az igyekvéssel, hogy „ne kelljen semmiről / leválnom többé", vagy akár a teljes elengedettség, amely a „romlásig fölfokozhatatlan / düh s nem erő" váratlan oldódását, elernyedését követi – ezek a pillanatok a valahová indulás ünnepi érzését keltik, netán előjátéknak látszanak „egy-egy / kései, tiszta, álmos / ölelkezéshez". Így a spektrum a fölöslegessé vált – vagy inkább a sorsosztogató manipuláció közönyének kiszolgáltatott? – munkás hajlam csöndes tragikumától a lázadáson, öngúnyon és -bíráláton át egy nem taktikából, de szemléremből óvatos bizakodásig, a „hátha mégis" féltve őrzött hitéig terjed.

A *Hírek Árgyélusnak* ciklikus formája: hű és pontos érzékeltetője a motívumok és érzelmek bonyolult szövevényének, az egymást nem kioltó-semlegesítő árnyalatok céltudatos szembeállításának, a clair-obscur látásmódnak. A választott megoldás határozottan elüt a *Viola d'amour*étól is rövidségével (bár a kerek számok iránti, kedvesen régimódi vonzódás itt is érvényesül) és formai tarkaságával. A szerelmi ciklusban, mint Csokonai írta Himfyről, „a dalok mind azon egy versnemben vannak csinálva", a *Hírek* . . . inkább Csokonai „amphibius" természetéhez áll közel, a terjedelem változatossága, a kötött (rímes-jambikus) és a szabad formák (költői próza) üde és természetes cserélgetése jellemzi. De a legfőbb különbség az egyes versek szoros és organikus kapcsolata az új ciklusban, szemben az előzőnek elkülönülő, zárt darabokból összeálló jellegével, amelyet érzékeny méltatói frappánsan hasonlítottak szoborparkhoz vagy önálló metszetek albumához. Sorra vehetnénk azokat a motívumokat, amelyek – mint a reménységgel és a postával, a méhekkel–mézesüléssel–léppel vagy a fákkal, éggel, madarakkal s nem utolsó sorban az Árgyélussal, lovagokkal, lovakkal kapcsolatosak – hol láthatóan, hol a felszín alá húzódva, finom erekként szövik át a ciklust, s nyilvánvalóan rendszert, összetartozó együttest alkotnak. Vannak egymásra vonatkozó utalások, logikai rejtekajtók is a versek között; az Orsolyának ajánlású fanyar mese malom-motívuma pl. hozzásegít a következő vers súlyos kinyilatkoztatásának („Hallásom fölfogta a malmot") értelmezéséhez; a tizedik és tizenegyedik vers *együtt* ragadja meg a népi mentalitás összetevői: kételkedő prakticizmus és mély bizonyosság-vágy dialektikáját; az *Itthon maradt!* kezdetű számvetés mögé az Árgyélus távollétét firtató versek vetítenek a kontúrokat az ellentét révén kiemelő hátteret. A ciklikus forma tartalmi sugallata, mélyebb értelme alighanem éppen az, hogy ezeket – és a sokáig sorolható hasonló – elemeket egyetlen kompozícióban, egy világ összefüggő részeiként ábrázolja. Hiszen a mítikus és társadalmi, természeti és történeti, fiktív és valószerű mozzanatok, összeszövődésükben és ambivalenciájukban, végső soron azt a nagy érzelmi küzdelmet tárgyiasítják, amely „a vélt sajgás, ideg, a mélabú léptékein vonszolt tunyaság", a „nyomasztó feleletnélküliség" és hasonlók, valamint a bölcs és termékeny élet reménye, belső igénye között folyik, egy sajátos patt-helyzetet, amelynek oly találó grammatikai ekvivalenseként jelenik meg a befejező *(AJÁNLÁS)*-ban az eldöntetlen alternatívákat összegező választó mondatok sora: „Lesznek vagy nem lesznek, ha majd" stb., valamint a mégsem visszatartható javallat és kívánság optativusának becsületes és pontos megkülönböztetése a tényleíró kijelentő módtól: „Fáradjanak,

újból tisztük legyen / álmélkodjanak rá: kétes méreteikhez / képest szóródhatnak szét igazán"...

Az igazi versciklus hatásának egyik titka az lehet, hogy az érzelmi-gondolati folyamatot az átélés csúcspontjainak, fölfokozott lírai pillanatoknak virtuális összekötésével tudja érzékeltetni: a versek szélsőségesen különböző, akár ellentétes emóciót, eszmét is hordozhatnak, s a költő nem tartozik békítő szintézisben föloldani egymással perlekedő igazságukat. A *Hírek Árgyélusnak* is tele van önmagukban nagy hatású, pontos és szuggesztív versekkel, mind az elszánt, aforisztikus redukció, mind a valamivel nagyobb terjedelmet megtűrő meditáció vagy rejtett dialógus formájában. Mindegyiket a „hírek" meghatározás által sugallt száraz, tényközlő, visszafogott hanghordozás meg az elfojtott, parázsként izzó érzelem, a sorok közül kicsapó indulat, gúny, fájdalom közti feszültség élteti. De Kalásznak különös érzéke van hozzá, hogy a legtragikusabb vagy legsivárabb helyzet rajzába is becsempésszen egy kevés félszeg komikumot, raffináltan esetlen fordulatot, nyelvi grimaszt, amely nem oldja föl, de ellenpontozza és enyhíti a mondandó komorságát. „Kuckó-fejünkben / végigüli a vasárnapjait" – mondja a régen ölelt szeretőről, „partra, orrhegyem alkonyába ülj" – szólongatja a tisztaság-lepkét. Árgyélussal folytatott drámai vitájában sem riad vissza ilyen finom és választékos iróniától: „ó, kegyed / könnyedén hajtja le liljom-fejét / ló nyakára éjenti pillanatra". Szereti a kimódoltan előkelő hatású archaikus formákat s a kicsinyítő, becéző, játszi szavakat; az „ég tükre előtt" fölbontott *TÁVIRAT* tagadó tartalmát nemcsak súlytalanítja, de valósággal visszájára fordítja a mókás szóhangulat: „pisze szél, hiábavaló e / szívlevéllel! nem érkezem –". A ciklus egyik hangulati mélypontján, az *Ülök, eszembe jut* kezdetű versben egy szóelválasztó enjambement-ra épülő szellemes ötlet („tekin- / tetemben") a sikeres munkamozzanat kézművesi örömét, a tárgytól szinte független jóérzését kelti. Kalász hasonlatai, metaforái, az elvontat konkrét-szemléletesen kifejező képei a magasztos és a hétköznapi összevillantásával (pl. ahol az álmok kifosztását bolti tolvajláshoz hasonlítja), a méretek meghökkentő ellentétével („A kétségbeesés / fája akkora és olyan kicsi / a menyét a falon") vagy a rosszat költőiesítő eufemizmusukkal („a magány ékes mételye") egyszersmind frappírozó, meglepő hatást keltenek, átfényesítik a szövegkörnyezetet, mindjárt föl is serkentik a tartalomtól netán letaglózott olvasót. S anélkül, hogy verbális invenciója kifáradna, egyre tudatosabbá, kifinomultabbá válik, egyre nyíltabban jelentés-hordozó funkciót vállal költészetében a mondat. Nem a csiszolt, végleges fogalmazás szintaktikai tökélye vonzza, inkább az esetlen báj, a darabos tömörség, az áthajlításokkal, kihagyásokkal, ráértésekkel, közbeszúrásokkal, váratlan elágazásokkal, szokatlan szórenddel göcsörtössé tett nyelv. „A halál nem csontváz előttük; a húst csontjukról a föld eszi le – munkát művel rajtuk, ahogyan ők műveltek a földön. Úgy mondva inkább (s nevetik) beosztja őket, mint ők, amíg éltek, a földet." Munkát művel? – germanizmus-ízű, nehézkes, tautologikus kifejezés, a nyelvtani pedantéria talán a határozói igenév használatát is vitathatná. Mégis, e néhány sorban (s nemcsak a kísértetiesen erős, látomást súroló képi megoldásban) alig fölülmúlható tömörséggel nyilatkozik meg egy világkép és mentalitás. Az evés, a munka és a beosztás halál-képzetet is meghatározó szentháromsága a mondattani oppozíciók jóvoltából egy fokozás lépcsőiként jelenik meg; a kifejtett és megismételt hasonlat a dolgok döcögős, de becsületes végiggondolását is jelzi; a jelen és múlt idő keverése (vö. „amíg éltek") tágas, a személyes életen túltekintő időszemléletre vall. A költő nemcsak tartalmát idézi a népi gondolatnak, de a mondatok aprózása, összetördelése, elnehezítése segítségével formáját és szellemét is érzékelteti.

A kötet második fele a találó *Arcmás, emlékeztetőül* címet viseli, s szó szerint azt adja, amit ígér: portrét, az *Árgyélus* személytelensége, rejtőzködő objektivitása után, valamint néhány fogódzót memóriánk számára az életrajz, eszmevilág és ars poetica köréből. Nem egy versben, ahogy a költő mondaná, lopva kitetszik a nagyszabású ciklus szellemi-tematikai közelsége, s a *Motetta: síró madár* vagy a három bagatellből álló *Nincs, nincs* esetében egészen nyíltan, közvetlenül a motivikában

jut kifejezésre a kapcsolat. Visszatérnek azonban, izgalmasan új kidolgozásban, Kalász régi témái is: a félelmekkel, fájdalmakkal teli gyermekkor emlékei, középpontjukban a gyomorrákos édesanya feledhetetlen alakjával („gyomrod már pici, vérrel hálózott göröngy" – *Emléked, mama);* „a lélekig vasban-csörtető" embertelenség ellen az elmék műszerét, az elkötelezett vers egyetlen fegyverét szegező antifasizmus *(Alkalmi vers a fasizmus ellen);* a szerelem áldatlanságának, életformába beleszóló, nagy elszánásokat keresztülhúzó cseleinek panaszlása. A hang néhol szembetűnően közeledik Pilinszkyéhez (így a *Változatok egy régi témára* és a *Mondjuk: én a halász* több részletében), de az igazán megragadó versekbe ebből a stúdiumból csak a nemes tartózkodás a bőbeszédűségtől, a nagyvonalú egyszerűség, a köznapi élettényekben is a végső kérdések lenyomatát kutató lényegretörés kerül át. *Az idegen házban* pl. mindezek a vonások Kalász összetéveszthetetlen életérzése, egzisztenciális alapélménye kifejezésének rendelődnek alá, az álom és látomás félelmetes képeivel, a babonás rettegés északi misztikumával a „nagy képzeletű" fiú ösztönös, „e zagyvált világot fájó szájjal" ökrendező szellemi higiéniája veszi föl a harcot. Személyesen kiküzdött, eredetiség kiteríti a halál gondolatával békülő vagy az elmúlás kérdésein töprengő verseket is. A szenvtelen, már-már nem is bánatos, inkább bizakodó tárgyilagosság, amely a „fonák csoda" bekövetkezését várja s a testet is odakívánja „a Semmi édenéhez / – ne csak a küszöbéhez", olyan régvárt nyugalom, tágas és békés kiegyensúlyozottság ígéretével biztat, amely (a kötet Johannes Bobrowskitól származó remek mottójával összhangban) megszünteti a végletes érzelmek: sírás és nevetés értelmét és szükségét, s lehetővé teszi, hogy a költő a kettő találkozásánál húzódó keskeny sávban rendezze be új világát. A vállalt mestereknek: Füst Milánnak, James Ensornak, Emily Dickinsonnak hódoló versek is a halál-várás szubjektív vetületeit, a groteszk-fenséges, otthontalan-tragikus vagy gyöngéd-bukolikus stílust is megszabó formáit próbálják sorra.

Nem csoda, ha ez az illúziótlan nyugalom nem áll meg a halál szemléleténél, irradiál az életére is: példaként elegendő a *Míg föltedjük* végtelenül keserű, de higgadt szentenciáira hivatkozni, amelyek egyebek között a tisztaság szükségszerű beszennyeződését is tudatosítják: „Mozog velünk az alja-mű". – és: „Míg fölfedjük, önpusztító / rondaság / gyűrődik meg kézfejeinken." Az élet kritikája Kalásznál sohasem fajul hisztérikus vádaskodássá, artikulátlan szitkokká; ettől megóvja „fonák öntudata", amelyet inkább a fejlemények iránti egészséges kíváncsiságnak nevezzünk, a megpróbáltatások között is őrzött fájdalmas önirónia („Kissé pufók a nyílt szenvedéshez, / ritkán teregetem ki / idegbajomat.") s megvesztegethetetlen objektivitása, amellyel inkább magába mar, semmint erénynek tüntesse föl alkat és körülmények kényszerét: „Belém volt írva mindig a ridegség. Húrnak rám feszítve a szemérem – / kár, hogy vékonyka lett így a dallam, bármily tökélyben." A megkapaszkodás vágya és a jövőért vállalt felelősség a művészet humanizáló, világot jobbító szerepének eszméjével fonódik össze a *Körülvéve* ars poetica érvényű soraiban: „körülvéve emberöléssel, / világítógázzal, a munka / nem elég csábítás, nagyobb / szükség is, mint e suta kis / szájakat ellátni kenyérrel, / mosolyt kelteni, ügyetlenül / hozott csinnel, talált-világgal". Mi más ez a program, mint a kétségbeesés ezernyi alkalmát, kísértését, mitológiai próbáját átvészelő reménység fölcsillanása, szemérmes-elszánt, alkalmazkodni is tudó ragaszkodás a költészet árgyélusi hivatásához?! Kalászban ezt a ragaszkodást nem az öncsaló naivitás, hanem egy makacs intuíció táplálja, amely a természettel és az emberi világ jobbjainak „érzékeny láncolatával" való kapcsolatában és önnön személyisége mély, ráción túli, vitális rétegéhez való hűségében gyökerezik.

Bertha Bulcsu:

A TEIMEL-VILLA

Amikor Bertha Bulcsu első novellái tizenöt-húsz évvel ezelőtt megjelentek, az akkori magyar prózairodalom kissé egyhangú átlagához viszonyítva újszerűségükkel, a hang és a látásmód eredetiségével, célratörő drámaiságukkal, erős egyéni atmoszférájukkal fogtak meg. Azóta irodalmunk meglehetősen sokfelé ágazott. Polgárjogot nyert a tárgyias próza, a valóságot a kamera szenvtelen objektivitásával letapogató előadás, a bizarr fantázia, a képzelet meghökkentő játékaival építkező epika, a mesét, a cselekményt, a történést kiküszöbölő novella. *A Teimel-villa* Bertha Bulcsunak az utóbbi öt-hat évben – legutóbbi novelláskötete, az *Át a Styx folyón* (1969) óta – írt elbeszéléseit tartalmazza. Ezek az írások – megint csak szépprózánk mai állapotához képest – inkább realizmusukkal, cselekményességükkel, a hagyományos magyar elbeszélésirodalomhoz kapcsolódó karakterükkel lepnek meg. Mintha Berthánál a korábbinál kisebb helyet kapna a képzelet, az atmoszféra, a titokzatosság, a legendateremtő és szimbólumalkotó kedv; az írásoknak világosan fölismerhető mondandójuk van, és sosem hiányzik belőlük a történet, a mesélés öröme. Mindez természetesen nemcsak viszonyítás dolga. Az elmúlt másfél–két évtizedben nemcsak prózairodalmunk átlaga változott meg, lett gazdagabb, s olvasztott magába új törekvéseket, változott maga az író is.

Bertha Bulcsu tévedhetetlen biztonsággal ír. Az elmúlt évek rendszeres prózaírói feladatai olyan készséget alakítottak ki benne, hogy mindent meg tud oldani. Nagy valóságismerettel rendelkezik. A napi híreket, a napi bosszúságokat is novellává tudja emelni. A közelgő karácsony hangulata éppúgy megtalálja nála a maga témáját, mint a honvédelem ügye, a mai katonaélet. A kötet negyedszáz írásának zöme „egy ülésben" született tárca. Sztori nélkül sosem kezd el írni. Ért a hangulatteremtéshez, a jellemzéshez, a figurák beszéltetéséhez. Költői erejű leírásai, villámló párbeszédei, eleven figurái vannak. Nyelve hajlékony, plasztikus, népies ízekkel és az irónia felhangjával átszőtt. Az írások kitapintható szerkezeti vázra épülnek: a főhősre mutató jellegzetes „tétel-mondattal" kezdődnek; ezt általában hangulatkeltő leírás követi; majd belép egy másik szereplő, s a leírást párbeszéd váltja föl; a novella többnyire meditatív tartalmú részszel zárul.

Ami Bertha Bulcsu kötetében igazán új, az az írói szemlélet változása, gazdagodása. Korábbi írásai főként a gyerekkor emlékeiből táplálkoztak. A novelláknak egyetlen rétege volt: a megidézett múlt, a Balaton-környéki élet, a háborúval történt találkozás élménye, a fizikai munkával eltöltött évek. Az író immár betöltötte negyvenedik évét, csaknem tíz éve a fővárosban él. Úgy látszik, most ért pályájának ahhoz a szakaszához, amikor a múlt emlékei kellő távlatba kerülnek, emlékeire rávetül a jelen, illetve a jelen dolgaira különösen fogékony és érzékeny író mai benyomásait és tapasztalatait emlékeivel szembesíti. Bertha Budapesten él, hosszú ideig szerkesztőségben dolgozott, értelmiségi ember lett, ha szobája ablakán kinéz, a sajátjával pontosan egyforma panellakások szürkesége mered rá, s naponta botlik a modern urbanizáció gondjaiba. De itt a lakótelepen is utánalopakodnak a Balaton fényei, a kemény testi munka mozdulatai, a virágzó gyümölcsfák látványa, a vállalás és nagyot-akarás ifjú pátosza. A történelem gyors és sűrű változásai a közeli dolgokat is hamar emlékké szűrik. Az író egyre többször kénytelen a jelent a múlttal szembesíteni, illetve emlékeit mai tapasztalataival egybevetni. Talán nem a kötet legjobb írásai mindig a legjellemzőbbek. A kötet egy része ugyanis régebbi írás, s Bertha novellisztikájának egy korábbi rétegét képviseli *(A Teimel-villa, Vendéglőben, A Channel legenda, A szeptemberi vendég)*. De a novellák zöme már a változásról tudósít. Ezeknek az írásoknak mindig két síkja van, a jelen és a múlt, szerkezetük összetett, a történet jól érzékelhető fordulóponthoz ér, a szereplők egymástól világosan elkülöníthetők, vagy éppen a főhős kerül olyan helyzetbe, amikor sorsában múlt és jelen megütközik egymással.

A második világháború ma már emlékké lett. De mennyire mást jelent ez az emlék az aludttejet kanalazó suszternek, mint az anyának, akinek a háborúban gyermeke elpusztult *(A suszter délutánja)*. 1956 is emlék már. Gyenis János a fiát vesztette

el ekkor. Unokájának siheder vőlegénye azonban tapintatlanul föltépi a régi sebet *(Nyár a Zselic alatt)*. A valóság és a képzelet kerül szembe a kötet egyik legszebb írásában *(Levelek nyugatról)*: Borzsák úr, a hajdani katonatiszt és nyugalmazott tornatanár fia nyugatra szökött. Élete romjain a tornatanár álomvilágot, Los Angeles-ből érkező leveleket hazudik magának. De az is lehet – Bertha nyitva hagyja a kérdést, s ezzel még szorongatóbbá teszi a tornatanár alakját –, hogy ezeket a leveleket önmaga írja... Mit csinál az öreg Mikó, amikor disszidens felesége váratlanul hazajön? – ezt kérdezi *A Francia út*... Az újságíró autózni indul a lánnyal, aztán a Duna partján épült városban, amikor belépnek a hajdani munkásszállás egyik szobájába, hirtelen rátör a gyerekkorában itt töltött évek emléke *(Ágyak emeletén)*. Ugyanez az újságíró és ugyanez a lány néz értetlenül egymásra a *Napfogyatkozás*-ban: Judit már nem érti az újságíró tízéves emlékeit, az 1961-es napfogyatkozást, Lumumba halálát... Igen gyakran két nézőpontja van az írásoknak: két novella, két történet olvad bennük egymásba... A nemzedéki különbség forrása az eltérő élménytartalmakban rejlik: tíz év különbség már elegendő ahhoz, hogy két ember ne értse meg egymást... A múlt és a jelen vetül egymásra a *Két állomás között* című írásban is: az író hirtelen ránéz a szemben ülő utasra, s a férfin látott fehér ingnyak az elsüllyedt emlékek sűrű gubancát húzza elő...

Ahány írás, annyi alkalom múlt és jelen szembesítésére, emlékek és mai valóság egybevetésére. S még a kötet egyharmadát se lapoztuk végig. Nemcsak egyszerűen az író környezetének megváltozásáról van tehát szó, azaz arról, hogy a gyerekkori emlékek után most a pesti élmények váltak számára meghatározóvá. Bertha nemcsak témát váltott, szemlélete is megváltozott, gazdagodott, több rétegűvé vált. A korábbi írások látomásos-személyes hangja háttérbe szorult, s ha némely novellájának hőse mögött fölsejlik is az író arca, több lett a tárgyszerű megközelítés, hangsúlyosabb az objektív ábrázolás. A vallomás helyébe a mérlegelés, a meditáció lépett, a képzelet játékát fölváltotta a tapasztalati valóság ábrázolása. Elhangzik egy szó (Fácánospuszta, „jatt a jattba"), a hős meglát egy mozdulatot, váratlan, furcsa találkozásokba botlik, s az emlékek raja rebben föl benne. A szülők katonafiuk látogatására érkeznek a laktanyába, s egyszerre a partizán múlt és a konszolidálódott jelen néz egymással szembe... Dencs Imre házat bont, hogy új házat építsen magának. A járdán egy öregember álldogál. A ház, ami az egyik embernek puszta tégla és bontási anyag, a másikban az emlékek forró zuhatagát ébreszti...

A kötet meglepően egységes. Azonos látásmód, a múlt és a jelen drámája érvényesül az írások nagyobb részében. Az író felgyűlt tapasztalata, mai alapélménye határozza meg a novellák témáját, hőseit, az írások szerkezetét. Az emlékeket a jelennel ütköztető igény hatására lett hangsúlyosabb talán az írások példázatereje is.

Bertha az elmúlt években szembetalálkozott a múló idővel, a betegséggel, a változással, a nemzedéki emlékek különbözőségével, a történelemben érvényesülő korszakváltással, a társadalmi átalakulás jelenségeivel. Nehéz témát vállalt föl, amikor a gyerekkor, a múlt, a háború élményköréből érdeklődése a jelen felé fordult. Bertha Bulcsu kemény és szigorú író. Amikor emlékeit a jelennel ütközteti, akkor sem lágyul el, nincs benne hamis nosztalgia, érzelgősség. Tekintetének téveszthetetlen biztonsága, éles megfigyelőképessége, kérlelhetetlensége emeli a kötetét a jelenről szóló prózairodalmunk élvonalába.

TÜSKÉS TIBOR

Szakonyi Károly:

TUDATOM, JÓL VAGYOK

Több mint fél évtized eltelte után ismét novellás kötettel, rövidprózai írásokkal jelentkezett *Szakonyi Károly*. Könyve, a *Tudatom, jól vagyok* válogatás az elmúlt hat évben született elbeszéléseiből, novelláiból, portrékarcolataiból. Több írása jelent meg az említett időszakban a folyóiratok, heti- és napilapok hasábjain, mint amennyit a kötet tartalmaz. A szándékosan kihagyottakat azonban nem kell sajnálnunk. E válogatással egy jelentős prózaírói műhelyben folyó munka lényegéről kapunk ke-

resztmetszeti képet, anélkül, hogy az alkotással járó kísérletezések, próbálkozások során elkerülhetetlenül keletkező gyengébb vagy kevésbé kidolgozott írások torzítanák azt.

Tanulmányírók, kritikusok joggal említették, hogy az 1960-as évek második felében a drámaíró Szakonyi erősödésével párhuzamosan szorult vissza a novellista. Erre utalt – mint írták – az elbeszélések és novellák megbomló belső feszessége és a fölös mennyiségben jelentkező érzelgősség. Új könyvében mindez már csak nyomokban van jelen. A Tudatom, jól vagyok című kötet legjobb írásművei a Szakonyi első pályaszakaszában megismert kitűnő novellák és elbeszélések egyenes folytatásai. Figyelmes, hozzáértő szerkesztésről is tanúskodik a kötet; az írói üzenet azáltal még jobban fölerősödik, hogy a tizennégy írást éppen ebben a sorrendben olvassuk. Ez az üzenet, röviden megfogalmazva: az ember csak másokkal, a közösséggel együtt valósíthatja meg és teljesítheti ki önmagát.

Az egyik novella címe közvetlenül rákérdez arra, ami az elbeszélő Szakonyit lényegében minden egyes írásában foglalkoztatja: *Milyen az ember?* A tizennégy írás mindegyike egy-egy példa: ilyen is. Együtt pedig azt hangsúlyozzák, hogy igaz és értékes csak az az emberi élet lehet, amelyik nem oldódott föl az önzésben.

Az elbeszélések, novellák, portrékarcolatok világa mutatja, hogy nem csökkent az író érzékenysége a morális kérdések iránt. Ügyeskedők, a helyzetet kihasználók, a maguk igazával elteltek, látszólag emberségesek egyaránt akadnak Szakonyi hősei között. Csak néhány példa. A hegy lakóit nem érdekli a közéjük tévedt idegen, mint ember. Meg sem hallgatják; a mendemondáknak felülve, csak a saját, vélt igazukra támaszkodva elítélik. *(Idegen a hegyen)* *„Csak rendet akarok"*, mondogatja a férj, s a rend, a „módszeresség" jegyében tönkreteszi felesége és fia nyaralását, a tengerparti napokat, az egész életüket. *(Szép nyár)* *Két róka* című, maróan éles szatírájú állatmeséje is emberi jellemtorzulást állít pellengérre. (Az állatkert ketrecébe zárt, s szerinte ezáltal „kiemelt", róka így szól a szabad mezőkről éjszaka, titokban hozzáosonó társához: *„Mi rókák ugye, ti meg én..."*)

A kötet egyik drámai, jó elbeszélésében ismét a kérdések egész sora áll előttünk, ha nem is közvetlenül kimondva. Tudunk-e egymáson segíteni? Megoldás-e a másik emberhez való felszínes kötődés? Vajon észrevesszük-e mások gondját, baját? *(Szállóvendég)* A könyv utolsó írása, egy feszes novella, megismétli a kérdést: segíthetünk-e másokon? S választ is ad: meg kell próbálnunk. *(J. Ch. naplójából.)* Ez a novella gondolatilag lezárja az egész jól szerkesztett kötetet is.

Az egyes írásokat tekintve nem egységes színvonalú ez a könyv, de még a gyengébbek is hordoznak értékeket. Így például az *Üdülőövezet* című portrékarcolat rávillantja a fényt egy rendkívül káros – mert a tudatban romboló, az egészséges szemléletet fertőző – társadalmi jelenségre; arra a pénzéhes mohóságra, amelynek során az ember önmagára sincs tekintettel. Vagy ott a *„Haditudósítások" a múltból*, amelyik – mondjuk így – egy hosszúra nyúlt irodalmi rajz, de jó emlékeket hagy az olvasóban egészséges humora s néhány kitűnő portréja.

A könyv legjobb írásai szinte kivétel nélkül drámai-balladai hangú elbeszélések, novellák. Ilyen a már említett Idegen a hegyen és a Milyen az ember?, továbbá a kötetcímet is adó *Tudatom, jól vagyok*, továbbá a *Testvérpár*. A tartalom és a forma megtalált egysége jellemzi őket; gyakori az egyes szám első személyű elbeszélés, mintha az egész írásmű egy nagy levegővétel utáni egyetlen, hosszú mondat, mélyről feltörő sóhajtás lenne. Ezek a novellák és elbeszélések mutatják leginkább, hogy az utóbbi években méltán elismertté vált drámaíró Szakonyi Károly novellistaként is jelentős alkotója irodalmunknak.

MÁTYÁS ISTVÁN

Lajta Kálmán:

BUDAI TŰZEK

A magyar történelem egyik legbonyolultabb korszakába vezet bennünket Lajta Kálmán ebben a regényében. III. Endre halála, s vele az Árpád-ház kihalása után kirobbanó trónviszszályok kora ez. Társadalmi és egyéni érdekek, törekvések összeütközése szinte kínálja a szélesebb társa-

dalomábrázolást. Nemcsak a magyar, a cseh, az olasz viszonyok ábrázolásával kápráztathatna el az író, hanem a pápai állam politikai cselszövéseinek, világhatalmi törekvéseinek bemutatásával a kor legmélyebb társadalmi, világnézeti zűrzavaráról, útkereséséről adhatna számot. Ebből a regényből azonban az előzőknél is nyilvánvalóbbá válik, hogy Lajta Kálmánt elsősorban az *ember* érdekli. Az ember, aki nemcsak része, hanem szenvedője és alkotója is az élet, a világ valóságának. Az ember, aki sohasem elégedett azzal, ami van. Mindig másra, többre vágyik, s hogy ez a több hogyan mozgatja, hajtja előre, vagy dobja vissza bizonyos időre a méltó emberi élet lehetőségeinek megteremtését, erről szól tulajdonképpen ez a regény is. S így természetesen nem véletlen, hogy – történelmi regényről lévén szó – milyen kort és hogyan teremt újra az író.

Lajta Kálmán sem véletlenül helyezte alakjait éppen a 13–14. század fordulójába. Olyan körülmények közé, amikor az egyéni érdekek és a közérdekek összeütközése a legélesebb, mondhatnánk tragikus konfliktusokra vezet. Az is szerencsés dolog, hogy Tóth Márton, a regény hőse jobbágyparasztok ivadéka. „Gyerek volt még, alig tízéves, amikor a káptalan pénzen vett adóbehajtói megölték az apját'' – emlékszik vissza Tóth Márton. Akkor, kisfiú korában arra gondolt, hogyha megnő, boszszút áll majd apja és testvérei meggyilkolásáért. Ezért is hagyta ott később Bitalon a Domonkosok birtokán az édesanyját, s Budán elhitték, hogy birtokából, mindenéből kivert nemesember.

Tóth Márton tehát jól ismerte az akkori jobbágysors minden terhét, keserűségét, de megismerkedett a budai szabad polgárság világával is, és most, mikor Károly Róbert hadai véres pusztítások közepette elfoglalták Budát, s ő ide, az ismert erdős hegyekbe menekült, s csak puszta élete fönntartására törekszik, van ideje lepörgetni magában az elmúlt éveket. Ez a megjelenítési mód szinte érzékelhető közelségbe hozza az eseményeket. Egy-egy ág megrezzen, vagy elindul vízért a forráshoz, aggódik, hogy hogyan lesz holnap, s egy kóbor kutyával próbál barátkozni; ezek a mozzanatok részben visszahozzák a jelenbe, részben újabb emlékek fölidézőivé válnak. Hogyne, hiszen az emlékek nagyon is közeliek, nagyon is elevenek még. Valójában Tóth Mártonon kívül csak néhány személy, Pettermann bíró és lánya, Mária, Becher Erzsébet, és az esztergomi kanonok és a pápa ellen lázadó Lajos pap körül bonyolódnak az események. Tóth Mártont Becher nyeregkészítő karolta föl annak idején, s az ő végakaratából vette el feleségül Becher lányát, a beteges Erzsébetet, pedig úgy érezte, hogy Pettermann Mária nélkül nem tud élni. S ha mindehhez hozzátesszük a Domonkosokkal, az esztergomi kanonok erőszakos adóbehajtóival és a pápa által támogatott trónkövetelőnek, Károly Róbertnek időnként támadó zsoldosaival vívott harcot, érezhetjük a rendkívüli feszültséget. És mivel Tóth Márton a belső védelem katonai vezetője már, valóban az események középpontjába kerül.

Említettem azonban, hogy az írót elsősorban az ember érdekli. A külső, mégolyan bonyolult történelmi és társadalmi körülmények is mintegy aláfestői az egyéni érzelmeknek, indulatoknak. A regény említett főalakjait ugyanis mind-mind valami egyéni belső indulat fűti. Végső fokon külső, közösséginek tűnő magatartásukat, tetteiket is ezek a belső, egyéni indulatok, érzelmek mozgatják. Tóth Mártonon annyira eluralkodott már a Mária iránti szerelem, hogy azért mindent feláldozna. De szavát is tartania kell, nem hagyhatja Erzsébetet sem, bármilyen pokollá vált így az élete. Lajos pap iránt bizalmatlan, bár tetszik neki a pap bátorsága, hogy az esztergomi kanonok egyházi átkával szembeszállva, mint budai plébános a pápát átkozza ki.

Végül a megoldásban egészen nyilvánvalóvá válik, hogy a szereplők mindegyikében csakugyan az egyéni, individuális ösztönök voltak az erősebbek. III. Endre halála után hiába választották királynak Vencelt, s az hiába vette fel a László nevet, Károly Róbert hadai bevették Budát, s a végső összecsapás zűrzavarában mindenre fény derül. Kiderül, hogy nemhiába gyanakodott régen Lajos papra. Lajos most Máriával, a szeretőjével szökik meg, s Pettermann mindenről tudott. Gyenge volt tehát, s ez lefogta kezét a közügyekben is. És Márton? Benne minden összeomlott. Pettermannt menekülése előtt, mintegy önvédelemből megöli, s most itt, az erdő mélyén töpreng. Erzsébet már meghalt, s az édesanyja, akit elhozatott ugyan, de kilé-

tét mindenki előtt kénytelen volt titkolni, szintén nincs az élők között. És Mária? És Lajos pap?...

A tragédia teljes. Kérdés persze, hogy volt-e valaha kor és hely egyetlen igaz ember nélkül? S hogy igazi tragikum-e a tragikum az igazak nélkül? Úgy hiszem, hogy ez Lajta Kálmánnak is problémája lehetett. Tóth Márton alakját mégsem sikerült ilyen – feloldóan igaz emberré formálnia. Ehhez talán mégis szélesebb történelmi ábrázolásra lett volna szükség, hiszen a regényben Károly Róbert valósággal kegyetlen, a népet legázoló brigantivá válik. Nem hiszem pedig, hogy az írónak is ez lett volna a szándéka. Ellentmond ennek az, hogy a lezáró, mintegy függelékként szereplő rövid epizódban a Fehérvárra gyűlt bárók és nemesek közt a koronázó ünnepségen a delegátusok sorában már ott látjuk Tóth Mártont is, „pompás öltözetben, vadonatúj karddal az oldalán..."

Kétségtelen, hogy elgondolkodtató ez a záró akkord, s nem egészen jól illik a regény bőszen kavargó harcaihoz. Mégis, a föntebb említett jellemformálási problematikussággal együtt, Lajta Kálmán regénye nemcsak izgalmas kísérlet. Megjelenítő erőben, szerkesztési arányérzékben és helyzetteremtésben olyan erényeket csillogtat, amelyeket örömmel üdvözölhetünk. *(Szépirodalmi, 1976)*

SERES JÓZSEF

Nádor Tamás:

LISZT FERENC ÉLETÉNEK KRÓNIKÁJA

A szerző így vélekedik munkájáról az „Előszó helyett" című bevezetőjében: „Aki azt a merész feladatot vállalja, hogy »napról-napra« végigkíséri Liszt életének krónikáját, nem tehet mást, mint hogy Liszt Ferenc alkotásaiból, írásaiból, valamint a Liszt Ferencről megjelent emlékiratokból, vallomásokból, korabeli újságcikkekből és egyéb dokumentumokból a legjelentősebbeket kiválogatva, azok sokaságával birkózva, a közlés vagy megelőzés lelkiismeretbeli döntését vállalva – idéz."

Ezt a vállalását jól oldotta meg Nádor Tamás, a Puccini- és Vivaldi-krónika elismert szerzője.

Nádor Tamás tehát már korábban hasznos tapasztalatokra, az ilyen jellegű és hasonló célú könyvek adatainak, tényeinek összefűzésében bizonyos készségekre tett szert. A készségek birtoklását érezni lehet a könyv lapjain, a rutinmunka jellegét azonban nem.

A könyv megragadóan idézi föl a nyugtalan és jóságos, a lángolóan szeretni tudó és a látványos szeretetet is elváró, a hontalan és hazára talált Liszt Ferenc életútját; a brilliáns zongoraművész és a gyötrődő, vívódó zeneszerző hétköznapjait.

Néhány jellemző idézet a krónikából:

„Egy reggel Velencében, egy német újságban olvastam a pesti árvíz-szerencsétlenség részletes elbeszélést. Ez szívemig hatott. Szokatlan részvétet éreztem s ellenállhatatlan szükségét annak, hogy ennyi szerencsétlen emberen segítsek. Ezek az izgalmak, ezek a fellángolások fedezték fel számomra a »haza« szó jelentését."

„De ha vagy 12 évig Weimarban maradtam, olyan érzés tartott fenn, amely nem volt nemesség híján: egy nő becsülete, méltósága, nagy jelleme, akit meg kellett oltalmazni aljas rágalmak ellen, – ezenfelül egy nagy eszme: a Zene megújítása a Költészettel való bensőbb szövetsége által."

„Ergo, muszáj komponálnom – ugyanazért, amiért a szamarak ordítanak, a békák brekegnek s a madarak csicseregnek és énekelnek. A madarak egy elragadó epizódra emlékeztetnek Szent Ferenc életében, aki egy éjjel versenyre kelt a csalogánynyal – de a szentet a csalogány kitartásban legyőzte."

„De az ember nem élvezheti vég nélkül a természet békés, kezdetben lebilincselő nyugalmát, a harci trombita első hívó hangjára a legveszélyesebb csatatérre rohan, hogy a küzdelemben ismét visszanyerje öntudatát és erejét."

Nemcsak a gondosan kiválogatott idézetek említik a könyv értékét, hanem Liszt életének az író által megfogalmazott részletei is. A közlő és magyarázó szövegek egyértelműek és világosak, egyszerűek. Ez az egyszerűség jól ellenpontozza a korabeli levélidézetek erősen patetikus hangvételét.

Az ámulat erejével hatnak Liszt Ferenc

precízen, kronológiai rendbe szedett – ki tudja hány százezer kilométert megtett – utazásai. Liszt, bizonyos időszakokban, szinte naponta vagy hetenként más-más városban koncertezett. Útjait még gondolatban sem könnyű végigjárni. A könyv olvasása közben önkéntelenül is megfogalmazódik az emberben: Liszt Ferencet nemcsak kivételes tehetséggel, hanem páratlan fizikummal, teherbírással is megáldotta a sors. Baranya határát kétszer – 1846 és 1870-ben – lépte át. Szekszárdon, legkedvesebb magyarországi barátjánál, Auguszt Antalnál többször járt. Nádor Tamás igen körültekintően idézi fel ezeket a látogatásokat; és jól használja fel Auguszt leányának naplóját; a szekszárdi napok sokszínű hangulatának érzékeltetésére. Az 1865-ös látogatás búcsúestjéről, amelyen Liszt leánya és a kitűnő hegedűművész, Reményi Ede is jelen voltak, ez olvasható: „A mi nagy Lisztünk tiszteletére cigányok játszottak a házunk előtt. Reményi lement hozzájuk, és az egyik cigány hegedűjén velük játszott. Ekkor az abbé megjelent közöttük, hogy mind nekik, mind Reményinek köszönetet mondjon... Ezután elbúcsúztunk a kiváló Liszt abbétől és a jó Cosimától."

A naplóidézetekből tudjuk, hogy Liszt Szekszárdról Decsre és Őcsénybe is átrándult. „Decsre érve a falu terére mentünk. Itt jöttek össze a parasztnők, kik egymás kezét fogva kört alkotva és folyton forogva táncoltak és énekeltek." Majd Nádor Tamás így folytatja: „Lisztet behívják az egyik házba, itt közelről van lehetősége megismerkedni a decsi népművészettel, bizonyára valódi népdalt is hall." Liszt ötvennégy éves ekkor. Csak sajnálhatjuk, hogy korábban nem kapott ízelítőt a táj gazdag népdalkincséből; mert ha vándorló természetét nem is, de lehet, hogy zeneszerzői gondolkodásmódját befolyásolta volna.

Nádor Tamás könyve, a „Nagy muzsikusok életének krónikája" című sikeres sorozatnak ez a kötete méltó társa a Lisztről eddig megjelent írásoknak, tanulmányoknak és válogatásoknak.

VÁRNAI FERENC

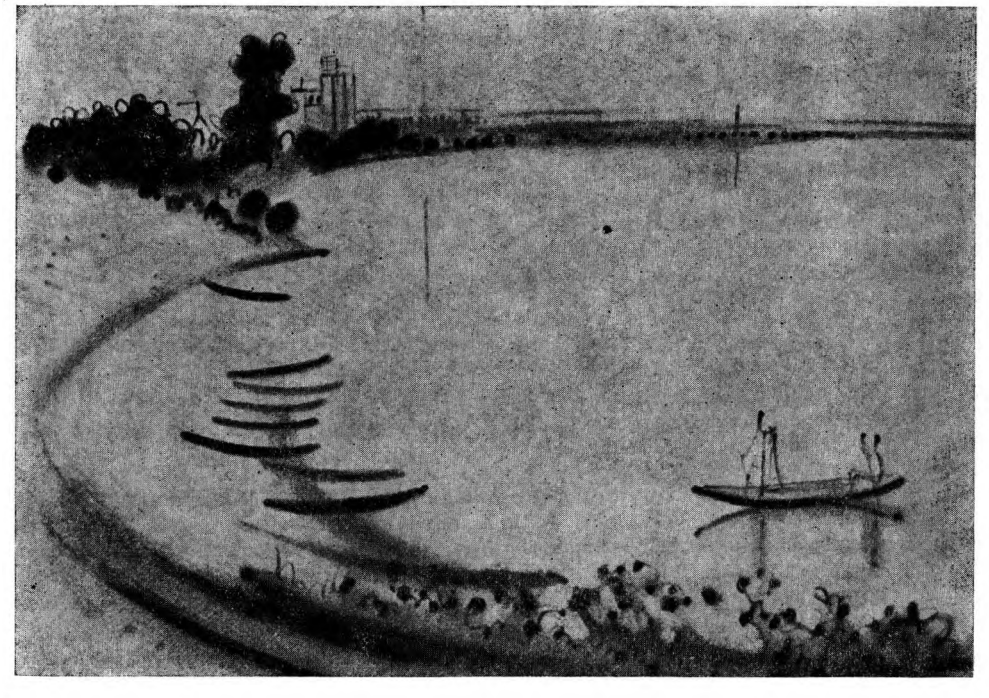

AZ ÜNNEPI KÖNYVHÉT pécsi megnyitóján, május 31-én *Bertók László, Eörsi István, Mátyás Ferenc, Thiery Árpád* és *Tüskés Tibor* vett részt. Megnyitó beszédet mondott *Czente Gyula* megyei tanácselnökhelyettes. Az írókat *Szederkényi Ervin* mutatta be.

*

CSORBA GYŐZŐ és TAKÁTS GYULA költői estjét rendezték meg május 28-án a Fészek Művészklubban. A műsort Fodor András *szerkesztette. Bevezetőt mondott* Kormos István *és* Jékely Zoltán.

*

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ június 2-án mutatta be *Mihail Bulgakov:* Menekülés c. drámáját. Az előadást *Csiszár Imre* rendezte. A főszerepeket *Pákozdy János, Győry Emil, Dávid Kiss Ferenc, Sir Kati* és *Petényi Ilona* játszotta.

*

PÉCSI KIÁLLÍTÁSOK. Május 30-án Bozsó János *kecskeméti festőművész kiállítását nyitotta meg* Romvári Ferenc *művészettörténész a Déryné utcai kiállítóteremben. – Június 6-tól ugyanitt* Farkas László *szobrász és* Valkó László *grafikus műveit mutatták be.*

*

A Baranya megyei Tanács kiadásában megjelent LIPPENSZKY ISTVÁN: Három játék c. kötete. A kötet a ,,Láz'', a ,,Hullámtörés'' és a Janus Pannonius évfordulóra készült ,,Villámok'' c. drámákat tartalmazza.

*

LÁSZLÓ LAJOS SZOT-díjas író találkozott olvasóival május 12-én Pécsett, a Szakszervezetek Megyei Tanácsa Hírlapolvasójában. Bevezetőt mondott Szederkényi Ervin.

*

A Somogy megyei Múzeumok Igazgatósága rendezésében kiállítás nyílt Kaposváron június 6-án *Modern grafika 1976.* és *A XX. századi magyar festészet* címmel, a pécsi Modern Magyar Képtár és a kaposvári Somogyi Képtár válogatott anyagából.

*

Vörösmarty szerelmei *címmel megjelent CSÁNYI LÁSZLÓ tanulmánykötete a Tolna megyei Tanács kiadásában. A kötet a címadón kívül a következő írásokat tartalmazza: Vörösmarty Görbőn, Bevezetés a Zalán futása olvasásához, Pipiske. Egy Vörösmarty-vers jelentésváltozásai, Vörösmarty novellái, Egyed Antal tragédiája.*

*

SIMON BÉLA pécsi festőművésznek Győrött, ZS. KOVÁCS DIÁNA textilművésznek pedig Leninvárosban nyílt kiállítása június 3-án.

*

KÖZELÍTÉSEK címmel debreceni fiatal költők antológiája jelent meg a Hajdú-Bihar megyei Tanács és KISZ Bizottság kiadásában. A kötet Szöllősi Zoltán, Gábor Zoltán, Gulyás Imre, Tomka Mihály, Szalai Csaba, Szőke Kálmán, Szabó Ernő, Bálint Lea, Ószabó István, Aczél Géza, Nyilasy Balázs *és* Várkonyi Anikó *verseit tartalmazza. A költőket fiatal debreceni kritikusok mutatják be. Az illusztrációkat fiatal debreceni grafikusok készítették. Az előszót* Juhász Béla, *a kötet egyik szerkesztője írta.*

*

KORTÁRS-ESTET rendeztek május 25-én Pécsett, az 500. Ipari Szakmunkásképző Intézet klubjában, *Farkasházi Zoltán* és *Páskándi Géza* részvételével.

*

ÚJ BARANYA-MONOGRÁFIA. A tizenkét összefoglaló kötetre és számos dokumentumkiadványra tervezett sorozat első darabjaként megjelent Pécsett Lovász György –Wein György: *Délkelet-Dunántúl geológiája és felszínfejlődése c. munkája.*